Tilkovszky Loránt

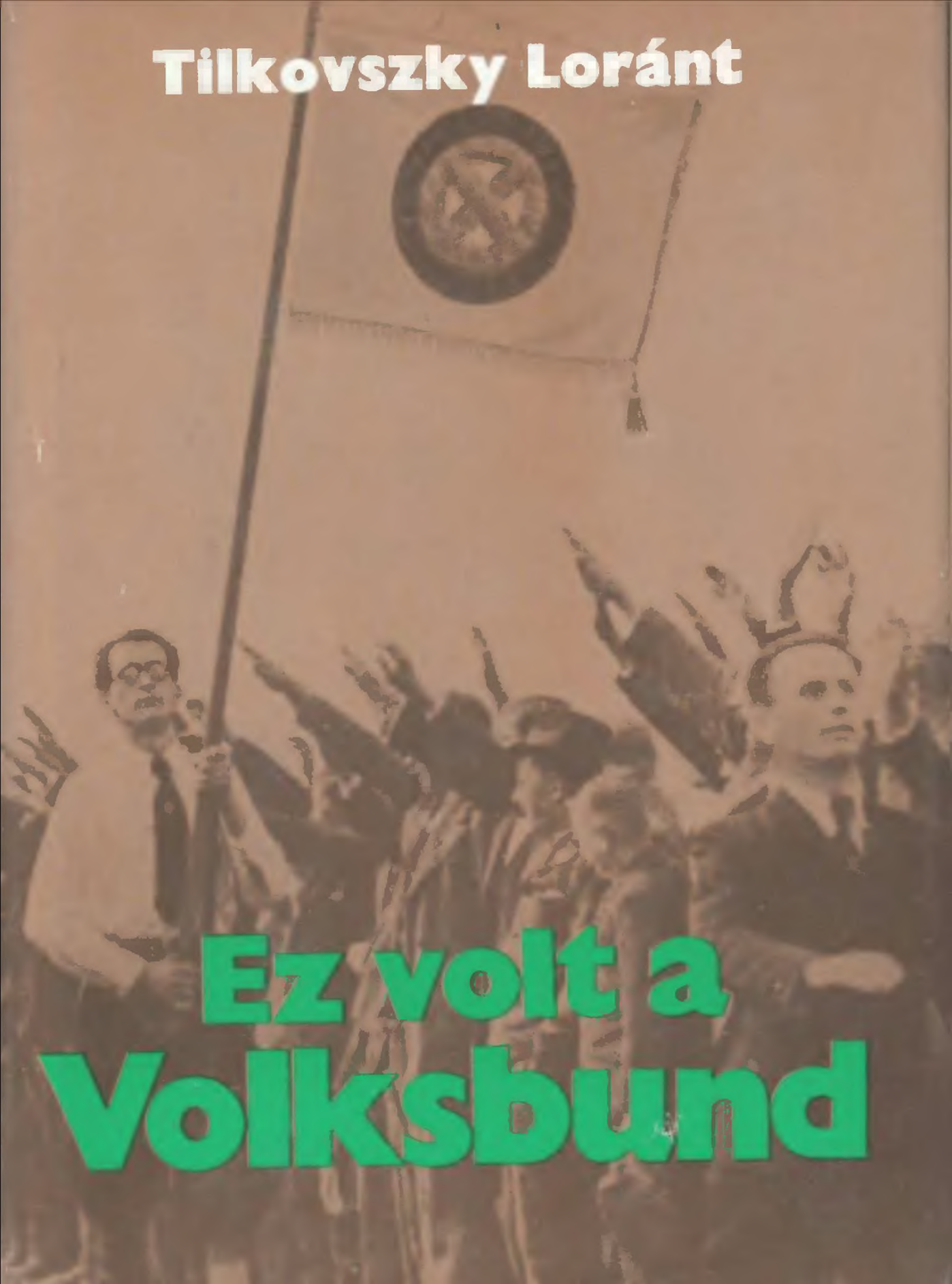

Ez volt a Volksbund

Ez volt a

Tilkovszky Loránt

Volksbund

A német népcsoport-politika és Magyarország 1938—1945

Kossuth Könyvkiadó / 1978

ISBN 963 09 1069 1

© TILKOVSZKY LORÁNT, 1978

A kiadásért felel a Kossuth Könyvkiadó igazgatója
Szerkesztette Török Piroska
A borító, a kötésterv és a tipográfia Kun Gábor munkája
Műszaki vezető Mózes Tibor
Képszerkesztő Fábri Magda
A szedést 1977. IX. 27-én kezdték meg
Megjelent 1978. V. 20-án, 14 000 példányban
Terjedelme 21,2 (A/5) ív + 1 ív képmelléklet

77.3119 Athenaeum Nyomda, Budapest – Íves magas- és mélynyomás
Felelős vezető: Soproni Béla vezérigazgató

A magyarországi németség mozgalma a két világháború között

A trianoni Magyarország német lakosságának nemzetiségi fejlődése lényegesen elmaradt a szomszédos országokhoz csatolt területek németségéhez képest.[1] Ennek oka, hogy központi elhelyezkedése, kevésbé zárt települési viszonyai miatt gyorsabban asszimilálódott. Nem alakult ki számottevő polgársága és értelmisége, nemzetiségi öntudata gyengébb volt, nem voltak nemzetiségi mozgalmi hagyományai. Ezek a már korábban meglevő különbségek a szomszédos országokban alkalmazott eltérő nemzetiségpolitika folytán tovább fokozódtak a két világháború közötti évtizedekben.[2]

A nemzetiségek „elpártolása" és elszakadása miatt a szélsőjobboldali magyar fajvédő erők a megmaradt nemzetiségekkel szemben is ingerült magatartást tanúsítottak a trianoni Magyarországon, s mielőbbi teljes elmagyarosításukat sürgették. A hivatalos magyar nemzetiségpolitika számolt azonban azzal, hogy csak hosszabb távon érhet célt: az asszimiláció türelmetlen erőszakolása csak lassítaná, visszavetné a folyamatot. A magyar kormánynak ezenkívül tekintettel kellett lennie a trianoni békeszerződésben előírt kisebbségvédelmi kötelezettségeire, már csak azért is, hogy a szomszédos országok kormányaitól is megkövetelhesse a békeszerződéseik által ugyancsak előírt védelmet az azokban kisebbségi sorsra jutott magyarok számára.[3] Arra törekedett, hogy az elsza-

kadt nemzetiségekre vonzó hatást gyakoroljon, s hogy különösen a német kisebbséget megnyerhesse a magyar kisebbséggel való szoros politikai együttműködésnek a kisantantországokban. Intézkedéseivel igyekezett csillapítani a magyarországi németek sorsa iránt is éber érdeklődést tanúsító és elégedetlen németországi és más országokbeli német sajtót, majd a magyarországi németek helyzetének rendezése érdekében fellépő német birodalmi kormány állandó sürgetésére a Bethlen-kormány 1923-ban elhatározta a kisebbségi iskolaügy rendezését, a következő évben pedig engedélyezte a Magyarországi Német Népművelődési Egyesület (Ungarländisch-Deutscher Volksbildungsverein) megalakulását.[4]

A magyarországi németek viszonylag kedvező gazdasági, de nem kielégítő kulturális helyzetéből következően nemzetiségi igényeik, amelyeket ezentúl a Német Népművelődési Egyesület vezetői képviseltek a magyar kormánnyal folytatott tárgyalásaikban, elsősorban kulturális természetűek voltak, s anyanyelvüknek az iskolai oktatásban való fokozottabb alkalmazására, illetve a Német Népművelődési Egyesület helyi szerveinek a németlakta községekben való széles körű kiépítésére irányultak. A magyar nacionalizmus szélsőséges irányzatának erős befolyása alatt álló helyi hatóságok azonban számos akadályt állítottak ennek útjába.[5] Az iskolaügy rendezését jelentősen hátráltatta a kisebbségi iskolák mintegy 80 százalékát fenntartó egyházak rendkívül óvatos magatartása. Egyikük sem akarta, hogy a német tanítási nyelv, a német nyelvű hitoktatás elrendelésével a szélsőséges magyar nacionalizmus részéről a hazafiatlanság vádja érje, mert azt a maga javára használhatná ki egy másik, a magyar nyelvűséget esetleg jobban pártoló felekezet.[6]

A kormány belpolitikai okokból, de jórészt őszinte meggyőződés híján is, nem követelte meg kellő eréllyel saját irányvonalának gyakorlati érvényesítését. Nemzetiségpolitikája, amelyet a szélsőséges magyar nacionalisták hevesen támadtak, a kisebbségi kérdéssel űzött német politikát sem elé-

gítette ki, még az ún. weimari köztársaság időszakában sem. A magyar kormány hiába sürgette a kisantantállamok német kisebbségeit az együttműködésre, hogy támogassák az ottani magyar kisebbségi politikát, ez mindegyre váratott magára, s az egész kérdés valójában csak a revíziós törekvésektől áthatott magyar kormány zsarolására szolgált.[7]

A kisantantországok német kisebbségei a magyar kisebbséggel való együttműködésnél előnyösebbnek találták az illető országok kormányaival való egyezkedést. Ezek a kormányok ugyanis, amelyek a magyar kisebbségek jogos nemzetiségi követeléseit is a magyar revíziós törekvések számlájára írták, készek voltak a német kisebbség magatartását azzal honorálni, hogy asszimilációs politikájukat velük szemben nem erőltették, sőt támogatták az elmagyarosodottak visszanémetesítésére indított akcióikat; lehetővé tették számukra, hogy erős gazdasági, társadalmi, kulturális és politikai szervezeteiket jelentősen kiterjesszék és továbbfejlesszék.[8]

A magyarországi németség vezetőinek egy része, így a Volksbildungsverein élén a kormány bizalmi embereként álló, elmagyarosodott szepesi szász polgárcsaládból származó Gratz Gusztáv volt külügyminiszter, mint történelmi adottsággal számolt a hazai németség nemzetiségi fejlődése elmaradottságával.[9] Mások viszont, így mindenekelőtt az egyesület ügyvezető alelnökeként tevékenykedő bácskai parasztszármazású Bleyer Jakab budapesti egyetemi tanár, a germanisztika professzora, volt nemzetiségügyi miniszter, vagy a vele egyébként rivalizáló Gündisch Guidó, erdélyi szász származású ügyvéd, a német nemzetiséget közelíteni kívánták a szomszéd országokban élő németek fejlettségi szintjéhez és sokoldalú szervezettségéhez. Bleyer, aki annak idején mint nemzetiségügyi miniszter nagy erőfeszítéseket tett Magyarország területi integritásának megvédésére, hogy a németség nemzetiségileg éppen legfejlettebb részeinek elszakadását megakadályozza, Trianon után a magyar revíziós politikát is támogatta. Igyekezett meggyőzni a magyar kormányt és a köz-

véleményt arról, hogy az csak akkor lehet sikeres, ha megszüntetik a hazai németségnek a kisantantországok németségéhez képest hátrányos helyzetét, s ha a kormány nem utolsósorban éppen a német kisebbség iránti előzékeny politikájával biztosítaná a zavartalan együttműködését és szoros szövetségét Németországgal.[10]

Bleyer és Gündisch erőteljesen hangsúlyozott „hazafias" mentalitásukat össze tudták egyeztetni azzal, hogy titokban állandó és szoros kapcsolatot tartsanak fenn – már a húszas évek kezdete óta – a német birodalmi kormánnyal, s azt a német kisebbség „érdekében" sajtókampányok indítására, a kisantantországok németségének adandó megfelelő taktikai utasításokra, sőt a magyar kormánynál teendő közvetlen diplomáciai lépésekre bírják rá, több-kevesebb sikerrel. A német Külügyi Hivatal a budapesti német követségen keresztül pénzzel és utasításokkal látta el Bleyert és híveit, akik viszont szóbeli információkkal szolgáltak, illetve terjedelmes memorandumokban hozták nézeteiket, kívánságaikat a német birodalmi kormány tudomására.[11] Németországi útjaikon nemcsak a külföldi németség ügyeivel foglalkozó különféle társadalmi szervezetek (pl. Verein für das Deutschtum im Ausland, Deutscher Schutzbund), intézetek (pl. Deutsches Auslandsinstitut), katolikus és evangélikus egyházi szervezetek (pl. Reichsverband für die katholische Auslanddeutsche) vezetőivel, különböző jobboldali politikusokkal, pénzemberekkel folytattak tárgyalásokat, hanem a Külügyi Hivatal vezető tisztségviselőivel is, sőt Bleyert ismételten fogadták bizalmas kihallgatáson a német birodalom kancellárjai is.[12]

Bleyer kapcsolatot létesített a németországi diákszervezetekkel (Deutsche Studentenschaft), amelyek speciálisan felkészített csoportok százait küldték a nyári szünidőkben Magyarországra is, hogy növeljék a falvak német lakosságának nemzeti öntudatát.[13] A német parasztgazdák megnyerésére németországi kémiai vállalatok közreműködésével már a húszas évek második felében erőteljesen folytatott műtrágya-

akció sikerén felbuzdulva, a harmincas évek elejére nagyszabású gazdasági tervek is születtek, s a németek közötti gazdasági munka központi irányítására – egy birodalmi német szakember vezetésével – Budapesten létrejött a Volksbildungsverein gazdasági irodája (Wirtschaftskanzlei).[14]

Egy széles nemzetiségi mozgalmat vezetni tudó német értelmiség kinevelése érdekében Bleyer tömegesen szerzett németországi ösztöndíjakat. Az egyetemekre, főiskolákra legalább néhány félévre kikerült magyarországi német fiatalokat bekapcsolták az ottani diákszervezetek „népiségi munkájába" (Volkstumsarbeit), megismerkedtek az akkor már oly bőséges „népiségi irodalom" (Volkstumsliteratur) által terjesztett „népi" (völkisch) ideológiával, és hazatérve, mint elszánt „népiségi harcosok" (Volkstumskämpfer) bekapcsolódtak a német nemzetiségi mozgalom irányításába.[15] Bleyer régebbi hívei mellett ezek a fiatalok tömörültek az elnökletével létrehozott Deutsche Arbeitsgemeinschaft elnevezésű illegális vezető szervbe,[16] amely a Volksbildungsvereinnek a kormány sok megbízható emberével („Regierungsdeutsche") megerősített választmányával szemben azt az irányvonalat képviselte, hogy a német nemzetiség kívánt mértékű és ütemű fejlődése akadályainak leküzdéséhez külső segítség igénybevétele szükséges. Ezt a segítséget a „népi-német" (volksdeutsch) ideológia szerint határokra való tekintet nélkül minden németet egybefoglaló „német népközösség" (deutsche Volksgemeinschaft) és vezető ereje, a német birodalom jelentette.[17] Bleyer megbízottai részt vettek azokon a titkos tanácskozásokon, amelyeken az európai, de különösen a kelet- és délkelet-európai német kisebbségek vezetőségeinek delegáltjai időről időre egyeztették kisebbségi politikájukat Németország külpolitikai elképzeléseivel.[18]

Bleyer irányításával, a müncheni Deutsche Akademie támogatásával megindult a hazai német „néptudomány" (Volkswissenschaft) kifejlesztése is.[19] Ebben nagy szerepet játszott a magyarországi „német kultúrmisszió" vizsgálata a

Németországból történt 18. századi idetelepülés óta, amelylyel kapcsolatban fellendült a nyelvjáráskutatás és a leszármazás kutatása (Sippenforschung); továbbá a német népismeret (Volkskunde) címén összefogott, a néprajztól a népegészségügy állapotának felméréséig terjedő sokféle kutatás.[20]

Az 1930. évi népszámlálás nyomán, amelynek felgyorsuló beolvadást jelző adatai nagy izgalmat keltettek a német nemzetiségi mozgalomban, egyszeriben előtérbe került az asszimiláció egész problematikája. Statisztikai kutatások indultak „a valóságos népi állomány" felmérésére,[21] s harcos törekvéssé vált a „végső pusztulással fenyegető" további magyarosodás meggátlása, sőt felmerült az „elveszett fiak" (verlorene Söhne) visszahódításának, a disszimilációnak gondolata is. A német nemzetiségi mozgalomban már korábban is fel-felbukkant szándék önálló német párt létrehozására akkoriban jutott el konkrét terv kidolgozásáig. Berlinben azonban borúlátóan ítélték meg az önálló német párt kilátásait, és számolva azzal, hogy magyar részről az igen kedvezőtlen visszhangot kelthet, elejtették a pártalakítás tervét.[22]

A bleyeri irányzat politikája fokozta a magyar közvélemény bizalmatlanságát a német nemzetiségi mozgalommal szemben. A parlamentben és a sajtóban, Bajcsy-Zsilinszky Endre és mások publicisztikájában egyre több szó esett a pángermán veszélyről, amit a német kisebbségeknek Németország keleti politikájába való bekapcsolása jelentett. A pángermán térképek a Dunántúl nagy részét többé-kevésbé összefüggő és a nyugati nagy német néptömbhöz kapcsolódó településterületnek tüntették fel. A magyar népi írók munkáikban felhívták a figyelmet a dunántúli falvak egykéző magyarságának tervesztésére a helyükbe nyomuló, földvásárlással is terjeszkedő német lakossággal szemben. A magyar sajtóban cikkek egész sora mutatott rá a regermanizációs törekvésekre, Bleyer jól gyanított titkos kapcsolataira, mozgalmának németországi anyagi és propagandisztikus támo-

gatására, valamint arra, hogy a Németországban kiképzett fiatal agitátorok egyre fokozzák izgatásaikat, s ezt a németországi diákszervezetek csapatostul érkező „vándormadarai" (Wandervogel) is segítik. Hazaárulásnak minősítették Bleyer összejátszását a kisantantországok német kisebbségei vezetőivel, akik a magyarországi németség nem kielégítő helyzetére utalva elzárkóztak a magyar politikával való együttműködés elől.[23]

Mindez már a húszas évek végén megmerevítette Bethlen magatartását is. A kisebbségi problémák rendezését még inkább visszavetette, hogy a német kormány a kisebbségi együttműködés végett hozzá intézett 1931. évi magyar memorandumot elutasította, és egyoldalúan a magyarországi német kisebbség helyzetének rendezését követelte a Bethlen helyébe lépő Károlyi Gyula kormányától.[24] Az asszimilációs veszteségeket hangsúlyozó külföldi és hazai német propagandára válaszul, a magyar társadalmi szervezetek a harmincas évek elején hazafias jelszavakkal nagyarányú névmagyarosítási kampányt indítottak, amelyekhez a katonaságnál, hivatalokban, iskolákban jelentős presszió is járult.[25] Ez viszont alkalmat adott arra, hogy a szenvedélyes német propaganda az erőszakos magyar asszimiláció előtérbe állításával elhomályosítsa, hogy alapjában véve természetes magyarosodási folyamatról van szó.

A német választók szavazataira hagyományosan a kormánypárt tartott igényt, amely lehetőleg német származású, de magyar érzelmű jelölteket juttatott mandátumhoz a német jellegű választókerületekben, míg Bleyer és hívei németországi eredetű választási pénzek igénybevételével is csak részben és nehezen tudták ellensúlyozni a többnyire kormánypárti jelölésük ellenére is velük szemben kifejtett nyomást.[26] Bleyer és hívei ellen rendszerint kereszténypárti jelölteket állított a kormány választási taktikája; ezek a katolikus egyház és papjai támogatását élvezve dolgoztak a nagy többségében katolikus német választók körében. A szavazatokért

folyó küzdelembe a harmincas évek elejétől erőteljesen beleszólt a német gazdaréteghez könnyen utat találó Kisgazdapárt, amely szintén német származású jelölteket állított, s ezek német nyelven mondták el választási beszédeiket.[27] A magyarországi belpolitikában szerepet játszó legális pártok közül egyedül a Szociáldemokrata Párt volt az, amely nemcsak választásokkor és nemcsak felszínesen foglalkozott a német lakosság problémáival, hanem az Országos Német Bizottság irányításával rendszeres, igen pozitív munkát végzett, főleg az ipari és mezőgazdasági munkásság és a kispolgári rétegek soraiban. Leleplezte és támadta mind a bleyeri politikát, mind a fajvédők magyar sovinizmusát, de bírálta a kormány nemzetiségpolitikáját is, és síkraszállt a magyarországi németek jogos nemzetiségi követeléseiért, anyanyelvi jogaiért. A pártnak a húszas években még igen számottevő pozíciói azonban a harmincas évek derekára már gyengültek, a nemzetiszocializmus németországi győzelme nyomán megkezdődött a magyar nemzetiszocialista pártok térhódítása a németlakta területeken is.[28]

A német nemzetiségi mozgalommal magyar fajvédő alapon szemben álló Gömbös miniszterelnök messzire visszanyúló kapcsolatai a Németországban hatalomra került Hitler mozgalmával azt az aggodalmat keltették Bleyerben, hogy Gömbös Magyarországának barátsága érdekében az új kancellár esetleg sorsára hagyja az erősen asszimilálódó magyarországi németséget. Német ösztöndíjakon nevelkedett, nemzetiszocialista érzelmű fiatal munkatársai tanácsára sürgősen kapcsolatot keresett az új rezsimmel, amelynek figyelmét 1933. májusi, nagy botrányt okozott parlamenti beszédével is rá kívánta irányítani a magyarországi németség helyzetére. Kihallgatást kért Hitlertől, de be kellett érnie Rudolf Hesszel, aki pártvonalon Hitler helyettese volt, s legfelsőbb szinten irányította a német népiséggel (Volkstum) kapcsolatos ügyeket.[29] A német sajtó, társadalmi szervezetek, sőt a hivatalos német birodalmi diplomácia kiállása Bleyer mellett

a parlamenti beszéde miatt támadt magyarországi heves tüntetések idején, azt a benyomást keltették benne, hogy a nemzetiszocializmus hatalomra jutása Németországban a külföldi németek érdekében hatékonyabb beavatkozást tesz lehetővé.[30]

A német orientációt külpolitikájában előtérbe helyező Gömbös miniszterelnök azonban 1934 februárjában Hitlerhez intézett – válasz nélkül maradt – levelében határozottan leszögezte, hogy a magyarországi német kisebbség ügyeit szuverén módon kívánja rendezni.[31] Ezt a célt szolgálta az 1935. évi új kisebbségi iskolarendelet előkészítése, a Német Népművelődési Egyesület vezetőségének mérsékelt elemei bevonásával. Fellépett ugyanakkor az egyesület központi vezetésében és vidéki agitációjában egyre hangosabb szerepet betöltő, Németországból pénzelt fiatal értelmiségiek csoportja ellen. A magyar nemzet gyalázása címén vád alá helyezett vezéralakját, a bánáti német családból származó Franz Bascht, aki Bleyer keze alatt nevelkedett és külföldi német mozgalmi tapasztalatokat is szerzett, 1935-ben felfüggesztették, majd elítéltetése nyomán eltávolították a Német Népművelődési Egyesület főtitkári tisztségéből. Ezt követte az egész „centrifugális" irányzat kiszorítása az egyesületből a következő évben. Az eljárásba belejátszott az a körülmény is, hogy az említett csoport, ha már önálló pártot nem indíthatott, szakított az eddigi gyakorlattal, s nem a kormánnyal egyezkedett, hanem az ellenzéki Kisgazdapárttal kötött paktumot, hogy az 1935. évi választásokon öntudatos német képviselőket juttathasson be a parlamentbe, ahol Bleyer 1933 végén bekövetkezett halála után már csak az elmagyarosodott németek szólhattak a magyarországi kisebbség nevében.[32]

A Gömbös választási terrorját ért németországi bírálat élét elvette az alapvető elégedettség a jobboldal választási győzelme és annak várható, német szempontból kedvező magyarországi bel- és külpolitikai konzekvenciái fölött; de a náci Németország és az általa irányított egész német népközösség demonstratív módon kiállt az elítélt Basch mellett. A hivata-

los német diplomácia sem hagyott kétséget az iránt, hogy a magyarországi németség egyetlen jogosult képviseletének azt az irányzatot ismeri el, amely a Volksbildungsvereinből kiszorítva, Népi-német Bajtársak (Volksdeutsche Kameradschaft) elnevezéssel az önálló szervezkedés útjára lépett.[33] A szervezet élén Richard Huss, debreceni egyetemi tanár, germanista állt, de igazi lelke a mihamar amnesztiát kapott Basch volt, aki hozzá hasonlóan fiatal „bajtársaival" a német népiségi kérdésekkel foglalkozó irodalom legújabb, immár nemzetiszocialista termékeit tanulmányozta.[34]

Ez az irodalom már a német népközösség eszméjét továbbfejlesztve a népcsoportelméletre alapozta a kisebbségvédelem egyedül hatékonynak állított módját. A német birodalom határain kívül, más országok álampolgáraiként élő németeket „népi-németeknek" (Volksdeutsche) nevezték, megkülönböztetésül a külföldön élő „birodalmi németektől" (Reichsdeutsche) és a két kategóriát együtt „külföldi németségnek" (Auslanddeutschtum) emlegették. A népi-németeket nem tekintették többé nemzeti kisebbségnek (nationale Minderheitnek), amelyet a nekik otthont adó ország (Gastland) „kényekedve szerint" (értsd: szuverén nemzetiségpolitikája keretében) kezelhet, hanem német népcsoportnak (Volksgruppe). Nem „elszigetelt és kiszolgáltatott" etnikai csoportot értettek ezen. Felfogásuk szerint a népcsoport a fajilag egységes német nép idegen uralom alatt élő szerves része, amelynek sorsáért az egész német nép felelős, s a birodalom jogosult beavatkozni annak védelmében. A nemzetiszocialista német jogtudományban ekkorra már külön ággá fejlődött a népcsoportjog (Volksgruppenrecht), amely részletesen kidolgozta a népcsoport-autonómiának (Volksgruppenautonomie) „követelményeit". Ezek a lehető legtágabb lehetőségeket biztosították az önálló német szervezkedéshez, elvben meghagyva az idegen államhatalom ellenőrzési jogát, de egyébként biztosították a „népiségi elkülönülést" (völkische Aussonderung), és kizárták az asszimiláció lehetőségét.[35]

Míg a Darányi-kormány belügyminisztere, Széll József, 1937 júliusában a magyarországi német kisebbség méltányos kezelésére való készségről nyilatkozott, amit Rudolf Hess e kisebbség lojalitásáról szóló nyilatkozattal honorált,[36] a Volksdeutsche Kameradschaft a náci német birodalom támogatását élvezve folytatta kíméletlen harcát a Gratz Gusztáv vezetése alatt álló Volksbildungsverein ellen. Azt akarta elérni, hogy a magyar kormány az általa képviselt – s a nemzetiszocializmustól már elválaszthatatlan – irányzatot legalizálja, sőt a magyarországi német „népcsoport" egyedüli reprezentánsának ismerje el. Basch már ekkor „népcsoportvezetőnek" tekintette magát, és német birodalmi személyes képviseletével Magyarországról kiutasított „bajtársát", dr. Stefan Steyert bízta meg. Steyernek Berlinben felállított irodája, a Steyer-Büro, rendszeresen informálta a németországi „illetékeseket", főleg a Belügyminisztériumot,[37] a magyarországi német „népiségi harcról" (Volkstumskampf) s azzal összefüggésben az általános magyarországi helyzetről. A külföldi német „népcsoportokkal" való foglalkozás feladatát azonban hamarosan az SS-irányítás alatt létrehozott speciális Népi-német Közvetítőszerv (Volksdeutsche Mittelstelle – VoMi) vette át; Steyer ekkor maga is a VoMi kötelékébe került. A Külügyi Hivatal (Auswärtiges Amt) a budapesti német követség révén, közvetítők útján tartotta a kapcsolatot,[38] s gondoskodott a Basch-féle irányzat pénzeléséről. A magyar kormány gyanította, hogy a német nemzetiszocialista párt a Magyarországon élő német birodalmi állampolgárok részére engedélyezett NSDAP-szervezetek felhasználásával támogatást nyújt a magyar állampolgárságú németek, illetve a magyar nemzetiszocialisták, nyilasok szervezkedéséhez. A kormány aggályát az NSDAP Külföldi Szervezetének (Auslandsorganisation) 1938 februárjában Budapestre látogató főnöke, Wilhelm Bohle megnyugtató nyilatkozattal igyekezett eloszlatni, de a titkos kapcsolatok ezen a vonalon is fennálltak, s később nyilvánvalókká is lettek.[39]

A kívülről pártfogolt, időszaki lappal *(Deutscher Volksbote)* is rendelkező irányzat megerősödése és az ország németlakta területein tapasztalható veszedelmes térhódítása láttán Gratz Gusztáv Darányihoz intézett 1937. szeptember 14-i memorandumában figyelmeztetett: „Ha ennek a mozgalomnak nem tudjuk útját állni, akkor számolnunk kell azzal, hogy rövid néhány esztendő múlva a magyarországi németség a német politika egyszerű eszközévé fog válni."[40] Ez sajnos valóban bekövetkezett – hamarabb, mint gondolta. Darányi utóda, Imrédy sem mert „külpolitikai okokból" határozottan fellépni a Basch-féle irányzat ellen, sőt, végül is Magyarországi Németek Népi Szövetsége (Volksbund der Deutschen in Ungarn) néven 1938 őszén legalizálta az eddig Volksdeutsche Kameradschaftként szereplő szervezetet.

A magyarországi népi-német mozgalom itt csak röviden felvázolt útja[41] a Volksbund megalakulásával új szakaszához érkezett; az egyre inkább fasizálódó irányzat a náci Németország támogatásával és a szomszéd országok német népcsoportjainál már sikerrel végrehajtott „gleichschaltolás" nyomán harcba indult a magyarországi németek feletti kizárólagos hatalom megszerzéséért, a német népcsoport-autonómia magyarországi megvalósításáért.

Ezen a ponton kezdi a téma részletesebb fejtegetését munkánk, amely bemutatja a Volksbund történetét, egyszersmind megvizsgálja Magyarország második világháborús történetében betöltött szerepét.[42]

A magyarországi német „népi program" és a Volksbund megalakulása

1938. március 12–13-án megvalósult a „minden német álma" gyanánt hirdetett Anschluss: a Német Birodalom (Deutsches Reich) bekebelezte Ausztriát, amely a továbbiakban az ezentúl Nagynémet Birodalomnak (Grossdeutsches Reichnek) nevezett náci Németország „Ostmark" tartományaként szerepelt. Ezt követően Hitler azonnal napirendre tűzte a csehszlovákiai szudétanémet-kérdés „rendezését" is, és az Anschluss sikerén fellelkesült németek nem kételkedtek abban, hogy az is eredményes lesz. Bascht „magával ragadta a nemzetiszocialista birodalom felemelkedése", fellépése a Volksdeutsche Kameradschaft élén egyre vakmerőbb lett. Véleménye szerint a Csehszlovákiával szembeni közös érdekeltség folytán oly szorossá fog válni Magyarország és Németország viszonya, hogy a német kormánynak módjában lesz barátságos formában, de az eddigieknél határozottabban fellépni a magyarországi német kisebbség e radikális irányzata mellett, melynek követelései elől a magyar kormány most már kevésbé zárkózhat el.[1] Frick német belügyminiszter 1938. május 5-én hosszabb beszélgetést folytatva Sztójay követtel, valóban nyíltan felvetette a kérdést, „nem lehetne-e Gratz helyébe a Basch–Huss-istákat helyezni".[2] Erre a kívánságra a Darányi utódjául kijelölt Imrédy reagált ugyan, de kitérő módon: Erdmannsdorff budapesti német követtel folytatott

május 13-i beszélgetésében azt hangsúlyozta, hogy a kisebbségi kérdésben „bizonyos határokat be kell tartani, és ezen a határon egyesek, mint például Huss professzor, túlmentek".[3]

Imrédy Béla első kormánya még kitartott amellett, hogy a német kisebbséggel kapcsolatos kérdéseket, így az anyanyelvi oktatás fokozottabb érvényesítését az iskolákban, Gratz Gusztáv, a kormány bizalmi embere vezetése alatt álló Magyarországi Német Népművelődési Egyesülettel tárgyalva valósítja meg. A Volksdeutsche Kameradschaft a német Belügyminisztériumhoz eljuttatott helyzetjelentéseiben kiemelte, hogy a magyar kormány befolyása alatt álló Volksbildungsvereintől a német népiség érdekeinek hatékony képviselete nem várható; különben sem helyes, hogy a népiségi problémát csak szűken nyelvi oldalról nézi, holott átfogó „népi program" (Volksprogramm) kidolgozására van szükség.[4]

Gratz tisztában volt azzal, hogy a Volksdeutsche Kameradschaft egy ilyen „népi program" kidolgozásával erős fegyverre tesz szert, ezért a *Magyar Szemle* 1938. áprilisi számában megengedhetetlennek nyilvánította a Kameradschaft német birodalmi támogatásra számító törekvéseit. Ugyanakkor hangsúlyozta annak szükségességét, hogy a Népművelődési Egyesület jellege megváltozzék: felépítésében és szellemében közelítsen azokhoz a népi szervezetekhez, amelyekkel a német kisebbségek – Magyarországot kivéve – Európa-szerte mindenütt rendelkeznek.[5] Csakhogy Gratz olyan időpontban és körülmények között vetette ezt fel, amikor a magyar kormány a legkevésbé látta lehetségesnek az alapszabályban lefektetett túlzott „garanciák" enyhítését; a német kisebbségek életében ekkor már úgyszólván mindenütt azok a radikális csoportok törtek előre, amelyek a kormánnyal való egyezkedés nehézségeire, sovány eredményeire hivatkozva a nemzetiszocialista Németországban látták a német kisebbségi érdekek legnagyobb támaszát. A Volksdeutsche Kameradschaft ezekkel a mindinkább német birodalmi irányítás alá került

irányzatokkal pendült egy húron.[6] Baschék hangsúlyozták, hogy Gratz a magyar kormány exponense, német származása ellenére magyar érdeket képvisel az egyesület élén; a választmány 50 százaléka is – az alapszabály értelmében – a kormány által javasolt olyan személyekből áll, akik a magyarsághoz asszimilálódtak, s annak asszimilációs törekvéseit szolgálják az egyesületben.[7]

Gratz „Deutsch-ungarische Probleme" címmel 1938 tavaszán megjelentetett könyvében közreadta a Magyarországi Német Népművelődési Egyesület élén kifejtett sokévi tevékenységének számos dokumentumát, nem utolsósorban annak bizonyságául, hogy nem idegenedett el a néptől, amelyből származott, nem egyoldalúan magyar érdekeket képvisel, hanem a kívánatos összhang érdekében fontos közvetítő szerepet tölt be. Nem idegen tőle a német népközösség gondolata sem, amelynek nyelvi és kulturális szempontból a magyarországi németség is hasznát látja, csupán az aggasztja, hogy a népközösség anyagi támogatását – mint a Volksdeutsche Kameradschaft esetében történt – ellenőrizhetetlenül használják fel, politikai célok érdekében. Ellenezte, hogy német nemzetiségi alapon politikai pártot szervezzenek; a német nemzetiség kulturális és más szervezkedésében sem helyezkedhet a merev nemzetiségi elkülönülés álláspontjára, hanem érdekei érvényesítésére az ország érdekeivel összhangban, a magyar kormánnyal való tárgyalások útján kell törekednie. Az együttélés sokoldalú kapcsolatai természetesen lehetővé teszik az asszimilációt, s amennyiben természetes folyamatról van szó, azt nem utasítja el, mint az abszolút értelemben asszimilációellenes Kameradschaft.[8]

A magyarországi németek „népi programjának" kidolgozására – a mozgalom belső igényei mellett – ösztönzést jelentettek Konrad Henlein Szudétanémet Pártjának április 24-én Karlovy Varyban nyilvánosan meghirdetett, „a karlsbadi nyolc pont" néven ismeretes követelései.[9] A magyarországi német „népi program" első változatai ugyancsak

nyolcpontos követelések voltak, mint a német Belügyminisztériumba eljuttatott egyik, s a magyar Belügyminisztérium által megszerzett másik variáns egyaránt tanúsítja;[10] a *Deutscher Volksbote* hasábjain májusban nyilvánosságra került formájában azonban csak hét pontot tartalmazott,[11] s a német birodalmi népiségtudományi sajtó is ebben a formában közölte – közvetlenül a karlsbadi nyolcpontos program után.[12]

Míg a német birodalmi politika a pusztulásra ítélt, mesterséges államalakulatnak tekintett Csehszlovákiában a német népcsoportnak kifejezetten az államot bomlasztó szerepet szánt, addig a „baráti" Magyarországon a német népcsoport helyzetének rendezésével a szorosabb külpolitikai együttműködés érdekében feloldani akart egy meglevő feszültséget.

A karlsbadi követelésekkel való összehasonlítás egyébként azonnal felismerhetővé teszi, hogy a magyarországi német „népi program" pontjai nem a lényegesen más helyzetben levő és más feladatok elé állított szudétanémet népcsoport magasan felfokozott követeléseihez igazodtak, hanem a saját népcsoport helyzetéből kiinduló, jóval „szerényebb" – kidolgozói által minimálisnak nyilvánított – követeléseket tartalmaztak. Mégse vonható kétségbe, hogy a magyarországi német „népi program" azon népcsoport-autonómia felé akarta megtenni az első lépéseket, amelynek modelljéül a szudétanémetek magas fokú szervezettsége szolgált.[13]

A magyarországi német „népi program" 1. pontja alapelvként szögezi le a német népközösség gondolatának s a magyarországi német népcsoport „népszemélyiség" (Volkspersönlichkeit) voltának elfogadtatását, valamint azt, hogy a képviseletét ellátni kívánó szervet közjogi értelemben vett jogi személyiségnek (Rechtspersönlichkeit) ismerjék el. A további pontok a népcsoport számára Magyarországon is olyan szervezkedési lehetőséget követelnek, „amilyennel a német népcsoportok az utódállamokban rendelkeznek". A 2. pont a német nevelésügy felépítésével foglalkozik: követeli a német községekben levő 400 óvoda átadását a népcsoport számára;

kifogásolja a kisebbségi népiskolák kétnyelvűségét, „az egységes vegyes" iskolatípust, amelyet az 1935. évi kisebbségi iskolarendelet írt elő; követeli továbbá, hogy a beiskolázásnál mellőzzék a magyar iskola javára befolyásolható szülői értekezleteket. Felveti német középiskolák s egy német tanítóképző intézet létesítésének szükségességét. A 3. pont korlátlan lehetőséget igényel napi- és hetilapok indítására. A 4. pont egyesületek létesítésére követel korlátlan szabadságot a német nép valamennyi életterületén, de különösen kiemeli saját ifjúsági és népjóléti szervezet létrehozására irányuló igényét. Az 5. pont azt kívánja, hogy a népcsoport gyűjtéseket rendezhessen a maga céljaira az ország egész területén. A 6. pont azt célozza, hogy a németek hitéleti irányítása német kezekbe kerüljön, s ennek előmozdítására külön német papi szeminárium felállítását kívánja. Vallásoktatás, igehirdetés, templomi ének és ima kizárólag német nyelvű lehet. A 7. pont azt követeli, hogy a magyarországi németség saját politikai pártot szervezhessen, s az képviselőket küldhessen a parlamentbe. A parlamentarizmust nyilván átmenetinek tekintették, hiszen a *Deutscher Volksbote* első számában azt olvashatjuk: „amíg még Magyarországon parlamenti rendszer áll fenn".[14]

A német „népi program" kidolgozása idején még nem tisztázódott, hogy a Volksdeutsche Kameradschaft kezébe tudja-e kaparintani a Volksbildungsverein vezetését és a „Regierungsdeutsche"-ok kiszorításával alkalmassá tudja-e tenni ezt a szervezetet a népcsoport megfelelő jogi képviseletére, vagy pedig egy új szervezet alakítására kell-e törekednie. Az említett két korai, nyolcpontos variáns egyikében az előbbi, másikában az utóbbi elgondolás szerepelt. Végül is a kérdés nyitva maradt, s a nyolcadik pontot törölték a „népi programból".

E taktikai kérdésekben Huss óvatosabb volt, mint Basch, és megegyezést keresett a Volksbildungsvereinnel és a magyar kormánnyal. Aggályait Basch nem osztotta; biztos volt abban,

hogy az adott konstellációban a népi-német mozgalomnak is sikerül „feltörnie". Ehhez azonban új szervezet létrehozását tartotta szükségesnek, s a Volksbildungsverein vezetőivel folytatott tárgyalásokon minden kompromisszumot elutasított. Miután Huss professzor ellen a kultuszminiszter még februárban egyetemi fegyelmi vizsgálatot rendelt el hazafiatlannak tartott népcsoport-politikai tevékenysége miatt, a Volksdeutsche Kameradschaft további irányítását szinte korlátlanul Basch ragadhatta magához.[15] A májusi csehszlovákiai krízis napjaiban, a német birodalom agresszív politikájától és a Szudétanémet Párt lendületes akcióitól elragadtatva, Magyarország németlakta vidékein lázas agitációba kezdett a német „népi program" mellett. A magyar hatóságok véleménye szerint az iskola- és templomkérdésben szervezett rendszeres tüntetésekkel és összetűzésekkel Basch olyan helyzetet igyekszik teremteni, „hogy a magyar kormány kénytelen legyen tárgyalásokat folytatni a pángermán vezérekkel, ugyanúgy, mint Hodža cseh miniszterelnök Henlein Konraddal". A pángermán agitátorok jól tudják: „nyugodtan követelőzhetnek, bajuk nem történhet, mert a német kormány nem tűri a német kisebbség terrorizálását", s azt állítják, hogy „a német hadsereg úgyis bevonul a Dunántúlra, és felszabadítja a németeket".[16]

Amikor a nemzetközi diplomáciai lépések folytán átmenetileg enyhült a csehszlovákiai krízis, Basch egyáltalán nem csökkentette agitációját. Egy június 7-én létrehozott gazdasági megállapodás kezére juttatta a már 65 éves múltra visszatekintő kőszegi német nyelvű helyi hetilapot, a *Günser Zeitung*ot, s az 12-én már mint a Volksdeutsche Kameradschaft lapja jelent meg Georg Goldschmidt felelős szerkesztésében. A német „népi program" propagálása szempontjából ez igen fontos fejlemény volt, mert a Volksdeutsche Kameradschaft eddig egyedüli sajtóorgánuma, az 1935 novembere óta kiadott *Deutscher Volksbote*, lapengedély híján a sajtótörvény értelmében csak időszakos kiadványként, öthetenként, azaz éven-

te tízszer jelenhetett meg, Huss professzor kiadásában és Goldschmidt szerkesztésében. Basch megbízásából Steyer azonnal tudomására hozta a német birodalmi Belügyminisztériumnak, hogy a *Günser Zeitung* a magyarországi németség volksdeutsch irányzatának egyetlen hetilapja, s kérte, hogy a német birodalmi sajtó a legmelegebben üdvözölje, ezáltal lehetetlenné téve, hogy a magyar kormány betilthassa.[17] A „népi programnak" a német sajtó korlátlan szabadságát követelő 3. pontja teljesen nyilvánvalóan ennek az irányzatnak az igényeit fejezte ki, hiszen a Volksbildungsvereinnek volt hetilapja, a *Sonntagsblatt,* nem szólva egyéb német nyelvű lapokról, amelyeket a Volksdeutsche Kameradschaft zsidó szelleműeknek bélyegzett, és élesen támadott.

A külföldi német népcsoportok nemzetiszocialista gleichschaltolásának a szomszédos országokban ekkorra már jelentősen előrehaladt folyamatával összhangban magyarországi viszonylatban egyértelműen a Gratz–Pintér-féle vezetés eltávolítására törekedtek. A német népiség e „renegátjai" ellenségei voltak a nemzetiszocializmusnak, tehát – szemükben ezért – „reakciósok"; Pintér (Binder) László egyúttal papi mivoltával is kifejezte a politikai katolicizmus befolyását a Német Népművelődési Egyesületre. A szorosabban vett „népiségpolitikai" kérdésekben fennálló ellentéteken túl a Gratz elleni gyűlölködést növelte, hogy a liberális erőkhöz tartozott, és ennek megfelelően a zsidótörvénnyel szemben foglalt állást. A Volksdeutsche Kameradschaft Gratz-ellenes támadásaiban a legnagyobb megvetéssel szóltak arról, hogy Gratz a zsidókkal kapcsolatos „német felfogással" és politikával szemben „a zsidók védelmezője és pártfogója".[18]

A magyar kormány értesülései szerint a Volksdeutsche Kameradschaft – míg létre nem jön a magyarországi németek önálló nemzetiszocialista pártja – a Magyar Nemzetiszocialista Párt – Hungarista Mozgalom keretei közt való szervezkedésre szólította fel a népi-németeket. Franz Rothen, a Kameradschaft ismert alakja, vezető szerepet vállalt e Szá-

lasi-féle nyilas mozgalomban,[19] s – felhasználva Szálasi „Hungaria Egyesült Földek" tervét – Németországban is propagálni kezdte „hozzá közelálló emberek" útján azt az elgondolást, hogy „a hazai németséget az ország nyugati határán kell letelepíteni, és ott neki autonómiát adni".[20]

A magyar kormány nem vette eléggé komolyan a magyarországi német nemzetiszocialista agitáció veszélyét és a Volksdeutsche Kameradschaft törekvéseit. Erről tanúskodik az a körülmény, hogy az Imrédy-kormány 1938 nyarán mindössze évi 67 000 pengőre emelte fel a Gratz vezetése alatt álló Magyarországi Német Népművelődési Egyesület szubvencióját az előző évi 45 000 pengőről, holott a VDA (Volksbund für das Deutschtum im Ausland) révén a német birodalomból kapott anyagi támogatás összege, amelytől az egyesület a Volksdeutsche Kameradschaft kiválásával elesett, évi 150–200 000 pengőre volt becsülhető.[21] Míg Gratzéknak az is gondot okozott, miből fedezzék a szükségesnek mutatkozó gyakoribb kiszállásokat Tolnába, Baranyába és az ország más németlakta területeire, addig Basch július végén mintegy 300 magyarországi népi-német bajtárs élén utazhatott ki Breslauba (ma Wroclaw), hogy részt vegyen a nagy német népközösség jegyében, látványos külsőségek közt megrendezett, Hitler jelenlétében lefolyt német torna- és sportünnepélyen. Henlein, a szudétanémet vezér, itt részletes utasításokat is kapott Hitlertől.[22] Basch viszont – állítása szerint – csak a tribünről látta a Führert; személyesen sem ekkor, sem később nem beszélt vele.[23]

A Gratz–Pintér-féle vezetés súlyos nemzetközi presztízsvesztesége volt, hogy a nemzeti kisebbségek ez évben Stockholmban rendezett konferenciájának elnöksége, akárcsak az előző évben, elutasította Gratzot és Pintért, s hivatalos megbízottakként ezúttal is Basch és Goldschmidt képviselte a magyarországi német kisebbséget. A konferencia megállapítva a népszövetségi kisebbségvédelem csődjét, úgy foglalt állást, hogy „a népcsoportok védelme áttolódott az anyanépek-

re, amelyek a népközösség sorsáért elsősorban felelősek" és „a népcsoportok védelme ebben az irányban fejlődik". Ezt a megállapítást különösen a szudétakérdés alakulásának példájával támasztották alá. Az Európai Német Népcsoportok Szövetsége (Verband der Deutschen Volksgruppen in Europa) augusztus 30–31-én Revalban tartott tanácskozásán ugyancsak Basch képviselte – ezúttal a budaörsi Johann Hoffmann ügyvéd társaságában – a magyarországi német népcsoportot.[24]

Imrédy az 1938. augusztus 21–28. közt lezajlott németországi tanácskozásai során ígéretet tett arra, hogy az iskolakérdéssel kapcsolatos panaszokat a magyar kormány a legrövidebb időn belül orvosolja, viszont kijelentette: „A magyar kormány hálás lenne, ha német részről mérséklő befolyást gyakorolnának a magyarországi német kisebbség képviselőire." Ribbentrop – anélkül, hogy állást foglalt volna – egyszerűen tudomásul vette Imrédy közléseit.[25]

A minisztertanács augusztus 31-i ülése már foglalkozott is az iskolaüggyel, elfogadva Teleki Pál kultuszminiszter előterjesztését, mely szerint „a belügyminiszter úrral és az egyházi hatóságokkal egyetértőleg megkíséreljük rendezni a kisebbségi iskolák rég vajúdó problémáját, kikapcsolva a lakosság, illetve a szülők iniciatíváját, és hivatalból állítva fel a kormányhatóságok által helyesnek vagy szükségesnek ítélt iskolatípusokat, természetesen úgy, hogy más nemzetiségi többségek által lakott községekben is a magyar anyanyelvű gyermekek érdekei megvédessenek".[26] Ez annyit jelent, hogy a magyar kormány, anélkül, hogy hivatalosan tudomást vett volna a hétpontos magyarországi német „népi programról", az iskolaügyekre vonatkozó 2. pontját kész volt „saját iniciatívából", a Volksdeutsche Kameradschaft bevonása nélkül, napirendre tűzni.

Az a „veszély", hogy az iskolakérdés ilyen rendezése a magyar kormánnyal konstruktívan együttműködő Gratz–Pintér-féle Volksbildungsverein pozícióit erősítheti, arra késztette

Bascht, hogy most már a vezetés átadására szólítsa fel az egyesület elnökségét. A szeptemberi csehszlovákiai krízis napjaiban „a külpolitikai helyzetre" utalva egészen nyíltan hangoztatta a Volksdeutsche Kameradschaft német birodalmi összeköttetéseit, s „berlini utasításra" hivatkozva követelte az egyesület valamennyi helyi szervezetének a Kameradschaft vezetése alá rendelését. Gratz és Pintér abba már beleegyezett, hogy a Volksdeutsche Kameradschaft emberei 50 százalékban foglaljanak helyet az egyesület és annak helyi szervezetei vezetőségében, Basch viszont arra hivatkozott – nem alaptalanul –, hogy a tényleges többség már a Kameradschaft oldalán áll.[27] Ezt az Anschluss után igen előrelendült folyamatot még tovább fokozta „a német népi gondolat újabb hatalmas győzelme": a Szudéta-vidék október 1–10-e közt végbement bekebelezése a német birodalomba, a szeptember 29-i müncheni egyezmény alapján.

A német birodalom politikája ekkor arra irányult, hogy a megkisebbedett Csehországban, valamint az autonóm kormányok alá került Szlovákiában és Kárpát-Ukrajnában erőteljes befolyást érvényesítve, kiváltságos helyzetet biztosítson a csehszlovákiai német kisebbségnek. Franz Karmasin, a szlovákiai német népcsoport vezére, a szlovák minisztertanács október 10-i határozata alapján – amelyet 14-én hoztak nyilvánosságra – államtitkári státust kapott a szlovák kormányban.[28] Sztójay követ már másnap figyelmeztetést küldött Berlinből kormányának, hogy a szlovákok és a csehek „a német kisebbségek számára – úgyszólván mindent túllicitálva – oly jogokat, illetve előnyöket biztosítanak, amelyeket előbb-utóbb a többi szomszédos országokban levő német kisebbségek részére is kívánatosnak fognak minősíteni".[29]

Egyes történészek szerint a budapesti német követ, Erdmannsdorff útján a német birodalmi kormány támasztotta a magyar kormánnyal szemben azt az igényt, hogy a német kisebbség érdekeinek a magyar kormánynál való képviseletére és ügyeinek intézésére szintén létesítsen államtitkári stá-

tust.[30] Ezt azonban ez ideig nem sikerült dokumentálni. Nem teljesen kizárt annak lehetősége, hogy a magyar kormány Sztójay figyelmeztetésének hatására maga akart ezzel gesztust tenni a magyar nemzetiségpolitikát erősen bíráló német birodalom felé, amelynek jóindulatú magatartása annyira fontos volt a magyar revíziós igények ügyében kért német–olasz döntőbíráskodás küszöbén. Tény az, hogy a Volksbildungsverein keretében működő, de a Basch-féle irányzathoz tartozó „Suevia" diákegyesület október 22-i ülésén úgy tárgyalták Gratz lemondásának s egy német államtitkárság felállításának a hírét, mint amely „előzékenységi gesztus a kormány részéről a németek felé".[31]

Gratz lemondását a Volksbildungsverein egyelőre hivatalosan nem hozta nyilvánosságra, mert attól tartott, hogy a bejelentés pánikot kelt, és a Basch-csoportnak használ. Gyakorlatilag azonban teljesen Pintér vette át a vezetést, s az egyesület lapjának kiadójaként is ezentúl az ő neve szerepelt Gratzé helyett. A változás természetesen nem maradt titok a Volksdeutsche Kameradschaft vezetősége előtt. Basch előterjesztése alapján egyhangúlag kimondták: minden további tárgyalást céltalannak tartanak az egyesülettel, amely csak Gratz személyét hajlandó feláldozni, de a Gratz-féle szellemből nem enged; a Volksbildungsvereint nemcsak hogy nem tekintik a magyarországi németség képviseletének, hanem annak érdekeire egyenesen ártalmasnak tartják, s kérlelhetetlen harcot indítanak ellene.[32] A Kameradschaft vezetősége úgy határozott, hogy nem vesz tudomást a német kisebbségi államtitkárság létesítésével kapcsolatos tervekről, ha esetleg Gratz emberei közül jelölnének valakit a német ügyek élére. Hogy erre a „veszélyre" idejében figyelmeztesse az „illetékeseket", Basch Németországba utazott.[33]

Franz Karmasin mint a népcsoport ügyeinek államtitkára október második felében már lázasan szervezte a hozzá tartozó „főhivatalokat", a népi-német iskolaügy, sajtó és propaganda, szövetkezeti ügy stb. önálló, a népcsoport-auto-

nómia követelményeinek megfelelő irányítására. A Karpathendeutsche Parteit Deutsche Partei néven nyíltan nemzetiszocialista párttá szervezte át; megtette az előkészületeket a német birodalmi Hitlerjugendnak megfelelő Deutsche Jugend és az SS-nek megfelelő FS (Freiwillige Schutzstaffel) felállítására. Elősegítette német birodalmi gazdasági szakértők kiküldését a szlovák kormányhoz, akik felmérik Szlovákia gazdasági erőforrásait, nyersanyagok után kutatnak, s e terület gazdaságát bekapcsolják a német „nagytérgazdaságba" (Grossraumwirtschaft).[34] Mindezek a fejlemények nemcsak önmagukban voltak hatással Magyarországra, hanem Karmasin harsányan propagálta is azokat pártjának október 29-i pozsonyi gyűlésén mondott beszédében, s a német birodalmi náci pártlap, a *Völkischer Beobachter* november 1-i száma is arról írt, hogy Szlovákia példát mutat a „Donauraum" (dunai térség) többi országának a tekintetben, hogyan kell a német népcsoport ügyét rendezni.[35]

A tengelyhatalmak 1938. november 2-i bécsi döntőbírói ítélete által Magyarországnak juttatott területekkel minimális számú (13 875) német lakos került csak magyar uralom alá, de Imrédy a minisztertanács másnapi ülésén mégis azzal az indokolással terjesztette elő „egy német kisebbségi államtitkár állásának rendszeresítését", hogy ezzel a gyarapodással az immár tízmilliós Magyarországon a német kisebbség száma eléri a félmilliót. Ugyanakkor az iskolaügyi kérdések komplexumából mint legsürgősebbet kiemelve, elhatározták, hogy „a kisebbségi tanítóképzőket mindjárt meg kell csinálni".[36] (A német tanítóképző intézet mellett egy szlovák tanítóképző felállítására gondoltak.)

A magyar kormány tehát annak hatására, hogy a szlovákiai német népcsoport helyzetének rendezését a német birodalom követendő például állította, szintén hajlandónak mutatkozott német államtitkári státust létesíteni, de ezt a „saját iniciatíva" látszatának megőrzése végett, a hazai német kisebbség számának bizonyos szintet elért gyarapodása-

val okolta meg. A készséges állásfoglalás nyilván azzal függött össze, hogy a magyar kormány a bécsi döntés korlátozott eredményei láttán megfelelő gesztusokkal igyekezett a német birodalom támogatását elnyerni újabb, németek által is lakott területekre irányuló revíziós igényei érdekében.

Kétségtelen azonban, hogy a német államtitkárság felállításáról hozott november 3-i határozat érdemileg egyáltalán nem a szlovákiai minta átvételét célozta, hanem a magyar nemzetiségpolitika keretei közt maradó engedményt helyezett kilátásba: a német kisebbség kiemelt jelentőségű kezelését, és helyzetének folyamatos, fokozatos rendezését, a magyar kormány saját elhatározásából és saját elgondolásai szerint. A minisztertanácsi határozat egyetlen szóval sem utal arra, hogy a német államtitkári státust a Volksdeutsche Kameradschaft által képviselt – a Karmasinénak megfelelő – irányzat számára létesítené; szó sincs benne arról, hogy a náci német népcsoport-autonómia követelményei szlovákiai mintára megvalósulhatnának: a Deutsche Jugend és hasonló szervezetek helyett iskolákról, tanítóképzőről esik szó.

Nem változtatott ezen az a körülmény sem, hogy Esterházy János gróf, a szlovákiai Magyar Párt vezére, november közepén Tisónak átnyújtott memorandumában a magyar kisebbség számára egyenlő elbánást követelve, a Karmasinéhoz hasonló szlovákiai magyar államtitkárság létesítésére támasztott – mint később kiderült, eredménytelenül – igényt, nyilván a magyar kormány egyetértésével, amely azonban hazai viszonylatban óvatos volt a német államtitkárság kérdésében.[37]

A kormány változatlanul a Volksbildungsvereinre kívánt támaszkodni, s arra biztatta, hogy képviselje az iskolakövetéseket, kifogva ezzel a szelet a Volksdeutsche Kameradschaft vitorláiból. Az egyesület november 7-i panaszjegyzéke fel is sorolta mindazokat a visszásságokat, amelyek a magyarországi német kisebbség iskolaügyeivel kapcsolatban tapasztalhatók: az 1935-ben elrendelt vegyes tannyelvű egységes kisebbségi iskolatípus a legtöbb helyen mindmáig is „csak

színleg, papíron lett bevezetve", ugyanakkor a német nyelvű iskolákat azonnal megszüntették; a tanerők közt kevés az olyan, aki németül tud. A helyi hatóságok, a helyi magyar értelmiség, a papok és tanítók befolyásolják a német szülőket, hogy gyermekeiket ne a vegyes tannyelvű kisebbségi iskolába, hanem a magyar iskolába írassák be.[38] A Volksbildungsverein funkcionáriusai november 12–16. közt a németlakta területeken kampányszerűen kezdték követelni „a kisebbségi iskolatörvény 100 százalékos végrehajtását". A Volksdeutsche Kameradschaft hangsúlyozta, hogy nem éri be a vegyes tanításnyelv bevezetésével, ezt csak lépcsőfoknak tekinti a teljesen anyanyelven folyó oktatás megvalósításához. A Kameradschaft e radikálisabb álláspontja arra késztette a Volksbildungsverein propagandistáit, hogy főleg a magyar sovinizmus bírálatában keljenek versenyre velük, az ő érveiket és frazeológiájukat alkalmazva. Csak a Kameradschaftnak használt azonban, ha a Volksbildungsverein titkára, Rippel János, a németeket a magyar soviniszták kal szemben bátorítva maga is így beszélt: „Hitler százmillió németet mondhat magáénak. Erre legyenek büszkék. Valamikor csak szégyenkezve vallhatták magukat – sváboknak. De Hitler kijelentette, hogy minden németnek, lakjon az a Fokföldön vagy Dél-Amerikában, egyformán gondját viseli."[39]

A minisztertanács november 16-i ülésén Imrédy kifejtette, hogy „nézete szerint legsürgősebb egy német tanítóképző felállítása Budapesten, ezenkívül két német középiskola létesítése, Budapesten és esetleg Pécsett, úgyszintén polgári iskolák felállítása". Ugyancsak ez a minisztertanács tárgyalta a magyarországi „zsidókérdés" újabb rendezésének alapelveit. Néhány nappal előbb, november 10-re virradó éjjel zajlott le Németországban a náci csőcselék SA- és SS-csoportok által vezérelt terrorakciója, a „Kristályéj" („Kristallnacht"), amely nyomán a zsidóellenes, újabb megkülönböztető, jogfosztó rendeletek egész sorát vezették be.[40] A magyar kormány, annak megelőzésére, hogy e példa követésének esetleges megkísér-

lésével a nyilasok ragadják magukhoz a kezdeményezést, érdemeket szerezve ezzel a németek szemében, maga kívánt „gesztust" tenni egy új, immár második és radikálisabb zsidótörvény előkészítésével – e tekintetben is ragaszkodva a „saját iniciatívához". A nemzeti kisebbségek helyzetének rendezésére irányuló gondok közepette, sajátosképpen éppen Imrédy vetette fel, hogy a saját iniciatívát a zsidóság „kisebbséggé nyilvánítása" jelenthetné. Mivel a zsidóságot nemzeti kisebbséggé nyilvánítása esetén bizonyos nemzeti kisebbségi jogok illetnék meg, Imrédy úgy vélte, ez a „megoldás" lehetővé tenné a zsidóság elkülönítését, s ezzel a Németország felé teendő gesztust anélkül, hogy hasonló nemzetközi felháborodást váltana ki a világközvéleményből, mint a legutóbbi németországi események.[41] A magyarországi zsidóság azonban nem kisebbségi jogokra formált igényt, hanem állampolgári jogaihoz ragaszkodott. A szélsőjobboldali radikalizmus pedig nem kisebbségi jogok adásával, hanem a zsidók teljes jogfosztásával akarta egybekötni a zsidók elkülönítését; s kétségtelen, hogy a német birodalmi politika ezt bátorította. Basch is aligha fogadta volna el a magyarországi németség számára a zsidókkal való egyenlő elbánás elvét, mégsem érdek nélkül figyelte, megtörténik-e a zsidóság „népcsoporttá kreálása", hiszen ez becsempészné a magyar törvényhozásba a saját német kisebbségi törekvéseik szempontjából oly lényeges népcsoportelvet.

Közben Szlovákiában elkészült az ottani német népcsoport jogi állását szabályozó törvénytervezet, amelyet a pozsonyi *Grenzbote* szerkesztőségében újságíróként alkalmazott, valójában a Volksdeutsche Mittelstelle által Karmasin pártja – a Deutsche Partei – mellé jogi tanácsadóul kiküldött dr. Kurt Otto Rabl dolgozott ki. A német államtitkár státusát betöltő pártvezér és népcsoportvezető által Tiso miniszterelnök elé terjesztett törvénytervezetet Rabl a prágai német követség közvetítésével eljuttatta a német birodalmi Külügyi Hivatalhoz. Mint Andor Hencke prágai német ügyvivőhöz inté-

zett november 18-i leveléből kitűnik, a tervezet azzal az igénnyel készült, hogy az „egész Délkelet-Európára nézve mértékadó legyen".

A törvénytervezet szerint a kormány kötelezi magát a németség tervszerű támogatására és a nemzetiszocialista világnézet teljesen szabad megvallásának respektálására. A német pártot elismeri a német népcsoport politikai egység- és vezető szervezetének. A német iskola- és oktatásügyet kiveszi az állam kezéből, és az egészségügy, népjólét, ifjúsággondozás területén is a népcsoport önkormányzatát valósítja meg. A népcsoportvezető joga, hogy a népcsoport delegáltjait a parlamentbe, valamint a különböző hivatásrendi, társadalmi, kulturális testületekbe kinevezze; ő gyakorolja a felügyeletet a népcsoport minden egyesülete, szerve felett. Ő a népcsoport diktátora s az egyetlen törvényes közvetítő a népcsoport és a kormány között, a közvetítő szerepet a kormány államtitkáraként látja el. A német népcsoportvezető formálisan egyenjogú a miniszterelnökkel, kölcsönös általános politikai közbenjárási joguk van. Az autonóm német településterület határait közös egyetértéssel rendezni kell; azokon belül a német a hivatalos nyelv. Az országos közigazgatásban a németek számarányuk szerint vesznek részt.[42]

A Basch-féle irányzat által képviselt magyarországi német „népi program" természetesen nem volt azonos a más helyzetben levő szlovákiai németség követeléseivel. Tendenciái azonossága azonban nem lehet kétséges; Basch a német „népi program" alapján a magyarországi németség kizárólagos képviseletére törekedett, az egész népcsoport vezetője akart lenni, aki korlátlan vezéri hatalommal irányítja a népcsoport kiépítendő önkormányzatát. A szlovákiai törvénytervezet mutatta meg igazából, mi húzódik meg a magyarországi német „népi program" minimálisnak mondott követelései mögött: a nemzetiszocialista népjogi princípiumoknak megfelelő népcsoport-autonómia – „állam az államban". Ez tette világossá, hogy a német államtitkárság felállítása valójá-

ban mit jelent, s hogy ha ez Magyarországon egyáltalán megvalósul, várományosa ebben az értelemben más nem is lehet, mint Basch, a magyarországi Karmasin.

Azzal egyidejűleg, hogy a szlovákiai német népcsoport helyzetének rendezése tárgyában készített törvénytervezetet Karmasin Tiso szlovák miniszterelnök elé terjesztette, Basch a magyar miniszterelnökség nemzetiségi ügyosztályán bejelentette, hogy „a magyarországi németség sokáig várt, sokáig tűrt, tovább már nem akar és nem tud várni. Követeli jogát, mégpedig azonnal". A *Günser Zeitung* november 20-i számában „A magyarországi németség követelései" címmel megjelentetett cikk ezzel kapcsolatban kifejtette, hogy elérkezett a magyarországi németség igazi – a szociális, gazdasági, politikai térre egyaránt kiterjedő, a német ifjúság nevelését is kezébe vevő – népszervezete (Volksorganisation) létrehozásának ideje, s azzal még egy hetet sem hajlandók várni, s hogy e lépés jogosultságát az államhatalom s annak szervei nem vonhatják kétségbe.[43]

Baschnak ez a Karmasinéval egybehangolt fellépése azért volt olyan „időszerű", s azért nem tűrt halasztást, mert Imrédy megrendült belpolitikai helyzetében siettette a Kárpátalja megszerzésére irányuló katonai akciót, amelynek sikerétől pozíciója megszilárdulását remélte. A magyar csapatok 20-án már felvonulóban voltak, s Basch számítása szerint ilyen körülmények közt a miniszterelnök a magyarországi német népcsoport követeléseire aligha adhat elutasító választ. Az a körülmény, hogy a tengelyhatalmak viszont még célszerűnek látták ekkor fenntartani a bécsi döntőbíráskodásuk által kialakított status quót, s erélyes diplomáciai figyelmeztetéssel másnap, november 21-én leállíttatták a magyar katonai akciót, csak még jobban megerősítette Imrédyt abban a nézetében, hogy e gesztus megtételére feltétlenül szükség van. A Volksdeutsche Mittelstelle helyettes főnöke, Behrends vezetésével a Külügyi Hivatal politikai és kulturális osztálya, valamint a német Belügyminisztérium, Propagandami-

nisztérium képviselői s a VDA új elnökévé kiszemelt Karl Haushofer professzor részvételével november 22-én Berlinben tartott értekezlet már azon értesülés birtokában tárgyalt a magyarországi népi-németek követendő magatartásáról, hogy a magyar kormány kész hozzájárulni a Volksdeutsche Kameradschaft által követelt szervezet megalakításához.[44]

A kárpátaljai kudarc nyomán november 22-én súlyos szakadás következett be a kormánypártban, 23-án pedig Imrédyt a parlamentben leszavazta az ellenzék. Az emiatt lemondásban levő miniszterelnök a budapesti német követ segítségét *kérte ahhoz a törekvéséhez, hogy a kormány* vitelére továbbra is ő kapjon megbízást, megígérve, hogy kormánya jóvá is fogja hagyni az alapszabályait annak a német „népi szervezetnek", amelynek megalakítását engedélyezte.[45]

Még Horthy november 27-i, az Imrédy-kormányt prolongáló döntése előtt – azon a napon, amikor Pozsonyban Tiso fogadta Karmasint, és kisebb módosításokkal hozzájárulását adta a szlovákiai német népcsoport jogi állását szabályozó törvénytervezethez,[46] tehát november 26-án – Budapesten akadálytalanul megalakult a Volksdeutsche Kameradschaft által követelt magyarországi német „népi szervezet", a Volksbund der Deutschen in Ungarn. A Vasúti és Hajózási Klub helyiségében (Bp. VI., Csengery u. 68.) megtartott alakuló gyűlésen egy magyar rendőrségi jelentés szerint 700–800 fő jelenlétében Basch mondott beszédet, amely – a német „népi program" ismertetésével – 7 pontban foglalta össze a németség követeléseit. Ezután Goldschmidt felolvasta az új szervezet ezeknek megfelelően kidolgozott alapszabályait.[47] Egy másik, a magyar Belügyminisztérium egyik bizalmi egyénétől származó jelentés hangsúlyozza, hogy a Volksbund alakuló gyűlése „*teljesen hitlerista* külsőségek között zajlott le, és azon erős támadások és fenyegetések hangzottak el a magyar kormány ellen".[48]

A magyar Belügyminisztérium bizalmas információi szerint „Basch közvetlenül az alakuló gyűlés előtt, egyhónapi

tárgyalásról érkezett haza Németországból, kijelentve, hogy a német nemzetiszocialista párt vezetősége ragaszkodik az ő führerségéhez". Az alakuló gyűlésen a Volksbund – olvashatjuk a jelentésben – „minden figyelmeztetés ellenére azt a Basch Ferencet választotta elnökévé, akit nemzetgyalázásért elítéltek".[49]

Az illegális Volksdeutsche Kameradschaft helyébe a legális Volksbund lépett. A Deutsches Auslandsinstitut jelenlevő igazgatója, dr. Richard Csaki szerint Basch elnökké választása azzal egyértelmű, hogy ő a magyarországi német népközösség vezére. Helyettes elnök dr. Georg Goldschmidt, főtitkár Max Albert, titkárok Philipp Böss és Johann Schilling. Tiszteletbeli elnökök: dr. Heinrich Schmidt, dr. Richard Huss, Jakob Brandt, dr. Ägidius Faulstich, dr. Heinrich Mühl. Választmányi tagok: Jakob Brandt, dr. Ägidius Faulstich, dr. Johann Hoffmann, dr. Georg Hornung, dr. Konrad Mischung, dr. Heinrich Mühl, dr. Sebastian Lakner, dr. Karl Steiner, Josef Teppert, Stephan Schuster, Ludwig Teutsch, dr. Heinrich Reitinger, dr. Heinrich Weitzel, dr. Josef Wolff, dr. Jakob Zumpft. Tanácskozó testületi tagok: a 104 helyi szervezet egy-egy képviselője. – A Volksbund központja Budapesten a IX. ker., Üllői út 19. sz. alatt rendezkedett be.[50]

Az 1938. november 26-án megalapított Volksbund testvéri üdvözlettel köszöntötte a szlovákiai németség Karmasin vezette, nyíltan nemzetiszocialista Deutsche Parteiját, amely ugyanezen a napon lett – Tiso miniszterelnök jóváhagyásával – a német népcsoport közjogilag elismert kizárólagos reprezentánsa. A pozsonyi *Deutsche Stimme* hasábjain közzétett üdvözlet mintegy bizonysága volt Baschék különben is sejtett szlovákiai német kapcsolatának.[51]

A Volksbund megalakulásának engedélyezése véglegessé tette Gratz elhatározását, hogy lemond a Volksbildungsverein elnökségéről, s nem foglalkozik többé a német kisebbség ügyeivel. Lemondását december 4-én hozták nyilvánosságra.[52]

Ezt követően az egyesület vezetősége részéről Riesz Ádám képviselő további egyezkedési tárgyalásokat javasolt Baschnak, de elutasító választ kapott: „a németség sorsának intézésére egyedül a Volksbund illetékes; a Népmüvelődési Egycsület vezetői tehát, ha nem akarják magukat a német népközösségből kitaszíttatni, legjobban teszik, ha egyenként felvételre jelentkeznek a Volksbundnál".[53]

Basch erőszakos, a német birodalomra támaszkodó, minden kompromisszumot elutasító taktikája, mint már jeleztük, nézeteltérésekre vezetett Huss-szal, s czeket a Volksbund megalapítása végérvényesen elmélyítette. A debreceni professzor, aki mintegy három éven át állt a Volksdeutsche Kameradschaft élén, rezignáltan vette tudomásul, hogy az események túlhaladtak rajta, Basch teljesen magához ragadta az irányítást; „kívülről is" immár őt tekintik a magyarországi német népcsoport egyedül illetékes vezetőjének, ennek megfelelően a magyar kormány szemében is Basch lett a fontos személyiség.[54] Huss 1938. december 11-i Baschhoz intézett levelében kijelentette, hogy átengedi neki a korlátlan vezéri szerepet, s mint a Volksbund tiszteletbeli elnökeinek egyike, ezentúl már csak időnként adta jelét – nem nyilvánosan, hanem Baschhoz intézett leveleiben – aggályainak a Volksbund által követett politika helyességét illetően. Kifelé azonban szolidáris maradt, 1941. február 14-én bekövetkezett haláláig.[55]

A német népcsoport a második világháború küszöbén

A magyarországi német „népi program" megvalósításáért folytatott küzdelem előrelendítéséhez kiváló alkalmat szolgáltatott a mecenzéfi incidens. Ebben a német községben, amelyet a bécsi döntéskor nem ítéltek meg Magyarországnak, 1938. december 11-én megzavarták Karmasin pártjának gyűlését. A szlovákiai német sajtó és a német birodalmi sajtó az üggyel kapcsolatban olyan heves magyarellenes támadásba kezdett, amely az Anschlusst, illetve a Szudéta-vidék bekebelezését megelőző német propaganda-hadjáratra emlékeztetett, s felvetette a kérdést: most nem Magyarország következik-e? Német részről magyar terroristáknak tulajdonították az akciót, akik a határon átjövet, megtámadták Karmasint és kíséretét. „Magyar hordák népi-németek ellen" – írta a német sajtó, s ilyen értelemben tájékoztatta Karmasin az esetről jelentést kérő Hitlert.[1]

„Mielőtt ez a veszedelmes atmoszféra még tovább fejlődnék", Csáky külügyminiszter utasítására Sztójay Döme berlini magyar követ december 21-én felkereste Weizsäcker külügyi államtitkárt, s „bizalmasan közölte, hogy a közeljövőben a magyarországi német népcsoport felé barátságos gesztus várható".[2] Ez Imrédy „Magyarország kisebbségi politikája" című, 1938. december 25-i cikke volt a *Pester Lloyd*ban.[3]

A cikk abból indul ki, hogy a magyarországi német kisebb-

ség – „vagy ha tetszik: népcsoport" – otthon érezheti magát a magyar hazában, mert a magyar kormányzat eddig is mindent elkövetett, mégpedig saját iniciatívájából, kívánságainak, igényeinek, előrehaladásának fokozatos előmozdítására. Így az iskolai oktatásban egyre tágabb teret ad a német nyelv érvényesülésének, s az egységes típusú iskola bevezetését a kultuszkormányzat az egyházi iskolák vonalán is igyekszik megvalósítani. A cikk német óvodákat, német tanítóképző intézet felállítását, polgári iskolák, középiskolák, mezőgazdasági szakiskolák létesítését ígéri. A kormány megtesz minden szükséges intézkedést, hogy a hazai németség a helyi hatóságokkal saját anyanyelvén érintkezhessék. Biztosítani fogja a német istentiszteleteket. Megértéssel fogja kezelni az újság- és egyesületalapítási kéréseket. Nem látja akadályát, hogy a hazai németség saját kebelében gyűjtéseket rendezzen intézményei részére. „Végül, amennyiben a németség külön politikai pártba kíván tömörülni, az elé sem fogunk akadályt gördíteni" – írja Imrédy. Majd így folytatja: „Abból a célból, hogy a német kisebbség helyzetéről, kisebbségi vonatkozásban külön óhajairól és kívánságairól a kormányzat a rohanva haladó élet ütemének megfelelően gyorsan és állandóan értesülve legyen, és hogy minél gyorsabban nyerjen tájékozást a kormányzat kisebbségi politikájának végrehajtásáról, tervbe vettük német kisebbségi kormánybiztosság szervezését."

Első pillantásra megállapítható, hogy a cikk eddig példa nélkül álló előzékenységet mutat a magyarországi német „népi program" követelései iránt, amelyeket legutóbb Basch beszéde sorolt elő a Volksbund alakuló gyűlésén. Erdmannsdorff, budapesti német követ, a cikkel kapcsolatban azt emelte ki jelentésében, hogy Imrédy az első magyar miniszterelnök, aki ilyen terjedelemben tesz praktikus ígéreteket a magyarországi német népcsoportnak, a jövőre nézve messzemenően elkötelezve ezzel magát és a magyar kisebbségpolitikát. A miniszterelnök fejtegetései bizonyítják – jelentette a követ

–, hogy a népcsoportkérdés jelentőségét immár az országon belül is elismerik. Mint Erdmannsdorff beszámol róla, Basch úgy nyilatkozott előtte, hogy ő is pozitívnak tartja Imrédy cikkét, mely valódi megértést tanúsít a népcsoport szükségletei iránt, csupán azért aggódik a korábbi tapasztalatok alapján, hogy a miniszterelnök meg tudja-e értetni a végrehajtó helyi hatóságokkal, hogy a jövőben új szellemben kell eljárni?[4]

Az Imrédy neve alatt megjelent cikk – valójában kormányállásfoglalás – teljes behódolásnak látszott, jóllehet a hatásos gesztus hátterében igyekezett megőrizni a magyar nemzetiségpolitika alapelveit. A szöveg keltette összbenyomás mellett ez észrevétlen maradt, de három nap sem telt bele, hogy erre Basch éppen akkor döbbenjen rá, amikor Imrédy végre hajlandó volt fogadni őt, s a konkrét kérdések tárgyalására tértek rá. A cikk lényegében a következőket tartalmazza: 1. A magyar kormány tudomásul veszi ugyan, hogy német részről a magyarországi német kisebbséget is előszeretettel nevezik „népcsoport"-nak, de nem teszi magáévá e fogalom valódi tartalmát, hogy ti. az egységes német nép része volna, s mint ilyen támaszthatna követeléseket a neki otthont adó ország kormányával szemben. A magyar kormányzat, mint a múltban, továbbra is a maga szuverén nemzetiségpolitikája keretében, saját kezdeményezéséből kíván nemzeti kisebbségeiről gondoskodni. 2. A német „népi program" alapvető követelésére, hogy ti. a „népcsoport" közjogi értelemben vett jogi személy gyanánt ismertessék el, a cikk nem is reagál. A Volksbundról s azon igényéről, hogy kizárólagos joggal képviselje a magyarországi németséget, említés sem történik. 3. Az összes többi pontban, még a német politikai párt létrehozása tekintetében is, a kormány előzékenységet mutat, de csak fokozatosan tesz engedményeket, olyan sorrendben, ütemben és szellemben, ahogy azt helyesnek látja. Szó sincs tehát azonnali és frontális áttörésről, ahogy Baschék képzelték. 4. Egy német államtitkár Karmasinéhoz hasonló státusa

helyett „német kisebbségi kormánybiztosság" létesítését helyezi kilátásba, amely a húszas évek Magyarországán még aktív nemzetiségi kormánybiztosok működésének korszerűbb formában való felújítását jelentette volna.

Erdmannsdorff jelentése az 1938. december 28-i, másfél órás Imrédy–Basch megbeszélés jelentőségét, amelyen Baschnak „alkalma volt a népcsoport álláspontját kifejtenie", elsősorban létrejötte szempontjából méltatta: „Ez az első eset, hogy egy magyar miniszterelnök a Volksdeutsche Kameradschaft egy mértékadó személyiségével szóba áll; eddig csak a Volksbildungsverein vezetői kerülhettek a miniszterelnök elé. Hogy a miniszterelnök hajlandó volt éppen Bascht fogadni, aki nemzetgyalázás miatt elítélve nemrég több hónapig börtönben ült, mutatja az időközben beállt változást s a miniszterelnök komoly szándékát, hogy a népcsoport kérdésének intézését ezentúl maga vegye kézbe." De a német követ maga is említi, hogy Imrédy Bascht megelőzően a Volksbildungsverein több vezető tagját, köztük Pintér Lászlót és Riesz Ádámot fogadta, ezzel mintegy érzékeltetve, hogy a német kisebbség ügyében korántsem tekinti Bascht kizárólagos tárgyalópartnerül. Bármennyire is úgy érezte Imrédy, hogy a Volksbildungsverein már nem felel meg a követelményeknek, megszüntetésére csak az esetben lenne hajlandó, ha vezetőségének fele beépülhetne a Volksbund vezetőségébe.[5] Erről viszont Basch – mint dr. Steyer a német birodalmi Belügyminisztériumot tájékoztatta – hallani sem akart. A nagyszabású programmal kapcsolatban kiderült, hogy Imrédy egyelőre csak bizonyos iskolaügyi engedményekre hajlandó, de ennek értékét is eleve kétségessé teszi a magyar érzelmű tanerők alkalmazása; a tanítóképzőt is asszimilánsokra akarja bízni. Egyetlen eredmény, amit Basch ezúttal elért: a *Deutscher Volksbote* ezentúl hetilapként jelenhet meg. Dr. Steyer szerint Basch a legnagyobb csalódottsággal távozott az Imrédyvel folytatott megbeszélésről, megállapítva, hogy „elődeihez hasonlóan ő sem gondol a magyarországi népcsoport kérdé-

seinek becsületes megoldására". Imrédy karácsonyi cikke úgy tünteti fel, mintha sok minden már megvalósult volna, illetve megvalósulóban lenne, „s közben a falvakban dühöng a németellenes terror". Mindezek alapján Baschnak „határozott véleménye, hogy a népcsoporttal szemben a gyakorlatban semmi változás nem tapasztalható, s hogy Imrédy szavai csupán a külföldnek szánt gesztusok, annak félrevezetésére és becsapására".[6]

Az 1939. január 1-től hetilapként rendszeresen megjelenő *Deutscher Volksbote* feleslegessé tette a *Günser Zeitung*ot. Ezzel egyidejűleg *Jungkamerad* címen ifjúsági lapot indított a Volksbund, amelyet lapengedély nélkül, időszaki kiadványként, öthetenként jelentetett meg. Azóta, hogy a *Völkischer Beobachter* is kikelt „a német falvakban dúló csendőrterror" ellen – vagyis, hogy a Baschék által kiadott és terjesztett kalendáriumot csendőrökkel szedették össze, és pénzbüntetéseket róttak ki –, a helyzet megváltozott;[7] a Volksbund lapjai falusi terjesztése elől elhárult az akadály. „A német birodalom közbeszól, tehát nem kell félni" – utalt erre Mathias Huber a népi-német fiatalok vezetőinek tanfolyamán.[8] De Baschék máris felfigyelhettek arra, hogy a „politikai katolicizmus" a volksbundista sajtó s általában a Volksbund tevékenysége ellensúlyozására készült. Pintér László pápai prelátus, országgyűlési képviselő, *Kirchenblatt für das katholische Volk* címmel újjászervezte eddig – 1934 októbere óta – *Pfarrbote* címmel, jelenleg 8000 példányban megjelenő lapját, amelyhez a kormánytól évi 12 000 pengő támogatást kap,[9] s átvéve a Volksbildungsverein vezetését, fokozott támogatást igényelt a kormánytól.[10] A német népművelődés ügyével szembeni sokévi értetlenség és szűkkeblűség most igen érzékenyen ütött ugyanis vissza.

Az Imrédytől balra, de „keresztény nemzeti alapon álló jobboldali ellenzék" – Bethlen, Sztranyavszky, Kornis, Bornemissza, Tildy, Eckhardt és mások – által aláírt január 14-i memorandum Horthyhoz, amely a Németországnak tett

külpolitikai és a szélsőjobboldalnak tett belpolitikai engedményei, valamint diktatórikus törekvései miatt a miniszterelnök leváltását követelte, nemzetiségpolitikai vonatkozásban is súlyosan kifogásolta Imrédy ősz óta folytatott politikáját: „Az Imrédy-kormány hazai német kisebbségi politikájában alig jóvátehető hibát követett el oly időben, amikor a kormány éppen lemondásban volt. A kormányzat engedékenységével utat nyitott arra, hogy a magyarországi svábság, amely eddig államhű vezetés alatt állott és német népi kultúrájához való hűségét a magyar állami hűséggel mindig össze tudta egyeztetni, most a kormányzat gyengesége vagy könnyelműsége következtében olyan vezetés alá kerüljön, melynek magyar államhűsége nemcsak hogy kétséges, de államellenes magatartása büntetőítéletekben már bírói megállapítást is nyert. A hazai svábság kiszemelt új vezetősége bevallottan külföldi anyagi eszközökkel, külföldi politikai irányítás szerint dolgozik, és államot akar alkotni az államban. A magyar életet a német birodalomra való folytonos hivatkozással döntő módon akarja befolyása alá vetni. Nem a németbarátságot fogja ápolni, hanem a Henlein-párt szerepét játszva, végleg szembe fogja állítani országunkat a német birodalommal. A nemzethű hazai svábság, akár a magyarság is, két malomkő közé szorult. Belülről az államilag elismert nagynémet szervezetek fogják terrorizálni, kívülről a hatalmas német birodalom fogja őket minden jóval csábítani. Mit várhat az ilyen megoldástól a magyar nemzet?"[11]

A Szociáldemokrata Párt, amelynek részvételére a memorandumot Horthyhoz felterjesztő erők nem tartottak igényt az Imrédy-kormány helyére léptetendő úgynevezett koncentrációs kabinetben, még élesebben bírálta Imrédy politikáját. A fennmaradt adatok szerint a szociáldemokrata szervezetekben lezajlott viták során mindenütt tiltakoztak az ellen, hogy a zsidó- és a svábkérdés kapcsán „az ország lakosságát fajokra és csoportokra taglalják".[12]

A kommunisták véleményét a moszkvai emigráció lapja,

az *Új Hang* juttatta kifejezésre. A legkeményebben elítélte, hogy „a fasiszta Németország kegyeit kereső Imrédy-kormány engedett Hitler követelésének, és legalizálta Magyarországon a németség körében folyó náci szervezkedést". Rámutatott arra, hogy a Volksbund berlini vezetés alatt álló szervezet, amely aknamunkát, kém- és propagandatevékenységet fog kifejteni a Hitler-fasizmus magyarországi térhódítása kiterjesztésére, az ország biztonságának súlyos veszélyeztetésével. Imrédy karácsonyi nyilatkozatát elemezve megállapította, hogy az – a német birodalom kegyeit keresve – egyoldalúan a német kisebbség ügyével foglalkozik; a többi nemzetiség rovására valójában megkülönböztető politikát készül folytatni, melynek jelei máris észlelhetők. „Az ilyen nemzetiségpolitika ellen minden szabadságszerető és demokratikus érzésű magyarnak fel kell emelnie tiltakozó szavát."[13]

Csáky 1939. január 16–17-i berlini tárgyalásain „tisztázódott" a feszült német–magyar viszony, s ami ezzel egyet jelentett: erősödtek a két ország közötti kapcsolatok. Rudolf Hess-szel folytatott megbeszélése során Csáky „megígérte a német népiségi jogok tiszteletben tartását, amit német részről a birodalomhoz fűződő szorosabb viszony előfeltételeként jelöltek meg",[14] Ribbentroppal pedig részletesen is tárgyalt a német kisebbségre vonatkozó kérdésekről, elsősorban az iskolaügyről. Kijelentése szerint a magyar kormány „teljes mértékben kész arra, hogy a német kívánságnak minden tekintetben eleget tegyen", és máris „sikerrel jártak kormányának azok a fáradozásai, hogy német kisebbségi iskolák létesítésére most már a felekezeti iskoláknál is sor kerüljön", de jelezte, hogy „a német lakosság tisztán gazdasági okokból újból és újból azt az óhaját nyilvánítja, hogy az iskolában magyarul tanulhasson".[15]

A parlamentben január 25-én felszólalások hangzottak el, amelyek kifogásolták Imrédynek a német kisebbséggel kapcsolatos politikáját, s felvilágosítást kértek a kultuszminisztertől a kisebbségi iskolaügy rendezése felől. Teleki elmon-

dotta, hogy 1936/37-ben 43, 1937/38-ban 72 iskolában folyt német–magyar vegyes tannyelvű oktatás. Ezek állami iskolák; most a felekezeti iskoláknál is szorgalmazzák az egységes vegyes oktatás bevezetését. Utalt azonban arra, hogy bizonyos „agitáció és vádaskodás" folyik e kisebbségi iskolatípus ellen, s nem lehetetlen, hogy változtatásra lesz majd szükség.[16] Bár itt a tisztán német oktatási nyelvű (A-típusú) iskola érdekében folytatott volksbundista agitációra utalt, kétségtelen, hogy Teleki ennek megfelelően egyúttal a magyar oktatási nyelvű (C-típusú) kisebbségi iskolatípus visszaállításának, azaz már ekkor lényegében a korábbi, az 1923. évi kisebbségi iskolarendelet által meghatározott típusokhoz való visszatérés gondolatával foglalkozott. Werkmeister, budapesti német követségi tanácsos, Teleki fejtegetéseiről azt jelentette, hogy azok Baschékat aligha fogják kielégíteni, s maga is inkább azt várta volna el Telekitől, hogy a magyar közvéleményt kioktassa: a német iskolakövetelések nem politikumnak, hanem népcsoportjognak tekintendők.[17]

De nemcsak iskolákról volt szó. Basch cikke a *Volk und Reich* című németországi folyóirat 1939. februári számában azt fejtegette, hogy a 750 000 főnyi (!) magyarországi német népcsoportnak öntudatos népi-német képviselőkre van szüksége a parlamentben, mert tarthatatlan, hogy „népidegen" elemek képviseljék.[18]

Két nappal azután, hogy a parlament ún. zsidóbizottsága elvetette a népcsoportelv becsempészését a magyar közjogba,[19] a Volksbund lapja, a *Deutscher Volksbote*, 1939. február 5-i számában egy nemzetiségi törvény hozatalát sürgette, amely elfogadná a népcsoportelvet, és elismerné a népcsoportjogot.[20] E követelést olyan pillanatban támasztotta, amikor Romániában lényegében ennek alapján folyt a nemzetiségek *népközösségként* való politikai betagozása a Nemzeti Újjászületés Frontjába, s a német népközösség statútumainak mintául vételével, Hans Otto Roth tanácsait követve, megalakult a Romániai Magyar Népközösség.[21] Csáky

külügyminiszter hozzájárult ehhez, s ilyen értelemben utasította az erdélyi magyar kisebbség részben vonakodó vezetőit,[22] sőt azt akarta elérni, hogy a csehszlovákiai és jugoszláviai magyar kisebbség helyzetét szintén népközösségi alapon rendezzék, s a német népcsoportéhoz hasonlóan széles körű gazdasági, szociális, kulturális autonómiát biztosítsanak számukra. A bécsi döntőbírói ítélet 5. pontja által igényelt kölcsönös megállapodás a szlovák, illetve magyar kisebbség ügyében éppen előkészítés alatt állt, s e munkálatokhoz február 8-án Csáky azt az útmutatást adta, hogy a Magyarországhoz csatolt terület szlovák lakosságának meg kellene adni a népcsoport jellegű szervezkedés jogát, a szlovákiai magyar kisebbség hasonló alapon való szervezkedésének engedélyezése ellenében. A Volksbund február 5-i követelése a magyarországi nemzetiségi kérdésnek a népcsoportelv alapján való rendezése iránt, arra késztette Csákyt, hogy hangsúlyozza: az egyezmény semmiképpen sem terjedhetne ki a Magyarországon élő szlovákok összességére, hanem csak a bécsi döntéssel átcsatolt területen élőkre, s így ez a „külön ad hoc esetben kötött egyezmény", amely a bécsi döntés alapján „speciális jogokkal bíró", „szerződésileg kedvezményezett" területre korlátozódnék, nem szolgálhatna precedensül a népcsoporti alapon való szervezkedés lehetőségét természetesen elsősorban a hazai németség számára követelő Volksbundnak. S ha mégis arra próbálnák felhasználni, akkor, Csáky véleménye szerint, „nem lesz nehéz a hazai németségben olyan mozgalmat indítani, amely kikéri magának az ilyen megoldást". E kijelentése ellenére Csáky nem tartotta lehetetlennek, hogy a német követeléseknek végül mégis engedni kell majd, de ebben „a legrosszabb esetben" is jobbnak vélte, ha a német népcsoport-autonómia életbe léptetését úgy lehet feltüntetni, hogy az nem német nyomásra történt, hanem egy szlovák vonatkozásban már meglevő kisebbségvédelmi „instrumentumnak" a magyar kormány saját elhatározásából való kiterjesztése révén.[23]

Imrédy bukása a Volksbund már-már sikerrel kecsegtető reményeit alaposan lehűtötte. A kormány élére 1939. február 16-án került Teleki Pál a Csáky által – igaz, hogy egyelőre csak szlovák vonatkozásban – kidolgoztatni rendelt népcsoportegyezményt a legnagyobb határozottsággal levette a napirendről; kétségtelenné tette, hogy Magyarországon népcsoportjogi alapon nemzetiségi szervezkedést sem szlovákok, sem németek, sem mások nem folytathatnak.[24] A Volksbund március 4-i vezetőségi ülésén Basch a politikai helyzetet elemezve, arra a megállapításra jutott, hogy „a jelenlegi kormány sorozatosan vissza akarja szívni azokat az engedményeket, melyeket Imrédy Béla kormánya a német lakosság számára biztosított". Azzal vádolta a Teleki-kormányt, hogy eltűri, sőt egyenesen elősegíti a liberális zsidó sajtóban rendszeresen űzött németellenes propaganda-hadjáratot, s tiltakozott az ellen, hogy „üldözik a nyugat-magyarországi és a pécsi németeket". Majd azt fejtegette, hogy a magyar politikai élet kulisszái mögött éles harc folyik Imrédy reformpolitikájának hívei és Teleki ennek elgáncsolására szövetkező tábora között, s kijelentette: „a Volksbund vezetőinek ebben a harcban Imrédy Béla mögött van a helyük!"[25]

A vezetőségi ülés, amelyen a felszólalók is úgyszólván minden vonatkozásban éles hangon bírálták a Teleki-kormányt, Szálasi Magyar Nemzetiszocialista Pártjának és Hungarista Mozgalmának betiltását egyáltalán nem kifogásolták. Basch Berlinbe küldött jelentései Szálasi pártját és mozgalmát a német népcsoport törekvései szempontjából veszélyesnek minősítették, s inkább Pálffy Fidél Magyar Nemzetiszocialista Pártjával való szimpatizálásáról tanúskodtak.

A továbbiakban a vezetőségi ülés behatóan foglalkozott a magyarországi népi-németek pártja létrehozásának kérdésével. Berlin azt kívánta, hogy ennek neve Volksdeutsche Nationalsozialistische Arbeiterpartei (Népi-német Nemzetiszocialista Munkáspárt) legyen, vagyis hogy már a párt elnevezésében is nyíltan juttassák kifejezésre az NSDAP-val való

elszakíthatatlan eszmei és népi kapcsolatot. A vezetőségi ülés azonban arra az álláspontra helyezkedett, hogy „Magyarországon még nem érett meg a helyzet ilyen deklarált horogkeresztes mozgalom megindítására, mivel még a kultúregyletek működése elé is nehézségeket állítanak, ha azok a német birodalommal való sorsközösséget hirdetik".[26] Követelték a Volksbund alapszabályainak jóváhagyását, és megmaradtak amellett, hogy a pártot, amelyet a kormány már tapasztalható ellenkezése ellenére is létrehoznak még a parlamenti választások előtt, Deutsche Volksparteinek (Német Néppártnak) fogják nevezni.[27]

Teleki nem hagyott kétséget afelől, hogy a Volksbund alapszabályait a benyújtott formában nem engedi jóváhagyatni, a Volksbund nem lehet német népcsoportszervezet, hanem csupán újabb német kultúregyesület a Volksbildungsverein mellett. Az egyesületet Teleki továbbra is fenn akarta tartani, és március 31-én rendkívüli támogatásként 435 000 pengőt utalt ki számára, a Volksbund tevékenységének ellensúlyozására. Támogatni kívánta továbbá a Katolikus Agrárifjúsági Legényegyletek Országos Titkárságát (KALOT) is, hogy német tagozat létesítésével elvonja a német ifjúságot a Volksbund szervezkedő ifjúsági tagozatától, a Jugendkameradschafttól. Kormányszubvenciót biztosított, illetve megnövelte azt azoknál a hazai német nyelvű lapoknál, amelyek szóba jöhetnek a volksbundista sajtó hatásának leküzdésére. (A katolikus *Kirchenblatt,* az evangélikus *Wehr und Waffe* stb.)[28]

Április elején Basch Berlinbe utazott, hogy Teleki és Csáky küszöbönálló németországi látogatása előtt még idejében denunciálja ott „a magyar kormány kifelé németbarát, befelé németellenes politikáját". Hazatérése után azzal fenyegetőzött, hogy ha a magyar kormány nem fogja biztosítani a német kisebbség „teljes mozgási szabadságát", akkor „a birodalomnak még hathatósabb eszközök is állnak rendelkezésére az eddigieknél", s akkor „szaladhat a magyar kormány az an-

gol és francia barátaihoz". A 87 milliós német birodalom nem tűr el kijátszást „egy aránylag törpe ország zsidó-kapitalista kormányától", tudomásul kell venni, hogy Magyarország német élettér és német országút Románia felé; ezek után „hogyan gondolnak Magyarországon németellenes politikára, azt épeszű ember nem tudja felfogni". Egyértelműen németbarát politikát követelt, s nem utolsósorban „a zsidótörvény radikális, tehát nem tessék-lássék végrehajtását. Követelte a földreformot is, amelyből a magyarországi németség számottevő mértékben kívánt részesedni."[29]

Baschnak az a számítása, hogy Teleki igyekezni fog Csákyval közös berlini útjához kedvező atmoszférát teremteni, s ezzel összefüggésben engedményeket fog tenni, teljes mértékben igazolódott. Így többek között április 12-én hozzájárult ahhoz, hogy a Magyarországon élő német birodalmi állampolgárságú nemzetiszocialisták elismerten országos jelleggel folyó szervezkedése immár magasabb szintű formát öltsön, 13-án pedig jóváhagyatta – ha nem is az eredeti formában – a Volksbund alapszabályait, s ezzel lehetővé tette működése megindítását.

A Magyarországon élő német birodalmi állampolgároknak már a Gömbös-kormány engedélyezte 1933-ban, hogy az NSDAP Külföldi Szervezete (Auslandsorganisation: AO) támaszpontot létesítsen számukra Budapesten. Ez a következő évben helyi csoporttá fejlődött. Amikor a német befolyás szüntelen növekedése során a magyar gazdasági életben, iparban, kereskedelemben, pénzintézetekben egyre több és több német birodalmi állampolgár helyezkedett el már vidéken is, a szervezet országos jelleget öltött, s a Darányi-kormány engedélyével 1937-ben felvette a Landeskreis Ungarn nevet.[30] Míg 1938 elején mintegy 2500 német birodalmi állampolgár élt Magyarországon, az Anschluss következményeként a Magyarországon élő kb. 10 000 osztrák állampolgár is egyszeriben német birodalmi állampolgár lett. 1939-ben a Magyarországon élő és az NSDAP által szervezett német állam-

polgárok száma – mindig az ittlevő családtagokkal együtt értve – már 15 000 fölé emelkedett (ebből 5000 Budapesten), és helyenkénti létszámuk nagyságának megfelelően 8 helyi csoportba, 13 támaszpontba, 35 sejtbe tömörültek.[31] Teleki most ahhoz járult hozzá, hogy ez a kiterjedt szervezet az országos méreteinek és jelentőségének megfelelő Landesgruppe Ungarn nevet vehesse fel.[32]

A szervezet élén 1936 óta Wilhelm Graeb konzul állt, akinek hivatali helyisége a német követségen, majd a megszűnt csehszlovák követség Rózsa utcai épületében volt. Ő gondoskodott a tagok nemzetiszocialista „iskolázásáról" (ennek vezetője a nyilasokkal és volksbundistákkal egyaránt politikai kapcsolatot tartó, együttműködésüket ajánló Herbert Engel volt) és SA-képzésükről, amely Budapesten az 1936-ban létesített Mackensen-sportpályán (ma: Vasas Sportklub, a Fáy utcában) folyt. Megszervezték maguk közt a Német Munkafrontot (Deutsche Arbeitsfront), amelynek tagjai „mellékesen" ipari kémkedéssel foglalkoztak a magyarországi üzemekben; bevezették szociális létesítményüket, a téli segélyakciót (Winterhilfswerk), a náci szabadidő-mozgalmat (Kraft durch Freude), az ifjúság számára a Hitlerjugendet. Ugyancsak 1936 óta jelent meg *Deutsche Nachrichten* címmel a Magyarországon élő birodalmi németek náci lapja, amelynek szerkesztője, Ernst-Christoph Schepky valójában a magyarországi német hírszerzés főnöke szerepét töltötte be, 1938. májusi távozásáig.[33] Az NSDAP AO Landesgruppe Ungarn, amelynek Teleki engedélye alapján megkezdett kiépülése 1939. november elején fejeződött be, ünnepélyein horogkeresztes zászlódíszben emlékezett meg a hitleri mozgalom eseményeiről, a müncheni náci „mártírokról"; előadások tartására a német birodalom és a náci párt ismert politikusait, ideológusait, szakembereit hívta meg. Ezektől a rendezvényektől Teleki szigorú utasítására folyamatos titkosrendőri ellenőrzéssel távol kellett tartani a magyar állampolgárságú ún. népi-németeket.[34]

Az NSDAP vonalán folytatott magyarországi információszerzésnek, illetve befolyásolásnak egy olyan szerve is volt, amely a határon túlról nyújtotta át csápjait a nyugat-magyarországi határterületnek (Grenzland) tekintett vidék s akként kezelt német lakossága (Grenzlanddeutschtum) felé, hogy e területeket alkalomadtán egyszerűen bekebelezhessék.[35] Hitler helyettesének, Hessnek 1939. február 3-i rendelete alapján a birodalom keleti „Gau"-iban mindenütt felállították az NSDAP ún. határhivatalát (Gauamtját), amelyben a VoMi megbízottai (Gaubeauftragten der VoMi) is helyet foglaltak.[36] A „Gau Niederdonau" NSDAP vezetősége élén a náci diákmozgalmakból „kinőtt" Helmut Triska állt, akinek ez a tisztsége szolgált ugródeszkául a berlini Külügyi Hivatalba, ahol nemsokára a Deutschland elnevezésű osztályon a népiségi ügyek előadói csoportjának (Volkstumsreferat) vezetője lett. Fedőneveken említett nyugat-magyarországi volksbundistáktól származó információiról beszámoló jelentéseit, a nyilas Málnási Ödön, Vágó Pál és mások továbbításra gyakran hozzá juttatott leveleit és a magyar sajtóból készített fordításokat, illetve szemléket Büttner SS-Hauptsturmführernek küldte, Ribbentrop irodájába, aki külügyminiszterségét megelőzően a párt külpolitikai kérdésekkel foglalkozó megbízottja volt Hess stábjában (Beauftragter der NSDAP für aussenpolitische Fragen im Stabe des Stellvertreters des Führers).[37] Triska határhivatali működésének termékei közé tartozik két elaborátum: az egyik Sopronnak és közvetlen környékének a német birodalomhoz csatolásáról, a másik az egész németlakta Nyugat-Magyarország bekebelezéséről.[38] A náci geopolitikus Karl Haushofer irathagyatékában is található egy ekkortájt keletkezett feljegyzés a „korrekcióra szoruló" német–magyar határról.[39]

A Volksbund alapszabályainak 1939. április 13-i jóváhagyását tárgyalások előzték meg egyfelől Basch, másfelől a miniszterelnökség nemzetiségi ügyosztálya, valamint a Belügyminisztérium és a Kultuszminisztérium között. E tárgya-

lások során Basch aligha használta azt a nagy hangot, amit hívei körében. Német birodalmi „illetékes helyekről" ugyanis valójában mérsékletre intették: a „lengyelkérdés megoldása" előtt álló német birodalom elsőrendű érdeke, hogy a magyar kormány barátságát biztosítsa. Már itt felfigyelhetünk arra a továbbiakban mindegyre megismétlődő jelenségre, hogy a német kormány, a magyar kormánnyal való kapcsolatára tekintettel, fékezte is az általa egyébként erőteljesen támogatott népcsoportszervezetet. Ilyen körülmények közt Basch – mint Erdmannsdorff követnek mondotta – „jobbnak látta egyelőre megelégedni azzal, ami pillanatnyilag elérhető, s a kormánnyal mintegy fegyverszünetet kötni". Beleegyezett tehát az eredetileg benyújtott alapszabály átdolgozásába. Ennél az 1879. évi egyesületi törvényt kellett alapul venni, mely szerint minden egyesületnek csak egyetlen feladatköre lehet, következésképpen a Volksbund sem terjeszkedhet ki kulturális, szociális, gazdasági, sport stb. területre egyaránt. Az eredeti szöveget negyedére rövidítették, miáltal „a Volksbund elveszítette eredeti összetett jellegét, s csupán mint kulturális szervezet engedélyeztetett". Ebben a minőségében is rendkívül korlátozottnak látta Basch a Volksbund lehetőségeit. Megkapja ugyan a jogot saját magániskolák létesítésére „a művelődési szükséglet kereteiben", ezt azonban egyedül a kultuszminiszter jogosult elbírálni. „Így e jog gyakorlása, azaz saját Volksbund-iskolák létesítése, csaknem kilátástalanná tétetett." Panaszkodott arra is, hogy a magyar törvény szerint a 18 éven aluli ifjúság csak az iskolai hatóságoknak alárendelt egyesületekhez tartozhat. Így tehát a népi-német ifjúság csak 18. életévének betöltése után lehet a Volksbund tagja. Minthogy Magyarországon egy 18 éves ifjú gyakran már családot alapít, a Volksbund ifjúsági szervezkedése csak csekély mértékben lesz lehetséges. Mindezek elősorolásával Basch eléggé érzékeltette a budapesti német követ előtt, milyen áldozatot hoz a fegyelmezett népcsoport-vezetőség azért, hogy „a birodalom politikáját szolgál-

ja, amely súlyt helyez a magyar kormánnyal való jó viszonyra".[40]

A sajtó is hírül adta, hogy a Volksbundot csak mint kultúregyesületet engedélyezték, az 1879. évi egyesületi törvény megszabta magánjogi keretek között, s a közjogi természetű népcsoportigény elutasítása jeleként az alapszabály-tervezetben szereplő „német népcsoport" kifejezést minden előfordulásánál következetesen a „német nemzetiségű magyar állampolgárok" kifejezéssel helyettesítették.[41] Az elfogadott alapszabály szerint a Volksbund célja „a magyarországi német nemzetiségű magyar állampolgárok kulturális érdekeinek előmozdítása és megóvása a népi életnyilvánulás minden terén", valamint „a hazához való ragaszkodás ápolása és erősítése". E célkitűzés szolgálatában az egyesület – „a magyar törvényekben biztosított szabadság alapján, a művelődési szükséglet keretében és a törvényes feltételek szerint" – iskolákat tarthat fenn német nemzetiségű magyar állampolgárok gyermekei számára; kulturális tanfolyamokat szervezhet, múzeumokat és könyvtárakat alapíthat és tarthat fenn, ösztöndíjakat és jutalmakat adományozhat, nép-, kézműipari és képzőművészeti kiállításokat rendezhet; német nyelvű sajtótermékeket adhat ki és terjeszthet, helyi és vándorkönyvtárakat létesíthet, tanulmányutakat szervezhet. Németlakta helyeken a Volksbund helyi csoportokat alakíthat.[42] Az egyesület tevékenysége – az alapszabály szerint – a magyar törvények hatálya és a magyar államhatalom ellenőrzése alá tartozott.

Basch utólag – 1946. évi népbírósági perében – azt állította, hogy a Volksbund alapszabályainak a vázolt keretek közti jóváhagyásával két okból is elégedett volt: egyrészt azért, mert maga is eleve egy 30–35 éves „generációs terv" keretében képzelte a német népcsoport kívánságainak fokozatos megvalósítását, másrészt, mert a belügyminisztertől ígéretet kapott arra, hogy a Volksbund az alapszabályban engedélyezett tevékenységi körét évről évre bővítheti. Valójában

azonban sem ilyen ígéret nem történt, sem az nem felel meg a valóságnak, hogy Basch a fokozatosság elvét vallotta volna, s hogy Imrédynek 1938. december 28-án a – még a pécsi börtönben kigondolt – állítólagos „generációs tervét" adta volna elő.[43] Basch – mint láttuk – eredetileg „mindent és azonnal" akart, s egyáltalán nem értett egyet a fokozatos, apránkénti engedményeknek a magyar kormányok által képviselt politikájával. A népcsoportvezetőnek nem a népbíróság előtti vallomása, hanem annak idején Erdmannsdorff követnek tett kijelentése a hiteles: – a német birodalom „magasabb" külpolitikai érdekeit respektálva – csupán kényszerű fegyverszünetet kötött a magyar kormánnyal!

Basch vallomása szerint „generációs" tervének „sarkalatos pontja volt, hogy politikai pártot nem alapít". Valójában azonban – mint láttuk – határozott célkitűzése volt önálló német párt alapítása, s ezt a mai német „népiségi" irodalom sem tagadja, csupán arról hallgat, hogy – ha elnevezésében még nem is – lényegében nemzetiszocialista pártalakulásról lett volna szó.[44] A párt megszervezésére és a parlamenti választásokon való önálló indulására formált igényt a magyar kormány elutasította, azzal, hogy a magyarországi törvényes előírások azt nem teszik lehetővé. Egy országos párt alakulásának ugyanis törvényes előfeltétele, hogy vagy máris négy képviselőjük legyen a parlamentben, vagy 20 000 bejegyzett párttaggal rendelkezzenek. Mivel Bleyer halála óta a parlamentnek egyetlen olyan tagja sem volt, akit Baschék népi-németnek, német öntudatúnak ismerhettek volna el, s mivel 20 000 tagot szervezettségük akkori szintjén még nem tudtak felmutatni, „szász módra" a kormánnyal való megegyezést keresték: az első világháború előtti időkben az erdélyi szászok mindig kormánypárti zászló alatt vettek részt a választási harcban, de sohasem tekintették magukat a kormánypárt, hanem saját népük képviselőinek, akik felelősséggel csak saját népüknek tartoznak – írta utóbb a *Nation und Staat* című lap egyik magyarországi helyzetbeszámolójában.[45] E múlt-

ból merített példánál azonban sokkal inkább meghatározó szerepe lehetett annak a körülménynek, hogy Berlin útmutatásai alapján a többi német népcsoport is a kormánypárttal való paktum útját járta azokban a szomszédos országokban, ahol az utóbbi időkben választásokra került sor.[46]

Ribbentrop április 29-én folytatta első megbeszélését a magyar államférfiakkal. Ennek keretében a német külügyminiszter ismételten hangsúlyozta: „a német nép, de maga a Führer is, hajlamosak arra, hogy egy országot aszerint ítéljenek meg, ahogy az illető ország a kisebbségeivel bánik". Ezzel kapcsolatban „a birodalmi külügyminiszter úr sürgős problémaként említette meg az iskolakérdés mielőbbi rendezését, és kívánatosnak tartotta, hogy a magyar kormánypárttal eddig folytatott tárgyalások alapján váljék lehetővé három népi-német képviselő beválasztása a magyar parlamentbe".[47]

A második megbeszélésre május 1-én került sor. Ribbentrop ismét rátért arra, milyen nagy jelentőséget tulajdonítanak a magyarországi német kisebbség helyzete kielégítő rendezésének. Ekkor „Csáky gróf felmutatott egy, a miniszterelnökhöz Basch úrtól ma érkezett köszönő táviratot. A táviratban Basch a kormány által most engedélyezett Volksbund der Deutschen in Ungarn alakuló gyűlésén megjelent 30 000 népi-német nevében köszönetet mond a kormány előzékenységéért."[48]

A szóban forgó távirat abból az alkalomból érkezett, hogy a Volksbund – alapszabályai jóváhagyása után – ekkor hozta létre a Baranya megyei Cikó községben első helyi csoportját, s ünnepélyes zászlóbontással megkezdte tulajdonképpeni működését. Erdmannsdorff követ jelentése 15–20 000-re becsülte az ünnepség messze környékből odasereglő részvevőit, akik felemelt karral és „Sieg! Heil!" kiáltással vonultak fel Basch előtt. A népcsoportvezető beszédében köszönetet mondott a kormánynak az alapszabályok jóváhagyásáért, de egyúttal jelezte, hogy a Volksbundnak további követelései is vannak. Éles szavakkal támadta a Volksbildungsvereint és a magyar

sajtónak azt a részét, amely a Volksbunddal kapcsolatban szakadár törekvéseket emleget. Erdmannsdorff jelentése megemlítette, hogy a cikói ünnepségen németországi nemzetiszocialista pártszervek képviselői is megjelentek.[49]

Az országgyűlési választásokat 1939. május 28–29-re írták ki; a pótválasztások napjául június 5–6-át jelölték meg. A Volksbund és a kormánypárt (Magyar Élet Pártja) közt létrejött választási paktum alapján a bonyhádi választókerületben dr. Heinrich Mühl, a mohácsiban dr. Konrad Mischung, a Bács-Bodrog megyei listán pedig Jakob Brandt volksbundista vezérek indultak, kormánypárti jelöltekként. Basch nem jelöltethette magát, mert nemzetgyalázás címén történt elítéltetése következményeként nem volt sem aktív, sem passzív választójoga. Mühl ellenjelöltjeként a kisgazdapárti Klein Antal, Mischunggal szemben pedig a nyilaskeresztes párti Keck Antal lépett fel – mindketten német származásúak, de elmagyarosodtak, a volksbundisták szerint „a német népiség renegátjai".[50]

A választási küzdelem rendkívül éles volt. A kormánypárttal kötött választási paktum nem hozott a Volksbund számára teljes sikert: Mühl fölényesen győzött ugyan Klein felett, Brandt is bejött a megyei listán, Mischung azonban pótválasztás során kibukott Keckkel szemben. A parlamentben tehát három helyett csak két volksbundista, Mühl és Brandt ülhetett be a kormánypárt padsoraiba. A volksbundisták emiatti fájdalmát csak az enyhítette, hogy egy nyilas jelölt, Mayer Henrik, a Volksbildungsverein elnökét, Pintér Lászlót is elütötte a mandátumtól a rajkai választókerületben.[51] Mint megállapították, a népi-németek – azoknak a választókerületeknek a kivételével, ahol volksbundisták léptek fel kormánypárti jelöltekként – csaknem kivétel nélkül a nyilaskeresztesekre adták szavazataikat, akiket az NSDAP AO Landesgruppe Ungarn pénzzel és propagandaanyaggal erőteljesen támogatott a választási harcban. A nyilaskeresztes jelöltek, akik közt egyébként sok német származású volt (Ma-

yer, Gruber, Eitner, Pröhle, Krancz és mások)[52], a szociális demagógia eszközeivel szabadabban élhettek, mint a kormánypárti jelöltként induló volksbundisták.

A magyar Belügyminisztérium egy bizalmi egyénének jelentése szerint Basch 1939. június 1-én magas SA-rangot kapott: Karmasinnal egyidejűleg SA-Oberführerré nevezték ki, noha egyikük sem német birodalmi állampolgár. Míg azonban Karmasin kinevezését nyilvánosságra hozták, Basch esetében ezt „érthető okoknál fogva, mellőzték".[53]

Basch a népbíróság előtt tagadta, hogy ő is ilyenfajta „rangbesorolásban" részesült volna, s éppen erre hivatkozva bizonygatta, hogy az ő népcsoportvezetői helyzete, viszonya a német birodalomhoz és az NSDAP-hoz merőben más: őt nem Berlin nevezte ki, hanem csupán elfogadta, mint a népcsoport akaratából annak élére került vezetőt, annak ellenére, hogy nem volt elégedett Basch – állítása szerint – kizárólag népi és nem náci felfogásával.[54] A Volksdeutsche Mittelstelle helyettes főnöke, Behrends, egy 1939 májusában tartott bizalmas sajtókonferencián azonban a népcsoportvezetők kiválasztása kérdésében érvényesített alapvető szempontra így világított rá: „A VoMi első feladatai közé tartozott olyan embereket találni, akik készek voltak a Berlinből kiadott parancsokat vakon követni, akár egyetértettek azokkal, akár nem, akár megértették azokat, saját népiségi munkájukból kifolyólag, akár nem." Ha Baschra e tekintetben nem számíthattak volna, a német népiség ügyében szerzett „érdemei" és elszenvedett „mártíromsága" sem lett volna elegendő ahhoz, hogy a népcsoport vezetőjeként elismerjék.[55]

Behrends ezen az említett konferencián a népi-német öntudat erősítése szükségességét hangsúlyozva, sürgette az új birodalmi eszme propagálását a népi-németek körében: „a németek nagy népi birodalmáét, amelynek térsége délkelet felé messze terjed". A Grossdeutsches Reich politikai határain messze túlterjedő Volksreich gondolata, amely a Südost országainak német népcsoportjait a német birodalommal – az

azonos német népiség alapján – szoros egységbe igyekezett fűzni, nem tekinthető puszta fantazmagóriának, hanem céltudatos hatalmi politikai törekvés ideológiai termékének. Ez az eszme Baschékat is lelkesítette, akik vállalták ennek a magyarországi németség öntudatában való meggyökereztetését.

Az otthont adó ország iránti lojalitás látszatának fenntartására elsősorban a Külügyi Hivatal ügyelt; a budapesti német követ mindaddig „szóba sem állt" – nyíltan – Baschsal, amíg a magyar kormány a Volksbund vezetőjeként el nem ismerte. Ugyanígy a VoMi főnöke, Werner Lorenz is csak az alapszabályok elfogadása után vette fel Baschsal nyíltan a kapcsolatot;[56] azt megelőzően csak titkos utasításokat küldött – például a zsidótörvény következtében „szabaddá váló" pozíciók népi-németek általi megszerzésére.[57] A felszínen a német birodalmi (köztük a volt ausztriai) „népiségi szervezetekkel" régóta fennálló, úgyszólván hagyományos kapcsolatok érvényesültek, azzal a nagy különbséggel, hogy a VDA, DAI, Deutsche Studentenschaft, Deutscher Schulverein stb. a gleichschaltolás nyomán immár egyértelműen náci szervezetek.

A német „népiséggel", így a Magyarországon élő német kisebbséggel való foglalkozás náci pártvonalon Rudolf Hess, a Führer helyettese, állami vonalon a német birodalmi belügyminiszter, Wilhelm Frick alá tartozott. Már itt előre kell azonban bocsátanunk, hogy 1939 őszén a helyzet megváltozik: a német „népiség" ügyeinek birodalmi biztosává a Führer az SS birodalmi vezetőjét, Heinrich Himmlert nevezi ki, s ez az SS-irányítás alatt álló VoMi-t e relációban úgyszólván korlátlan befolyáshoz juttatja. Frick kezéből kiveszik az ügyet, Hess pedig Angliába távozásával kapcsolódik ki végleg, 1940-ben. A VoMi köteles ugyan figyelemmel lenni a német birodalom elsődleges külpolitikai érdekeire, de a Külügyi Hivatal is köteles minden lépéséhez kikérni a VoMi véleményét; főbb kérdésekben Himmler és Ribbentrop sze-

mélyesen egyeztetik nézeteiket a német népcsoportokkal kapcsolatos politikát illetően, így a magyarországi német népcsoportra vonatkozóan is.[58]

Miközben a Volksbund a német birodalom számára sérelmi adatokat gyűjtött, vezére, Basch igyekezett a német követeléseket minimálisaknak feltüntetni a magyar közvélemény előtt, s feloldani annak mély ellenérzését. Népcsoport-autonómiára való igényét és disszimilációs törekvését Basch taktikai okokból átmenetileg tagadta. A Volksbundnak a magyar államhoz és a „Szent István"-i állameszméhez, illetve a német birodalomhoz és a német nemzetiszocializmushoz való viszonyát elködösítő, s mindössze szerény iskolai és tornaegyleti követelésekre szorítkozó „népi jogokról" szóló nyilatkozatai[59] azonban élesen lelepleződtek a *Nation und Staat* 1939. július–augusztusi számában a magyarországi németségről közölt cikk nyomán, amely – mint a berlini magyar követ jelentette – olyan nyíltsággal számol be a Volksbund terveiről, „ahogyan e követeléseket maguk Baschék – legalábbis egyelőre – aligha mernék közvetlenül a magyar nyilvánosság elé tárni".[60] A lap ugyanis nyomatékosan követeli, engedélyezzék, hogy a német nemzetiszocialista világnézet alapján álló politikai szervezkedés önálló német párt keretében történhessék. A cikkből kiderül továbbá, hogy a Volksbund „népkisebbségi felügyeleti jog" érvényesítését követeli a magyar állami intézmények felett; így az iskolaügyben, ahol a tanítóhiányra hivatkozva, német birodalmi tanítók alkalmazását sürgeti, akik egyúttal nemzetiszocialista szellemet vinnének a német kisebbségi iskolákba. Szükségesnek tartja továbbá, hogy a német nemzetiségű leventéket német nyelven oktassák. Síkraszáll a megmagyarosított nevek visszanémetesítéséért, és magának tartja fenn a kizárólagos jogot annak megállapítására, ki német, ki nem. Követeli, hogy a német népcsoporthoz tartozók minden korlátozás nélkül kaphassanak útlevelet Németországba, egyéni és csoportos kiutazásokhoz.[61]

Lengyelország német megtámadása és a második világháború kirobbanása nyomán a Teleki-kormány rendkívüli intézkedéseket léptetett életbe, s ezeket a Volksbund szervezkedésének meggátlására is igyekezett felhasználni. A magyar kormány berlini értesülései szerint a támadásra való felkészülés időszakában „a magyarországi német népcsoportnak is olyan utasítás ment, hogy tartózkodjon minden olyan megnyilvánulástól, amely provokálólag hatna".[62] A Lengyelország ellcni német átvonulási kérelem szeptember 10-i elutasítása miatti „neheztelés" légkörében azonban a magyar kormánynak a német népcsoporttal kapcsolatos politikáját már ismét súlyosabban ítélték meg a német vezető körök. „Most már von Erdmannsdorff német követnek is az a felfogása, hogy javulás csak megtorló intézkedések útján érhető el", olvasható egy – valószínűleg Otto Bauertől (NSDAP AO Landesgruppe Ungarn) származó – magyarországi helyzetjelentésben, amely a Teleki politikájával elégedetleneknek a kormánypártból való kilépésével számolva, azt javasolta, hogy ez esetben a két volksbundista képviselő is hagyja el a kormánypártot, és függetlenítse magát minden magyar párttól.[63] Teleki azonban ki tudta védeni a megbuktatására irányuló, a német hadianyag-szállítás átmeneti felfüggesztését ellene felhasználó támadást a katonai vezető körök és a szélsőjobboldali erők részéről, a Volksbunddal szemben pedig támadásba tudott átmenni, Hitler október 6-án meghirdetett áttelepítési programja magyarországi hatásának kihasználásával.

Hitler áttelepítési programjának magyarországi hatása

A német birodalmi gyűlésben 1939. október 6-án tartott beszédében Hitler többször is utalt azokra a célokra és feladatokra, amelyeket a német birodalom a megszállása alá került lengyel területekre vonatkozóan maga elé tűzött. „A legfontosabb feladat azonban – mondotta – a néprajzi viszonyok új rendezése, vagyis a nemzetiségek áttelepítése oly módon, hogy a folyamat lezáródásakor a jelenleginél jobb választóvonalakat nyerjünk." Mindjárt hozzátette: „Ebben az értelemben azonban nemcsak erre a területre korlátozott, hanem sokkal nagyobb kihatású kérdésről van szó. Egész Kelet- és Délkelet-Európa tele van a német népiség fenn nem tartható töredékeivel. Éppen ezekben van egyik alapja és oka a folytonos államközi zavaroknak. A nemzetiségi elv és a faji gondolat korában utópisztikus volna azt hinni, hogy ezeket, akik egy nagy értékű néphez tartoznak, minden további nélkül asszimilálhatják. Az európai élet messzetekintő rendezésének feladatai közé tartozik ezért, hogy itt áttelepítésekre kerüljön sor, s ily módon az európai konfliktusok okainak legalább egy része kiküszöbölhető legyen." A jobb népiségi választóvonalak kialakításának kérdésére beszéde során még egyszer visszatért, a következőképpen fogalmazva meg a feladatot: „Az egész élettér nemzetiségek szerinti rendezése, azaz: megoldása azon kisebbségi kérdéseknek, amelyek

nem csupán ezt a területet érintik, hanem azon túl szinte valamennyi dél- és délkelet-európai államra vonatkoznak."[1] Az áttelepítési program végrehajtásának legfőbb irányításával Hitler az SS birodalmi vezérét, Himmlert bízta meg, kinevezve őt október 7-én a német népiség megerősítésének birodalmi biztosává.[2]

A Deutsches Auslandsinstitut igazgatója, dr. Richard Csaki, már a hitleri áttelepítési program meghirdetésének másnapján Budapestre utazott, hogy a kérdésről Baschékkal tárgyaljon. A magyarországi német népcsoport-vezetőség az áttelepülés ellen foglalt állást, s azt a következő két érvvel támasztotta alá: 1. A dunántúli német településterület igen közel fekszik a német birodalmi zárt német néptalajhoz, s földvásárlás valamint belső telepítés révén egyre közelebb is kerül ahhoz; sajátlagos terjeszkedőképessége van épp a legfontosabb hídszerepben: a zárt településű délkeleti svábság és a birodalom között. 2. „A népcsoportok jelentik a legjobb és legkényelmesebb jogcímet egy más állam viszonyaiba való beavatkozásra."[3]

A magyarországi német népcsoport vezetősége tehát azt hangsúlyozta, hogy a magyarországi németség nem egy meszszire hullott, s így az idegen környezetben pusztulásra ítélt „népforgács" (Volkssplitter), amelyet csak áttelepítéssel lehet az asszimilálódástól megmenteni, hanem egy terjeszkedőképes, a nagynémet néptömbhöz egyre közelebb kerülő, és a bácskai-bánáti svábság zárt településterületéhez hidat képező, jól meggyökeresedett néptest, amelynek jövője jelenlegi településterületén biztosítható. Nyilvánvalóan nem értett egyet azzal, hogy az államközi konfliktusok legalább e tekintetben való kiküszöbölése érdekében a népcsoportot áttelepítsék; ennél előnyösebbnek ítélte a német hatalmi politika szempontjából, ha a népcsoport ürügyén beavatkozhat az ország ügyeibe. Ez az érvelés világosan mutatja, hogy a népcsoport-vezetőség állásfoglalása a hitleri áttelepítési tervvel szemben nem tekinthető a magyar haza iránti lojalitás megnyilvánulásának;

a nyomatékos utalás a dunántúli településterületek közelségére és könnyen kapcsolatba hozhatóságára „a német birodalmi zárt német néptalajjal", a német irredenta, a hídszerep hangsúlyozása a délkeleti német expanzió vonalába állította be a magyarországi német népcsoport ügyét.

A dunántúli németség tényleges terjeszkedőképességét a hatásos érvelés érdekében a népcsoport-vezetőség nyilvánvalóan eltúlozta dr. Richard Csaki előtt, hiszen egyébként mindig a magyar részről ennek útjába állított korlátokról, sőt a német néptalaj (Volksboden) rovására történő magyar terjeszkedésről panaszkodott; mostani megnyilatkozása mégis arra utal, hogy a harmincas évek közepén „Veszélyben a Dunántúl!" jelszóval megindult magyar vészharangkongatás minden nacionalista túlzása ellenére sem tekinthető teljesen indokolatlannak, s hogy – legalábbis az érintett mintegy 130 német falu tekintetében – volt bizonyos pozitív jelentősége is az ország határvidékein a földszerzést nemzetiségpolitikai ellenőrzés alá helyező 10 640/1939. ME sz. rendeletnek.[4]

Mint a berlini magyar követség 1939. évi összefoglaló politikai jelentéséből is kitűnik, a hitleri áttelepítési politika meghirdetése nemcsak a külföldi népcsoportokban keltett zavart és váltott ki belőlük ellenzést, hanem a német birodalomban is, az NSDAP köreiben: „a párt jó része helytelenítette Hitler elgondolásának megvalósítását, mert abban a külföldi németség ügyének elárulását látta".[5] Azok számára, akik a délkelet-európai országok német népcsoportjaiban hagyományosan a német birodalom előőrseit látták, nem volt meggyőző, hogy a birodalom keleti hódított területei elnémetesítése érdekében feladhatók volnának a délkeleti irányú expanzió e pillérei, s nem tudták megérteni, hogy a „Südostraum" országai kormányainak készségét a német érdekek méltánylására ne lehetne másként biztosítani, mint a konfliktuslehetőséget jelentő német kisebbségek áttelepítésével. Mint a továbbiakban majd konkrét megnyilvánulások formájában is tapasztalhatjuk, a délkelet-európai országok német népcso-

portjainak vezetői jelentős német birodalmi erők támogatására is számíthattak, amikor áttelepülés helyett a népiségi harc (Volkstumskampf) megvívására vállalkoztak, s e népcsoportok történelmi hivatását abban látták, hogy a jelenlegi uralkodó népektől magukhoz ragadják e térségben a hegemóniát.

A követség idézett összefoglaló politikai jelentése ugyanakkor arra is rámutat, hogy a délkelet-európai országok kormányaiban a hitleri áttelepítési terv azt a reményt keltette, hogy megszabadulhatnak német kisebbségeik nem államhű részétől. Horthy Hitlerhez intézett november 3-i levelében nyíltan felvetette, hogy a német kisebbségek hazatelepítése „kitűnő gondolatát" a magyarországi németségre vonatkozólag is érvényesíteni kellene: „Ha ez egyszer végrehajtásra kerül, úgy semmivé válik azoknak az igyekezete, akik a kisebbségi kérdésen keresztül is éket akarnak verni közénk és a német birodalom közé."[6] A német Külügyi Hivatal azonban – nem utolsósorban éppen a magyarországi német népcsoport-vezetőséget érzékenyen érintő ellenpropaganda miatt – a német követségeket, valamint a német birodalmi állami és pártszerveket arról tájékoztatta, hogy a délkelet-európai német népcsoportok áttelepítése „nem akut".[7]

A magyar sajtó sűrűn közölt híranyagot a balti államokból és Dél-Tirolból már megindult áttelepítésről. Az ezekhez fűzött kommentárok nem foghatók fel a hazai németség egyetemes kiűzésére irányulóknak, hiszen a vagyonféltés felkeltését célzó, de a szülőföldhöz való ragaszkodás érzelmeire is hatni kívánó utalásaival maradásra ösztönzött, s csak azok távozásának lehetőségét kívánta, sürgette, akik a magyarsággal összeférhetetlenekké váltak. „A német nemzetiségű magyar állampolgárok idegen pénzen dolgozó felizgatóinak", az idegen hatalom érdekei szolgálatába szegődött volksbundistáknak, és az általuk befolyásoltaknak szerették volna mielőbb kezükbe adni a batyut, hogy a hazai németség itthon maradó túlnyomó többsége békében élhessen a magyarsággal.

Csakhogy a német nemzetiségi öntudatot, a német anyanyelvhez való ragaszkodást, s az ebből fakadó jogos igényeket is többnyire egykönnyen minősítették összeférhetetlenségnek és izgatásnak; úgy képzelték, hogy az áttelepítés választóvíz lesz az öntudatos németek és a magyar érzelműek között, s hogy az itthon maradás egyértelmű lesz ez utóbbiak elmagyarosításával.[8]

A hitleri áttelepítési program és annak magyar visszhangja mindenfelé nagy izgalmat és zavart keltett a német lakosság körében. Basch felkereste a miniszterelnökség nemzetiségi ügyosztályát, és kormánynyilatkozatot próbált kieszközölni arról, hogy a magyar kormány nem szándékozik a német kisebbséget kitelepíteni. Ottlik László, az ügyosztály munkatársa Csáky külügyminiszterrel folytatott november 17-én megbeszélést Basch kéréséről. Csáky – bizonyára Horthy Hitlerhez intézett november 3-i levele ismeretében – elutasította a kérést. Arra hivatkozott, hogy egyrészt, az áttelepítést nem a magyar, hanem a német kormány szorgalmazza, másrészt, hogy a német kormány eddig semmiféle konkrét javaslattal vagy felszólítással nem fordult ez ügyben a magyar kormányhoz. Basch szükségesnek látta, hogy legalább a Volksbund adhasson ki e kérdésben megnyugtató nyilatkozatot. Csáky kijelentette: „csak olyan szöveg kiadásához lehetne hozzájárulni, amely olyasvalamit állapítana meg, hogy a kérdés *most* nem aktuális".[9] A Volksbund november 20-án kiadott körlevele végül is azt a megfogalmazást alkalmazta, hogy „a magyarországi svábokat illetően soha nem volt szó áttelepítésről".[10]

A Szociáldemokrata Párt a hitleri áttelepítési program magyarországi hatásától volksbundista és nyilas ellenfeleinek meggyengülését remélte. November folyamán az SZDP központjában már arról tárgyaltak, hogy az előállt helyzetet aktív propagandára kellene kihasználni az ország németlakta területein. A pécsi SZDP végrehajtó bizottsága, Szakasits Árpáddal történt megállapodás alapján, november 22-i ülésén

Tolnai József párttitkár úgy fogalmazta meg az elérendő célt, hogy „svábjaink forduljanak szembe a hitleri Németországgal, és minden pángermán izgatót kergessenek ki a községükből". Bejelentette, hogy az e kérdésről tartandó budapesti értekezletet kerületi értekezletek fogják megelőzni, melyeken Zuschlag Vilmos és Bechtler Péter, a párt nemzetiségi titkárai lesznek az előadók.[11]

A „német ajkú" szociáldemokraták kerületi értekezleteiről bizonyos képet alkothatunk a december 10-én Pécsett és Bátaszéken tartott értekezletek beszámoló jelentései alapján. Ezekből mindenekelőtt az világlik ki, hogy a részvétel mélyen alatta maradt a várakozásnak, híven tükrözve a párt rendkívül meggyengült pozícióit és nagyfokú elszigeteltségét a hitlerizmus bűvkörébe került németlakta területeken. A pécsi értekezletre meghívott 70 Pécs környéki német szociáldemokrata közül mindössze 7 jelent meg (Nagyárpád, Pécsbányatelep, Püspöknádasd, Pogány, Pécsudvard, Pécsvárad, Bátaszék képviseletében). Ezek „egyöntetűen jelentették, hogy a Pécs környéki németség kivétel nélkül Hitler-imádó", s hogy a németlakta vidékeken található kevés számú SZDP-tag inkább maga szorul védelemre, semhogy felszólíthatná a lakosságot: „ha pángermán agitátor megy hozzájuk, azt verjék ki". Azt azonban lehetségesnek tartották, hogy felvilágosító röplapokat terjesszenek; sürgették is, hogy a párt adjon ki ilyeneket. A Bátaszéken tartott kerületi értekezlet 35 résztvevője a viszonylag erősebb helyi SZDP-szervezet ipari munkás tagjaiból állt, akik elsősorban e réteg megtartásáról számolhattak be; a német paraszti lakosságban az SZDP-nek itt sem volt talaja.[12] Zuschlag német nyelvű referátuma mind Pécsett, mind Bátaszéken, a német szegényréteg helyzetét teljesen figyelmen kívül hagyva, érvelt az áttelepülés ellen. A hazai németség jómódú rétege számára a „mindent újra kell kezdeni" valóban riasztó volt. A hozzászólások mutattak rá – bár nyilvánvalóan erős túlzással –, hogy a hazai németségnek talán egyharmadára is tehető azok száma, akik

érdeklődést mutatnak az áttelepítés iránt, mert földhözjutást, biztos egzisztencia megteremtését remélik általa. E rétegre pedig egyáltalán nem volt érvényes Zuschlag azon megállapítása, hogy a német parancsuralmi rendszer aligha tetszenék nekik, hiszen ezt a réteget szinte teljes egészében megfertőzte a német nemzetiszocialista demagógia, ők voltak a legizgatottabb Hitler-imádók, s ebben az időben a Volksbundnak túlnyomórészt még ez a réteg alkotta fő bázisát. A birtokos parasztság határozottan ellenezte az áttelepülést, de mint a hozzászólók nyomatékosan hangsúlyozták, mintegy fele részében, mások – nyilván túlzó – véleménye szerint a maga egészében, fertőzve volt már hitlerizmussal. Az e réteghez tartozók Pécs környékén „nagyon félnek, illetve tiltakoznak minden visszatelepítési akció ellen, de azért hitleristák, mert azt szeretnék, hogy Hitler jöjjön ide, jobban mondva ezt a területet csatolnák Németországhoz". Hasonlóan jellemezték a bátaszéki értekezleten e jómódú réteg hitlerista befolyás alatt álló részének mentalitását: „nem visszavándorolni a birodalomba, hanem Hitleré legyen ez a terület".[13] A Volksbund maga is ellenezte az áttelepítést, különösen amennyiben túllépné a birtoktalan réteg körét; a magyarországi németség részére szülőföldjén akarta biztosítani a német nemzetiszocializmus érvényesülését.

A küldöttgyűlés jellegű budapesti értekezletnek ezúttal demonstratív tiltakozó nagygyűlés jelleget akartak adni: „a pángermán mozgalom és a kitelepítés terve ellen" hozandó határozatokat a német ajkú szociáldemokraták 8 tagú küldöttsége átnyújtotta volna a belügyminiszternek.[14] Nyilvánvalóan azt remélték, hogy a párt szervező, valamint agitációs és propagandamunkáját, legalábbis a Volksbunddal és a nyilasokkal szemben, a kormány kevésbé ellenezné, sőt esetleg támogatná is. De már az előkészületek időszakában tapasztalniuk kellett, hogy a kormány nem tartja kívánatosnak az áttelepítés elleni demonstrációt. Míg az SZDP a hitleri áttelepítési tervet, akárcsak az egész hitlerizmust, elvileg elutasította, a

kormány azt a lehetőséget látta benne, hogy éppen a hitleri Németországgal megegyezve megszabadulhat a hazai németség pángermán irányzatú, illetve annak befolyása alatt álló legaktívabb részétől.

Az SZDP vezetői akceptálták a kormány ellenzését, s így a „német ajkú szociáldemokraták" 1939. december 17-i országos értekezletén a hitleri áttelepítési terv elleni demonstratív tiltakozás elmaradt.[15] Ebben szerepet játszott az is, hogy a kerületi értekezletek tapasztalatai nyomán felismerték: elgondolásuk alapjában hibás. Az áttelepülés ellenzői ugyanis nem feltétlenül antihitleristák, s a veszélyt valójában nem azok a hitleristák jelentik, akik készek elmenni, hanem azok, akik a hitlerizmusnak itt, a hazai földön akarnak érvényt szerezni. Az áttelepítéssel szembeni állásfoglalás és propaganda tehát nem gyengítené, hanem erősítené a Volksbund pozícióit. Mindez a felismerés azonban nem párosult annak felismerésével, hogy a pángermán, hitlerista, német nemzetiszocialista törekvésekkel szemben csak az esetben képes az SZDP hatékonyan fellépni, ha a hazai német nemzetiség problémáit illetően jól átgondolt, részletesen kidolgozott programja van, és azt állíthatja szembe a Volksbund követeléseivel.

A magyarországi nemzetiségi kérdés, s ennek keretében a németség problémája, azon szilárd elvi alapokon nyugvó megközelítését, és a munkásmozgalom ezzel kapcsolatos feladatainak pozitív meghatározását, amelyet a szociáldemokratáknál hiányoltunk, a Kommunista Internacionálé végrehajtó bizottságának 1940. január 3-i határozatában találhatjuk meg. Az „Utasítások a KMP számára" címet viselő dokumentum állást foglalt a nemzeti elnyomással szemben, s kötelességévé tette a munkásosztály illegális pártjának, hogy támogassa a nemzetiségek egyenjogúságukért és önrendelkezési jogukért folytatott harcát. Annak megakadályozására, hogy a nemzetiségek nacionalista pártjai aknázhassák ki a nemzetiségi igényeket, és ezekkel visszaélhessenek, azt kívánta, hogy a kom-

munista párt maga állítson fel a nemzetiségek javát szolgáló politikai, gazdasági, kulturális részkövetéseket. Amikor a Volksbund elleni harcra szólított, ugyanakkor méltányosnak tartotta, hogy a németlakta területeken – szabad választások alapján – németekkel töltsék be a közhivatalokat; német tannyelvű iskolákat létesíthessenek stb. Végül leszögezte: „Miközben a párt küzd az elnyomott nemzetiségek egyenjogúsításáért és nemzeti önrendelkezési jogáért, a proletár internacionalizmus szellemében hirdetnie kell a nemzetiségi dolgozó tömegek és a magyar nép testvéri összefogását."[16]

Természetesen, ha a legális SZDP helyzete is igen szorongatott volt ekkortájt a hitlerista fertőzés lázában égő németlakta területeken, még sokkal inkább állt ez az egyébként is brutálisan üldözött illegális KMP-ra. Tragikus, hogy az az egyedüli helyes álláspont, amelyet képviselt, az adott körülmények közt csak kevéssé befolyásolhatta a nemzetiségi kérdésben folyó harc alakulását.

A magyar kormány 1940 januárjában a burgenlandi magyarok és a magyarországi németek közti azonos mérvű, önkéntes lakosságcserét ajánlott a német kormánynak.[17] Azt remélte, a hitleri áttelepítési akcióba való korlátozott bekapcsolódás révén megszabadul az ország német lakossága azon elemei egy részétől – összesen mintegy 20 000 embertől –, amely politikai, nemzetiségpolitikai, szociális feszültséget jelentett; az akció morális hatással lesz a németség túlnyomó többségére: lehűti a német birodalom és vezére iránti lelkesedést, megzavarja a volksbundisták sorait, akadályozza befolyásuk kiterjesztését a német birtokos parasztságra. Az önkéntes lakosságcsere révén eltávolítani remélt 20 000 fővel, amelybe a családtagok is beleértendők, érdemes összevetni azt az adatot, amely szerint 1939–1940 fordulóján a Volksbund 25 000 bejegyzett taggal rendelkezett, s a családtagokat is számítva mintegy 100 000 embert – az akkori magyarországi német népesség egyötödét – tartotta szervezeti befolyása alatt.[18]

A hitleri kitelepítési tervről Délkelet-Európára vonatkozólag ekkoriban német részről nyilvánosan nem esett szó. Himmler gauleiterek és más pártfunkcionáriusok előtt tartott 1940. február 29-i bizalmas jellegű beszédében kifejezetten kérte, hogy ezt a kérdést most egyáltalán ne érintsék, mert az említett térségben abszolút nyugalomra van szükség. De határozottan leszögezte, hogy Németország a háború után minden országból, így Magyarországról is áttelepíti a „jó minőségű", „jó vérű" németeket, akik különben asszimilálódnának.[19]

A Volksbund helyi csoportok alakulása 1939. szeptember eleje óta, a háború kitörése nyomán kiadott rendkívüli intézkedések következtében szünetelt. Ezt megelőzően a Volksbund mindössze 21 hivatalosan elismert helyi szervezetet alakított, ezzel szemben a Volksbildungsvereinnek mintegy 200 helyi szervezete volt. Titokban azonban erőteljesen folyt a szervezkedés: 1940 január–februárjában a Volksbildungsverein 73 helyi csoporjának működését kellett felfüggeszteni amiatt, mert a volksbundisták azokat lényegében a maguk kezére kerítették.[20] A Volksbildungsverein bomlásának jelei a késő bánat panaszos hangjait csalták a kormánypárt egyes megyei funkcionáriusai ajkára is: „nem lett volna szabad differenciálás nélkül az egész németségnek nekimenni, őket büdös, hazaáruló sváboknak nevezni, a közigazgatás minden eszközével nyomni őket, csupán azért, mert németül is beszéltek. Ebben a fanatizált légkörben nagyon sűrűn érték a németséget öntudatában, nyelvében mélyen sértő kijelentések, sőt atrocitások. Német községek élére vagy olyan jegyzőket állítottak, akik nem beszéltek németül, vagy erőszakos úton igyekeztek a németkérdést megoldani, illetve likvidálni, megértés és hozzáértés nélkül." Most mindennek a németség elidegenedése és a Volksbund térhódítása a következménye.[21]

A Volksbund immár Berlinben panaszolta el minden sérelmét. A német Biztonsági Szolgálat (Sicherheitsdienst: SD) 1940. március 18-i jelentése szerint azonban Basch ismét uta-

sítást kapott Berlinből, hogy „mellőzzön minden zavaró momentumot, amely a jelenlegi világpolitikai helyzetben Németország és Magyarország viszonyát valamilyen formában terhelhetné".[22] Az a világpolitikai helyzet, amelyre Berlin hivatkozott, a németek észak-európai hadjárata óvatos előkészítésének időszakát jelentette. Basch azonnal kifejezte ezzel kapcsolatos aggályát, hogy „ezt a magatartást magyar részről igyekeznek a népi-német mozgalommal szemben kihasználni". Ezért „a magyarországi népi-németeknek az a kívánsága, hogy a birodalom hivatalos sajtó- és rádiópropagandája Magyarország irányában ne legyen barátságosabb, mint amennyire az külpolitikai okokból feltétlenül szükséges".[23] A Volksbund magatartása is megváltozott, mihelyt 1940. április 9-én megindult a német haderő Dánia és Norvégia ellen.

A Volksbund törekvései és a nyilasok nemzetiségi törvényjavaslata

A német Biztonsági Szolgálat 1940. április 19-i jelentése szerint a német haderő északi katonai sikerei „bizakodóvá tették a magyarországi németség hangulatát".[1] Ezzel kapcsolatban Tolna megye főispánja azt jelentette, hogy – különösen a völgységi járás német falvaiban – elterjedt a hír: „most pedig Magyarország megszállása következik". Ettől azt várták, hogy akkor „az összes nagybirtokokat fel fogják osztani maguk között, és ahová már nem jutnak svábok, oda Németországból fognak telepeseket hozni, úgy hogy a Dunántúl egyszerre óriási német többségű területté válik".[2]

A Volksbundnak a magyar kormánnyal szembeni panaszai közt szerepelt, hogy ebben az időben a Volksbund-tagokra súlyos adókat vetettek ki, és sokszor zaklatták őket katonai behívóparanccsal – nyilvánvalóan el akarták távolítani őket a szervezettől. A volksbundista fiatalok szüleit a legkülönbözőbb címeken kirótt pénzbüntetésekkel sújtották.[3] Mint Erdmannsdorff követ április 25-én jelentette, Basch felkereste a miniszterelnököt, hogy a panaszokat szóvá tegye, s főként, hogy a helyi csoportok alakításának engedélyezését sürgesse. Már az előszobában figyelmeztette azonban egy tisztviselő, hogy ez utóbbi kérdést ne érintse. A megbeszélés úgy zajlott le, hogy Teleki nem is engedte Bascht szóhoz jutni: hosszas elméleti fejtegetésekbe bocsátkozott a kormány-

fő nemzetnevelési feladatairól, s ezzel húzta el a látogatás megszabott idejét. Később egy miniszterelnökségi tisztviselő hozta Basch tudomására, hogy helyi csoportok alakítása „közigazgatási okokból" nem engedélyezhető.[4]

Míg az észak-európai német katonai sikerek hatása Teleki ellenállását még nem puhította meg, a május 10-én megindult nyugat-európai „villámháború" sikerei nyomán a Volksbundnak teendő engedményeket már ő is elkerülhetetlennek látta. Egyelőre csak annyi történt, hogy május 15-én engedélyezte a Volksbund *Jungkamerad* című – eddig ötheténként kibocsátott – ifjúsági lapja havonkénti rendszeres megjelentetését június 1-től – abban a reményben, hogy a KALOT német nyelvű havilapja, a *Jungfront* ellensúlyozni fogja hatását. A Volksbund-sajtót nehéz volt azonban valójában ellensúlyozni. 1940 májusában a volksbundista hetilap, a *Deutscher Volksbote* 16 000, míg a Volksbildungsverein hetilapja, a *Sonntagsblatt* csak 7000 példányban jelent meg.[5]

Az ifjúsági lap engedélyezése aligha csillapíthatta számottevően a Volksbund s különösen annak Faulstich köré tömörülő szélsőséges szárnya elégedetlenségét. Basch a kormánnyal szemben határozottabb fellépést követelő Faulstichhoz írt május 18-i levelében elismerte, hogy „az utóbbi hónapokban népcsoportunk helyzete láthatóan rosszabbodott", s mint új sérelem jelentkezett az italmérési jog megvonása a volksbundistáktól a határövezetbe tartozó német falvakban, a honvédelmi törvény egyik cikkelye (1939: II. tc. 228. §) alapján – de arra is rámutatott, hogy mindezek ellenére „tagjaink száma már meghaladja a 31 000-et". Közölte, hogy memorandummal fordul a miniszterelnökhöz, ugyanis „mindent meg kell próbálnunk, hogy lojális úton kedvező fordulatot érhessünk el".[6] A miniszterelnökség nemzetiségi ügyosztályán kijelentette, hogy amennyiben benyújtandó memorandumát nem vennék figyelembe, távozik a Volksbund éléről, a volks-

bundista képviselők kilépnek a kormánypártból, és önálló német politikai pártot alakítanak.[7]

A külügyminiszter kérésére a nemzetiségi ügyosztály a panaszokat a következőkben foglalta össze: *a)* a csendőrség túlbuzgósága, *b)* a leventeoktatóknak a német nemzetiségű leventékkel való bánásmódja, *c)* a rendőri büntetőbírói ítéletek nagyobb számúak és súlyosabbak a német, mint a magyar lakossággal szemben, *d)* erőszakos névmagyarosítás az iskolákban és a katonaságnál, *e)* az iskolarendszer átszervezésénél a szülőket megfélemlítik, és nem biztosítanak németül tudó tanerőket, *f)* hatósági személyek a németeket kitelepítéssel fenyegetik.[8]

Basch csak kényszerűségből határozta el magát május közepén memorandum benyújtására. Ettől kedvező fogadtatás esetén is csak részeredményeket remélhetett, amelyek a magyar jogrendhez való alkalmazkodásuk folytán csak kevéssé felelhetnek meg a német népcsoportjog elméletének és – Szlovákiában „mintaszerűen" kiépített – gyakorlatának.[9] Eredetileg azt képzelte, hogy a német villámháborús győzelmek nyomán kialakult helyzetben Magyarországot rászoríthatják egy, a szlovákiaihoz hasonló német népcsoport-alkotmány elfogadására. Erre a törekvésre utalt a tekintélyes népcsoportjogi szakértőnek, az időközben a krakkói német kormányzóság központi főelőadójának kinevezett Kurt Otto Rablnak feltűnése Magyarországon, akinek – mint említettük – döntő szerepe volt Szlovákiában a német népcsoport jogi helyzete kidolgozásában.[10] A német népcsoportjog magyarországi érvényesítésére irányuló törekvés azonban úgy látszik nem maradt észrevétlen a magyar kormány előtt; a német Biztonsági Szolgálat egy későbbi összefoglaló jelentése megemlékezik arról, hogy a magyar hatóságok titkos utasítást kaptak a Volksbund-funkcionáriusok legszigorúbb megfigyelésére, s ezzel kapcsolatban az utasításban ez állt: „Volksbund-alkotmány követelése hazaárulás".[11]

Basch bizonyos lehetett abban, hogy népcsoportalkotmányt

normális körülmények között nem tudna elfogadtatni. A Norvégia megszállását követő első napokban olyasmiket mondott, hogy „Magyarország esetleg német védelem alá kerülhet". Állítása szerint erről a német birodalomban nyíltan beszélnek, s „úgy képzelik a dolgot, hogy itt egy, a németek kívánságait föltétlenül végrehajtó kormány alakul, egy általános tiszteletnek örvendő személyiség vezetésével".[12] A nyilasok azt hitték, hogy ez senki más nem lehet, mint Szálasi, s a Nyilaskeresztes Párt országos pártvezetőségi tanácsának április 30-i értekezletén Vágó Pál arról beszélt, hogy „a jelenlegi politikai helyzet mellett a hatalom átvételére váratlanul és meglepetésszerűen is sor kerülhet".[13]

Ebből a helyzetmegítélésből fakadt az a lázas törekvés, hogy a Nyilaskeresztes Párt a kölcsönös sérelmekre fátylat borítva sürgősen rendezze – az 1939. májusi országgyűlési választások óta igen elmérgesedett – viszonyát a Volksbunddal, s hogy a magyarországi német népcsoportnak a német birodalom által figyelemmel kísért és támogatott törekvései iránt valami feltétlenül meggyőző erejű gesztust tegyen. A szoros együttműködést szorgalmazó politikának Vágó Pál volt a legbuzgóbb képviselője, aki már a választási hadjárat időszakában foglalkozott egy, a német népcsoport s általában a magyarországi nemzetiségi kérdés rendezésére vonatkozó nyilaskeresztes javaslat gondolatával, s dr. Leicht József soproni ügyvéddel közösen már akkor sikerült „filtrálnia" annak alapvonásait.[14] Amikor pedig 1939 októberében felvette az érintkezést Baschsal, „a német birodalom védelme érdekében az angol–zsidó bekerítő politika ellen közösen folytatandó legális és illegális propaganda" ügyében, már akkor kijelentette, hajlandó olyan kisebbségi törvényjavaslatot beterjeszteni a parlamentben, amely a német népcsoportjogi követelményeket veszi alapul.[15]

A Nyilaskeresztes Párt propagandavezetője, Málnási Ödön – német menyasszonya, „a szőke Gréte" révén – kapcsolatba lépett a stuttgarti Deutsches Auslandsinstituttal, ahonnan

egy Kékesi nevű németországi nyilas összekötő közvetítésével Vágó kézhez kapott egy tervezetet, amely tartalmazta a német népcsoportjognak megfelelő követelményeket.[16] Ezek messzemenő figyelembevételével dolgozták ki a nyilas javaslatot Vágó Pál irányításával az „Országépítő Szék" jogi osztályának munkatársai, személy szerint elsősorban dr. Strache Gábor és dr. Pethő Tibor kir. törvényszéki tanácselnök, jogász szakemberek.[17] Felfigyelve Baschék törekvésére, hogy a szlovákiai német népcsoportalkotmány megfelelőjét magyarországon bevezessék, a Nyilaskeresztes Párt vezetősége módját ejtette, hogy a Budapestre látogató pozsonyi német követet is informálja „szándékolt népcsoport-politikájáról".[18] Megjegyzendő, Szálasi ebben az időben börtönben ült, így nem vett részt a törvényjavaslat elkészítésében, amely – mint utóbb kiderült – nem is fedte teljesen elképzeléseit. Szabadulása után taktikai okokból formálisan elfogadta ugyan, de lényegében saját elgondolásainak igyekezett érvényt szerezni pártja nemzetiségpolitikájában.

Érdekes, de egyáltalán nem véletlen, hogy Basch, aki eddig mereven elzárkózott a nyilasok nemzetiségpolitikai terve elől, éppen ekkor, május közepén, változtatta meg magatartását. Ennek oka, hogy a remélt külpolitikai beavatkozás és belpolitikai fordulat nem következett be. Így kilátástalanná vált egy teljes értékű német népcsoportalkotmány elfogadtatása. Ezért Basch egy olyan memorandum elfogadtatását tűzte ki célul, amely lehetőség szerint a tervezet minél több elemét próbálja érvényesíteni a kormánynál. Valóban, a Nyilaskeresztes Párt a DAI-tól kapott ez irányú segítség felhasználásával nagymértékben érvényesítette tervezetében ugyanezeket az elemeket; sokkal messzebbmenően, mint ahogy a Teleki-kormányhoz benyújtani készült memorandum. Amikor Basch és Goldschmidt most rászánták magukat arra, hogy Vágóval és négy másik nyilassal együtt közösen megvitassák a nyilas nemzetiségpolitikai tervezetet, ezt nem azzal a céllal tették, hogy a Nyilaskeresztes Párttal, mint a

hatalom várományosával paktumot kössenek népcsoportigényeik biztosítása érdekében, hanem azért, mert a Teleki-kormánynak benyújtandó Volksbund-memorandum fogadtatása szempontjából taktikailag hasznosnak találták, ha azt megelőzően a nyilasok maximális népcsoportjogi követelményeket tartalmazó tervezetet hoznak nyilvánosságra, hogy ahhoz viszonyítva a Volksbund követelései mérsékelteknek tűnjenek.[19] Közreműködésükkel nyerte el végleges formáját a Nyilaskeresztes Párt törvényjavaslata „a Magyar Szent Korona területén élő népcsoportok önkormányzatáról és anyakönyvvezetéséről", amelyet Vágó Hubay Kálmánnal közösen nyújtott be 1940. június 7-én a parlamentben. (A törvényjavaslat előkészítésében és a Baschékkal folytatott tárgyalásokban Hubay személyesen nem vett részt.)[20]

A magyar kormányt nem érte váratlanul a nyilas törvényjavaslat benyújtása. A Fajvédő Szövetségnek a Nyilaskeresztes Pártba beépített embere, Vargha Károly, aki már többször szerzett meg bizalmas pártiratokat, a DAI-tól érkezett és széljegyzetekkel ellátott tervezet másolatát is megszerezte, s e dokumentum, valamint Vargha jelentése alapján a szövetség vezére, Zsabka Kálmán tájékoztatta a kormányt a nyilas nemzetiségi törvényjavaslat előkészítéséről.[21] A nyilasok utóbb a velük kétszínű játékot űző volksbundistákat gyanúsították indiszkrécióval: Vágó szerint Basch és Goldschmidt maguk súgták be Pataky államtitkárnak, a miniszterelnökség nemzetiségi ügyosztálya vezetőjének, a készülő nyilas törvényjavaslatot.[22] Tény az, hogy a benyújtás másnapján, június 8-án olyan jól előkészített, szervezett pergőtüzet zúdított a magyar sajtó a nyilasokra, amely a törvényjavaslat előzetes alapos ismerete nélkül nehezen lett volna elképzelhető.

A nyilasok törvényjavaslata szerint minden „államépítő tulajdonságokkal rendelkező" népcsoportnak (a zsidókat nem tekintették ilyennek) joga van saját népközössége megszervezésére. A népcsoportok önkormányzati alkotmányt alakítanak ki maguknak, s az állam abba nem szól bele, hogy az egyes

népcsoportok milyen alkotmánnyal óhajtják saját életüket szabályozni. Az államfő csupán szentesíti azt. A népcsoport vezetőjét nem az államfő nevezi ki, hanem a népcsoport bízza meg. A népcsoport a vele érintkező közigazgatási és rendészeti hatóságokat maga választja. A népcsoport, számarányának megfelelően, képviselőket küld a parlamentbe. A kormány egy „nemzetiségi miniszter" által gyakorolja a felügyeletet a népcsoportok felett; minden népcsoportot egy-egy államtitkár képviseli a minisztériumban. A népcsoport adót vethet ki a maga céljaira; ugyanakkor, mivel állami funkciókat lát el, igényt tart állami anyagi hozzájárulásra is. Az iskolákban a népcsoport nyelvén, a népcsoporthoz tartozó tanítók oktatnak; a magyar államnyelv az alsó fokú iskolában kötelező tantárgy, középiskolában csak külön tantárgy. A népcsoportok nyilvános anyakönyvet vezetnek tagjaikról. Büntetendő minden beolvasztási kísérlet. A népcsoport, a népiség gyalázása ezentúl az eddigi nemzetgyalázási büntetőjogi eljárással lesz egyenlő súlyú.[23]

A törvényjavaslat szövege és részletes indokolása szembeszökő módon a német népcsoportjogi igények nagyfokú figyelembevételével fejezte ki a nyilasok felajánlkozását – a pozsonyi magyar követség június 18-i bizalmas jelentése a leglényegesebb pontokban hamarosan ki is mutatta a javaslat meglehetősen szoros egybevágását a német népcsoport Szlovákiában már megvalósult jogi helyzetével.[24] A törvényjavaslatnak az általános indokolást tartalmazó része viszont az egész Kárpát-medencét a német birodalom életterének ismerve el, kifejezetten a német birodalmi politikai és gazdasági érdekek itteni fokozottabb érvényesíthetésére hivatkozva ajánlotta fel a magyarországi nemzetiségi kérdés népcsoportjogi alapon való rendezését. Ennek során a magyar birodalmi gondolatot, a Kárpát-medence népeinek népcsoportjogi alapon való együttélését egy nemzetiszocialista Nagy-Magyarországban, mint a német birodalom elsőrendű érdekét tüntette fel.

A képviselőház június 13-i ülésén Teleki összeférhetetlenségi bejelentést tett Hubay Kálmán és Vágó Pál képviselők ellen az 1938: XIX. tc. 167. §-a alapján, minthogy mindkét képviselő „a magyar hazához és a magyar nemzethez tartozó köteles hűség ellen vétett". Bejelentését Teleki azzal indokolta, hogy „a nemzetiségenként megszervezett népcsoportok az államhatalom körébe tartozó kormányzati és igazgatási ügyek széles területén az államhatalomtól teljesen független tevékenységet fejthetnének ki", hogy a nyilas törvényjavaslat „a népcsoport jogszabályait az állami törvények szintjére emeli", hogy „a népcsoport által választott vezető megerősítésének megtagadására az államfőnek nem ad lehetőséget"; hogy „a magyar nemzet a törvényjavaslat következtében, mint ilyen, megszűnnék: csak a magyar népcsalád és öt különböző nemzetiség alkotnák az országot".[25]

Ugyanakkor június 14-én a Volksdeutsche Mittelstelle Hubay és Vágó nemzetiségi törvényjavaslatával kapcsolatban rámutatott, hogy a népcsoportjog általános érvényű megvalósítására való törekvés német szempontból jelenleg politikailag káros.[26] Tehát teljesen téves a nyilasok azon elképzelése, hogy a német birodalom helyeselni fogja a minden nemzetiségre egyformán kiterjesztett népcsoportjognak az ország alkotmányába való iktatását. A VoMi azonban nemcsak azért foglalt állást a nyilaskeresztes törvényjavaslattal szemben, mert az a német népcsoport kivételes helyzetének biztosítása helyett az általános népcsoportjog érvényesítésére törekszik, hanem mert az – mint másnap, június 15-én leszögezte – a német népcsoportjog követelményeinek sem felel meg: „a tervezet a jelenlegi állapot – sok ezer német elmagyarosítása – fenntartását eszközli ki, s egy további magyarosítás számára ajtót s kaput kitár".[27]

Mühl és Brandt képviselők 1940. június 19-én átnyújtották a miniszterelnökségen a Volksbund memorandumát, s Teleki megígérte annak alapos tanulmányozását. A memorandum egy másolati példányát Basch a német követségre is el-

juttatta, kérve, hogy „a magyar hatóságok erről ne szerezzenek tudomást, mert megrontaná a légkört".[82] A rendőrség politikai osztályát vezető Sombor főtanácsos megállapításai szerint június második felében a romániai és jugoszláviai németek vezérei is emlékirattal fordultak kormányaikhoz, egységesen azt a taktikát követve, hogy a német népcsoportjogi követelmények átfogó és azonnali érvényesítésének felvetése helyett, amely csak kivételes körülmények közt bizonyulhat járható útnak, egymást követő és az igényeket fokozatosan kiterjesztő memorandumok sorozatával próbáljanak célt érni. Sombor értesülései szerint Basch kijelentette hívei körében, hogy a most benyújtott memorandumot „annak elintézése után újabb memorandum fogja követni", s hogy „a népiségi harcban ma Magyarországon, Romániában és Jugoszláviában ugyanazt a küzdelmet folytatják, mint Henlein Konrád az összeomlás előtti Csehországban".[29]

Hóman Bálint, a kormány kultuszminisztere, Telekitől „egyértelműbben németbarát" politikát követelő június 20-i emlékeztetőjében a német kisebbség kérdéseire is kitért, és a hatóságok, tanítók, leventeoktatók magatartását sérelmező Volksbund-memorandum követeléseivel egybehangzóan javasolta: „Leváltani minden németellenes tisztviselőt, minden vonalon." Véleménye szerint a Németországgal való baráti kapcsolat szempontjából „talán egyetlen ütközőpont a Magyarország területén élő német nemzetiség problémája".[30]

A Volksbundhoz ekkor „hivatalos magyar megállapítás szerint" 24 000 család tartozott, összesen mintegy 72 000 fővel, de valójában 150–200 000 főre kiterjedő befolyással; ezzel szemben a Volksbildungsvereinhez 14–16 000 család kb. 45 000-es lélekszámmal. A Volksbundnak 21 jóváhagyott helyi csoportja mellett mintegy 120 községben működtek illegitim szervezetei, míg a Volksbildungsverein valaha 200 helyi csoportjából már csak mintegy 70-et vallhatott igazából magáénak.[31] Sombor főkapitány jelentése a Volksbund erősödésének rendkívül gyors ütemét hangsúlyozza ki: „A taglét-

szám az év eleji helyzettel szemben csaknem megháromszorozódott. A *Deutscher Volksbote* előfizetőinek száma is 60 százalékkal, példányszáma 100 százalékkal emelkedett."[32] – A Volksbund taglétszámát illetően hitelesség szempontjából a Faulstichhez intézett – ugyancsak már említett – május 18-i Basch-levél 31 000 fős adata tűnik leginkább megbízhatónak,[33] de mivel ez feltehetően csak a regisztrált tagok száma, a családtagok és egyéb befolyásoltak köre bizonyára e szám többszöröse lehetett. Sem tényleges taglétszáma, sem a legelnagyoltabban számított befolyási köre alapján nem tarthatott azonban a Volksbund igényt a félmilliós magyarországi németség kizárólagos képviseletére. A nagy többség kívül állt még ekkor a Volksbund tényleges szervezeti hatókörén, de természetesen a német hadi sikerek, a német nemzeti és szociális demagógia ekkor már olyan hatással volt rájuk, amely soraikban is egyre inkább előkészítette a Volksbund további térhódítását.

A Volksbund-memorandumban is különösen erős ellenzésre talált névmagyarosítási akcióval kapcsolatban Teleki június 21-én deklaratív módon állást foglalt az erőszakos asszimilációval szemben, de az önkéntes asszimiláció mellett.[34] Állásfoglalása nem számíthatott elismerésre egyik oldalról sem. A németek és a volksbundista népi-németek a természetes, önkéntes asszimilációt sem ismerték el, a befejeződött asszimilációs folyamatokat is visszájukra akarták fordítani. A magyar soviniszták pedig régóta érezték magukat annyira elemükben, mint éppen ezekben a napokban, a nyilasok nemzetiségi törvényjavaslata ellen indított kampány idején.

A nyilasokkal szembeni fellépést megkönnyítette, hogy német szempontból a nyilasok már betöltötték szerepüket, amikor törvényjavaslatukkal a nemzetiségi kérdés rendezésének átfogó elveként hirdették meg a népcsoportjogot. A magyar nemzet széthullásának olyan rémképével izgatták a magyar közvéleményt, hogy talán még bizonyos megkönnyebbüléssel

is fogja fogadni azt a követelést, amely kizárólag a német kisebbség számára igényli a népcsoportjog érvényesülését.

E kivételes helyzet elfogadtatására különösen kedvező alkalmat kínált az a körülmény, hogy az erdélyi területrevíziót szorgalmazó magyar kormány rászorul a német kormány támogatására. Hitler kilátásba helyezte támogatását, és emellett nagylelkű gesztusként szabad kezet engedett a magyar kormánynak arra, hogy lesújtson a német pártfogásban még mindig reménykedő nyilasokra. De felkészült arra, hogy benyújtsa a teljes számlát. Kisebb önkéntes engedmények, amelyekkel kegyeit igyekezett a magyar kormány megnyerni, nem tántorították el ettől.

Az erdélyi területi revízió és a bécsi népcsoportegyezmény

A Romániához Besszarábia átengedése végett intézett 1940. június 26-i szovjet felszólítás hatására a magyar kormány azonnal előtérbe állította Erdéllyel kapcsolatos területi követeléseit, amelyek érvényesítéséhez nélkülözhetetlennek látta a német birodalom jóindulatú támogatásának megnyerését. Mint Erdmannsdorff követ június 28-án jelentette, a Volksbundnak „hirtelen megadták a hozzájárulást helyi csoportok alakításához. Basch 49 helyi csoportot akar megalakítani a legközelebbi hetekben." Közel 10 hónap múltán ismét nyíltan folytathatták szervezési propagandájukat.[1]

Teleki megbízásából Ottlik László, miniszteri tanácsos a miniszterelnökség nemzetiségi ügyosztályán, július 5-én felkérte Bascht, hogy a lehető részletességgel nyújtsa be a népcsoport „azonnali kívánságait", amelyek három hónapon belül teljesíthetők a fennálló törvények és rendeletek alapján.[2] A Basch által benyújtott kívánságlista a következő volt:

1. *Iskolakérdés:* A német községek óvodáiban német legyen a foglalkoztatási nyelv. A népcsoport létesíthessen saját óvodákat és egy saját óvónőképző intézetet, mert a német községekben működő óvónők többségükben nem tudnak németül. – Állítsák helyre a kisebbségi népiskolák korábbi A-típusát (anyanyelvi oktatás, a magyar csak kötelező tantárgy). A már meglevő, kétnyelvű tanítóképző intézetbe az eddigi

30-nál nagyobb számban vegyenek fel hallgatókat. Mivel ez az egy tanítóképző nem felel meg a követelményeknek, a Volksbund saját tanítóképzőre is igényt formál. Kéri, hogy a pedagógusok nemzetiségi tanfolyamain a Volksbund előadói is szerepelhessenek. A Volksbund igényt tart 3 német polgári iskolára és egy német gimnáziumra. Ugyancsak maga akar mezőgazdasági iskolákat, mezőgazdasági, kézműipari és kereskedelmi szakiskolákat felállítani, illetve tanfolyamokat rendezni. A német kisebbségi iskolákban német képesítővizsgával rendelkező tanerőket kell alkalmazni; ilyenek listáját a népcsoport elő fogja terjeszteni.

2. *Közigazgatás:* A népcsoport követeli az 1924. évi II. tc. azonnali végrehajtását, amely a közigazgatási tisztviselőknek előírta, hogy a kisebbségekkel anyanyelvükön érintkezzenek. Kívánja továbbá azoknak a közigazgatási tisztviselőknek és tanítóknak eltávolítását, akik ellenséges magatartást tanúsítanak a népcsoporttal szemben. Ezek listáját a népcsoport be fogja terjeszteni.

3. *Leventeképzés:* Németlakta területeken a leventefoglalkozások nyelve német legyen, míg a vezényleti nyelv magyar maradna. A német leventéket ne bántalmazzák és ne zaklassák. A KALOT és a KALÁSZ – katolikus legény- és leányszervezetek – korlátozzák tevékenységüket tisztán vallásos területre.

4. *Katonaság:* Szüntessék meg a magyar hadsereghez bevonultatott németekkel szembeni megkülönböztetően rossz bánásmódot, és ne erőltessék a névmagyarosítást.

5. *Szervezés:* A Volksbund maradéktalanul szabad tevékenységet követel, ne zaklassák a tagokat. Módosíthassák az alapszabályt: ne csak a 18., hanem már a 16. életévtől engedélyezzék a Volksbund-tagságot. További szervezeteket akarnak létrehozni: Népi-német Országos Tornaegyletet (Volksdeutscher Landesturnverein), Népsegélyt (Volkshilfe) stb.

6. *Sajtó:* Egy napilap azonnali engedélyezését kérik. A

magyar sajtó és a rádió pozitív értelemben foglalkozzék a népcsoport kérdéseivel, és nevelő módon befolyásolja az e kérdésben teljesen felvilágosulatlan közvéleményt.

7. *Gazdaság:* A jelenlegi gazdasági hátrányokat azonnal számolják fel; engedélyezzenek egy havonta megjelenő gazdasági újságot; biztosítsák a német szövetkezetek (Agraria, Agricola) zavartalan szervezőtevékenységét.

8. *Egyház:* A vallásoktatás, prédikáció, egyházi ének, lelki gondozás anyanyelven történjék. Létesítsenek német papi szemináriumot, vagy legalább állítsanak fel német osztályokat a papi szemináriumokban.[3]

Hóman még nem ismerhette ezeket a követeléseket, amikor július 8-án Telekihez és Csákyhoz ismét emlékeztetőt intézett. Ebben kifejtett elgondolásai már jelzik azt az egyre erősödő tendenciát, hogy a német nemzetiséget az országban a többihez viszonyítva kivételes helyzet illeti meg, s hogy az erdélyi területi revízió során visszakerülő nemzetiségi lakosságból is a németekre kell mindenekelőtt figyelemmel lenni.[4]

Teleki és Csáky július 10-i müncheni tárgyalása Hitlerrel és Ribbentroppal azzal az eredménnyel járt ugyan, hogy Hitler megígérte: felszólítja Romániát a közvetlen tárgyalások felvételére Magyarországgal erdélyi területi engedmények kérdésében, figyelmeztette azonban a magyar államférfiakat arra, hogy a vitás területen élő német lakosságnak „semmi módon nem érdekük a rezsimváltozás, sőt mindig csak azt adták értésére, hogy ők a politikai játékból ki akarnak maradni, és semmi más céljuk nincs, mint hogy nyugalomban és békében dolgozhassanak tovább, és megőrizhessék maguknak azt a jólétet és kulturális szabadságot, melyet az idők folyamán rátermettségükkel kivívtak maguknak".[5] E szavakból Telekiék megérthették: részleges területi revízióra irányuló igényeiket Hitler hajlandó ugyan támogatni, de elvárja, hogy a magyar uralom alá kerülő németek eddig elért vívmányai biztosítva legyenek.

A magyar kormány ezek után gesztusokat tett a népi-német sajtó irányában is. Miután Bascht – hosszas halogatás után – június folyamán felvették a magyar sajtókamarába, s ezzel elhárult a kiadásában megjelenő *Deutscher Volksbote* betiltásának veszélye,[6] Teleki most hozzájárult ahhoz a kéréshez, hogy a Volksbundnak e hetilapon kívül napilapja is lehessen.[7] (Ez az ekkor még *Volksdeutsche Zeitung* címmel tervezett újság októberben *Deutsche Zeitung* címmel indult meg.) Bascht valósággal körüludvarolták a magyar politikai élet különböző jobboldali személyiségei, így Imrédy Béla, Tasnádi Nagy András, gróf Károlyi Imre, akikkel e napokban beszélgetést folytatott.[8]

Hitler és a magyar államférfiak müncheni tanácskozásán szó sem esett a nyilasok nemzetiségi törvényjavaslatáról, amely a német népcsoport igényeinek alapulvételével ajánlkozott fel a németeknek. Hitler azonban azáltal, hogy Telekiék figyelmébe ajánlotta a német népcsoport, s különösen a népcsoportjogilag kedvezőbb körülmények közül átkerülő erdélyi németek jogainak biztosítását, kimondatlanul is állást foglalt a nyilas kezdeményezéssel szemben. Nem tekinthető véletlennek, hogy csaknem egyhónapi várakozás után éppen a müncheni tárgyalást követő napon vette kezdetét az eljárás a törvényjavaslat beterjesztői, az összeférhetetlenségi bizottság elé utalt Hubay és Vágó nyilas képviselők ellen.[9] Az eljárás eredményeként július 22-én megfosztották őket mandátumuktól.[10] Ezt a döntést a képviselőház másnapi ülésén jelentették be. Nyomban ezután Teleki beterjesztette a Kárpátalja önkormányzatáról szóló törvényjavaslatot, mintegy feleletül a népcsoport-önkormányzatot kifejező, megbuktatott nyilas törvényjavaslatra. Majd Radocsay igazságügy-miniszter nyújtott be törvényjavaslatot „a nemzetiségi érzület büntetőjogi védelméről".[11] Ez utóbbi a nemzetiségiek elleni rendkívül rossz hatású és élesen kifogásolt „nemzetgyalázási" perek egyoldalú gyakorlatát akarta – legalábbis formálisan – valamennyi nemzetiséget megillető büntetőjogi védelemmé kiterjeszteni;

mint láttuk, a nyilasok törvényjavaslata is tartalmazott azonos célú intézkedést.

Basch és Goldschmidt, akik a német népcsoportjogi igényeket a DAI segítségével már eleve figyelembe vevő nyilas törvényjavaslat végleges szövegének kialakításához annak idején konzultatív észrevételeikkel személyesen is hozzájárultak, közönyösen szemlélték a javaslatot beterjesztő Hubay és Vágó bukását. A német Biztonsági Szolgálat jelentése szerint a Volksbund hetilapja, a *Deutscher Volksbote* július 28-i számában kívánták felvetni, kellő nyomatékkal, hogy a német népcsoport, amely nagy önfegyelmet tanúsított a nyilas törvényjavaslat körül kibontakozott vita során, most már igazán aktuálisnak tartja a magyar kormányhoz benyújtott szerény kívánságai teljesítését. Annál is inkább, mert ha a kárpátukránok a miniszterelnök által 23-án beterjesztett törvényjavaslat alapján autonómiát kapnak, a minden szempontból messzemenően jelentősebb német népcsoport autonómiaigényét nem lehet továbbra is figyelmen kívül hagyni. Ez az állásfoglalás azonban, mint a jelentés megállapítja, áldozatul esett a magyar cenzúrának, mintegy jelezve, hogy az ellenállás nem szűnt meg.[12]

A DAI 1940. augusztus 3–5. közt Budapesten tartózkodó igazgatója, dr. Csaki azt jelentette, hogy a népcsoport vezetői a Volksbund politikai és kulturális szervezésében jelenleg szabadabban mozoghatnak (éppen alakuló és propagandagyűléseket tartottak a Budapest környéki falvakban); hangjuk élesebbé vált nyilvános beszédeikben; a magyar hivatalos helyek és főleg a „társadalom" magatartása azonban változatlan maradt. Ennek ellenére igen derűlátóan ítélte meg a magyarországi német disszimilációs politika távlatait: „a népi-németek száma rohamosan gyarapodni fog". Dr. Csaki jelentése világosan kimondta, mit jelent, „ha egyszer megnyílnak a zsilipek", „ha egyszer bekövetkezik Magyarországon a teljes szétválás magyarok és német vérűek között!" Az államapparátusban és a hadseregben, a gazdasági életben, nem

utolsósorban a hadiiparban „magas állásokat" betöltő német származásúak révén, akik hovatovább a német birodalom NSDAP-jának tagjaiként fognak ott ülni, kiterjesztik a német birodalmi befolyást, átveszik az irányítást, s végső fokon egy olyan „munkamegosztás" jön létre, amelyben a disszimiláció folytán tetemesen megerősödő németség lesz az úr, s a „népbiológiailag" is gyengébb magyarság a szolgaréteg.[13]

A Volksbund ez évi „közgyűlésén", amelyet a Baranya megyei Hidas községben augusztus 11-én tartottak meg,[14] s amelyről Basch a magyar haza iránti lojalitást hangsúlyozó üdvözlő táviratot küldött Teleki miniszterelnöknek,[15] természetesen nem jutottak felszínre a maguk brutális mivoltukban ezek a disszimilációs elképzelések. A „szétválás magyarok és németek között" gondolata azonban annyiban mégis hangot kapott a népcsoportvezető beszédében, hogy a miniszterelnökhöz benyújtott memorandumra hivatkozva kijelentette: követelik a magyar jegyzők, tanítók stb. népi-németekkel való felváltását. Ezzel Basch szerint „a falusi intelligencia kérdését máról holnapra meg fogják oldani". Az így tisztán német irányítás alá vett német településterületeket kerületekre kívánják felosztani; az ezek élére állítandó volksbundista kerületvezetők részére képviselői mandátumot fognak igényelni, s a népcsoport-vezetőség irányításával fejtenék ki politikai tevékenységüket.[16]

A Volksbund életében fontos esemény volt a Német Ház (Deutsches Haus – VI. Lendvay u. 2. sz.) 1940. augusztus 18-i ünnepélyes felavatása a fővárosban. A népcsoport-vezetőség irodái és reprezentációs helyiségei, a volksbundista lapok szerkesztőségei kaptak ott helyet; mellette létesült egy Német Otthon (Deutsches Heim), ahol a vidékről felutazó tagok szállást kaphatnak, s ahol számukra tanfolyamok is tarthatók. A DAI igazgatójának beszámolója szerint a Volksbund tekintélyének növekedését jól mutatta, hogy a házavató ünnepségen a magyar kormány magas rangú tisztviselőkkel képviseltette magát. De „a jelenlevő legfőbb személyiség de-

monstratív módon a német követ volt, a földi hatalom tulajdonképpeni szimbóluma". A volksbundista vezetők itt elhangzott beszédeiről, mindenekelőtt Baschéról azt jelentette, hogy azok „hangsúlyozott fegyelmet árasztottak ugyan, mégis mindent nevén nevezhettek". Mint kiemelte: „első ízben történt, hogy a népcsoport vezetője az állam népével egyenrangú félként beszélt, és a kormány képviselői előtt megkezdte mértéktartó hangnemben ugyan, de a dolog érdemét tekintve egyértelműen a leszámolást a németség eddigi kezelésével". Dr. Csaki szerint „Basch ma a németség vitathatatlan vezére; mozgalma teljes mértékben előretört, lavinaszerűen növekszik". A Volksbund tagfelvételi zárlatot volt kénytelen elrendelni, s ez „nagy példák szerint (elsősorban nyilván a németországi nemzetiszocializmusra gondolt) a legjobb bizonyíték arra, hogy egy mozgalom végérvényesen győzött". A magyarországi németséget illetően „egybehangzóan az a vélemény – írta dr. Csaki –, hogy lényegében megszűnt a gátlás, hogy magukat németnek vallják, mióta a hivatalos Magyarország többé-kevésbé szabad utat enged. Most bekövetkezik a disszimiláció, azaz a német vérűek szinte elképzelhetetlenül nagy száma keres csatlakozást a mozgalomhoz".[17]

Bár dr. Csakinak az volt a benyomása, hogy most már többé-kevésbé „szabad az út", a magyar kormány intézkedései rendkívül elégtelennek látszottak a német népcsoportjog által megfogalmazott igényekhez viszonyítva. A Volksbund „azonnali kívánságai" sorából a magyar kormány a napilap engedélyezésére még júliusban tett ígéreten kívül, az iskolaügyi kívánságok vizsgálatát kezdte meg augusztusban. A 9-i minisztertanácson Hóman kultuszminiszter olyan rendelet előkészítésére kapott utasítást, amely anyanyelvi tannyelvű tagozatok, illetve külön iskolák felállítását a szülők szabad választási joga fenntartásával kombináltan biztosítja.[18] Szükséges hangsúlyozni, hogy e tárgyalások csupán az elemi iskolákra szorítkoztak, s a középiskolákra bejelentett igényekre nem terjedtek ki. Váratlan fordulatként azonban Teleki

25-én engedélyezte Volksbund-gimnázium felállítását Budapesten.[19] Az előző napon, 24-én megszakadtak az erdélyi területrevízió kérdésében 16-a óta eredménytelenül folyó Turnu Severin-i magyar–román tárgyalások. A magyar kormány ebben a kritikus pillanatban szánhatta el magát erre az engedményre.

A német kormány eleve számított arra, hogy a magyar–román tárgyalások eredménytelenek lesznek, ezért már azok megkezdése előtt Ribbentrop – Göringgel egyetértésben – létrehozott egy szakbizottságot Karl Loesch professzor, a berlini Institut für Grenz- und Auslandsstudien elnevezésű intézet igazgatójának vezetésével, hogy az etnikai viszonyok figyelembevételével alapanyagot dolgozzon ki az elkerülhetetlennek látszó döntőbírósági ítélethez.[20] E bizottságban Loesch mellett kiemelkedő szerepet játszott Werner Hasselblatt, a berlini Akademie für Deutsches Recht nemzetközi kisebbségjogi szakosztályának vezetője.[21]

A bizottság tudományos előmunkálataira támaszkodva, a Külügyi Hivatalban folytak a bécsi döntést német részről előkészítő tárgyalások. Amikor már megállapodtak abban, miként fogják megvonni az Erdélyt – és az erdélyi népcsoportot – megosztó határt, Hitler utasítást adott egy kisebbségi szerződés kidolgozására, amely hatékony védelmet hivatott biztosítani a döntőbírói ítélettel magyar uralom alá kerülő németek számára. A Külügyi Hivatal hozzá is látott egy ezekre korlátozódó kisebbségi szerződés kidolgozásához, a Volksdeutsche Mittelstelle azonban azt az ellenvetést tette, hogy ha a kisebbségi szerződés csak nekik fog védelmet biztosítani, akkor ezzel a magyarországi német népcsoport egyébként védtelenül ki lesz szolgáltatva „a magyar módszereknek". Ribbentrop magáévá tette ezt az észrevételt, s átdolgoztatta a Külügyi Hivatallal a szerződéstervezetet, most már úgy, hogy általános érvényű legyen a magyarországi egész német népcsoportra – a román uralom alól átkerült németeket csupán annyiban különböztetve meg, hogy a szer-

ződés számukra kikösse a német birodalomba való önkéntes áttelepülés lehetőségét.[22]

A Külügyi Hivatal és a VoMi egyetértettek abban, hogy az átdolgozás során szigorított rendelkezéseket kell beilleszteni az eredeti tervezetbe, „hogy a magyaroknak semmiféle lehetőségük ne legyen régi nemzetiségpolitikai módszereik alkalmazására", s arra kell törekedni, hogy e szerződés „platform legyen a népcsoport most kezdődő felépítésének munkájához": – a szerződés „kiindulási alap" a népcsoport számára. Különösen fontosnak tartották, „hogy a magyarok kezéből kivegyék annak eldöntését, ki tekintendő népi-németnek", s így megakadályozzák, hogy magyar érzelmű asszimilánsokkal tartsák betöltve továbbra is a tisztviselői helyeket. Ez nem jelent lemondást az asszimilánsokról: a névváltoztatásról szóló rendelkezések beiktatásával épp az a céljuk, „hogy egy nagy disszimilációs mozgalom számára kiinduló helyzetet teremtsenek". A szerződés alapelve, hogy „a népiségi területen is a népközösség nemzetiszocialista fogalmát kell a népcsoportjog keretei közt előtérbe állítani". Ebből az következik, hogy a németséghez való tartozás elismerését csak formálisan, a magyar törvényekre való tekintettel intézi a Volksbund; erre az összbémetség képviseletében a német birodalom illetékes. Basch Berlinből fog pontos utasításokat kapni, s minden kétes esetet oda kell felterjesztenie döntésre.[23]

A szerződéstervezetet a döntőbírósági tárgyalásra Bécsbe érkezett Csákynak és Telekinek augusztus 29-én este a szállásukon meglepetésszerűen nyújtotta át Ribbentrop utasítására Erdmannsdorff követ, és mint a döntőbíráskodás feltételét, követelte aláírását.[24] Teleki idegrohamot kapott, öngyilkossággal fenyegetődzött;[25] végül mégis hozzáláttak a szerződéstervezet szövegének tüzetes tanulmányozásához. Hosszas huzakodás árán Telekinek sikerült elérnie bizonyos módosításokat a szövegben. Ezek mind arra irányultak, hogy elhomályosítsák a német népcsoport célul tűzött közjogi különállását,[26]

s mindenütt, ahol a német népcsoportot megillető jogokról volt eredetileg szó, azt lehetőleg „a népcsoporthoz tartozó személyek" kifejezéssel helyettesítette, minthogy a hagyományos magyar jogfelfogás szerint a nemzetiségi jog individuális jellegű: nem a nemzetiséget mint kollektívumot, hanem az ahhoz tartozó személyt mint egyedet illeti meg. E módosítások, amelyek jelentőségét akkor tudnánk pontosan lemérni, ha szövegszerűen ismernénk az eredeti szerződéstervezetet is, arra vezettek, hogy ezt az egyébként is gyors munkával készült szerződést a szerződő felek eltérően értelmezhették. De ahogy a magyar államférfiak nem találtak módot arra, hogy kitérjenek a szerződés aláírása elől, a németek sem utasíthatták el a kívánt módosításokat, minden fennakadás a döntőbíráskodásban súlyos német presztízsveszteség lett volna, s egészen akuttá tette volna a magyar–román fegyveres konfliktus veszélyét. Miután a Bécsben tartózkodó Telekit helyettesítő Keresztes-Fischer elnökletével 30-án reggel tartott rendkívüli minisztertanács – Teleki telefonközlése nyomán, de a szerződés szövegének ismerete nélkül – tudomásul vette a németek e „zsarolási műveletét", és megadta hozzájárulását a szerződéshez, abban a meggyőződésben, hogy Teleki „ez alkalommal is el fog követni mindent, hogy a legkevesebb engedményt nyújtsa a németeknek"[27] – Csáky aláírta a német fél részéről Ribbentrop külügyminiszter által aláírt okmányt.

Ugyanekkor a román államférfiakkal is aláírattak a németek egy okmányt a romániai német népcsoport helyzetének biztosítására. Ez esetben nem mutatkozott szükségesnek, hogy részletekbe bocsátkozva írják elő a népcsoporttal szembeni kötelezettségeket. A mindössze néhány soros okmány csupán sommásan utalt a németeknek a románokkal való egyenrangú kezelésére, és a népcsoport helyzetének továbbfejlesztésére az 1918. évi „karlsburgi" – gyulafehérvári – határozatok szellemében.[28] Az okmány aláíratását bizonyára nem a romániai német népcsoport egészében kielégítő helyzete indokolta, mint inkább az a körülmény, hogy a magyarokkal való

szerződés aláíratását jelentősen megkönnyíthette, hogy nem egyedül velük szemben támasztott ilyen igényt.

Teleki a bécsi döntés után hazatérve, az augusztus 31-i minisztertanácson felolvasta a szerződés szövegét. Kijelentette, hogy Csákyval együtt „vállalták ezért a felelősséget".[29] Bár azt állította, hogy nem tértek le a hagyományos magyar nemzetiségpolitika alapjáról, nagyon is tudatában volt annak, hogy a szerződés aláírásával megkülönböztetett kiváltságokat biztosít a német kisebbségnek, s az eddig szuverén belügyként kezelt német kisebbségi kérdést egy külpolitikai megállapodásnak rendelte alá. Az elért szövegmódosítások fennhagynak ugyan bizonyos manőverezési lehetőséget, de hogy ezekkel milyen mértékben lehet élni, igen kérdéses. A német birodalom nyilvánvalóan igyekezni fog felhasználni hatalmi súlyát arra, hogy saját értelmezésének megfelelően szerezzen érvényt a szerződésnek.[30]

A Bécsben 1940. augusztus 30-án aláírt okmányt német részről nemzetközi jogi érvényű szerződésnek (Vertrag) vagy egyezménynek (Abkommen) tekintették, amely igényt tarthat arra, hogy törvénybe iktassák, magyar részről viszont csak megállapodásnak (Vereinbarung) vagy egyszerűen jegyzőkönyvnek (Protokoll), amelyet – mint látni fogjuk – csupán rendelet formájában tettek közzé. A magyar jogfelfogás szerint „a bécsi jegyzőkönyv, mely a 8490/1940. ME sz. rendeletbe lett foglalva, a 4800/1923. ME sz. (kisebbségi) rendelettel az egymást kölcsönösen kiegészítő jogszabályok viszonyában áll".[31]

Az okmány szövege a következő:

„Attól az óhajtól vezérelve, hogy a német népcsoport helyzetét Magyarországon a kölcsönös barátságos kapcsolatoknak megfelelően rendezzék, a magyar királyi kormány és a birodalmi kormány a következő megállapodást kötötték:

A magyar királyi kormány biztosítja a német népcsoporthoz tartozó személyeknek azt a lehetőséget, hogy német népiségüket korlátozás nélkül megőrizhessék. Gondoskodni fog arról, hogy a német népcsoporthoz tartozó személyeknek a népcsoporthoz való tartozás tényéből és amiatt, hogy a nemzetiszocialista világnézetet vallják, semmiféle módon és semmiféle téren hátrányuk ne származzék. A népcsoporthoz az tartozik, aki magát a németséghez tartozónak vallja, s akit a Magyarországi Németek Népi Szövetségének vezetősége népi-németnek elismer. Ezeknek az alapelveknek megfelelően kiváltképpen a következők állapíttatnak meg:

1. A német népcsoporthoz tartozó személyeknek az idevonatkozó általános szabályok figyelembevételével joguk van arra, hogy szervezkedjenek, és hogy különleges célokra, mint aminők például az ifjúság gondozása, a sport, a művészeti tevékenység stb. egyesületeket alapítsanak.

2. A népcsoporthoz tartozó személyek Magyarországon minden hivatást ugyanolyan előfeltételek és feltételek mellett gyakorolhatnak, mint a többi magyar állampolgárok.

3. A népcsoporthoz tartozó személyekre, Magyarország összes népességéhez viszonyított arányszámuknak megfelelően, tekintettel lesznek a magyar hivatalok betöltésénél és az önkormányzati testületek megalakításánál, amennyiben a betöltés kinevezés útján történik. A népi-német hivatalnokok kiváltképpen a német népi települési területeken működő hatóságoknál s a föléjük rendelt központi hatóságoknál alkalmazandók.

4. A népcsoporthoz tartozó személyek valamennyi gyermekének lehetővé kell tenni, hogy ugyanolyan feltételek mellett, mint amilyenek a magyar iskolákra nézve érvényesek, népi-német iskolákban nevelkedhessenek, éspedig közép-, középfokú és elemi iskolákban, valamint szakiskolákban. Magyar részről mindenképpen elő fogják mozdítani az alkalmas népi-német tanítókban elegendő utánpótlás kiképzését.

5. A népcsoporthoz tartozó személyeknek joguk van arra, hogy nyelvüket szóban és írásban mind személyes és gazdasági viszonylataikban, mind pedig nyilvános gyűléseken szabadon használják. Német nyelvű napilapoknak, folyóiratoknak s egyéb kiadványoknak közzétételét nem fogják olyan korlátozásoknak alávetni, mint amilyenek megfelelő magyar nyelvű kiadványok közzétételére nem érvényesek. Olyan közigazgatási körzetekben, ahol a német népcsoporthoz tartozó személyek az összes népességnek legalább egyharmadát teszik ki, ezek az illető kerületekben a hivatalos érintkezésben a német nyelvet használhatják.

6. A népcsoport jogosult a gazdasági önsegélyre és szövetkezeti ügyének kialakítására.

7. Magyar részről kerülni fognak minden olyan rendszabályt, amely a kényszerű asszimiláció célját szolgálhatná, különösen a népi-német család-

nevek magyarosítása útján. A népcsoporthoz tartozó személyeknek joguk van arra, hogy a családjuk által előbb viselt nevet újra felvegyék.

8. A népcsoporthoz tartozó személyeknek kulturális téren joguk van a nagynémet anyaországgal szabadon érintkezni.

II

A magyar királyi kormány és a birodalmi kormány között teljes egyetértés áll fenn arra nézve, hogy a fenti alapelvek semmiképpen se érintsék a lojalitásnak azt a kötelességét, amellyel a népcsoporthoz tartozó személyek a magyar államnak tartoznak.

III

A Magyarországgal ismét egyesített, eddig romániai területeken élő és a német népcsoporthoz tartozó személyekre nézve a következő különös megállapodás létesült:

A magyar királyi kormány az ezeken a területeken letelepült népi-németek kérelmére biztosítani fogja azt a lehetőséget, hogy a német birodalomba átköltözködhessenek. Azoknak a népi-németeknek, akik ezzel a joggal élni akarnak, kérelmüket e megállapodás napjától számított kétévi határidőn belül kell előterjeszteniök. Az átköltözködésnél a népi-németek ingó vagyonukat szabadon magukkal vihetik. Ingatlan vagyonukat költözködésük előtt értékesíthetik, és a befolyt összeget az illető jegybankok által közösen megállapítandó feltételek mellett kivihetik, illetve átutalhatják. Az átköltözködés részleteit a magyar királyi kormány és a birodalmi kormány mihamarabb meg fogja állapítani. E megállapodás keretében szabályoztatni fog az a kérdés is, milyen feltételek mellett fogja a magyar állam azt az ingatlantulajdont átvenni, amelynek értékesítése a tulajdonosnak az előírt határidőn belül nem sikerült. E tekintetben mindkét kormányt a különös körülmények figyelembevételével azok az alapgondolatok fogják vezetni, amelyek a birodalmi kormány és az olasz királyi kormány számára a déltiroli népi-németek átköltözködésénél mérvadók voltak."[32]

Az okmány egyes pontjainak részletes elemzésébe és az aláíró felek eltérő értelmezésének megvilágításába ezúttal még nem bocsátkozunk. Erre ott nyílik majd leginkább alkalom, ahol arról szólunk, hogyan próbálta a népcsoport e szerződésre hivatkozva konkrét követeléseit érvényre juttatni, s milyen ellenállásba ütközött, illetve: hogyan vetődött fel német részről egy „tökéletesebb" szerződés terve. Egyelőre annak be-

mutatására szorítkozunk, hogyan kommentálta az egyezményt a német népiségpolitikai sajtó; miben látta annak jelentőségét a DAI bizalmas tájékoztatója.

A *Nation und Staat* 1940 szeptemberében megjelent július–augusztusi száma a bécsi egyezményt a szlovákiai alkotmánytörvénybe is belefoglalt német népcsoportjoghoz viszonyítja, s annál homályosabbnak és kevésbé konkrétnak találja. Megállapítja, hogy a román kormánnyal kötött egyezmény ennél is általánosabb, de az nem veszélyes, mert Romániában a fejlődés igazolja a német várakozásokat. Kívánatosnak tartaná azonban, hogy – a szlovákhoz hasonlóan – a magyar állam is alkotmányában rögzítse a német népcsoportjogot. Azt állítja, hogy a bécsi egyezmény előterjesztését a magyar államférfiak teljes méltánylással fogadták, s a két fél egyetértésével került sor az egyezmény megkötésére.[33]

A *Deutschtum im Ausland* 1940. szeptember–októberi száma leglényegesebbnek azt tartja a szerződésben, hogy „első ízben ismeri el a nemzetiszocialista mozgalmat az egész németséget átfogó világnézet gyanánt, amelyet így a magyarországi németségtől sem lehet többé távol tartani. A magyar kormány szerződésileg elismerte a németek jogosultságát arra, hogy nemzetiszocialista világnézetüknek megfelelően szervezkedjenek, kulturálisan tevékenykedjenek, s népiségüket minden területen ápolják." Mint hozzáteszi: „ezt az engedményt csak annak szem előtt tartásával lehet teljes jelentőségében felfogni, hogy néhány hónappal ezelőtt még német emberek börtönben ültek, pángermanizmussal, államellenes üzelmekkel vádolva."[34]

A DAI 3268. számú bizalmas tájékoztatója szerint „az 1940. augusztus 30-i bécsi döntés és a vele kapcsolatos szerződések, egyfelől a birodalom, másfelől Románia és Magyarország között, mindkét délkeleti állam német népcsoportját államközi megállapodások tárgyává teszik, és közvetve a birodalom védelme alá helyezik". Ennek nagy jelentőséget tulajdonít abból a szempontból, hogy „ha a délkelet-európai ál-

lamok a Duna-torkolat és a Lajta között régi nemzetiségpolitikájukat akarnák ismét folytatni, szembekerülnének saját külpolitikájukkal, amely messzemenően a nagynémet birodalomhoz van kötve. A dunai térség további áthatása a nagynémet gazdaság által, német kereskedelmi, ipari telepek létesítése kedvezően fogja befolyásolni a népcsoport-politikát."

Mint a bizalmas tájékoztató megállapítja, „Románia és Magyarország nemcsak a két német népcsoport puszta létét garantálták, hanem néppolitikai intézményeik kiépítésének lehetőségeit is". Hangsúlyozza: „német részről tisztában vannak azzal, hogy a szerződés nem tartalmaz mindent, ami kívánatos volna, mégis kitűnő kiindulási alapot jelent". A szerződés nagy érdemeként méltatja a nemzetiszocialista világnézet szabadságának biztosítását, az asszimiláció meggátlását és a disszimiláció útjának megnyitását, s nem utolsósorban annak megakadályozását, hogy Pintér-féle magyaronokat (magyar érzelmű német származásúakat) szerepeltethessen a magyar kormány a magyarországi németség vezetőiként. Igen pozitívan értékeli a magyarországi német népcsoportnak az erős értelmiségi réteggel rendelkező erdélyi szászokkal való gyarapodását, mivel a szerződés adta lehetőségek felhasználásával nagyszabásúan kiépíthető népcsoportnak szüksége lesz megfelelő vezetőkre. Leginkább figyelemre méltóak a DAI e tájékoztatójának arról szóló fejtegetései, miként változik meg a német népközösséghez tartozás és az idegen állampolgárság egyidejű viszonya a „Südostraumban" (a délkeleti térségben) a magyar, illetve a román kormánnyal kötött népcsoportszerződés következtében: míg eddig a néppolgárság (Volksbürgerschaft) fogalmának legfeljebb némi kultúrpolitikai, de semmi jogi jelentősége nem volt, s az állampolgárság (Staatsbürgerschaft) volt a döntő, addig „mostantól a néppolgárság délkeleten a népi-németek számára legalábbis egyenrangú az állampolgárságukkal. A népi-németek néppolgársága most polgárjogot nyert, miközben állampolgárságuk veszített politikai jelentőségéből".[35]

A bécsi népcsoportegyezmény fogadtatása

Teleki 1940. szeptember 4-én mind a képviselőház, mind a felsőház ülésén méltatta a bécsi döntés jelentőségét. Ezzel kapcsolatban rámutatott arra, hogy az ország nemcsak számottevő területekkel, hanem nemzetiségi tömegekkel is gyarapodott, s helyes nemzetiségpolitikával gondoskodni kell arról, hogy valamennyien jól érezzék magukat az ország határain belül. A Szociáldemokrata Párt központi tájékoztatója igen pozitívan értékelte Teleki állásfoglalását, és hangsúlyozta: „Ne csak a Bécsben reánk kényszerített német nemzetiségi egyezményt tartsuk be."[1] A bécsi egyezmény diktátumjellegét a német birodalmi napisajtó sem igyekezett különösebben palástolni; inkább indokolták azt az eddigi magyar nemzetiségpolitikára utaló „nem mindig tapintatos, kritizáló megjegyzésekkel".[2]

A bécsi egyezmény teljes értékű leleplezését a forradalmi munkásmozgalom nemzetközi irányító szerve, a Komintern Végrehajtó Bizottsága 1940. szeptember 5-i, a Kommunisták Magyarországi Pártja feladataira vonatkozó határozatában találhatjuk meg. Hangsúlyozza a magyar uralkodó osztályok felelősségét – valamint az egyezmény elleni harc megindításának szükségességét, éppen a német kisebbség érdekében is. E szerint „a pártnak meg kell kezdenie a munkát a magyarországi német kisebbség dolgozó tömegei körében,

hogy kiragadja őket a német imperializmus ügynökeinek befolyása alól, és megnyerje őket oly célból, hogy szolidárisan együtt harcoljanak a magyar néppel Magyarország uralkodó osztályai ellen. A német kisebbség védelméről Németországgal kötött szerződés csak az első részlettörlesztés arra a számlára, amelyet a német imperializmus az általa adott segítségért Magyarországnak be fog nyújtani. Ez a szerződés eszköz arra, hogy biztosítsák a német imperializmus akaratának maradéktalan érvényesülését az ország egész gazdasági és politikai életében. Le kell leplezni, hogy ez a szerződés nemcsak Magyarország nemzeti függetlensége ellen elkövetett merénylet, hanem merénylet a német kisebbség dolgozó tömegeinek demokratikus jogai ellen is, mert ezeket a tömegeket kiszolgáltatják egy fasiszta klikk korlátlan parancsuralmának, és a német imperializmus Magyarország feletti uralmának támaszaivá akarják őket átváltoztatni."[3]

A történelem igazolta e határozat megállapításainak, iránymutatásának helyességét. Valóra váltásához kevés volt ugyan az illegális KMP szervezeti ereje, de talán nem alaptalanul hozzuk összefüggésbe bizonyos mértékig e határozattal is azokat a pozitív erőfeszítéseket, amelyek utóbb az SZDP-ben is jelentkeztek a német lakosság körében végzendő munka tekintetében.

A Nyilaskeresztes Párt részéről Vágó Pál már a bécsi egyezmény megkötésének napján, augusztus 30-án tárgyalt Baschsal az egyezmény folytán előálló új helyzetről. Kijelentette, hogy a Nyilaskeresztes Párt az egyetlen, amely „őszinte örömmel üdvözli a Volksbund sikerét", de sajnálatosnak tartja, hogy azt nem a nyilas nemzetiségi törvényjavaslat alapján, hanem az élesen nyilasellenes Teleki-kormánnyal való megegyezés útján érte el. Bár „a Nyilaskeresztes Párt az egyetlen, amely áldozatos és elszánt harcot folytat a Teleki-kormány németellenes, zsidó–angol politikájával szemben" – mondotta –, e harcában sajnálatosan nélkülözi a Volksbund hathatós támogatását, mert az előnyösebbnek tartja a jelen-

legi kormánnyal való egyezkedést, s ezzel a magatartásával akadályozza a magyar nemzetiszocialista mozgalom megerősödését. Basch azonban a Vágó által hangsúlyozott „nyilvánvalóan hasonló szemlélet és érdekközösség" ellenére mindegyre csak azt hajtogatta, hogy „a német népcsoport álláspontja a magyar kormánnyal szemben nem lehet más, mint a német kormányé; ha Teleki jó a Führernek, neki, Baschnak is jó kell hogy legyen".[4]

A német Biztonsági Szolgálat jelentései szerint a magyarországi német népcsoport általános örömujjongással fogadta a bécsi kisebbségi szerződés hírét.[5] A szerződést követően, szeptember 8-án, a Volksbund magában a fővárosban is helyi csoportot hozott létre, amit korábban aligha engedélyeztek volna. Dr. Georg Goldschmidt, helyettes népcsoportvezető méltatta a bécsi szerződés jelentőségét. A részvevők viharos lelkesedéssel fogadták bejelentését arról, hogy ezentúl a magyarországi németek is szabadon kinyilváníthatják nemzetiszocialista világnézetüket.[6]

A második bécsi döntés folytán Magyarországhoz került németek számát a DAI 90 000-re becsülte: 43 000 északerdélyi szász és 47 000 szatmári sváb bekapcsolódásával számolt.[7] A volksbundista propaganda a népcsoport gyarapodását 100 000-re kerekítette, s ezzel immár több mint 800 000 fős magyarországi német népcsoportról beszélt. Különösen a szatmári svábok száma volt bizonytalan. A magyarosító tendenciájú 1910-es népszámlálás mindössze 6000 főt ismert el közülük németnek. 1918 után a román uralom érdekében állt, hogy támogassa a Szatmár-vidéken kibontakozó német disszimilációs törekvéseket; a magyarosításban korábban szerepet játszott iskolák helyébe német iskolák léptek. 1940 őszén tehát erősen megváltozott körülmények fogadták a visszatérő magyar uralmat a Szatmár-vidéken.[8] Várható volt, hogy meg fogják kísérelni, ha nem is a korábbi állapot helyreállítását, de mindenesetre a disszimilációs tendencia megállítását, visszaszorítását. Amikor a bécsi kisebbségi egyezmény kikötöt-

te a Magyarországhoz csatolt területek németsége áttelepítésének lehetőségét, elsősorban a szatmári svábokat tartotta szem előtt. Az erdélyi szászok hét évszázados tradícióik, gazdaságilag is megalapozott magas fokú szervezettségük, öntudatosságuk folytán kevésbé voltak kitéve az asszimilációnak, sőt mint dr. Isbert, a DAI főmunkatársa rámutatott, fontos szerep várt rájuk a magyarországi német népcsoport kiépítése szempontjából. Amikor ugyanis a bécsi egyezmény lehetővé tette ezt, a legfőbb problémájuk volt, hogy úgyszólván hiányzott a nem asszimilálódott vezető réteg. E hiány pótlása szempontjából nagy jelentőséget tulajdonítottak az erdélyi szászok bekapcsolódásának.[9]

Áttelepülési felhívást egyedül a szatmári svábok vezetői tettek közzé, mégpedig nyomban a területátcsatolás után.[10] De a német birodalomban (értsd: annak hódított lengyel területein) kilátásba helyezett boldogabb jövőt ígérő szólamok nem ellensúlyozhatták megfelelően a szatmári svábok talán szűkösebb, de ténylegesen birtokolt javaik elhagyása feletti kockázatot. Sokatmondóak voltak a kiadott cáfolatok, melyek szerint „az állítólagos tiltakozó gyűlésekről szóló híresztelések merő kitalálások". Végül is az áttelepítési propagandát október közepén leállították.[11]

A magyarországi német népcsoport helyzetéről és a bécsi szerződés által megnyíló lehetőségekről Basch 1940. szeptember 12-én előadást tartott a berlini Népi-német Klubban (Volksdeutscher Klub). Az ülést a VoMi helyettes főnöke, Behrends nyitotta meg, a szerződést fordulópontként értékelve a magyarországi német népcsoport történetében. Basch előadásában behatóan fejtegette: a szerződés lehetőséget ad arra, hogy a népcsoportvezetőség messzemenően megváltoztathassa eddig követett taktikáját. Eddig ugyanis tekintettel kellett lenniük a német birodalom külpolitikai érdekeire. A Volksbund kénytelen volt munkáját a legnagyobb mértékben leplezni. Ifjúsági szervezetének például már 6 hónapja 14 000 tagja van, de a népcsoport-vezetőség csak néhány

százról beszél. Ebben a helyzetben különleges eszközökkel, így például a német népdalnak a magyarországi németek körében való életre keltésével igyekeztek elszakítani a németeket a magyar kultúrától. Mint Basch hangsúlyozta: mindig az volt a jelszava, hogy a magyarországi németek maradéktalan önállóságára kell törekedni, nem szabad eltűrni semmiféle politikai párthoz, gazdasági vagy hivatásrendi érdekcsoporthoz való kapcsolatukat.[12]

Basch tehát önmaga vallott előadásában arról, hogy csupán kényszerűségből, a német birodalom külpolitikai érdekeire való tekintettel folytatott olyan taktikát, amely ártatlan népdalkultusszal s hasonlókkal leplezte a valódi célt, a magyar élettől, a magyar kultúrától való elkülönülést s a disszimilációnak nevezett regermanizációt. Bár hangsúlyozta előadásában, hogy a szerződés nem jelent végleges rendezést, s számolniuk kell a magyarok ellenállásával, kijátszási törekvésével, úgy vélte – mint látni fogjuk, tévesen –, a német birodalom külpolitikai érdekei nem fognak többé korlátozólag hatni a népcsoport érdekeinek érvényesítésére, sőt a bécsi szerződés szilárd alapot fog jelenteni ahhoz.

A Népi-német Klubban tartott előadás csak egyik, s nem is legfontosabb eseménye volt Basch ekkori, nyolcnapos berlini tartózkodásának. Döntő jelentőségűnek az SS birodalmi vezérével, Himmlerrel folytatott tanácskozását kell tartanunk, aki a bécsi szerződés alapján teendő azonnali intézkedésekre adott utasításokat a népcsoportvezetőnek. „A Volksbund kiépítése az egész népcsoport vezető szervévé" – ebben jelölte meg Himmler az alapvető feladatot. Ezzel kapcsolatban a legsürgősebb teendő, hogy Basch a VoMi segítségével haladéktalanul kiválassza azokat, akiket a vezetésre, szervezésre, propagandára stb. alkalmasnak tart. Ezeket a német birodalomban fogják kiképezni, s a lehető legrövidebb időn belül munkába állítják a magyarországi szervezet felépítésére.

A Volksbund a megbízható népi-német vezető réteget párt gyanánt tömörítő politikai szervezet legyen, s mint a biro-

dalomban az NSDAP a maga ún. kapcsolt szervezeteit (angeschlossene Verbände), ez irányítsa – ha nem is feltétlenül külsőleg láthatóan – a népcsoport sürgősen kiépítendő ifjúsági és nőszervezetét, gazdasági és kulturális intézményeit. Ezekhez csak megbízható népi-németek, de mellettük megbízható *disszimiláns* elemek is tartozhatnak.

Az ifjúsági és a nőszervezet fogják alkotni a Volksbund mint mag körül az első gyűrűt az egész népcsoport koncentrikus szervezeti kiépítésében. Az ifjúsági szervezettel összefüggésben létrehozandó sportszervezetnek különös jelentőséget kell tulajdonítani, mert ebbe a fegyverbíró ifjúság tömörítendő. „Ha eljön az ideje, ez a társaság a tisztán sportkiképzésen felül a birodalomban további kiképzést kap" – mondotta az SS-kiképzésre gondoló Himmler.

A népi-németek további, még szélesebb körének megnyerésére rögtön hozzá kell kezdeni egy szociális segélyszervezet, a Német Népsegély (Deutsche Volkshilfe) megteremtéséhez, melynek mintája a német birodalmi Nemzetiszocialista Népjólét (NSV = Nationalsozialistische Volkswohlfahrt) intézménye. Nagyvonalúan lehetővé kell tenni, hogy ebbe mindenki beléphessen.

A gazdasági szervezkedés célja: védelem a magyar gazdaságpolitikával szemben, és a zsidók kiszorítása a kereskedelemből. A Volksbund egy paraszti és egy iparos-kereskedő hivatásszervezetet (Berufsorganisation) fog felállítani, s egy központi gazdasági hivatal létesítésével kiépíti a szövetkezeti hálózatot, továbbá népi-német bankot hoznak létre megfelelő fiókhálózattal. Magyarországra küldendő német birodalmi szaktanácsadók fogják segíteni ezt a munkát, akik egyfelől a VoMi-nak, másfelől a népcsoport-vezetőségnek tartoznak felelősséggel. Himmler és Basch eleve számolt azzal, hogy a magyar kormánnyal csak nagy nehezen tudják elfogadtatni a szaktanácsadókat.[13]

Himmler nyomatékosan utasította Bascht, hogy azonnal meg kell kezdeni a német népcsoport állományfelvételét

(Bestandaufnahme), népiséget megvalló nyilatkozatok beszerzése és népi-német igazolványok kiadása révén. Mint mondotta, már készítik az ehhez szükséges nyomtatványokat, s hamarosan meg fogja azokat küldeni. Basch aggályoskodott amiatt, hogy a fényképes német faji igazolvány (Ahnenpass) bevezetését – amely egyrészt a német fajiság egyéni megvallását, másrészt ennek a népcsoport-vezetőség általi elismerését tartalmazza, s nem tévesztendő össze a Volksbund tagsági igazolványával – „a magyar kormány félre fogja magyarázni". Mint mondotta, különben sem tudná a Himmler által kívánt egymillió példányt elhelyezni, jelenleg legfeljebb 140 000 igazolványt fogadhat el. Himmler ragaszkodott elgondolásához, de méltányolva a magyar kormány „érzékenységét", kijelentette: „Akkor egy piros-fehér-zöld csíkot fogunk rányomtatni."[14]

Basch hazatérése után, szeptember 17-én, azonnal tárgyalásokba kezdett a magyar kormánnyal, s nyíltan Himmlerre mint a külföldi német népcsoportok legfőbb irányítójára hivatkozva próbált érvényt szerezni tőle kapott utasításainak. Teleki miniszterelnök nem volt hajlandó őt személyesen fogadni; a népcsoport állományfelvétele ügyében Pataky Tibor miniszterelnökségi államtitkárral, majd Keresztes-Fischer belügyminiszterrel tárgyalt. Míg Pataky már korábbról is ismert álláspontja az volt, hogy csak azok tekinthetők a népcsoporthoz tartozóknak, akik a legutóbbi népszámláláskor németnek vallották magukat, Keresztes-Fischer szerint csak a Volksbund-tagok tekinthetők a német népcsoport tagjainak. Basch ehhez a bécsi szerződés vonatkozó részét idézte, mire a belügyminiszter kijelentette, hogy a népcsoporthoz tartozás abban szereplő meghatározása ellentétes a magyar törvényekkel. Ezt a szerződés aláírása előtt kellett volna megfontolni, válaszolta Basch. E tárgyalások alapján mindenesetre megerősítve látta azt a már Berlinben jelzett aggályát, hogy a magyar kormány meg fogja kísérelni az egyezmény szabotálását. Szeptember 21-én jelentette a VoMi-nak, hogy a ma-

gyar kormány ki akar térni a népcsoport állományfelvétele elől.[15]

E napokban Basch nem nagyon titkolta, sőt „bizonyos hangsúllyal" közölte, hogy Berlinben mindent tudnak, ami Budapesten történik. Tudják azt is, hogy Pataky államtitkárnak a Volksbunddal kapcsolatban „elvizesítési" tervei vannak, és a katolikus elemek is oppozíciót készítenek elő.[16] Basch értesülései, amelyeket közvetlenül a nemzetiségi ügyosztály egyik főtisztviselőjétől kapott, s amelyeket Berlinben ezúttal maga hozott „az illetékesek" tudomására, megbízhatók voltak. Serédi Jusztinián hercegprímás ugyanis szeptember 11-én levelet intézett Pintér László kanonokhoz, akit felszólított, hogy a vezetése alatt álló Magyarországi Német Népművelődési Egyesületet a magyarországi német katolikusok egyesületének jellegével igyekezzen a továbbiakban fenntartani, vagy ha ez nem lehetséges, a Basch-féle mozgalomhoz csatlakoztatni, de csak azzal a föltétellel, hogy az összes hazai németek, tehát azok is, akik eddig Baschékhoz tartoztak, a kormánytól elfogadott katolikus szárnyba is beléphetnek.[17]

Az ilyen tervek hallatán és az ellenállás jelei láttán Basch fenyegetődzésekre ragadtatta magát. Szeptember 24-én a dr. Karl Strölin, „a külföldi németek városává" nyilvánított Stuttgart főpolgármestere, a DAI elnöke tiszteletére a budapesti német követségen adott ebéd alkalmával „nyomatékkal" hangsúlyozta: „magyar hivatalos részről teljes határozottsággal azt a szándékot látja fennforogni, hogy a bécsi szerződés rendelkezéseit a gyakorlatban lehetőleg hatálytalanítsák". Kijelentette, hogy a magyar kormány a bécsi egyezmény kijátszására irányuló politikájával „katasztrofális következményeket idézhet elő". Ekkor a jelenlevő Szegedy-Maszák Aladár és Thierry Heribert magyar külügyi főtisztviselők megkérdezték tőle, hogyan érti ezt, mire Basch így válaszolt: „Megérhetik, hogy államukat szétverik."[18]

Thierry követségi tanácsos azonnal jelentette ezt Csáky

külügyminiszternek, aki magához kérette a népcsoportvezetőt, de korántsem azért, hogy kérdőre vonja inkriminált kijelentéséért. Az esetről beszámoló jelentést ugyanis Basch jelenlétében eltépte, és megértéséről biztosította őt: „A magyarországi németkérdés iránt én mindig megértő leszek, már csak azért is, mert nem tudnám elviselni, hogy feleségem népét – ő ugyanis birodalmi német volt és nemzetiszocialista – bármi módon is gyalázzák és elnyomják." Nemcsak a Volksbundnak nem tetsző köztisztviselők leváltására irányuló, erőteljesen hangoztatott követelést támogatta Keresztes-Fischerrel szemben, hanem magáévá tette a Volksbundnak azt a követelését is, amely a honvédség megbontására, a népi-németek elkülönített katonai szolgálatának megvalósítására irányult.[19] A magyar külügyminiszternek ez a feltűnő állásfoglalása nyilvánvalóan összefüggött a szeptember 27-én kötött háromhatalmi egyezményhez való csatlakozás szándékával, Csáky már a Németországgal való szoros szövetségi viszony perspektívájából szemlélte a magyarországi német kisebbség kérdését.

Mint említettük, Teleki június 29-én adta vissza a Volksbundnak a helyi csoportok alakításának 1939 szeptemberében, a második világháború kitörésekor felfüggesztett jogát. Azóta a szervezés, különösen az augusztus 30-i bécsi szerződés után, rohamos tempót vett. A Volksbund helyi csoportjainak száma 1940. szeptember 25-ig 167-re emelkedett.[20] A Baranya megyei Apátvarasdon szeptember 29-én dr. Konrad Mischung a bécsi szerződésre utalva kijelentette: „Népünk fejlődését a jövőben nem akadályozhatja meg senki", s hozzátette: „A hazafias jelszónak vége!"[21] Ez utóbbi kijelentés összhangban volt Baschnak a Népi-német Klubban tartott beszédével, amelyben – mint láttuk – úgy vélekedett, hogy immár szakítani lehet az eddigi kényszerű taktikával.

Ez a szellem különösen az ugyanezen a napon tartott baranyajenői alakuló gyűlés szónokainak beszédében jutott nyíltan kifejeződésre. Dr. Jakob Zumpft kijelentette: „A Volks-

bund nem zárja ki a hazaszeretetet, de első a nép, aztán a haza" ... az életünket csak egyért kell feláldoznunk, s ez a népközösség, amelybe az egész világon élő németek mind beletartoznak. Hangsúlyozta, hogy „minden német gyereknek a 100 milliós német nép eszmevilágát, a nemzetiszocializmust és Hitler eszméit meg kell ismernie". A gyűlés egy másik szónoka, dr. Adam Schlitt, az alsóbb hatóságokat a bécsi szerződés elszabotálásával vádolva, kijelentette: „Ha ez még tovább is így megy, akkor majd mi egyszer meg fogjuk tagadni az adófizetést."[22]

A csendőrség központi nyomozó parancsnokságának egyik jelentése Heinrich Hoffecker szeptember 28-án Pécsett tartott beszédéről számolt be, amely többek közt népi-német SS- és SA-alakulatok felállításának tervéről szólt, amelynek „megvalósítása lehetővé tenné azt, hogy a német ifjúság, a leventézés nehéz jármából megszabadulva, az egységes cél szolgálatába állítható lenne". A jelentés szerint a szónok a Volksbund gazdasági terveiről is szót ejtett: „Amint Hoffecker mondotta, itt milliós befektetésekről lenne szó."[23]

Október 6-án a Tolna megyei Gyönkön maga Basch mondott beszédet. A jelentések szerint ebben főleg azt hangsúlyozta, hogy a „külön leventealakulatokról" nem mondanak le, majd beszéde további során megjegyezte: „óva int mindenkit attól, hogy a bécsi egyezménynek ellenszegüljön, mert különben kénytelen lesz horogkeresztes zászlóval megjelenni".[24] Ez az utalás a magyarországi népi-németek nemzetiszocialista pártja megalakításának lehetőségére, puszta fenyegetésnek már csak azért sem volt tekinthető, mert Szlovákiában már régen működött német nemzetiszocialista párt és a romániai német népcsoport is megkezdte az előkészületeket egy ilyen párt létrehozására. Ebben az összefüggésben értelmezendő a német Külügyi Hivatalban készült egyik feljegyzés azon kitétele, hogy „Basch meg akarja tartani a Volksbund »elit«-jellegét, amikor egyúttal befolyását az egész népcsoportra kívánja kiterjeszteni".[25] A Himmler sémája sze-

rinti mag, amely köré koncentrikus gyűrűkben kell felzárkóztatni a magyarországi német népcsoport egészét, kétségtelenül a német nemzetiszocialisták szervezete, amely adott pillanatban és körülmények közt párttá alakulhat, eddigi „Volksbund" elnevezését átengedve az ennél szélesebb – a koncentrikus gyűrűket is magában foglaló – népcsoportszervezet elnevezéséül. Annyi bizonyos, hogy a Volksbund akár adott formájában, akár nyíltan párttá alakulva, mint élcsapat akarta az egész népcsoportot nemzetiszocialista szellemben nevelni, mert dogmaként vallotta azt a nézetet, hogy „németnek lenni annyi, mint nemzetiszocialistának lenni", s hogy „a nemzetiszocializmus a német faj világnézete".

Volksbundisták és nyilasok tárgyalásai

A volksbundista izgatás fokozódása a bécsi szerződés nyomán, társulva az újra megélénkülő nyilas agitációval és szervezkedéssel, mindenekelőtt a pécsi szociáldemokratákat indította arra, hogy rendezzék soraikat. Tolnai József párttitkár az október 4-i végrehajtó bizottsági ülésen kijelentette: „A féktelen pángermán és nyilas izgatásokkal szemben csak egy feladatunk lehet: meg kell indítani haladéktalanul az egész pártapparátust. Össze kell hívnunk a Népszava-gárdát és a nőbizottságot; újra fel kell támasztani az ifjúmunkáscsoportot. Meg kell kezdeni az oktatást és a szemináriumot. Ezeket teljesen a pángermán és nyilas izgatás ellen kell beállítani." Tolnai az Országos Bányász Szövetség elnökétől, Heim Józseftől értesült a Német Dunagőzhajózási Társaság tulajdonában levő Pécs környéki bányavidék egyre súlyosabb politikai állapotáról, s egybehangzó véleményük szerint „ezt a rettenetes pángermán izgatást csak a Szociáldemokrata Párt tudná ellensúlyozni", abban az esetben, ha a hatóságok nem gördítenének akadályt a bányászszakszervezeti szervezkedés útjába. Tolnai el is határozta, hogy ez irányban puhatolódzni fog a főispánnál, és ha a szabad mozgásra ígéretet kap, bizalmi emberei útján azonnal megindítja a szervezkedést.[1] Csakhogy a szélsőjobboldali szervezkedéssel szembeni baloldali szervezkedés engedélyezése a kormány és a hatóságok

szemében annyi lenne, mint olajjal oltani a tüzet. Így az SZDP nem tudta kellően újjászervezni inaktívvá lett szervezeteit; a párt központjától sem kapott ehhez megfelelő segítséget. Az elnökök és titkárok részére október 7-én rendezett központi értekezleten Büchler József elmondta: a németlakta községek SZDP-pártszervezeteit felszólította, hogy a Volksbund elleni harcban azt a taktikát kövessék, amelyet a kormánypárt kezdeményezett a soroksári vezető jegyzőn keresztül. Amikor ugyanis a Volksbund ott is zászlóbontásra készült, a vezető jegyző a helyi csoport alakuló gyűlésének megtartását azzal hiúsította meg, hogy a vezetőknek tudtukra adta: egy esetleges áttelepítés elsősorban a Volksbund-tagokat fogja érinteni.[2] Pajor Rudolf központi titkár, amikor október 19-én meglátogatta a pécsi szervezetet, ugyancsak a Soroksáron bevált receptet ajánlotta a Volksbund térhódítása ellen: „Onnan csak egyetlen mód volna őket visszatartani, ha suttogó propagandával elhíresztelnék, hogy aki a Volksbund tagja, azokat Németország a legelső lakosságcsere alkalmával kicseréli."[3] Eleven SZDP-szervezetek életerős akcióit és hatékony felvilágosító munkáját azonban nyilvánvalóan nem pótolhatta a kitelepítéssel való ijesztgetés.

Október 10-én az Erdélyből behívott 48 magyar képviselő ünnepélyesen helyet foglalt a parlamentben. Az átcsatolt területek román lakosságának képviseletére mindössze 12 mandátumot irányoztak elő; e helyek betöltésére azonban a továbbiakban sem került sor. Sok huzavona volt a német képviselők személyének kiválasztása körül. Teleki megkísérelte, hogy az erdélyi szászokkal közvetlenül – Basch népcsoportvezető beleszólását mellőzve – egyezzen meg: Robert Clemens és Michael Prall behívását tervezte, a szatmári svábóknak viszont nem szánt képviselőt a parlamentben. Basch „nevetséges erőlködésnek" minősítette Teleki tárgyalásait, s el is tudta érni, hogy a nevezettek végül is ne vállalják el a képviselőséget, sőt nyilvánosan hitet tegyenek a Volksbund-fegyelem mellett. Teleki kénytelen volt elfogadni Basch jelölt-

jeit: az erdélyi szászok képviseletében dr. Eduard Keintzel, a szatmári svábok képviseletében dr. Sepp Schönborn – mindkettő horogkeresztes nemzetiszocialista – került be a parlamentbe.[4]

A magyarországi népi-német nemzetiszocialisták és a magyar nemzetiszocialisták viszonyának tisztázása különösen sürgőssé vált azután, hogy a börtönből amnesztiával szabadult és a politikai porondon újra megjelenő Szálasi vezetésével – néhány kisebb frakciót leszámítva – megvalósult a magyar nemzetiszocialisták egysége, és a Nyilaskeresztes Párt az ország legnagyobb ellenzéki pártja lett. Teleki, aki Basch fogadása elől elzárkózott, október 5-én fogadta Szálasit és Ruszkayt. Erre Basch elhatározta, hogy Szálasitól személyes találkozót kér.[5]

Basch és Szálasi találkozóját a volksbundisták és a nyilasok összetűzéseiről érkező hírek előzték meg. Különösen a főváros környéki németlakta községekben – Budakeszi, Torbágy stb. – fordultak elő olykor verekedéssel végződő összeszólalkozások amiatt, hogy a Volksbund erőteljes szervezkedésbe kezdett, s ez a nyilaskeresztes pártszervezetek meggyengülésével fenyegetett.[6] Szálasi személyesen igyekezett csitítani a Volksbund ellen felbőszült párthíveit. Október 13-án, vasárnap váratlanul megjelent Budaörsön. Először a templomba ment, majd a párthelyiségben mintegy 50–60 párttag előtt beszédet mondott. Ebben hangsúlyozta, hogy a Nyilaskeresztes Párt tagjainak jó viszonyt kell fenntartaniuk a Volksbund-tagokkal, mert a két szervezet nagyjában azonos nemzetiszocialista célokért küzd.[7]

A találkozó, amelyre valamikor október 16–19. közt került sor[8], azzal kezdődött, hogy Basch deklarációszerűen előadta: a bécsi szerződés lényeges változást jelent a magyarországi német népcsoport helyzetében; a népcsoport immár a német birodalom védelme alatt áll; magyar államférfit vagy politikust nem ismerhet el vezérének, kizárólag Hitlert, minden német vezérét. Basch nyíltan kijelentette: „ezen egyez-

mény révén a német birodalom köztudomásúlag beavatkozott Magyarország belügyeibe, és a jövőben is ezt fogja tenni, amennyiben a magyarországi német népcsoport helyzete megkívánja". Deklarációjának különösen fontos része volt annak leszögezése, hogy a magyarországi németek szervezésére kizárólag a Volksbund jogosult.

Szálasi, akinek nagy csalódás volt, hogy a németek a Nyilaskeresztes Párt felajánlkozását, vagyis a Hubay–Vágó-féle nemzetiségi törvényjavaslatot elutasították, és a bécsi kisebbségi szerződés formájában a magyar kormánnyal egyeztek meg, bírálta a bécsi népcsoportszerződést. Bírálatának éle a kormány ellen irányult: azzal vádolta, hogy a szerződéssel megsértette az ország szuverenitását, amit a szerződésnek a német kisebbséget lojalitásra kötelező szakasza aligha leplezhet. Álláspontja szerint a nemzetiségi kérdést saját iniciatívából és valamennyi nemzetiségre vonatkozóan kellett volna rendezni, mint a nyilas törvényjavaslat célozta, s akkor nem lett volna szükség erre a szerződésre, amely a hazai németek ügyében külső befolyást biztosít. Megérti – mondotta Baschnak –, hogy a jelenlegi rezsimmel szemben csak egy ilyen szerződés alapján látják biztosítva a német kisebbség jogait, s nem is vonja kétségbe e szerződés érvényét, de az általa kidolgozni kívánt hungarista berendezkedés valamennyi nemzetiség, így a németek számára is teljes mértékben biztosítani fogja jogaikat.

Vitájuk azon élesedett ki, hogy Basch ez utóbbi állítást kétségbe vonta, sorra feltárva azokat az ideológiai ellentéteket, amelyeket Szálasi nem kívánt volna érinteni. Így azt bizonygatta Szálasi előtt, hogy „a nyilaskeresztes mozgalom etatisztikus, fasiszta vagy hungarista, de semmiképpen sem nemzetiszocialista, mert 1. a nyilaskeresztesek felfogása szerint az állam a legfontosabb, és nem a nép, 2. a népiség kérdését nem vethették fel, mert a Nyilaskeresztes Párt vezetősége maga is 40 százalékon felül német népiségű emberekből áll, akik akkor is németek, ha nem akarják magukat an-

nak tartani, 3. a nyilasok asszimilációs politikát folytatnak, holott a népi-német mozgalom alapelve szerint Magyarországon ismét németté kell lennie mindennek, ami valaha német volt; azon célt követi, hogy azokat az embereket, akik népiségükből csupán nyelvüket veszítették el vagy a bátorságukat ahhoz, hogy magukat németnek vallják, ismét maradéktalanul visszavezesse németségükhöz".

Nem kétséges, hogy Szálasi hungarista ideológiája – bár nemzetiszocialista volt – több pontban is megegyezett a hagyományos felfogással, és szemben állt a német törekvésekkel: 1. birodalmi gondolatot vallott, Nagy-Magyarországot (Nagyhaza) akart megvalósítani, s ezzel keresztezte a Kárpát–Duna-térség egyenként Berlintől függő kis népi államokra való bontásának német tervét; 2. a magyar politikai nemzetfogalom alapján állt, s bár az egyes nemzetiségeket „önálló népszemélyiségeknek" ismerte el, mégis a magyar nemzet részeiként, magyar vezetés alatt akarta szervezni valamennyiüket – szemben a német felfogással, amely szerint a magyarországi németség is a fajilag értelmezett német nemzet része, s így német vezetés alatt kell állnia; 3. nem ismerte el a regermanizációs törekvések jogosultságát, legalábbis imperatív formában nem; az volt az álláspontja, hogy a disszimiláció személyes joga mindenkinek, abban tehát sem megakadályozni, sem arra kényszeríteni nem szabad.

Basch a beszélgetés során ezeket az ellentéteket igyekezett világossá tenni, abban a felfogásban, hogy a nemzetiszocializmus egyedül a német nép testére szabott ideológia; Szálasi nemzetiszocializmusnak tekintett hungarista ideológiája idegen népi érdekeket szolgál, amelyek ellentétesek a német nép érdekeivel. Szálasi a nemzetiszocializmust a különböző, sajátos érdekekkel bíró országokat egy Európa-közösséggé alakító egységes nevezőnek hitte. Basch azonban a nemzetiszocializmust kizárólagosan a fajilag meghatározott német hatalmi törekvések ideológiájának tekintette, s roppant veszedelmesnek tartotta, ha idegen népi érdekek megtévesztő módon

nemzetiszocialista köntösben jelentkeznek, a német népi érdekek rovására. Basch erőfeszítései arra irányultak, hogy meggyőzze a berlini „illetékeseket": ne feltétlenül azokat tekintsék szövetségeseknek, akik magukat nemzetiszocialistáknak vallják; a szövetségi politika szempontjából az alapvető kritérium a német érdekek és különösen a német népcsoporthoz való viszony legyen.

Basch a Himmlertől kapott utasításoknak megfelelően, és rá minduntalan hivatkozva a Volksbundnak követelte a magyarországi németek szervezésének kizárólagos jogát. De hiába verte az asztalt is, Szálasi nem volt hajlandó lemondani német származású párthíveiről, hanem Basch nagy megdöbbenésére szinte cinikusan ragaszkodott a bécsi szerződéshez, amelynek idevonatkozó megállapításai törvényes alapot adtak Basch követelései elutasításához. Hangsúlyozta, hogy a bécsi szerződés kimondja, kit kell a német népcsoporthoz tartozónak tekinteni; ha valaki nem akar a bécsi szerződésben biztosított jogaival élni, beszervezhető a hungarista mozgalomba. Basch arra hivatkozott, hogy a bécsi szerződés idevágó megállapításával nincs megelégedve. Mint láttuk, már korábban is kifejezte aggályait, hogy a szerződés nem elég pontos szövegezése kijátszásra ad lehetőséget. Most kiderült, hogy még Szálasi is – jóllehet a szerződést bírálta – annak „hiányosságait" fordítja a maga javára. Basch és környezete egyre többet panaszkodott erre a „szerencsétlen fércmunkára", Goldschmidt egyenesen azt mondta róla, hogy az egy „nesze semmi, fogd meg jól".[9]

A Basch–Szálasi találkozó tehát eredménytelenül végződött. Szálasi nem ismerte el, hogy valamennyi magyarországi népi-németnek a Volksbund fehér alapon aranysárga napkerékké stilizált horogkeresztes lobogója alatt lenne a helye, s a hazai németség „magyar érzelmű" nemzetiszocialistáit pártjának nyilaskereszttel „ékesített" piros-fehér-fekete zászló alatt szervezkedő külön német tagozataiba toborozta.[10]

A német népcsoportszervezet Himmlerrel megbeszélt és

tőle utasításba kapott kiépítése tervének propagálására október 20-án Basch különösen harcias hangvételű beszédet mondott a Csanád megyei Elek községben, a Volksbund helyi csoportjának alakuló gyűlésén. „Aki bennünket munkánkban megakadályoz, az szembe fogja magát velünk találni, mert terrorra terrorral válaszolunk" – mondotta. „Ma – hála annak, hogy az egész világ tudja most már, mi a német – már szólhatunk és tiltakozhatunk az ellen, ami ebben az országban történik. Jegyezze meg mindenki magának, hogy megvan a hatalmunk hozzá, hogy így beszéljünk." Ilyen bevezetés után tért rá a népcsoport megszervezésével kapcsolatos tervek ismertetésére. Először a gazdasági és szociális tervekről beszélt: „Ha törik, ha szakad, egy éven belül itt lesznek a mi külön szövetkezeteink. Nem tűrjük, hogy köztünk és a között, akinek szállítunk, egy másik kéz fölözze le a hasznot. Megszűntünk a dicsért fejős tehén lenni. A német bankok majd segítenek nekünk a német népközösség szociális felépítésében." Ezek után az iskolakérdésre tért át: „Ha nem kapjuk meg az iskolákat kizárólag a mi részünkre, akkor majd fogunk saját iskolákat építeni a mi pénzünkből, de akkor meg fogjuk nézni, hogy az adófilléreinket hova tesszük." A volksbundista pártalakítás kérdését olyképpen érintette, hogy a Volksbund már ma sem egy kulturális szervezet csupán, de formálisan is párttá alakul, ha a magyar pártok nem fogják magukat távol tartani a népi-németektől. „Innen emelem fel tiltakozó szavamat, hogy német népünket ne próbálják idegen politikai pártokba csábítani. Ha ez az óvás nem használ, ha ez az intés hiába hangzik el, akkor el fogom rendelni, hogy megalakítandó Magyarországon a német községekben az NSDAP. Akkor majd jönnek a horogkeresztes lobogók, és ha a horogkeresztes lobogókat meglátják, akkor majd futni fognak."

A beszéd a helyi hatóságok, tisztviselők, a magyar és magyar érzelmű német vidéki értelmiség, egyszóval „a magyar urak" elleni izgatással folytatódott. „Én is megkóstoltam már

Pécsett a magyar börtönt, tehát tudom, hogy milyen a német ember élete Magyarországon" – mondotta Basch. „Csakhogy vigyázzanak az urak, akik eddig elhallgattattak vagy túlharsogtak bennünket, mert ott lesznek a mi német csizmáink, és köztudomású, hogy a csizmáink nemcsak arra valók, hogy járjunk bennük, hanem még egyéb másra is." A csizmás német parasztok volksbundista módra követelnek helyet a közigazgatásban, a hivatalokban: a német csizmák eltiporják, kirúgják onnan a magyarokat: „menjenek egy magyar faluba vezetni, míg saját jószántukból mehetnek, mert majd mi fogjuk nekik megmutatni az utat, az pedig kellemetlen lesz".

Befejezésül a disszimiláció kérdésével foglalkozott, különösen a német ifjúságra vonatkozólag: „Ha az öregeket, az apákat és az anyákat már nem is tudjuk újra németté tenni, mert azokat már elrontották, tudjuk, hogy a fiatalság a miénk. Azt mi tűzön-vízen keresztül, minden eszközzel újra németté fogjuk tenni. Minden szülőnek a szíve örülni fog, mikor látja majd fiatalságunkat a napkorongos lobogók alatt menetelni. Mert a mi német ifjúságunk menetelni fog. Elek népe német volt és német lesz, és éppen így németté kell lennie ebben az országban mindenkinek, aki valaha német volt. Nem tűrjük tovább, hogy bennünket elnémetlenítsenek."

Basch ellen e beszéde alapján a szegedi ügyészség bűnvádi eljárást akart indítani. Az Igazságügy-minisztériumnak az volt a véleménye, hogy az eljárás megindítása előtt a német kormányt tájékoztatni kellene Basch izgató tevékenységéről. A miniszterelnökség azonban arra az álláspontra helyezkedett, hogy „Basch Ferenccel szemben a bűnvádi eljárás megindítása és lefolytatása a jelenlegi külpolitikai viszonyok között mellőzendő volna". Így mindössze annyi történt, hogy a miniszterelnökség egyik osztályvezetője tett szemrehányást Baschnak az eleki beszéd miatt.[11]

Október 27-én Basch és Mühl a VDA müncheni ülésezésén képviselték a magyarországi német népcsoportot. Odautaztukban Baldur von Schirach, Bécs birodalmi helytartója

fogadta őket. Münchenben Basch a többi német népcsoportvezetőhöz hasonlóan megkoszorúzta a nemzetiszocialista „vértanúk" emlékművét, és részt vett a népcsoportvezetők részére Rudolf Hess által adott fogadáson. Felszólaltak a nagygyűlésen, illetve egyéb rendezvényeken, azt állítva, hogy a Volksbund „közbenjáróként" szerepel „hazájuk és Németország között".[12]

Ugyanezen a napon, Pintér László hiábavaló tárgyalásai és erőfeszítései után, a Magyarországi Német Népművelődési Egyesület és sajtója beszüntette működését. Tevékenysége „önkéntes felfüggesztéséről" volt szó, minthogy a magyar kormány, bár nem merte az egyesületet a bécsi szerződésre hivatkozó német követelések ellenére továbbra is fenntartani, nem akarta elrendelni annak feloszlatását. Az egyesület vezetői – „minthogy Németország még nem győzött, és még fennáll egy fordulat lehetősége" – abban reménykedtek, hogy később, talán már egy év múlva, a Volksbildungsverein újra megkezdheti tevékenységét.[13] Egyelőre azonban – a bécsi szerződésnek megfelelően – a Volksbund lett a magyarországi német népcsoport kizárólagos reprezentánsa. A Népművelődési Egyesület tagjainak egy része várakozó álláspontra helyezkedett, másik része csatlakozott a Volksbundhoz – ezeket Basch féléves próbaidővel fogadta be, vezető tisztséget azonban később sem tölthettek be.[14]

A Volksbund ellensúlyozására, monopolhelyzete meggátlására október végén, november elején a Független Kisgazdapárt vezetősége azzal az elgondolással foglalkozott, hogy a német származású Klein Antal képviselő vezetésével német alosztályt és titkárságot létesít, és felveszi a harcot a Volksbunddal. Erről ugyan végül is letettek, mert mint maga Klein mondotta: „a jelenlegi feltételek mellett a Független Kisgazdapárt kilátástalannak látja ezt a küzdelmet". Elhatározták azonban, hogy német nemzetiségű párttagjaikat nem engedik a Volksbund által elcsábítani: a párt „hazafias kötelességének érzi, hogy ezekben a válságos órákban együtt

tartsa a hazafiasan gondolkodó német ajkú magyarságot, és ne engedje elsüllyedni a német tengerben".[15]

A magyarországi német népcsoport kizárólagos szervezésére igényt tartó Volksbund a Nyilaskeresztes Párttól tartott leginkább, mert az ugyancsak nemzetiszocializmust hirdetve lépett fel, s többnyire a németlakta falvakban is voltak már szervezetei. Basch kérésére a nyilas Matolcsy Mátyás hasztalan próbált fellépni a pártban a német osztály felállítása ellen, az dr. Stumpf Györggyel az élén megkezdte tevékenységét.[16] Basch így annál inkább követelte, hogy a Nyilaskeresztes Párt hivatalos deklarációban mondjon le a népi-németek szervezéséről. A *Virradat* című nyilas lapban november 11-én megjelent ünnepélyes nagytanácsi határozat Basch számára korántsem volt kielégítő, mert az a párt német származású tagjainak szabad elhatározására bízta, hogy átlépnek-e a Volksbundba vagy nem, ahelyett, hogy kötelező erővel átadta volna őket.[17] A népcsoportvezető a Volksbund helyi csoportjait óvatosságra intette a nyilasokkal szemben. Így amikor Szálasi november 16–17-i kassai látogatása alkalmával, Gruber Lajos vezetésével, delegáció jelent meg a Volksbund helyi csoportjánál, hogy a német „bajtársakat" Szálasi üdvözlésére és a jövőbeli politikai együttműködés megbeszélésére invitálja, barátságos formák között ugyan, de elutasították.[18]

A Nyilaskeresztes Pártban sokan aggályoskodtak amiatt, hogy Szálasi mereven ragaszkodott a népi-németek körében való szervezkedéshez, amely a Volksbunddal való súrlódásokon kívül, Németországnak a párt iránti „szimpátiája" elvesztéséhez vezethet. Különösen Ruszkay Jenő és Pálffy Fidél próbálták Szálasit erről meggyőzni, de eredménytelenül.[19] Németország nehezítését amúgy is magára vonta a párt az őszi országos bányászsztrájkban játszott szerepével, amelyet természetesen a Volksbund is ellenzett.

Harcias Volksbund-propaganda és csendes német behatolás

Basch 1940. november 6-án a Baranya megyei Liptódon azt hirdette: „ma büszkeség németnek lenni. Ma mindenki azt a csepp vért keresi magában, amelyik német, és addig vakaródzik, amíg az ki nem serken belőle... Mi kiválasztott nép vagyunk" – mondotta –, s éppen ezért „sajnálattal hallom, hogy egyesek még mindig vonakodnak sorainkba lépni". Meg volt győződve arról, hogy „ezeket valaki visszatartja". Basch így fenyegette meg őket: „Ha mától kezdve akár szóval, akár tettel, a legkisebb mértékben is ellenünk fordul valaki, én annak nekiugrom és kiharapom a gégéjét." Ez utóbbi szavakat kétszer is megismételte, majd így folytatta: „És ha ez sem használna, s ha engem innen elhurcolnának, akkor is lesz erre megfelelő orvosság." Ebben a beszédében szólt először bővebben a nyilvánosság előtt a Himmlerrel megtárgyalt Német Népsegélyről – a szociális demagógia felső fokán: „Nem csinálok titkot abból, hogy ha nekünk, németeknek, ezer, tízezer vagy millió pengőre van szükségünk, akkor mi ezer, tízezer vagy millió pengőt kapunk Németországból. Ebből a pénzből mindenkinek telik otthonra, a pólyás csecsemőtől az elaggottig, s mindent felépítünk, kultúrháztól a kórházig."[1]

November 10-én Pécsváradon mondott Basch beszédet. Itt ismertette a tervezett népi-német népjóléti intézmény áldásait. Arról is beszélt, hogy a leventeintézményre „a német-

ségnek nincs szüksége, mert a fiatalság nevelését 6-tól 20 éves korig a németség maga fogja irányítani". A népi-német öntudatot ily szavakkal erősítette: „Először jön a német nép, azután egy rakás trágya, utána még egy rakás trágya, és csak azután jönnek a magyar urak."[2]

A népi elkülönülésre, a német népcsoport-autonómiára irányuló, a bécsi szerződés nyomán immár nyíltan és követelődzően megnyilvánuló törekvés evangélikus egyházi vonalon is megmutatkozott. Ennek sokatmondó dokumentuma a Kapi Béla evangélikus püspöknek 1940. november 4-én átnyújtott „Memorandum evangélikus német gyülekezeteink égető kérdéseinek megoldásáról".[3] Előzményei közvetlenül a bécsi szerződés aláírása utáni napokhoz nyúlnak vissza. A Magyarországhoz csatolt észak-erdélyi szász evangélikusok konzisztóriuma szeptember 3-án önálló német vezéresperességet alakított gyülekezeteikből, élén a püspöki jogkörrel felruházott dr. Karl Molitoris besztercei esperessel. Ez a fejlemény ösztönzőleg hatott abban az irányban, hogy a német evangélikusok külön német egyházmegyékbe tömörülhessenek. Egy nyugat-magyarországi, egy dél-dunántúli és még egy harmadik egyházmegye szervezését tervezték, amelybe Budapest központtal a szétszórtan fekvő német gyülekezetek tömörülnének. E három német egyházmegye egy püspöki hatalommal felruházott „bizalmi férfit" választana az esperesek közül; ez képviselné a később külön német egyházkerületté egyesítendő német egyházmegyéket egyrészt a magyarországi egyetemes evangélikus egyházban, másrészt a német birodalmi egyházi külügyi hivatalnál (a Deutsches Kirchliches Aussenamtnál).

Ebben az egyházszervezeti reformban személy szerint is érdekelve voltak a memorandumot aláíró lelkészek, Edmund Scholtz, Johann Zimmermann és Mathias Schrödl, a memorandumot megszövegező Friedrich Spiegel-Schmidtről nem is beszélve. A memorandum elfogadása esetére könnyen képzelhették magukat a létesítendő német evangélikus egyházme-

gyék élére, illetve a püspöki hatalommal felruházott „bizalmi férfi" szerepébe. A Volksbund központi vezetését az egyház iránt egyelőre igen lojálisnak találták ugyan, de tartottak ennek megváltozásától: ahol magyar érzelmű német evangélikus lelkészek működtek, a helyi volksbundista vezetők eltiltották a szervezet tagjait az evangélikus gyülekezet életében való részvételtől. Az evangélikus egyház által németlakta területeken fenntartott iskolák – a dunántúli egyházkerületben 57 népiskola és 2 gimnázium (Bonyhád, Sopron) – tanítási szelleme sem felelt meg a Volksbund igényeinek, amely ezekben az iskolákban a magyarosítás eszközeit és a nemzetiszocializmus ellenségeit látta. A memorandumot kezdeményező lelkészek az egyházukért való aggódás jegyében léptek fel: a javasolt reformokkal meg akarják menteni az evangélikus egyházat a nemzetiszocialista németek esetleges tömeges kilépési mozgalmától.

A memorandum készítői szerint a lelkésznek nem feltétlenül kell ugyan aktív nemzetiszocialistának, a Volksbund tagjának lennie, tekintettel azonban arra, hogy egy nemzetiszocialista népközösségben fejti ki tevékenységét, ennek megfelelő képzésben, illetve továbbképzésben kell részesülnie. Ez úgy valósítható meg, ha a lelkészképzés a német birodalomban történik, a Deutsches Kirchliches Aussenamt irányításával. A nemzetiszocializmussal való szolidáris együttműködésre törekvő memorandum szükségesnek tartotta az egyre inkább nemzetiszocialistává váló gyülekezetükkel ellentétbe kerülő lelkészek áthelyezését, és ahol az evangélikus lelkésznek szerepe volt a gyülekezet magyarosodásában, ott ennek „jóvátételét" – azaz a disszimilációs célok szolgálatát – az egyház „népiségfenntartó hivatásából" kifolyólag az új lelkész feladatává tette.

Dr. Guido Gündisch, evangélikus erdélyi szász, a Volksbund egyik legismertebb jogász szakemberének lakásán folytak azok a tárgyalások, amelyek a memorandum megszövegezéséhez vezettek. Itt találkoztak az említett lelkészek Molito-

ris erdélyi szász vezéresperessel, s ott kapcsolódott be személyesen is a tárgyalásokba Heckel püspök, a Deutsches Kirchliches Aussenamt vezetője, valamint a külföldi német evangélikusok iskoláinak támogatásával foglalkozó, ugyancsak német birodalmi Gusztáv Adolf Egyesület egyik küldöttje is. Gündisch mellett a Volksbund képviseletében a szintén evangélikus dr. Johann Weidlein, a budapesti Volksbund-gimnázium igazgatója is részt vett a memorandum előkészítésében; ezt különösen az iskolaügyi kérdések tehették indokolttá. A tárgyalások befejező szakaszában Basch kívánságára az egész társaság nála is megjelent.

Bár magyarországi számarányánál fogva az evangélikus németség megközelítően sem volt olyan jelentős, mint a katolikus, ez utóbbi pedig egységesen szemben állt a volksbundista törekvésekkel, kétségtelen, hogy a memorandum elfogadtatásának a német evangélikusok körét meghaladó jelentősége lett volna. A magyarországi evangélikus egyetemes egyház vezetői, Kapi Béla, Raffay Sándor püspökök ellenállása folytán azonban a memorandum nem ért célt. A német származású, de magyar érzelmű falusi lelkészek is ellenállást tanúsítottak.[4]

A magyarságtól való népi-német elkülönülés minden vonalon jelentkező tendenciájával párhuzamosan, a bécsi szerződés után már teljes nyíltsággal, egyre intenzívebben épültek ki a Volksbund kapcsolatai a Magyarországon élő birodalmi németek nemzetiszocialista pártszervezetével, amelynek élén 1940. május eleje óta Henry Esp állt. A balti németek áttelepítéséig az NSDAP AO lettországi csoportjának volt a vezetője. Nagy küföldi nemzetiszocialista mozgalmi tapasztalattal vetette bele magát a magyarországi munkába, amelynek központjává a Tisza Kálmán tér (ma: Köztársaság tér) 27. sz. alatti, ekkor készült épületet, a Birodalmi Német Házat (Reichsdeutsches Haus) tette. 1940. november 9-én a Volksbund különösen demonstratív módon vett részt azon az ünnepélyen, amelyet az NSDAP AO magyarországi cso-

portja a Zeneakadémián rendezett „a müncheni nemzetiszocialista mártírok emlékezetére". Mint a Volksbund központi lapja, a *Deutsche Zeitung* írta: „ez az ünnep többé nem kizárólag a birodalmi németeké", hanem – „a közös nemzetiszocialista világnézet alapján" – az övéké, népi-németeké is.[5] Keresztes-Fischer belügyminiszter kifogást emelt a volksbundisták részvételével kapcsolatban, Erdmannsdorff követ azonban kifejtette, hogy a bécsi szerződés erre feljogosítja őket. Azonkívül utalt arra is, hogy Szlovákiában és Romániában a népi-németek és az ott élő birodalmi németek kapcsolata sokkal szorosabb; Magyarországnak nem lehet érdeke, hogy egyedül maradjon hátra e tekintetben.[6] Az NSDAP AO budapesti, soproni, székesfehérvári, szentgotthárdi, érsekújvári stb. csoportjainak rendezvényein, nemzetközi tájékoztatóin, politikai előadásain, filmvetítésein – a rendőrségi megfigyelések szerint – immár rendszeresen részt vettek volksbundisták is, s az ott hallottakat, látottakat a Volksbund-propagandában hasznosították.[7]

A népi-német iskolaügy megszervezésében igen nagy fontosságot tulajdonítottak megfelelő tanterv és iskolai rendtartás kidolgozásának. Ebben úttörő szerepet játszott a Magyarországhoz csatolt észak-erdélyi területek 112 német pedagógusának Besztercén november 19-én tartott tanácskozása. Itt tudatosították az iskola szerepét a nemzetiszocialista nevelésben, és körvonalazták, milyennek kell lennie a tantervnek. A legfontosabb tantárgy a testnevelés és a történelem, természetesen a német nép története. Ezekhez a 4. osztálytól felfelé külön tantárgyként járul a nemzetiszocializmus, naponta 1–1 órában. A földrajztanítás is Németország-központú; a legfőbb tanítási cél e tantárgy keretében annak hangsúlyozása, hogy a német népnek nincs elég tere (Volk ohne Raum). A természetismereti tantárgy biológiacentrikus, és nevelési célja a faji büszkeség felkeltése. Az énekórákon német katonadalokat és indulókat, ne pedig népdalokat tanítsanak. A vallásoktatás az „Isten és a német lé-

lek" témakörben mozog; az ótestamentum nem tanítható. Erkölcstan és filozófia a tantárgyak közt nem szerepelhet. Az iskolai rendtartás szempontjából azonnali bevezetést igénylő – fiúkra és leányokra egyaránt kötelező – követelmény minden népi-német iskolában a felemelt jobb karral való szabályos német köszöntés (Deutscher Gruss) és a növendékek katonás felsorakozása reggelenként (Morgenappel), a kollégiumokban az esti felolvasások Hitler „Mein Kampf"-jából. Valamennyi népi-német iskolában fajbiológiai méréseket kell végezni a tanulókon; a tanítónak ismernie kell a tanuló meztelen testét. Szó esett a tanfelügyelet kérdéséről is: a tanfelügyelő fő feladata, hogy az iskolák nemzetiszocialista szellemét vizsgálja.[8] Mindezek a megállapítások nyilvánvalóan nem korlátozódtak az észak-erdélyi népi-német iskolákra, hanem az „elmaradottabb" helyzetben levő magyarországi népi-német iskolaügy számára is iránymutatást jelentettek. Ezt a Volksbund központi lapjában, a *Deutsche Zeitung*ban, a besztercei pedagógustanácskozásról december 7-én megjelent beszámoló is hitelesíti.[9]

A volksbundista propagandában újra és újra előkerült az önálló pártalakítás kérdése. November 17-én a Pest megyei Dunabogdányban a Volksbund központi kiküldötte, Alois Sárközi kijelentette: „ha Basch parancsot ad, a Volksbund azonnal politikai párttá alakul át. A Volksbund tagjai mint német nemzetiszocialisták nem tartozhatnak más pártba, csakis az NSDAP-ba".[10] Basch november 24-i beszéde Mosonmagyaróváron – a külön politikai pártról szólva – ugyancsak aláhúzta, hogy „ez a párt az NSDAP lesz".[11] E nyílt színvallás konzekvens jeleként Basch elrendelte a Volksbundban a horogkereszt használatát. Lépését azonban a német Külügyi Hivatal helytelenítette, és rendelkezését a követség útján érvénytelenítette, mert nem kívánatos külpolitikai visszahatásai lehetnek. Az üggyel kapcsolatban kiadott november 28-i köriratában felszólította a követségeket, hogy mindenütt külön referenst bízzanak meg a népcsoport ügyeinek folyamatos

figyelemmel kísérésével; ne fordulhasson elő, hogy a népcsoportvezető a követség tudta és hozzájárulása nélkül adhasson ki külpolitikai kihatású rendelkezéseket.[12]

Ebben az állásfoglalásban kifejeződött annak felismerése, hogy a magyar közvélemény horogkeresztes provokálása alkalmat ad a magyar kormánynak arra, hogy a háromhatalmi egyezményhez történt november 20-i csatlakozása ellenére továbbra is „szabotálja" a bécsi népcsoportegyezményt, amely alapján – a német népcsoport szabad szervezése ürügyén – a német birodalmi politikai és gazdasági behatolás jelentős kiszélesítését tervezték.

Teleki a bécsi kisebbségi egyezményt nem tekintette önálló szerződésnek, csupán egy, a bécsi döntéssel kapcsolatos kiegészítő megállapodásnak, pótjegyzőkönyvnek, amely külön törvénybe iktatást nem igényel, ha már egyszer a bécsi döntés törvénybe iktatása az 1940. évi XXVI. tc.-vel megtörtént.[13] Ez az Országos Törvénytár 1940. október 8-án kiadott 15. számában közzétett törvény azonban csupán megemlítette a magyar–német kisebbségi megállapodást tartalmazó jegyzőkönyv „jóváhagyó tudomásulvételét", de annak szövegét nem tartalmazta, s így a végrehajtásban az nem érvényesült. Miután a román–német jegyzőkönyvben vállalt kötelezettségek végrehajtásáról a román kormány 1940. november 20-án külön törvényt bocsátott ki,[14] most már – közel három hónap múltán – Teleki is elkerülhetetlennek látta, hogy bizonyos lépéseket tegyenek. A kisgazdapárti ellenzékkel való gyakori külpolitikai összejátszása keretében Teleki a párt egyik német származású képviselőjétől, Klein Antaltól olyan parlamenti felszólalást rendelt meg, amelyre hivatkozva kitérhet a törvénybe iktatására vonatkozó német követelés elől. Klein vállalta e szerepet, és a képviselőházban épp ekkor folyó költségvetési vitában szenvedélyes szavakkal szólva a Volksbund horogkeresztes propagandájáról, éles támadást intézett a bécsi német kisebbségi egyezmény ellen. „Magyar szempontból azért szerencsétlen a bécsi egyezmény

– mondotta –, mert megbontja a magyar nemzet nyilvánvaló jogi egységét, és a népcsoportot jogi személynek ismeri el; német szempontból azért, mert minket németeket egy több hátránnyal, mint előnnyel járó szellemi gettóba juttat." Kijelentette: „Bűn volna egy ilyen egyezményt paragrafálni." Beszédét „Isten áldd meg a magyart!" szavakkal, a magyar himnusz szavaival fejezte be – mint egy SD-jelentés megállapítja –, az egész Ház viharos lelkesedése mellett.[15] Teleki egy szélsőjobboldali képviselőt is talált Csoór Lajos személyében arra, hogy valamennyi képviselő nevében köszönetet mondjon Klein Antalnak „a bátor kiállásért".[16] Ezután Teleki a szerződés védelmében szólalt fel.[17] Mindez arra volt jó, hogy a németek előtt rámutathasson: Klein felszólalásának úgyszólván pártkülönbségre való tekintet nélkül demonstratív fogadtatása a képviselőházban lehetetlenné teszi, hogy a szerződést törvénybe iktatás végett most beterjessze. November 26-án Sztójay berlini magyar követ számjeltávirata még azt jelentette ugyan, hogy a németek ragaszkodnak a törvénybe iktatáshoz[18], de a számukra kínos parlamenti jelenetek megismétlődésétől és az ügy bukásától tartva kénytelen-kelletlen mégis elfogadták a Teleki ajánlotta megoldást: a rendelet formájában való közzétételt.[19] A *Budapesti Közlöny* 1940. november 28-i számában megjelent 8490/1940. ME sz. rendeletet 30-án a *Pester Lloyd* is leközölte, olyan kommentárral, mely szerint ez a jegyzőkönyv a mértékadó a német kisebbség kezelése tekintetében, és azt minden vonatkozásban végre kell hajtani.[20] A rendelethez részletes végrehajtási utasítást később sem adtak ki; az alsóbb hatóságok ennek hiányára hivatkozva igyekeztek a szerződést – a németek nagy felháborodására – továbbra is „elszabotálni".[21]

A bécsi szerződés rendeleti formában történt közzétételével egyidejűleg Teleki gondoskodni kívánt a volksbundista agitáció ellensúlyozásáról, amely a Német Népművelődési Egyesület megszűnése után teljesen megoldatlan volt. A miniszterelnökség ún. Társadalompolitikai Szolgálatát, amely

titkos információs és propagandacélokat szolgált, ekkor szervezték át Nemzetpolitikai Szolgálat elnevezéssel, hogy hatékonyabban tölthesse be feladatát – nem utolsósorban a Volksbund elleni társadalmi akciók szervezésében. A Nemzetpolitikai Szolgálat három fő pillére a Tűzharcos Szövetség, a Fajvédelmi Szövetség és a KALOT volt. Irányítása alá tartozott egyéb társadalmi szervezetek egész sora is, amelyek közül a pángermanizmus-elleni küzdelem szempontjából figyelmet érdemel a Turáni Vadászok és a Törzsökös Magyarok szervezete.[22] A miniszterelnökség titkos támogatását a németlakta területeken dolgozó magyar, illetve magyar érzelmű tisztviselők különösen kedvezően fogadták, mert eddig az volt a véleményük, hogy „nagyon elnéző a kormány a volksbundistákkal szemben, és igen gyenge". Palotai (Polster) Gyula hartai evangélikus lelkész írta: „Mi tisztviselők ma olyan érzéssel dolgozunk itt, mintha megszállott területen élnénk. A német agitáció eredményeként az egész község a felkavart hangyabolyhoz hasonlít."[23]

A német Biztonsági Szolgálat jelentései „németellenes akciókról" tájékoztatták a német birodalom vezetőit: gátolják a Volskbund helyi csoportjainak alakulását; a leventeszervezet erőteljesen dolgozik a népi-német ifjúsági szervezkedés ellen; a papok a volksbundisták ellen prédikálnak; tovább folyik a névmagyarosítás; akadályozzák a német tannyelvű iskolák ügyét; a cenzúra nem engedi a német helységnevek *használatát stb.*[24] Dr. Steyer november 29-én külön jelentést szentelt a magyar cenzúra Volksbund-ellenes ténykedésének, s ebben rámutatott arra, hogy az a zsidókérdés tekintetében is „bilincsekbe veri" a volksbundista sajtót.[25]

A német kormány 1940. november 26-án jegyzékben fordult a magyar kormányhoz, hogy engedélyezze német birodalmi szaktanácsadók Magyarországra küldését a Volksbund gazdasági szervezkedése támogatására. Másnap meg is érkezett Budapestre egy előkészítő bizottság, Horst Rave, a VDA gazdasági referense vezetésével, hogy dr. Heinrich Köhler,

a német követségnek gazdasági ügyekkel régóta foglalkozó egyik tanácsosa közvetítésével megkezdje e kérdésben a tárgyalásokat. Ezek azonban nem vezettek eredményre. A magyar kormány november 30-i válaszjegyzékében rámutatott, hogy a bécsi egyezményben nincs szó német birodalmi szaktanácsadók beállításáról. Egy későbbi időpontban hajlandó a magyar kormány mégis megvizsgálni az ügyet, jelenleg azonban, amikor a Volksbund olyan energikus toborzóakciót folytat, a magyar közvéleményben káros visszahatásokat váltana ki a szaktanácsadók jelenléte.[26]

Ám a németek nem hagyták ezt annyiban. December elején Budapestre érkezett Werner Lorenz, a VoMi főnöke, és Erdmannsdorff követtel együtt felkereste Csáky külügyminisztert, aki azonban sajnálattal közölte, hogy mit sem tehet, a szaktanácsadók beállításához a minisztertanács hozzájárulása szükséges, az pedig aligha fog tárgyalni az ügyről anélkül, hogy ismerné azok munkaprogramját. Lorenz készséggel megígérte a szaktanácsadók munkaprogramjának beterjesztését, s azzal távozott, hogy néhány hét múlva újra Budapestre jön a tárgyalások folytatására.[27]

A birodalmi gazdasági szaktanácsadók kérdése nem szűken Volksbund-ügy volt, hanem része egy átfogóbb programnak, amely főleg azt célozta, hogy a „Südost" országaiban, így Magyarországon is, „a zsidó vállalatok helyébe birodalmi – illetve népi-német vagy németbarát idegen népi – vállalatokat állítsanak, annak veszélye nélkül, hogy a birodalom számára történő szállítások fennakadást szenvednének".[28] Minden alkalmat megragadtak, hogy a magyar kormányt engedékenységre bírják. A december 12–19. közt németországi látogatáson levő Hóman kultuszminiszterrel is megígértették, hogy megpróbálja Telekit rávenni a szaktanácsadók magyarországi működése engedélyezésére.[29]

Lorenz újabb látogatását azonban elhalasztották, mert a német kormány a Romániába küldendő ún. „tancsapatok" Magyarországon való átszállítására tekintettel nem akarta „a

magyarokat nyugtalanítani". 1941. január 11–14. közt Baschékkal Budapesten lefolytatott titkos tárgyalás során elhatározták, hogy a birodalmi szaktanácsadókat mint a VoMi szakértőit fogják a magyarországi népi-német gazdaság kiépítésének segítésére rendelkezésre bocsátani, s a Volksbund felállítandó gazdasági osztályának mezőgazdasági, ipari, hitel- és bankügyi alosztályaihoz kapcsolódva fogják kifejteni tevékenységüket. Basch a Volksbund gazdasági osztályának vezetőjévé dr. Heinrich Mühlt, helyettesévé és ügyvezetővé Kurt Gündischt nevezte ki.[30]

A kapott figyelmeztetések ellenére a Volksbund továbbra is harcias magatartást tanúsított, annál is inkább, mert a magyar érzelmű németek a Nemzetpolitikai Szolgálat támogatására számítva ellenálltak a Volksbundba való beszervezés kísérleteinek. A volksbundisták és a velük szemben álló helybeli lakosok egyre gyakoribbá váló véres összetűzéseinek első halálos áldozata egy Stefan Mannherz nevű volksbundista volt 1940. október 19-én a Szatmár megyei Mezőpetriben. December 26-án a Fejér megyei Etyek községben a volksbundisták és KALOT-legények összeverekedése során a KALOT helybeli alelnöke, Papp Antal kapott halálos sebet.[31] 1940. december 31-én a Pest megyei Piliscsabán a volksbundista Georg Stivik esett áldozatul az összetűzésnek. A *Deutsche Zeitung* 1941. január 10-i száma úgy emlékezett meg róla, mint a magyarországi németség újabb mártírjáról, akit – Mannherzcel együtt – a Herbert Norkus és Horst Wesselféle „nemzetiszocialista mártírok" sorába helyezett.[32]

A Volksbundnak az 1941. évre kiadott kalendáriuma a „mélységes boldogsággal és hálaérzettel" fogadott bécsi egyezménnyel kapcsolatban megállapítja: „1940. augusztus 30. óta Adolf Hitler, a világ minden németének vezére láthatóan is védura és oltalmazója lett a magyarországi német népcsoportnak." Ugyanitt Georg Goldschmidtnek a népcsoport követeléseit részletező cikke is azt hirdette, hogy jogaikért Hitler kezeskedik.[33] Egyik-másik volksbundista szónok, így a

mezőberényi Josef N. Schulz, igen messzemenő értelmet tulajdonított azonban a hitleri védelemnek, s egyenesen Németország fegyveres beavatkozásával fenyegette már a Volksbund ellenfeleit: „Meg vagyunk győződve – mondotta –, hogy ha az élethez való jogunkat a bécsi egyezmény dacára nem fogják tiszteletben tartani, akkor Hitler, aki a Lengyelországban lakó német népcsoport miatt fegyvert fogott, mi értünk is meg fogja azt tenni."[34]

Ez már sok volt az ilyen kijelentéseket külpolitikai okokból aggályosnak találó német kormánynak is. Január 23-án a VoMi kénytelen volt Kubitz SS-őrnagyot Budapestre küldeni, hogy a Volksbund vezetőségét lehűtse, és megfelelően kioktassa: „Németország sohasem fogja Magyarországot hatalmába keríteni, mert szükségesnek tartja, hogy délkeleten egy erős magyar bástya legyen. A honi németség óvakodjon attól, hogy a magyarsággal viszályba keveredjen; kerüljön minden súrlódást, mert a birodalom védelme csak annyiban áll, hogy az itteni népcsoportnak a bécsi egyezményben biztosított népi jogait és fejlődését biztosítsa. Hogy a súrlódásmentes irány meglegyen, és meg is tartassék, az erről való gondoskodás a Volksbund vezetőségének kötelessége. Magyarországnak Németország általi megszállásáról szó sem lehet, legfeljebb az itteni németek kitelepítéséről."[35]

A VoMi küldöttének szavai tehát a kitelepítési híresztelésekkel szembeszálló Volksbund-propaganda azon érvelése alól is kihúzta a talajt, hogy a magyarországi németséggel kapcsolatban ilyen tervek nem léteznek. Basch január 26-án, a Baranya megyei Villányban tartott beszédében már kénytelen volt ezt figyelembe venni. Kijelentette, hogy „az áttelepítés senkinek sem volt kárára, mert minden egyes ember, akinek például 30 hold földje volt valamely államban, a birodalomban 60 holdat, ha pedig egy kis kunyhója volt, akkor a birodalomban szép házat kapott".[36]

A Volksbundnak az önálló népi-német ifjúsági szervezet kiépítésére irányuló terveit teljesen keresztezte a honvédel-

mi miniszter 1941. január 19-én megjelent 70 000/1941. H. M. sz. rendelete a leventeképzésről. E rendelet ugyanis a leventeköteles korban (12-től 23 évig) levő ifjakra vonatkozóan kimondta, hogy 18 éven aluli levente csak olyan egyesületnek lehet tagja, amely iskolai felügyelet alatt működik (vallásos egyesületek, cserkészet); 18 éven felül pedig levente-elöljárójának engedélye szükséges ahhoz, hogy valamely egyesületbe beléphessen. Ez gyakorlatilag lehetetlenné teszi az önálló népi-német ifjúsági szervezet kiépítését – állapította meg dr. Steyer, aki a népcsoport-vezetőség álláspontját közvetítette a németországi „illetékes helyekre". Rámutatott, hogy a Volksbunddal ellenséges katolikus legényegyletekbe való belépésnek ugyanakkor semmi akadálya. Kifogásolta, hogy a rendelet szerint a leventék csak leventejelvényt viselhetnek, így természetesen a Volksbund-jelvényt nem, s rezignáltan jegyezte meg, hogy a népi-német leventéknek nyilván a karlendítéssel való „német köszöntést" is megtiltották. Steyer szerint a leventeegyesület az asszimiláció eszköze, mert *a nem magyar leventék számára is magyar a foglalkoztatási, vezénylési nyelv, magyar ünnepélyeken, magyar istentiszteleteken kell részt venniük, s tőlük is „magyar világnézetet" követelnek meg.* A leventefoglalkozások oly mértékben igénybe veszik a népi-német fiatalokat – panaszolta –, hogy nem marad idejük „népiségi munkára".[37]

Az 1941. február 1-én megjelent 700/1941. ME sz. új kisebbségi iskolarendelet hatályon kívül helyezte az egységes vegyes tannyelvű iskolatípust előíró 11 000/1935. ME sz. rendeletet, és lényegében visszaállította a kisebbségi népiskolák korábbi három típusát (A-, B-, C-típust), amelyet a 4800/1923. ME sz. rendelet kultuszminiszteri végrehajtási utasítása (110 478/1923. VIII. VKM sz.) alapján vezettek be. A Teleki-kormányt az indította erre a lépésre, hogy a bécsi szerződésben kötelezettséget vállalt a népi-német iskolák megteremtésére, s a tannyelv szempontjából ennek a fogalomnak a Volksbund értelmezésében legfeljebb az A-típusú iskola felel-

hetett meg, amely német tannyelvű, s a magyart csupán kötelező tantárgyként oktatja. A kormány az 1938–1940 közt Magyarországhoz csatolt területeken a szlovák, kárpátukrán, román kisebbségek népiskoláit már különben is – a trianoni országterületen érvényes „egységes vegyes" típustól eltérően – az 1923-as rendelet szerinti három típusnak megfelelően szervezte. A Teleki-kormány ugyanis kényszeredetten számolt azzal, hogy a visszacsatolt területeken élő, nemzetileg öntudatos kisebbségeket az egységes vegyes tannyelvű (B-típusnak megfelelő) iskola nem elégítheti ki, ezért A-típusú iskolákat is engedélyezett. Ugyanakkor, ezek ellensúlyozására a C-típust is helyreállította, amelyben a magyar tannyelv mellett a kisebbségi anyanyelv csupán kötelező tantárgy. A községekben az érdekelt szülők értekezletén elvileg szabad választást engedett a három iskolatípus között, gyakorlatilag viszont a B-, és ahol csak tehette, a C-típus érdekében vetette latba minden befolyását. Most tulajdonképpen ezt az iskolapolitikát kiterjesztette a trianoni országterület kisebbségeire is, elsősorban a népi-német mozgalom által befolyásolt német kisebbségre való tekintettel.[38]

A német népcsoportvezetőség állásfoglalását az új kisebbségi iskolarendelettel kapcsolatban a *Deutsche Zeitung* 1941. február 5-i száma hozta nyilvánosságra. Kifogásolta a rendeletben meghatározott három iskolatípus közti szabad választást, s leszögezte, hogy a bécsi szerződés által megkövetelt népi-német iskola tannyelve csakis német lehet, továbbá, hogy az iskolakérdés csak az esetben lenne megoldottnak tekinthető, ha a tanítás nyelvének és a tanítás szellemének meghatározását, valamint az iskolafelügyeletet is a népcsoport autonóm jogának ismernék el.[39] Ezzel kapcsolatban visszautalhatunk a *Deutsche Zeitung* 1940. december 6-i számára, ahol Bruno Klein fejtegette, mik a népi-német iskolák kritériumai, hangoztatva, hogy a magyar kormánynak a népi-német iskolaügyet teljes egészében a Volksbundra kell bíznia.[40]

Dr. Steyer egyik jelentése, amelyet annak bemutatására szentelt, „hogyan jár el a magyar cenzúra a népcsoporttal szemben", felhívta a német birodalom vezető köreinek figyelmét többek között arra is: a *Deutsche Zeitung* 1941. február 5-i számában az iskolaügyel kapcsolatos népcsoport-vezetőségi állásfoglalásból a magyar cenzúra törölte azt a megállapítást, hogy a bécsi szerződés által megkövetelt népi-német iskolában „kizárólag nemzetiszocialista szellemű nevelésről lehet szó".[41] Az iskolafelügyelet feladatát elsősorban épp az iskolák nemzetiszocialista szellemiségének ellenőrzésében látták. Megtévesztő beállítás tehát, hogy a népi-német iskolaügyi autonómia megvalósításának követelésére, illetve a Volksbund saját iskoláinak felállítására kizárólag az adott volna indítékot, hogy a kisebbségi iskolákban az anyanyelv nem érvényesült megfelelőképpen az oktatásban, s ezáltal ezek az iskolák magyarosítottak. A Volksbund iskolaügyi törekvéseit nem egyszerűen népiségvédelmi célok irányították, hanem elsősorban az, hogy a népi-német ifjúságot nemzetiszocialista nevelésben részesítsék.[42]

Az említett Steyer-jelentés írja, hogy a magyar cenzúra törölt egy cikket a *Deutsche Zeitung* 1941. január 30-i számából, amelyet „a Führer és a nemzetiszocializmus győzelmének" szenteltek; továbbá, hogy általában törölt minden olyan cikket, illetve cikkrészletet, amely „zsidó-szabadkőműves politika" gyanánt jellemezte az angol–amerikai politikát.[43] Basch személyes képviselőjének ilyen típusú jelentései arra figyelmeztetnek, hogy a Volksbundról bármily sokat elárul is sajtója, az a magyar cenzúra konkrét beavatkozásai, illetve az annak elkerülését célzó bizonyos önkontroll, „virágnyelv" alkalmazása folytán korántsem ad teljes képet: éppen nemzetiszocializmusa és antiszemitizmusa mutatkozik meg a valóságosnál tompítottabban.

Az asszimiláció és disszimiláció kérdései a népszámlálás idején

1940 decembere óta intenzíven folytak az országban a tízévenként esedékes népszámlálás előkészületei. Ez arra késztette a Volksbundot, hogy propagandájában különösen hangsúlyozza a magyaroktól való faji elkülönülés szükségességét és a német népközösséghez tartozás faji alapját. A december 8-i mezőberényi gyűlés egyik szónoka Mathias Vogel a népi-németek faji elkülönülésének „értelmét" így magyarázta: „Ha egy nép elfelejti a nyelvét, azt még újra megtanulhatja, ha gazdasági élete csődbe jut, azt újjáépítheti, de ha vére összekeveredik másokkal, azon még a nagy Isten sem segíthet. Vigyázni kell arra – mondotta –, hogy a magyarokkal ne keveredjenek össze. Ha a vér tiszta marad, akkor nincs a világnak az a hatalma, amely valakit elválaszthatna a német népközösségtől."[1] Ugyancsak a német faji elkülönülést hirdette dr. Karl Steiner a Baranya megyei Kozármislény községben 1941. január 6-án tartott beszédében: „Ne tegyük azt, hogy gyermekeinket magyar emberhez adjuk feleségül vagy vőül. Német fiú csak német lányt vegyen feleségül. Ne keverjük össze vérünket más nemzetiség vérével. Minden csepp német vérért kár, ami belőlünk elvész."[2] Ugyanezen a napon dr. Jakob Zumpft a Somogy megyei Almáskeresztúr községben az elmagyarosodott németekről szólt: „Sokan elfelejtették apáik nyelvét és dalait. Egyesek már azt híreszte-

lik magukról, hogy ők magyarok. Ez azonban nem igaz, mert az a föld, amelyen él, német föld, abban németek csontja nyugszik. Vannak egyesek, akik azt mondják, hogy ők magyar kenyeret esznek: ez sem igaz, mert német földön csak német kenyeret ehet."[3] Idézhetnénk még számos megnyilatkozást arról, hogy ahol németek élnek, az német élettér; ott csak német beszédnek, német óvodáknak és iskoláknak, német papnak, jegyzőnek, tanítónak, német gazdasági és egyéb szervezeteknek lehet helye. A Volksbund-ellenes magyar propagandával szemben, amely felhasználta a német birodalomnak a külföldi németek hazatelepítésére vonatkozó terveit, válaszul a zsidóknak az egész országból, a magyaroknak pedig a német településterületekről való kiűzésével fenyegetődztek.[4]

Kelet- és Közép-Európa nemzetiségi problémáktól különösen terhes országaiban valamennyi „államalkotó nép" (Staatsvolk) arra törekedett, hogy fokozatosan minél inkább asszimilálja nemzetiségeit. Egy-egy „jól sikerült" statisztikai „eredmény" megfelelő alapul szolgálhatott a nemzetiségi jogok korlátozásához (nem utolsósorban az anyanyelvi iskoláztatásban), a tíz év múlva esedékes újabb népszámlálásig, mint következő „előrelépési" lehetőségig. Nem kétséges, hogy e szempontból a magyarországi népszámlálások sem jelentettek kivételt. Bizonyára nem légből kapott az az indiszkréció folytán utóbb Basch tudomására jutott adat, amely szerint az 1941. évi népszámlálást is eredetileg jelentős asszimilációs továbblépésnek szánták volna.[5] A körülmények azonban 1941-re megváltoztak. Ennél a népszámlálásnál a magyar kormány már egy erős – a Volksbund által képviselt és a német birodalom által támogatott – disszimilációs törekvéssel került szembe. A többi nemzetiség tekintetében is bizonyos visszafogottságra kényszerültek a magyar asszimilációs törekvések, hiszen a területgyarapodások révén erős nemzeti öntudatú kisebbségi tömegek kerültek az országba. Szlovákia és Románia sajtója és diplomáciája buzgón és nagy hangerővel hasz-

nálta ki a magyar uralom alá jutott „népcsoportjuk" minden jogos vagy annak állított sérelmét. De a német nemzetiség tekintetében 1941 elején úgy látszott, nem az a kérdés, mekkora előrelépés történhet az asszimilálás terén, hanem hogy nem forognak-e veszélyben a korábbi évtizedek asszimilációs eredményei.

Disszimilációra leginkább ott kerülhetett sor, ahol nyílt presszíót alkalmaztak az asszimiláció érdekében, s így ennek megfelelően csak felszínes lehetett. Igazi aggodalmat nem ez keltett, hanem hogy a Volksbund a magukat már magyarnak érző és valló, tartósan asszimilálódottak tömegeit is származásuk alapján a német nemzetiséghez akarja disszimilálni. Egy disszimilációs népszámlálási siker kétségtelen következményeként várható lett volna a német népi elkülönülés (mint találóan mondani szokták: állam az államban) tendenciájának realizálódása minden vonalon. Így a német kisebbségi iskoláknak teljes mértékben a Volksbund kezébe jutása, a népinémet ifjúság egységes nemzetiszocialista nevelésének megvalósítása, katonai előképzésük és tényleges katonai szolgálatuk függetlenítése a leventeszervezettől és a honvédségtől és a német birodalmi hatalmi politika érdekei szolgálatába állítása; az államapparátus, a tábornoki kar német származású tagjainak disszimilálásával az államvezetés német befolyás alá helyezése.

A tartós beolvadás részint a természetes asszimiláció spontán következménye, részint céltudatos, de nem nyíltan, hanem burkoltan (pl. az iskolapolitikában) alkalmazott asszimilációs módszerek eredménye volt. Ezek nem nevezhetők erőszakos módszereknek, de mindenesetre erősen befolyásoló hatásúak voltak, egyrészt azáltal, hogy nem biztosítottak megfelelő feltételeket a nemzetiség ápolásához, másrészt, hogy bizonyos lehetőségeket (továbbtanulás, közszolgálatban való elhelyezkedés stb.) csak azok előtt nyitottak meg, akik hajlandók voltak asszimilálódni. A nemzetiségek feltörekvő

rétegei ezt a mesterséges (nem spontán), de nem erőszakos, számukra pedig előnyös asszimilációt igen nagy számban önként vállalták. A Volksbund által képviselt és a német birodalom által támogatott disszimilációs politika nem ismerte el a természetes és az önkéntes asszimilációt sem.

Míg a magyarosodási folyamat meglehetősen bonyolult jelenség tehát, amelyben természetes fejlődés mesterséges törekvések eredményeivel együtt jelentkezik, olyan szövevényként, melynek szálai nem egykönnyen választhatók széjjel, s amelyből természetesség, önkéntesség, nyílt erőszak és burkolt befolyás arányaira csak nagyon hozzávetőlegesen lehet következtetni – addig a magyarországi németek ekkor meghirdetett disszimilációja eléggé egyértelmű. Nem természetes folyamat, még csak nem is a nemzeti öntudat mesterséges felébresztése, mint a Volksbildungsverein idején, hanem a már befejezett asszimiláció tartós eredményeinek erőszakos megtámadása. Az önként disszimilálódók részint olyanok, akiket erőszakosan magyarosítottak, és valójában nem asszimilálódtak, részint olyanok, akik a német propaganda hatása alá kerülve, több előnyt reméltek maguk számára a német származásukból, mint amennyit eddig annak alapján élveztek, hogy magukat magyarnak vallották. A Volksbund nem érte be az önkéntes disszimilánsok néhány tízezerre becsülhető körével, hanem akaratuktól függetlenül, származásuk alapján, imperatív módon akart százezreket „kiparancsolni a magyarságból".

A faji megalapozottságú náci német nemzetfogalom szembekerült a korabeli magyar nemzetfogalommal, amely nem a származást tekintette a nemzethez tartozás alapvető kritériumának, hanem a nemzeti célokkal való felfogásbeli és érzelmi azonosulást, amelyet külsőleg a nyelvi asszimiláció „hitelesít". Az egyén nemzetisége meghatározásában Magyarországon eddig kizárólagos szerepet játszó „anyanyelv" német felfogás szerint „az ősök nyelve", tehát nyelvi asszimilálódás esetén a leszármazás a döntő. Magyar felfogás szerint az

anyanyelv a származástól függetleníthető kritérium: „az a nyelv, amelyet az illető saját nyelvének vall, és a legjobban és a legszívesebben beszél". A disszimilációs veszély jegyében sorra kerülő népszámlálás alkalmával joggal lehetett attól tartani, hogy ha – mint 1880 óta minden magyarországi népszámláláson – kizárólag az anyanyelvre vonatkozóan feltett kérdésre adott válasz határozza meg az egyén nemzetiségét, akkor ez a körülmény – az anyanyelv fogalmának magyar érdekű hivatalos meghatározása ellenére – a disszimilációs törekvésnek kedvez. Ezért annak megelőzésére, hogy a már magyar érzelműeket a leszármazásra utaló anyanyelv alapján a disszimilációs politika elhódíthassa, az 1941. évi népszámlálás kérdőíveire egy további, a nemzetiség szubjektív megvallását igénylő kérdőpontot vettek fel: „minden befolyástól menten, és anyanyelvére való tekintet nélkül megjelölendő az a nemzetiség, amelyhez tartozónak a megszámlált érzi és vallja magát".[6]

A nemzetiség kifejezetten szubjektív állásfoglalást igénylő kérdőpontjának beiktatása az objektív kritériumnak tekintett anyanyelvi kérdőpont mellé, az 1941-es Magyarországon a magyar uralkodó körök értelmezése szerint lényegében annyit jelentett, hogy aki magát német anyanyelvűnek vallotta, az a nemzetiségi kérdőpontra adott válaszával tulajdonképpen amellett szavazott, hogy nemzetiségi jogainak biztosítására a magyar államot tartja-e illetékesnek, vagy pedig mint az össznémetség magyarországi népcsoportjának tagja a nemzetiségi jogvédelemnek a német birodalom és a Volksbund által alkalmazott formájában akar részesülni. A népszámlálási kérdőív 15. pontjára („nemzetisége") adott választ ilyen értelemben a magyar hazához való hűség fenntartásának vagy elutasításának fogták fel. E kategorikusan merev álláspont helytelen voltára és súlyos következményeire még visszatérünk.

A népszámlálással kapcsolatban a nemzetiség megvallásának e sajátosan értelmezett jelentőségére nem annyira a szük-

ségképpen óvatos hivatalos felvilágosítások figyelmeztették a német lakosságot, mint inkább a Nemzetpolitikai Szolgálat hírverése a német birodalom által végrehajtandó kitelepítés körül. Oly módon igyekeztek visszatartani a német anyanyelvűeket attól, hogy magukat német nemzetiségűnek is vallják, hogy e híresztelések révén figyelmeztették őket: ha a német birodalom a magyarországi németséggel kapcsolatban is felveti a hazatelepítés kérdését, akkor szülőföldjük és itteni javaik elhagyásától csak azok mentesülnek, akik – a politikai nemzetfogalomnak megfelelően – magyarnak vallották magukat.

„A népszámlálással kapcsolatosan propaganda folyik, s ez a propaganda a kitelepítés hírét terjeszti. A propaganda irányítói elfelejtik, hogy a német népcsoport Magyarországon egy százmilliós nemzetnek önálló életet élő része" – mondotta Jakob Brandt február 9-én a Csanád–Arad–Torontál megyei Kübekháza és Újszentiván községben.[7] Bátran vallják magukat ne csak német anyanyelvűeknek, hanem német nemzetiségűeknek is, hirdette Basch is a Komárom–Esztergom megyei Dorog, Tát, Csolnok községekben.[8] A Volksbund sajtója – míg Teleki el nem tiltotta a népszámlálással kapcsolatos propagandától – arra szólított fel, hogy a német származásúak német anyanyelvűnek és német nemzetiségűnek vallják magukat akkor is, ha esetleg már kevéssé vagy egyáltalán nem tudnak németül.[9]

A népszámlálás alkalmával űzött volksbundista propaganda a kitelepítési híreszteléseket teljes egészükben nem cáfolhatta, csupán a kitelepítés valószínűségét vonta kétségbe, de azt is csak úgy, hogy a Führer parancsa iránti feltétlen engedelmesség szellemét se csorbítsa. Ezért inkább az esetleges áttelepítés előnyeit ecsetelgette nagy szociális demagógiával. Ugyanakkor igyekezett megfélemlíteni azokat, akik német létükre magyar nemzetiségűnek vallanák magukat. Így például a Veszprém megyei Ajkarendek községben is híreszlelték, hogy „ki magyarnak vallja magát, azt Erdélybe telepí-

tik, helyükre más vidékről hoznak majd németeket, és a Dunántúlt Németországhoz fogják csatolni". A jelentések szerint „a magukat magyarnak vallók házait és földjeit a Volksbund-tagok maguk között már felosztják, és kijelölik, hogy melyik magyarnak háza kié lesz, ha majd abból annak el kell költöznie".[10] A Baranya megyei Majs községből is jelentették azt a volksbundista híresztelést, hogy „a Dunántúlt Németországhoz csatolják, s aki a népszámláláskor magyarnak vallja magát, azt Erdélybe telepítik". Itt is, de a Pest környéki németlakta községekben is azt híresztelték, hogy internálják, illetve kényszermunkára küldik azokat a magyar érzelmű németeket, akik magyarnak vallják magukat. Ezt az egyik verzió szerint a népszámlálás után Magyarországot megszálló német csapatok fogják végrehajtani, a másik verzió szerint a háború után fogja a győztes német birodalom a magyarországi népszámlálás számlálólapjait megvizsgáltatni, és az eljárást ezen népárulók ellen megindíttatni.[11]

Az 1941. február 1–15. közt végrehajtott népszámlálás eredményei csak később váltak ismeretessé, így azokról majd ott szólunk. A Volksbund vezetősége eleve azt az álláspontot foglalta el, hogy a német népi állomány felmérésére egyedül ő jogosult, s a hivatalos népszámlálás eredményeit nem ismeri el.[12]

A Volksbund-apparátus a népszámlálás két hete alatt teljes permanenciában volt, hogy megfelelőképpen érvényesíthesse disszimilációs törekvéseit, azonnal felléphessen az ezeket keresztező „visszaélésekkel" szemben. Ekkor alakult meg a budapesti Német Házban a népi-német képviselők hivatala (Amt der volksdeutschen Abgeordneten), a később is fontos szerepet játszott népi-német panaszhivatal.[13]

Három volksbundista képviselő – Mühl, Brandt és Keintzel – a népszámlálással kapcsolatos panaszok ügyében kihallgatást kért a miniszterelnöktől. Teleki február 12-én ingerülten fogadta őket: „Panaszok? Nekem van okom önökre panaszkodni! A német népcsoport magatartása sok tekintetben

kifogásolható. Úgy látszik, megfeledkezett arról, hogy lojalitásra van kötelezve, de minden mást tesz, csak a lojalitásnak nincs nyoma sem. Ellenkezőleg: illojális!" Arról is szólt, hogy „az, amit a *Deutsche Zeitung* ír, egyszerűen felháborító. Ismételten kézbe vettem, de olvasása közben elfogott a méreg, széttéptem, s a sarokba vágtam". Ezek után Keintzel a népszámlálással kapcsolatos panaszokat előadva, a sérelmesnek tartott 70 000/1940. HM sz. Leventerendeletre is kitért: „lehetetlenné teszi számunkra, hogy ifjúságunkat szándékunk szerint neveljük". Teleki kilátásba helyezett egy enyhítő jellegű kiegészítő rendeletet, de amikor Keintzel azt javasolta, hogy – mint Romániában – a német ifjúság katonai előképzését engedjék át a népcsoport-vezetőségnek, Teleki újból dühbe gurult: „Ja, arról egyáltalán szó sem lehet. Romániában az egy más dolog: Magyarországon ő ilyesmit nem tűrne el." Amikor azután Keintzel a 700/1941. ME sz. iskolarendeletre tért rá, Teleki megelégelte a dolgot és véget vetett a kihallgatásnak.[14] A népszámlálás heteiben űzött volksbundista propagandában ugyanis február 9-én Mühl a Tolna megyei Bátaapáti községben mondott beszédében hiányolta, hogy „nincs meg az iskolák feletti felügyeleti joguk. Márpedig ők felügyelni akarnak arra, hogy a német gyermekek német lelkületű népi oktatást kapjanak." Hogy ezen mit kell érteni, Franz Jankovich világította meg igen kifejezően a Baranya megyei Szőkéd községben még február 2-án: „A német iskolásgyermeknek felesleges azt tudni, hogy ki volt Arany János és Petőfi Sándor. Azt kell megtanulniuk, hogy ki volt Schiller, Goethe, Kant és Beethoven."[15]

A volksbundista képviselők miniszterelnöki audienciájának napján nyílt meg a budapesti tudományegyetem Német Tudományos Intézete (Deutsches Wissenschaftliches Institut) az Apponyi tér (ma: Felszabadulás tér) 1. szám alatt. Vezetője, dr. Hans Freyer már évek óta vendégprofesszorként működött a budapesti egyetemen; főmunkatársai, dr. Ernst Häckel és dr. Walter Schurig szintén régi ismert tagjai a Magyar-

országon élő birodalmi németek nemzetiszocialista pártszervezetének. Az intézet, amely Szegeden, Kassán, Debrecenben, Kolozsvárott, Győrben és Pécsett fiókokat is létesített, a Volksbund disszimilációs propagandájának „tudományos" alátámasztását szolgálta. Összefogta és irányította a magyarországi németségre vonatkozó kutatásokat, s közvetítette a különböző német birodalmi népiségi kutatóintézetek és szervezetek (pl. a DAI, illetve a VDA) instrukcióit és megbízásait. Fontos feladata volt, hogy számba vegye a német származásúakat, kimutassa a települések és városok német eredetét, és regisztrálja a magyarországi német kultúrteljesítményeket. Az intézet sajtóosztálya egyrészt a német birodalmi, illetve össznémet sajtót volt hivatva ellátni a magyarországi németségre vonatkozó „tudományos" adatokkal és anyagokkal, másrészt felügyelt a magyarországi német sajtó tartalmára. Munkatársai és levelezői nagy részét az intézet a volksbundista népiségkutatók sorából választotta. A birodalmi németek és a népi-németek kapcsolatának elmélyítése, együttműködésük előmozdítása az intézet alapvető fontosságú célkitűzése volt.[16]

A Volksbund által megindított „népiségi harc" megosztotta és szembefordította egymással a német lakosságú falvak társadalmát, amit az is mutatott, hogy a farsang alkalmával ezúttal mindenütt külön bálokat rendeztek a „bundások" és a „rongyosok". A „bundás" a bundos, azaz volksbundista megjelölésből származik, míg a „rongyos" jelzővel a volksbundisták illették a magyar érzelmű német lakosságot. E gúnynevek tehát nem a vagyoni különbségekre utalnak, mint egyesek gondolják,[17] hiszen ekkor még az volt a helyzet, hogy éppen a szegényebb réteget tudta a Volksbund beszervezni, míg a tehetősebb réteg idegenkedett attól. A dr. Mühl által ekkortájt indított német tejszövetkezeti szervezkedés, amely a felvásárolt tej minden literje után 3 fillér felárat ígért, kezdte csak meg a jómódú és mohó gazdaréteg nagyobb arányú becsalogatását. Ekkor vásárolta meg a Volksbund

– a különálló népi-német szövetkezetek pénzügyi támogatására – a Pécsváradi Takarékpénztár és Bank Rt. részvényeit. Ily módon függetlenítette a német gazdák hitelellátását a magyar pénzintézetektől, amelyek ugyanis a volksbundisták hiteleit gyakran felmondták. Az 1941. március 20-i közgyűlés az igazgatóság élére beválasztotta dr. Heinrich Mühlt, dr. Konrad Mischungot, dr. Viktor Gussmant és Aurel Dornert, az egyetlen bankszakembert. Az igazgatóság többi tagja és a felügyelő bizottság tagjai a Volksbund helyi szervezeteinek vezetői sorából kerültek ki.[18]

E fejlemények hátterében már ott álltak a német birodalmi gazdasági szaktanácsadók, akik 1941 márciusában – a legkülönbözőbb címeken kérve útlevelet, vízumot, tartózkodási engedélyt – Magyarországra érkeztek anélkül, hogy bevárták volna a magyar kormány válaszát a működésük engedélyezését ismét sürgető március 29-i jegyzékre. Dr. Hermann Wagener a Volksbund gazdasági osztályának mezőgazdasági, Otto Gröndahl az ipari, Max Glöckner pedig hitelügyi alosztályának vezetésére kapott titkos megbízatást. Ennek ellátásához mintegy 20 főnyi segédszemélyzetet hoztak magukkal Németországból. Basch népcsoportvezető egyetértett a VoMi intézkedésével, és örömmel üdvözölte a német birodalmi szaktanácsadók beállítását, mert a nagyszabású tervekhez saját kádereiből nem tudott megfelelő szakembereket biztosítani.[19]

Basch tárgyalásai, amelyeket – Matolcsy Mátyás közvetítésével – Ruszkay Jenővel és Vágó Pállal január óta folytatott, végül a német Biztonsági Szolgálat befolyását is latba vetve 1941. március elején sikerrel végződtek: a Nyilaskeresztes Párt felszámolta német alosztályát, és elállt külön német tagozatok létesítésétől a pártszervezeteknél.[20] A volksbundista és nyilas viszony „tisztázása" éles ideológiai harccal járt együtt a nyilas táboron belül: Adolf Michaelis német ügynök és Franz Rothen befolyása alatt, Mecsér András egyetértő támogatásával, Málnási Ödön memorandumban foglalt állást

a hungarizmussal szemben, s a német származású nyilas képviselőkkel Hitlernek küldendő hűségnyilatkozatot akart aláíratni.[21] A Szálasi vezetése alatt létrejött nyilas egység eresztékei meglazultak: Pálffy Fidél és pártja a magyarországi németséggel kapcsolatos kérdésekben továbbra is hajthatatlan Szálasival szemben arra is késznek mutatkozott, hogy a nyilaskeresztes szervezkedés kizárólag a magyar népiségűekre szorítkozzon.[22]

Amikor a Csáky halála után kinevezett új külügyminiszter, Bárdossy László 1941. március 21-én Münchenben találkozott Ribbentroppal, szóvátette: „olykor az az ember benyomása, hogy a Volksbund vezetősége Konrad Henlein Csehszlovákia felbomlása előtti taktikáját követi. Sőt, a Volksbund vezető személyiségei oly messzire mennek, hogy magyar hatóságokkal szemben kijelentik: a birodalom fog itt hamarosan rendet teremteni, ha a magyarok nem hajolnak meg akaratuk előtt. A Volksbund vezetősége gyűlölettel van eltelve, és türelmetlen. Izgat, és ezzel csak rossz vért szül mindkét részről." A birodalmi külügyminiszter nevetségesnek minősítette a Volksbund-vezetők „állítólagos fenyegetődzéseit", s kérte, közöljék vele az ilyen eseteket, hogy a Volksdeutsche Mittelstelle útján figyelmeztesse a népcsoportvezetőséget. A továbbiakban Bárdossy szívére kötötte: legyen nagyvonalúbb a magyar kormány. A külügyminiszter biztosította Ribbentropot, hogy erre megvan a készség, s megemlítette a miniszterelnökség legújabb rendeletét a népi-német ifjúság szervezéséről.[23] Ez az 1941. március 21-én megjelent 2320/1941. ME sz. rendelet a leventeköteles korban levő német ifjúság iskolán kívüli neveléséről – a leventeszolgálatról szóló 70 000/1941. HM sz. rendeletet korrigálja, Teleki február 12-én tett ígéretének megfelelően.[24]

Basch megbízásából, dr. Steyer, április 2-i jelentésében tájékoztatta a német birodalom „illetékeseit" a népcsoportvezetőségnek e rendelettel kapcsolatos állásfoglalásáról. A rendelet megengedi ugyan a leventeköteles ifjak részvételét

a megalakuló népi-német ifjúsági szervezetben, de számos kikötést tartalmaz: 1. a szervezet a kultuszminiszter felügyelete alatt áll; 2. tagja csak olyan ifjú, illetve leány lehet, akinek apja vagy törvényes képviselője Volksbund-tag; 3. a belépési szándékot a leventeparancsnoknak, illetve az iskolahatóságnak be kell jelenteni; 4. a rendelet tervbe veszi német szekciók létesítését a leventeegyesületeken belül, s ez anomáliákra vezethet; 5. valószínűleg továbbra is magyar módra kell tisztelegni, a karlendítéses „német köszöntés" helyett.[25]

A volksbundisták tovább folytatták izgatásukat. Georg Goldschmidt, akire Bárdossy Münchenben különösen panaszkodott, Szászrégenben március 23-án mondott beszédében kijelentette: „Nem elégedhetünk meg félig magyar, félig német iskolákkal. Követelünk iskolákat, színnémet tanítókkal, színtiszta német felfogással és nem ringy-rongy gondolkodással." Szükségesnek tartotta, hogy német közigazgatási tisztviselőket küldjenek a németlakta területekre: „Követeljük a német jegyzőt, szolgabírót, alispánt, ott, ahol mi vagyunk többségben." Majd azt hangoztatta, hogy az ország vezetésébe s a belpolitikába nem kívánnak beleszólni, kivéve a zsidókérdést: „Legfőbb ideje volna, hogy e másik népközösség részére kijöjjön a harmadik törvény. Itten beleszólunk a belpolitikába – mondotta –, itten állást foglalunk."[26]

A balkáni beavatkozásra ürügyet adó március 27-i belgrádi németellenes „puccs" nyomán azonban Baschnak átmenetileg le kellett állítania a Volksbund-propagandát. „Tartózkodjanak mindennemű nyilvános szerepléstől, főképp ne tanúsítsanak kihívó magatartást" – szólt a berlini parancs.[27] A német birodalmi vezetők el akartak kerülni minden zavaró momentumot, amely a magyar kormányt befolyásolná a Jugoszlávia elleni katonai akcióban való közreműködés elhatározásában.

Jugoszlávia megtámadásától a Szovjetunió megtámadásáig

A Jugoszlávia megtámadására készülő német haderő már 1941. április 2-ától felvonulási terepként használta Magyarország területét. A volksbundisták kitörő lelkesedéssel üdvözölték a hitleri csapatok megjelenését, s ez a magyar, valamint a magyar érzelmű német lakosságban érthető megdöbbenést keltett. A legfeszültebb helyzet Sopronban alakult ki, ahol a főiskolások füttykoncerttel, fújjozással válaszoltak a karlendítő és kendőt lobogtató volksbundisták „Heil Hitler!" kiáltásaira. „Hazaáruló, aki a német katonáknak integet!" – „Meg kellett volna tiltani ezeknek a büdös németeknek az átvonulást!" – „Levegőbe kellene röpíteni a német katonavonatokat" – ilyen kijelentések hallatszottak. A német jelentések szerint a rendőrség távozásra szólította fel a volksbundista tüntetőket, majd gumibotot is használt a német katonadalokat harsogó volksbundista csoportok feloszlatására; többeket előállítottak, és kihallgatásuk során megverték őket.[1]

E jelenségek hivatalos német körökben nyugtalanságot keltettek, különösen Teleki Pál április 3-án hajnalban elkövetett öngyilkossága után, amelyről olyan hírek terjedtek el, hogy valójában SS-ek gyilkolták meg a miniszterelnököt. A németek aggódtak, hogy ez fennakadást okoz az együttműködésben, amelyhez a Teleki-kormány – bizonyos formai kikötések mellett – az újabb revíziós területgyarapodás fejében

már hozzájárult. E sajátos helyzettel magyarázható, hogy Basch a Német Házban emlékbeszédet mondott a Volksbund ellenfeleként ismert és gyűlölt Telekiről, és valamennyi Volksbund helyi szervezetnek kötelezővé tette a róla való megemlékezést. Ez visszatetszést keltett azokban a népi-németekben, akik nem értették meg a „magasabb szempontokat", amelyek érdekében e gesztus történt.[2]

Az országosan elrendelt volksbundista Teleki-emlékünnepélyek az elhunyt miniszterelnökben azt az államférfit méltatták, aki csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez, s állást foglaltak azokkal a politikai erőkkel szemben, amelyek a jugoszlávokkal kötött barátsági szerződés felrúgása helyett a németekkel kötött szerződés érvényét akarták Teleki halálára hivatkozva kétségbe vonni. Az emlékünnepélyek tehát nem a súlyos dilemmába került magyar államvezetés iránti lojalitást fejezték ki, hanem a német birodalom érdekeinek rafinált eszközökkel való elősegítését szolgálták. A volksbundistákat valójában dühítette, hogy Teleki öngyilkosságát a közvélemény nagy része németellenes tiltakozásnak fogta fel; általában sokallották „az óriási felhajtást Teleki halála körül"; az április 7-i hivatalos gyászünnepélyt és temetési menetet Németország elleni nyilvánvaló tüntetésnek minősítették, s jellemzőnek tartották, hogy „Teleki gyászszalagos képei ott láthatók minden budapesti zsidó üzlet kirakatában".[3]

A Hitler által előzetesen Magyarországnak ígért Bánátba német csapatok vonultak be; a bácskai német lakosság – horogkeresztes zászlódíszben – szintén német „felszabadítást" várt, s mélységes csalódásában tüntető ellenszenvvel fogadta a magyar alakulatokat. Ez a nem várt fogadtatás viszont „rendkívül idegessé" tette a magyar honvédséget: kezdték letépdesni a horogkeresztes zászlókat, bántalmazták a horogkeresztes karszalagos németeket, „csetnikek kifüstölése" címén kézigránátot dobtak a bácskai németek házaiba, vagy szétlőtték a házak tetőzetét.[4]

Az üggyel kapcsolatban Hitler 19-én magához kérette Sztó-

jayt: „A cél az, hogy ebből a háborúból barátságunk elmélyülésével kerüljünk ki" – mondotta a magyar követnek. Energikus intézkedéseket követelt a népi-németek védelmében, de ugyanakkor azt is kijelentette, hogy „a barátság a magyar állammal fontosabb számára, mint néhány ember sorsa, akiket még mindig ki lehet telepíteni".[5]

A délvidéki „népi-németellenes magyar atrocitások" ügyének elsimításában minden bizonnyal döntő szerepe lehetett Horthy és Hitler április 24-i találkozásának Mönichkirchenben. Ekkori megbeszélésükről eredeti feljegyzésekkel nem rendelkezünk; egyes utalásokból azonban ismeretes, hogy szó esett közöttük a Szovjetunió megtámadásáról is.[6] Hitlernek ilyen vállalkozás küszöbén nem lehetett érdeke, hogy kiélezze a viszonyát Magyarországgal.

A jugoszláviai német népcsoportot az utóbbi években a német birodalom ügynökei azzal kecsegtették, hogy a jugoszláv állam romjain különálló Duna menti német autonóm terület fog létesülni – kiegészülve esetleg más területekkel is – a német birodalom védelme alatt. Ezekről az elgondolásokról Telekinek is lehettek bizonyos értesülései: az öngyilkossága előtti napon Apor Péter vatikáni magyar követhez intézett levelében többek közt azzal indokolta hozzájárulását a Jugoszlávia likvidálását célzó német katonai akcióban való részvételhez, hogy ha a magyar csapatok nem vonulnak be a Bácskába, a németek fognak ott berendezkedni, s ha nem vonják ki őket onnan, létrehoznak egy német államot, amely a Bácskát, Bánátot, Hunyad vármegyét és a Szászföldet, sőt talán Tolnát, Baranyát is magában foglalná.[7] Az erdélyi szász származású Arthur Phleps SS-tábornok valóban be is nyújtott egy memorandumot a birodalmi kancelláriához, amely Hitler keleti irányú telepítési tervével szemben a délkeleti német expanziót képviselve azt javasolta, hogy az „Ostmark"-tól (Ausztria) a Nyugat- és Dél-Dunántúlon, Bácskán, Bánáton át a Szászföldig húzódó, az északi és déli szlávokat szétválasztó német gyűrű etnikai hézagait töltsék ki telepítéssel.[8]

A német kormány – már csak a magyar katonai együttműködés érdekében is – nem vette figyelembe az ilyenféle terveket, de a bácskai terület német lakossága továbbra sem adta fel a reményt, hogy helyzetük átmeneti, s álmaik előbb-utóbb megvalósulnak.[9] Ezekben a hónapokban a bácskai német fiatalok ezrei szöktek át a honvédelmi és leventekötelezettség elől a német megszállás alatti szerb Bánátba, illetve a „független" Horvátországba, és álltak be különböző német katonai alakulatokhoz, abban a hitben, hogy majd azokkal térhetnek vissza szülőföldjük „német felszabadítására". Az ilyen elképzeléseket a német birodalom ügynökei a hivatalos állásfoglalás ellenére sem cáfolták, ellenkezőleg: messzemenően kihasználták céljaikra, így például az SS számára megindult illegális toborzás előmozdítására.[10]

A magyar honvéd főparancsnokság felfigyelt a Bácskában megkezdett illegális SS-toborzásra, s a magyar kormány formálisan tiltakozott ellene. Valójában azonban úgy vélték, így legalább megszabadulnak az állhatatlan elemektől. Természetesen meg kell tőlük vonni a magyar állampolgárságot, és ki kell őket tiltani az ország területéről.[11] Sokkal kényesebb feladat volt a Volksbund számára az illegális SS-toborzás megkezdése júniusban az ország egyéb területein. Baschnak Himmlerrel történt megállapodása alapján 500 önkéntest kellett volna biztosítania, de csak 100-at sikerült – sportoktatói tanfolyamon való részvétel ürügyén – szabályos útlevéllel kijuttatnia a német birodalomba, mert a hatóságok egyes vidékeken a magyar állampolgárságról való lemondást tartalmazó nyilatkozatok aláírásától tették függővé az útlevélkérelmek kedvező elbírálását. A többiek meghatározott időpontokban egyénenként utaztak Budapestre, a Volksbund központi székházában gyülekeztek, és éjszakánként 50–60 fős csoportokban az SS ponyvával lefedett teherautóin csempészték ki őket.[12]

A magyarországi német népcsoport vezetősége élénken érdeklődött a Duna menti német autonóm terület tervei iránt. Úgy vélte: a dél-dunántúli és nyugat-magyarországi német te-

lepülésterületek a német birodalomhoz vezető korridor szerepét tölthetnék be. E felfogás szerint a német kisebbségi problémák gyökeres megoldását az jelentené, ha áttelepítés, illetve lakosságcsere útján az egész magyarországi németséget a Dunántúlra kocentrálnák, amely német védnökség alá kerülne.[13] Az ilyen elképzelések bizonyos mértékig talajra találtak a dunántúli németségben, hiszen mint Baranya megye főispánja jelentette, a volksbundisták „állandóan híresztelik a Dunántúlnak a német birodalomba tervezett bekebelezését és a magyaroknak innét leendő erőszakos kitelepítését", s rámutatott, hogy „a német katonaság átvonulása alkalmával sorozatosan előfordult, hogy a volksbundisták a német hadsereget a Dunántúl birtokba vételére szólították fel".[14]

Hóman kifejtette májusban az autonóm területek létesítésével kapcsolatos elgondolását a németek előtt: „népi-német megyéket kell szervezni, népi-német főispánnal és népi-német közigazgatással, a következő területeken: 1. Erdélyben, 2. a Bánát nyugati részében (melyről azt reméli, hogy a keleti román rész kivételével Magyarország fogja megkapni), 3. Nyugat-Bácskában, 4. a baranyai szögletben és az ehhez északról csatlakozó területen. E területek más nemzetiségi beékelődéseit lehetőség szerint Magyarországon belül kell kicserélni úgy, hogy megközelítően homogén területek jöjjenek létre." Mint Hóman kijelentette, reméli, hogy e tervének a kormányt és Horthyt is meg tudja nyerni.[15]

Német részről azonban nem reagáltak Hóman tervére. A népi-német megyék ugyanis nem szüntetnék meg, hanem konzerválnák a hazai németség területi széttagoltságát, míg a Volksbund terve szerint a hazai németséget a Dunántúlra tömörítenék. Ez az országrésznyi nagyságú, egységes népi-német önkormányzati terület sem állna elszigetelten, hanem – korridor-szerepének megfelelően – egyfelől a Bácska–Bánát, másfelől az „Ostmark" németségével állna összeköttetésben.

A délvidéki területgyarapodás mintegy 150 000 – német

adatok szerint 173 000 – fővel szaporította a magyarországi németek számát. Egyes német jelentések szerint bizonyos magyar köröket annyira aggasztotta ez a számbeli megerősödés, hogy a német politikai befolyás túlzott megnövekedésétől tartottak, és úgy vélték, helyesebb, ha a magyar kormány egyelőre nem sürgeti a szintén erősen németlakta Bánát magyar kézre engedését.[16]

Ezt az aggodalmat alátámasztották az 1941 februárjában végrehajtott népszámlálás eredményei. Baschsal a miniszterelnökség egy vele rendszeresen összejátszó magas rangú tisztviselője – a legszigorúbb titoktartás feltételével – közölte, hogy a magyar kormány nem meri közzétenni a népszámlálásnak a német kisebbségre vonatkozó eredményeit, mert „740 000 személyt számláltak, aki magát német nemzetiségűnek vallotta, az anyanyelvet tudakoló kérdésre pedig még nagyobb számú személy, mégpedig 950 000 jelölte meg a német nyelvet". Basch kötelességének érezte, hogy ezt az értesülését Steyer közvetítésével a Külügyi Hivatal tudomására hozza, ahol azt Martin Luther helyettes államtitkár 1941. június 19-én feljegyzésben rögzítette. Mint hozzátette: „a népszámlálás eredménye most hatásosan bizonyítja, hogy a magyarországi németség disszimilációja nem sejtett méreteket ölt", s hogy a magyar kormány számára „a németség tényleges számának közlése elviselhetetlen".[17]

A német Külügyi Hivatal nem kételkedett tehát a magyar miniszterelnökségről származó titkos információ adatainak hitelességében. Idevonatkozó speciális tudományos kutatás híján ezeket az adatokat csak mechanikusan szembesíthetjük a népszámlálás 1943-ban hivatalosan közzétett „ideiglenes, nem végleges" eredményeivel, amelyek azonban már a délvidéki területeken – 1941. október 10-én – megtartott népszámlálás adatait is magukban foglalják. Ezek Magyarország népességének nemzetiség szerinti megoszlásában 533 045 németet tüntetnek fel, az összlakosság 3,6 százalékát; míg az anyanyelv szerinti megoszlásban 719 762 a németek száma,

ami 4,9 százalékot jelent.[18] Az 1941. évi népszámlálásnak csak a felszabadulás után, 1947-ben közzétett végleges eredményei szerint – a Délvidéket is magában foglaló megnagyobbodott országterületen – 658 928 volt a német anyanyelvűek és 495 850 a német nemzetiségűek száma. (Az országgyarapodások előtti, trianoni országterület viszonylatában 477 057, illetve 303 419.)[19]

Ha figyelmen kívül hagyjuk a Basch által szerzett információ bizonyítatlan adatait a népszámlálási eredményről – amelyet a német Külügyi Hivatal nagy disszimilációs sikerként könyvelt el –, a hivatalosan közzétett adatok alapján, az anyanyelvi statisztikát tekintve, legfeljebb az asszimilációs folyamat lefékeződése állapítható meg. A német anyanyelvet vallók 75,25 százaléka (a trianoni országterületen 63,6 százaléka) vallotta magát egyben német nemzetiségűnek is. Ezt az arányt, a Volksbund disszimilációs törekvései miatt, magyar politikai körök aggasztónak találták, jóllehet az öntudatos németek nagy többsége – minden volksbundista befolyás ellenére – a magyarországi németség és nem a német nép magyarországi „népcsoportja" tagjaként vallotta magát németnek. A további fejlemények szempontjából is tragikus körülmény, hogy a magyar politika nem segítette elő megfelelően a német érzelmű, de nem náci németek elhatárolódását, nem tette lehetővé szilárdan magyar talajon álló, de kifejezetten német jellegű önálló szervezkedését. Ezért a német nemzetiségi öntudata mellett is feltétlenül államhű tömeg többnyire passzivitásban maradt, nem lehetett olyan értelemben magyar érzelmű, ahogyan a már többé-kevésbé asszimilálódottak.

A Volksbund is végrehajtotta a német népcsoportra vonatkozó saját „népszámlálását", s annak anyagát Bécsbe juttatta a Wilfried Krallert vezetése alatt álló, délkelet-európai sajtószolgálatnak álcázott információs központhoz.[20] E népszámlálás – szintén „nem végleges" – eredménye a népcsoportszervezet sajtója és általában a német népiségi sajtó útján vált is-

meretessé, amely hamarosan 1 250 000 magyarországi németről kezdett írni (a Magyarországhoz csatolt délvidéki területek németségét is beleértve). Hangsúlyozta ezzel kapcsolatban, hogy az ismételt területgyarapodások nyomán a magyarországi német népcsoport immár a „Südostraum" legnagyobb népcsoportjává lett. Az 1944 augusztusában lezárt „állományfelvétel" végleges eredménye 1 314 410 népi-német.[21]

A túlzásokat leszámítva is jelentős számbeli növekedésen kívül nagyon fontos minőségi hatással járt a bácskai németek bekapcsolódása a magyarországi német népcsoportba. A jugoszláv uralom évei alatt a bácskai németek a szervezettség magas fokára jutottak. Hasonlóval a magyarországi németség először akkor találkozott, amikor az észak-erdélyi németek kapcsolódtak be viharos lendülettel a magyarországi népi-német mozgalomba. Az erdélyi és bácskai, szélsőségesebben radikális nemzetiszocialista népi-németek együttesen már olyan erőt képviseltek a népcsoporton belül, amellyel Baschnak számolnia kellett, úgyszintén erőszakos vetélytársaival, az erdélyi Schönbornnal és a bácskai Spreitzerrel.[22]

A budapesti nemzetközi vásár megnyitására a német birodalom képviseletében május 1-én a fővárosba érkezett Baldur von Schirach, Bécs város birodalmi helytartója. Látogatást tett Baschnál a Német Házban, és felvetette: itt az ideje, hogy a Volksbund német nemzetiszocialista párttá alakuljon át, amely a német birodalmi NSDAP-vel lenne azonos.[23] A népcsoportvezető ezzel kapcsolatban feltehetően arra utalt, hogy a háború tartamára külpolitikai okokból kötve van a keze. Wilhelm Zimmermann május 22-én Felsőnána községben (Tolna m.) mondott beszédéből kiderül: a vidéki szervezeteket e kérdésről úgy informálták, hogy „a VDU mostani formájában nem végleges; a háború után más szervezetet fognak alakítani".[24]

A Volksbund taglétszáma az 1940. októberi 53 000-ről 1941 tavaszáig 97 000-re, helyi csoportjainak száma 167-ről 410-re emelkedett.[25] A Jugoszlávia elleni hadjárat időszaká-

ban újabb nagyarányú beáramlás jelei mutatkoztak, Basch azonban ezt konjunkturális jelenségnek ítélve, időleges tagfelvételi zárlatot rendelt el: „a Volksbundban csak öntudatos nemzetiszocialista népi-németekre van szükség". Tagfelvételt egyelőre csak azokban a községekben engedélyezett, amelyekben eddig még nem alakult Volksbund helyi csoport.[26]

A Volksbund térhódításában nagy szerepet játszott szociális demagógiája. „Németországban ma már nincs elnyomó és elnyomott, csak német" – hirdették a Volksbund propagandistái, akik, ha kellett, látványosan támogatták a német napszámosok bérköveteléseit, ugyanakkor olcsó műtrágya juttatásával igyekeztek megnyerni a német gazdákat; s előre beharangozták a létesítendő – minden népi-németre kiterjedő – átfogó szociális intézmény, a Német Népsegély áldásait.[27] A Volksbund jogvédő csoportja nagy buzgalommal végezte az egyéni sérelmek felvételét, amelyek alapján Basch sorszámozott panaszok százait juttatta el a magyar kormányhoz, de ugyanakkor – Steyer közvetítésével – a német birodalmi Belügyminisztériumhoz is.[28]

A főváros környékének német falvaiban az SZDP megpróbálta a volksbundistákkal szemben összefogni német nemzetiségű, illetve származású tagjait; e célból május 18-án Budaörsön megbeszélést tartott az e községekből megjelentekkel. Az SZDP pozíciói azonban még olyan helyen is kilátástalanná váltak, mint a korábban viszonylag erős szociáldemokrata szervezettel rendelkező Soroksár, ahol a helybeli párt-végrehajtóbizottság jelentése szerint most „volksbund, nyilas és mindenféle politikai fajzat dühöng", s ezért a pártközpont egyetértésével *nem is kívánnak* indulni a rövidesen kiírásra kerülő községi választásokon.[29]

A Volksbund taglétszámának igen jelentős gyarapodása volt várható a „Schwäbisch-Deutscher Kulturbund" bácskai, öntudatos nemzetiszocialista tagjainak bekapcsolódásától. A bácskai Kulturbundnak a Volksbund keretei közé való beil-

lesztésére a tárgyalások már május közepén megindultak, amikor Basch és Goldschmidt Spreitzerrel Újvidéken folytatott megbeszélést. Minthogy azonban a Kulturbund a nemzetiszocialista szervezettség magasabb fokán állt, mint a Volksbund, s a szervezeti egyesítés nem járhatott a már eddig elért „eredmények" feladásával, a Volksbundot viszont az adott körülmények között nem lehetett egyhamar a Kulturbund szintjére emelni, a pünkösdre tervezett ünnepélyes egyesítést későbbre halasztották.[30]

Bárdossy – Teleki utóda a miniszterelnöki székben – kezdetben meglehetős határozottsággal lépett fel a Volksbunddal szemben, olyannyira, hogy Basch a legsúlyosabb következményektől, esetleg a Volksbund betiltásától félt arra az esetre, ha kiderül, hogy a kormány hozzájárulása nélkül titokban máris német birodalmi szaktanácsadók irányítják gazdasági szervezkedését. Ismételt sürgetéseire, melyek során hangsúlyozta, hogy a magyarországi német népcsoport jogállása a bécsi szerződés ellenére egészen más, mint a szlovákiai, romániai, horvátországi népcsoporté, a VoMi utasítására a tanácsadók a Volksbund veszélyeztetésének elkerülésére 1941. május elején kiköltöztek a Német Házból, és ezentúl a Mercur Bank (Gróf Tisza István u. 3. [ma: József Attila u.]) épületéből irányították a Volksbund gazdasági tevékenységét.[31] Goldschmidt helyettes népcsoportvezetőnek a magyar gazdaság elzsidósodásáról írt cikke a *Deutsche Zeitung* 1941. június 15-i számában jelezte, milyen irányban tervezi a Volksbund a népcsoport gazdasági előretörését.[32] Gröndahl, az egyik német birodalmi szaktanácsadó csak néhány nappal előbb jelentette, hogy a magyar gazdasági vállalatoknál dolgozó népi-németek számát növelni kell a zsidók kiszorítása révén, mert a német gazdasági érdekek szempontjából a legnagyobb jelentősége van az öntudatos németek beépülésének a magyar gazdaságba.[33]

Basch 1941. május 12-én, a Volksbund első (óbudai) óvodájának megnyitásán mondott beszédében kifejezte azt a re-

ményét, hogy „a hivatalos szervek álláspontja a hazai német kisebbséggel szemben rövid időn belül gyökeresen meg fog változni".[34] A népi-német óvodák és iskolák követeléséhez népi-német pedagógusok igénye társult; mint Wilhelm Zimmermann említett felsőnánai beszédéből tudjuk, a Volksbund országosan mintegy 200 „nem német érzelmű" tanító leváltását akarta egyúttal elérni.[35]

A Volksbund számára nagy jelentőségű volt, hogy átvehette a bácskai németség iskoláit, amelyek fenntartásáról a Német Iskolaalapítvány (Deutsche Schulstiftung) gondoskodott. Ennek elnöke, dr. Georg Grassl, 1941. június 6-án Basch népcsoportvezetőre ruházta át tisztségét.[36] A Volksbund most már a trianoni országterületen is mielőbb saját kezelésű iskolákkal kívánt rendelkezni, főleg olyan „veszélyeztetett" községekben, ahol erős az elmagyarosodás. Bár német felfogás szerint a bécsi szerződés alapján erre minden további nélkül jogosult, a magyar kormány álláspontjának kényszerűen engedve, a Volksbund a magánosok és társulatok (egyesületek) iskolafenntartási jogát szabályozó 1868: XXXVIII. tc. 16. §-ára, valamint az 1868: XLIV. tc. 26. §-ára hivatkozva nyújtotta be kérvényét 1941. június 13-án 23 saját létesítésű iskolára.[37]

Június 22-én a német haderő megtámadta a Szovjetuniót. Basch Berlinbe utazott – erről közelebbit nem tudunk –, ezalatt helyettese, Goldschmidt, egy népi-német szabadcsapat felállításáról tárgyalt Henry Esppel, az NSDAP AO magyarországi csoportja vezetőjével és Freyer professzorral, a budapesti Német Tudományos Intézet igazgatójával. A nyilasok is szabadcsapat felállítására készültek. Ekkor ugyanis még arról volt szó, hogy a magyar kormány csak szabadcsapatokba szerveződő önkéntesek küldésével támogatja a szovjetellenes hadjáratot. Erdmannsdorff követ azonban idejében jelezte, hogy a terv túlhaladott; a magyar kormány 26-án délelőtt elrendelte a mozgósítást.[38] A Berlinből ekkor hazaérkező Bascht Bárdossy azonnal fogadta, s megígérte neki, hogy lehetőség

szerint teljesíteni fogja a Volksbund kívánságait.[39] A német birodalmi szaktanácsadók működésének engedélyezését sürgető német jegyzékre azonban éppen ezen a napon elutasító választ adott: magyar részről is tudnak megfelelő szakembereket a Volksbund rendelkezésére bocsátani.[40]

Ennek az elutasító válasznak döntő szerepe lehetett abban, hogy Basch ismételt figyelmeztetései alapján, amelyek a bécsi szerződés elégtelenségére mindig nagy nyomatékkal mutattak rá, Lorenz, a VoMi főnöke és Ribbentrop megbeszélésén szóba került egy esetleges új, hatékonyabb „népcsoportegyezmény" kidolgoztatásának legnagyobb titoktartással kezelendő terve.[41]

Az új népcsoportegyezmény tervezete

A Szovjetunió elleni hadba lépést követően a magyar kormány engedélyezte, hogy a népi-németek ifjúsági szervezete, a Deutsche Jugend, megtartsa alakuló ünnepségét. 1941. június 29-én, a Baranya megyei Mágocson, 15 000 volksbundista fiatal részvételével került sor erre az eseményre, amelyen a birodalmi ifjúsági vezért (Reichsjugendführert) Ettinger SS alezredes képviselte. A budapesti német követségről dr. Rudolf Meckel népiségügyi referens (Volkstumsreferent) volt jelen. Basch beszédében hangsúlyozta, hogy a német ifjúságot „a Führer eszméi" hatják át, egyedül ezeket ismerik el, s „a Führer eszméi" Magyarországon ugyanazok, mint a német birodalomban, Romániában vagy Szlovákiában. Basch beszédének e részénél a katonás alakzatokban felsorakozott ifjúság „Ein Volk, ein Reich, ein Führer!" kiáltást hallatott.[1]

Bárdossy kifogást emelt a mágocsi országos ifjúsági gyűlés alkalmával erőteljesen kifejezésre jutott hitlerizmus miatt, és Pataky államtitkáron keresztül magyarázatot kért Baschtól. Ugyanekkor közölték Baschsal: a magyar kormány tudomást szerzett arról, hogy tervbe vették egy újabb szerződés kidolgozását a magyarországi német kisebbség ügyében. Basch tagadta, hogy e tervről bármit is tudna, hogy ilyesmihez a legkisebb köze is lenne, s a magyar kormány iránti lojalitását hangoztatva felajánlotta lemondását. Bárdossy egyrészt kül-

politikai okokból, másrészt egy Baschnál radikálisabb népcsoportvezető beállításától tartva nem fogadta el a lemondást; kijelentette, hogy Basch jó szándékában nem kételkedik, s július 16-ra magához kérette a Volksbunddal kapcsolatos problémák megbeszélésére.[2]

A Volksbund addigra panaszok özönével árasztotta el a miniszterelnökséget – július 14-én az 1208. panasznál tartottak. Minden esetben aláhúzták, hogy a német követséget igen érdekli a panasz tárgya, és jelentést vár az elintézés módjáról.[3] Ugyanakkor viszont a magyar hatóságoktól és magánszemélyektől a volksbundista terror nagyarányú fokozódásáról érkeztek jelentések; sürgős védelmet kértek a kormánytól a magyar érzelmű németek számára. Baranya megye főispánja július 10-én jelentette, hogy a volksbundisták garázdálkodása miatt a magyar érzelmű németek végletekig elkeseredtek, a kormányzatba vetett hitük és bizalmuk napról napra csökken; „igen sokan megunják ezt az állandó küzdelmet, és jobb érzéseik ellenére tömegesen csatlakoznak a Volksbundhoz, csak azért, hogy békés életük és munkálkodásaik lehetőségeit biztosítsák".[4]

A miniszterelnökkel folytatott tárgyalás alkalmával Basch ismét lojalitását hangsúlyozta, s arra hivatkozott, hogy a Volksbundon belül erős radikális ellenzéke van, amely német birodalmi tényezőktől is támogatva erélyesebb vonalvezetésre kényszeríti. Az előterjesztett különféle konkrét kívánságok közül mindenekelőtt a Mágocson megalakult Deutsche Jugend alapszabályainak jóváhagyását szorgalmazta.[5]

E megbeszélés után egy héttel, a német kormány július 23-i jegyzéke tudatta a magyar kormánnyal, hogy az elutasító választ nem fogadja el, és változatlanul ragaszkodik a német birodalmi szaktanácsadók magyarországi működéséhez.[6]

A német kormánynak ez a jegyzéke ismét a bécsi népcsoportegyezményre hivatkozott, mint jogalapra, de a Külügyi Hivatal „Deutschland" elnevezésű osztályán, ahol Helmut

Triska vezetésével külön előadói csoportja (Volkstumsreferat) volt a német népiségi kérdéseknek, már intenzíven foglalkoztak a Ribbentrop és Lorenz június végi megbeszélésén felmerült új, „tökéletesebb" népcsoportegyezmény előkészítésével. A „Deutschland" osztályt vezető Martin Luther helyettes államtitkár azonban mindenekelőtt megbízható információt akart kapni a délkelet-európai németség további sorsát meghatározó hitleri tervekről, mert bizalmasan úgy értesült, hogy a Führer épp a napokban döntött kitelepítésükről a német birodalomba. Luther ezért július 24-én arra kérte Ribbentrop külügyminisztert, hogy „magát a Führert kérdezze meg ebben az ügyben". Ribbentrop válasza augusztus 2-án érkezett meg: „A Führer úgy döntött, hogy a népi-németek kitelepítése Délkelet-Európából a háború tartama alatt elmarad. A háború befejezése utánra tűzték ki a népi-németek ki-, illetve áttelepítését."[7]

E válasz értelmezéséhez tudnunk kell, hogy július 15-e óta két olyan tervezet feküdt Hitler előtt, amelyek ellentétes módon jelölték meg a délkelet-európai országok németségének jövőbeli sorsát: 1. Dr. Konrad Meyer-Hetling professzor, a berlini egyetem agrárügyi és agrárpolitikai intézetének igazgatója, mint a Birodalmi Biztonsági Főhivatal II. (tervezési) főosztályának vezetője Himmler megbízásából telepítési és térségrendezési tervet dolgozott ki, s a bekebelezett lengyel területek gyors elnémetesítéséhez szükséges telepestömegeket részben a délkelet-európai országok németségéből akarta biztosítani. 2. Dr. Wilhelm Stuckart belügyi államtitkár emlékirata viszont a volt jugoszláv államterület németségének jövőjét nem a hódított lengyel területekre történő kitelepítésben, hanem a német birodalom számára gazdasági és hatalompolitikai szempontból egyaránt rendkívül fontos Duna vonalához való tömörítésében, áttelepítésében jelölte meg.[8] E két terv tanulmányozásához természetesen időre volt szükség, s Hitler úgy döntött, hogy a háború befejezéséig, amit persze ekkor nem gondolt különösebben távolinak, nem indít kite-

lepítési akciókat a délkelet-európai országokból. A Führer döntéséről tájékoztató válasz „ki-, illetve áttelepítés" kifejezése arra látszott utalni, hogy a kitelepítés a délkelet-európai országok német lakosságát nem fogja globálisan érinteni, hanem valószínűleg csak „népességfölöslegét", s a zöm – megfelelő áttelepítések által koncentrálva – megmarad délkelet-európai német előőrs szerepében. Ez megerősítette azt a törekvést, hogy a legnagyobb német népcsoporttá vált magyarországi németség helyzetét „alapvetően" rendezzék.

A Führer döntéséről informáló távirat vétele után Helmut Triska a Külügyi Hivatalból és Hermann Behrends a VoMi helyettes vezetője azonnal Budapestre utaztak. A német követségen több napos tanácskozás kezdődött, amin részt vett Jagow, az új német követ, Werkmeister követségi tanácsos, Meckel, a követség népiségügyi referense, Basch magyarországi, Janko bánáti német népcsoportvezető és dr. Georg Kiesel, a szerb Bánát német katonai parancsnoka is. Az augusztus 6-án végződő tanácskozáson olyan állásfoglalás született, hogy egyelőre nem ajánlatos a Bánát átengedése a magyaroknak, egyrészt a szerbek érzékenységére és a románok ellenzésére való tekintettel, másrészt azért, mert a teljes értékű népcsoport-autonómiát élvező bánáti németek nem kívánkoznak a népcsoportjogilag egyáltalán nem kielégítő magyarországi viszonyok közé. Elvetették a Stuckart-féle memorandum egyik mellékletében szereplő elképzelést, hogy a bácskai és a bánáti németekre való tekintettel a bécsi népcsoportegyezményt kiegészítő egyezményt készítsenek elő, ehelyett az egész magyarországi német népcsoportra vonatkozó új egyezmény tervezetének kidolgozása mellett döntöttek. Arra számítottak, hogy az új népcsoportegyezményt majd a Bánát átengedése fejében fogadtatják el a magyar kormánnyal.[9] Az a körülmény, hogy a Bárdossy-kormány valami módon máris értesült az új szerződés tervéről, a jelek szerint a legkevésbé sem befolyásolta a szerződéstervezet kidolgozását.

I. A népcsoport felépítése.

1. A magyarországi német népcsoport közjogi értelemben vett jogi személyiség, amely a személyi autonómia alapelvei szerint szerveztetik, és amelyet a királyi magyar kormánnyal szemben a népcsoportvezető képvisel.

2. A német népcsoporthoz tartozik minden népi-német, akinek népiségi ismertetőjegyei a német néphez tartozást láthatóan meghatározzák, vagy aki magát németnek vallja, és a népcsoport vezetősége népi-németnek elismeri.

3. A német népcsoporthoz tartozást egy folyamatos, a népcsoport által vezetett nemzetiségi nyilvántartás rögzíti. A népcsoportnak joga van ahhoz, hogy a nemzetiségi nyilvántartás felülvizsgálatára népszámlálásokat tartson. A nemzetiségi nyilvántartás közjogi okmánynak számít.

4. A német népcsoportnak jogában áll a nemzetiségi nyilvántartásában szereplő személyeket megadóztatni; szükség esetén az adók behajtása az állami adók behajtásához hasonlóan történik.

5. A német népcsoport belső felépítése egy statutum alapján történik, amelyet a népcsoport hoz, és a kormányzó hagy jóvá. Ez a statutum állami törvény jogerejével bír.

II. Gazdálkodás.

6. A német népcsoporthoz tartozók minden foglalkozást ugyanazon feltételek mellett űzhetnek Magyarországon, mint a többi magyar állampolgár.

7. A német népcsoporthoz tartozóknak joguk van mindenféle gazdasági egyesületbe és szövetségbe, különösen szövetkezetekbe, részvénytársaságokba, jóléti intézményekbe tömörülni, valamint saját bankokat és hitelintézeteket alapítani. Valamennyi német gazdasági ágazat jogosult arra, hogy saját ellenőrző és csúcsszervezeteket létesítsen. A fent említett intézmények nincsenek alárendelve a hasonló állami szerveknek.

8. A királyi magyar kormány a népi-német gazdasági vállalatoknak csúcsszervezeteiken keresztül közvetlen gazdasági forgalmat engedélyez a német birodalommal. Kötelezi magát, hogy ezt a forgalmat semmiféle törvényi vagy rendeleti intézkedéssel nem korlátozza.

9. A királyi magyar kormány engedélyezi német birodalmi tanácsadók működését a népi-német gazdasági szervezeteknél, és kérelemre mindig megadja számukra a be- és kiutazási engedélyt.

10. Az ingatlanforgalomban a német népcsoporthoz tartozók semmiféle korlátozásnak nincsenek alávetve.

11. Az árjásítás keretében a népi-német gazdaság jogosult arra, hogy teljesítményeinek megfelelő részt biztosítson magának.

12. Minden központi gazdasági intézkedés, rendelet, hirdetmény stb. német nyelven *is* közzététetik.

13. A német hivatásszervezetek tagsága mentesül a megfelelő állami hivatásszervezetek tagsága alól.

III. Közigazgatás.

14. A német településterületeket a királyi magyar kormány a népcsoportvezetőséggel egyetértésben saját közigazgatási és bírósági kerületekre, területekre és főterületekre (Kreis, Gebiet, Obergebiet) osztja. A királyi magyar kúrián mint legfelső törvényszéken, a közigazgatási bíróságon, valamint minden egyéb, az egész országra illetékes állami és más csúcsszervezeteknél, a gazdasági szervezetek kivételével, német szekciók állíttatnak fel.

15. A 14. cikkelyben említett helyek tisztségviselőit a királyi magyar kormány a népcsoport-vezetőség javaslatára választatja meg, illetve nevezi ki.

16. Azokon a közigazgatási területeken, amelyeken a német népcsoporthoz tartozók az össznépesség legalább 20 százalékát, illetve a nem szláv lakosság legalább 20 százalékát teszik, a hivatalos nyelv a német. Ezekben a körzetekben a magyar néphez tartozó állampolgárok ugyanazon jogokat élvezik, mint a német népcsoporthoz tartozók Magyarországon egyebütt. A német népcsoporthoz tartozók beadványaikat a központi hatóságokhoz német nyelven intézhetik.

17. Azokban a járásokban, amelyekben mind a magyar néphez, mind a német népcsoporthoz tartozó állampolgárok kisebbségben vannak, a tisztviselőket magyar és német népiségű személyekből a két nemzetiség számszerű arányában nevezik ki és választják. A német tisztviselők kinevezése és választása a 15. cikkelyben meghatározottak szerint történik. E járásokban a hivatalos nyelv a magyar, illetve a német.

18. A királyi magyar kormány a német tisztviselők mellé német birodalmi tanácsadókat engedélyez, s hozzájárul ahhoz, hogy a német népcsoportból a hivatalnokokat és hivatalra pályázókat a német birodalomban képezzék ki.

19. A befolyó adók és más közilletékek a népcsoport tényleges adóteljesítményének figyelembevételével a részesedésnek megfelelően fordíttatnak közcélokra a népi-német területeken.

IV. Művelődés.

20. A királyi magyar kormány elismeri a német népcsoport jogát arra, hogy egész kulturális életét, különösen iskola- és egyesületi ügyét, valamint ifjúsági szervezetét autonóm módon alakítsa. A népcsoport által szükségesnek

ítélt ilyenfajta szervezetek alapítása állami szerv részéről semmiféle további közigazgatási aktust nem igényel. A királyi magyar kormány ezen a területen is német birodalmi tanácsadókat engedélyez.

21. A királyi magyar kormány kötelezi magát, hogy a népi-német lakosságú községekben levő valamennyi állami, egyházi és községi népiskolát, polgári iskolát, szakiskolát, valamint óvodát egy éven belül átadja a német népcsoportnak. Ez a kötelezettség nem terjed ki azokra az iskolákra, amelyekben a magyar néphez tartozó tanulók többséget képeznek.

22. Azon helységek iskolaköteles ifjúságát, amelyekben ezek száma a 20-at nem éri el, a népcsoport kerületi intézetekben fogja össze, hogy azok a szükséges iskolai oktatásban és nevelésben részesüljenek.

23. A népcsoport iskoláinak és nevelőintézeteinek tannyelve német. Az államnyelvet tantárgyként tanítják.

24. A német népcsoport minden iskolájának és nevelőintézetének tanerőit a népcsoportvezető nevezi ki. A német népcsoportnak joga van arra, hogy szükség esetén német birodalmi tanerőket alkalmazzon.

25. A német népcsoporthoz tartozóknak korlátlan joguk van arra, hogy német elő- és családnevet viseljenek, s hogy nem német nevüket németre változtassák.

26. Német nyelvű újságok, folyóiratok és egyéb publikációk kiadása semminemű korlátozás alá nem eshet.

27. A német népcsoporthoz tartozóknak joguk van szabad és akadálytalan érintkezésre kulturális területen a nagynémet anyaországgal; különösen nem származik semmi hátrányuk abból, hogy magukat nemzetiszocialista világnézetűnek vallják. Német kultúrjavak, különösen könyvek, filmek stb. behozatala nem esik korlátozás alá.

V. Védkötelezettség.

28. A királyi magyar kormány gondoskodik arról, hogy a német népcsoporthoz tartozók honvédelmi kötelezettségük leszolgálásakor külön, népi-német vezetésű csapatrészekben legyenek összefogva. Ezek a csapatrészek az abszolút vagy relatív német többségű járásokban helyeztetnek el.

29. A királyi magyar kormány egyetértését nyilvánítja azzal, hogy a német népcsoporthoz tartozók saját kívánságukra a német Véderő és a Fegyveres-SS egységeiben kapják meg katonai kiképzésüket. Ezt a szolgálati időt beszámítják az általános magyar katonai szolgálatba.

30. A népi-német ifjúságot Magyarországon nem szabad katonai előképzésre igénybe venni; az eddig a leventeszervezetben történt katonai előképzést és nevelést a népcsoport ifjúsági szervezetében kapja meg. A német népiségű ifjúság a továbbiakban kizárólag csak a saját népi ifjúsági szervezethez tartozhat. Jogában áll továbbá a német népcsoportnak, hogy munkaszolgálatot szervezzen.

31. A királyi magyar kormány kötelezi magát arra, hogy az ország minden törvényét és rendeletét ezen szerződés alapelveihez igazítja.

32. Addig az időpontig, amíg ezen szerződés egyes rendelkezései nincsenek végrehajtva, nem lehet a népi-németeknek a visszacsatolt területeken meglevő intézményeit azokra nézve kedvezőtlenül megváltoztatni.

33. Amennyiben ezen szerződés rendelkezéseinek megvalósítása során véleményeltérések támadnának a királyi magyar kormány és a német népcsoport vezetősége között, úgy a szerződést kötő mindkét fél diplomáciai úton fogja azokat rendezni.

34. A királyi magyar kormány e szerződést – érvénybe lépése után 2 hónap lefolyása alatt – a szükséges törvényhozási eljárásra bocsátja.

35. Ez a szerződés magyar és német nyelven, két példányban készült, mindkét szöveg mértékadónak számít.

36. A szerződés az aláírás napján lép érvénybe. Ennek megerősítésére a szerződést kötő mindkét fél meghatalmazottjai e szerződést saját kezűleg aláírták és lepecsételték."[10]

Ha e hat fejezetből álló szerződéstervezetet a három fejezetből álló 1940. évi bécsi szerződéssel egybevetjük, mindenekelőtt azt kell megállapítanunk, hogy az új szerződés tervezetéből jellemző módon teljesen hiányzik a magyar állam iránt kötelező lojalitás kifejezése, amelyet a bécsi szerződés II. fejezete szögez le. De nyomtalanul eltűnt a III. fejezet is, amely a Magyarországhoz csatolt erdélyi területek német lakosságának biztosítja a német birodalomba való átköltözködés lehetőségét. Ezt a lehetőséget a volt jugoszláv területek németségére vonatkozólag fel sem veti. A zárórendelkezések közt csupán arról van szó, hogy a visszacsatolt területek német lakossága átmenetileg sem kerülhet kedvezőtlenebb viszonyok közé (32.). Az áttelepítési program délkeleteurópai viszonylatban még tisztázatlan volta és az akció függőben hagyása, valamint az a körülmény, hogy ez a Volksbund-ellenes magyar propaganda által erőteljesen felhasznált kérdés a népcsoportot szerfelett nyugtalanította, egyaránt amellett szólt, hogy az új szerződésben az áttelepítésről ne essék szó.

Az összesen 36 pontból álló szerződéstervezet I–IV. fejezete lényegében a bécsi szerződés 8 pontból álló I. fejezetét bontja ki részletesebben: 27 pontban sorolja fel a népcsoport felépítésére vonatkozó alapelveket, valamint a gazdálkodás, közigazgatás, művelődés területén követelt jogokat. A bécsi szerződéshez képest számos új pontot tartalmaz, de ezek egy részét valójában már az 1940. júniusi nyilas nemzetiségi törvényjavaslattal megpróbálták becsempészni.

Teljes mértékben új a 3 pontból álló V. fejezet, amely kiveszi az állam kezéből a népi-német ifjúság katonai előképzését, s a szlovákiai német népcsoporthoz hasonlóan külön népi-német csapatrészeket kíván felállítani a honvédségen belül. Ugyanakkor biztosítani kívánja a német haderő kötelékében való önkéntes szolgálat legális lehetőségét is; a romániai német népcsoporttól kölcsönzött minta alapján pedig népi-német munkaszolgálat megszervezésére akar jogot szerezni. Végül a bécsi egyezményben egyáltalán nem szereplő „zárórendelkezések" 6 pontja közül a törvénybe iktatásra vonatkozó, 31. számú a legjellemzőbb, amely azt igényli, hogy az ország minden törvényét és rendeletét e szerződés alapelveihez igazítsák.

A szerződéstervezet részletekbe menő, immár kibúvókat nem engedő megfogalmazásával különösen érzékletessé teszi azt a törekvést, hogy a magyarországi német népcsoport valósággal állam legyen az államban. Erre utal, hogy a népcsoport lényegében az államhatalom beleszólását nem engedve, viszont a jóváhagyást elvárva, saját alkotmánya alapján kívánja berendezni és folytatni életét, s ezt a statútumot állami törvény szintjére akarja emeltetni. Mint az állam a maga állampolgárait, úgy tartja nyilván a népcsoport is a hozzája tartozókat – hogy kiket tekint ilyeneknek, maga dönti el –; népszámlálásokat végez körükben, s azt igényli, hogy a népcsoport nyilvántartását, népszámlálási eredményeit az állam közjogi érvényűnek fogadja el. A népcsoport jogot formál arra, hogy tagjaira adót vethessen ki, s azokat az ál-

lami adókhoz hasonlóan hajthassa be; ugyanakkor kiköti, hogy az állami adóbevételből a népi-német településterületek a népcsoport adózási teljesítménye arányában részesedjenek. Jogot formál saját közigazgatási területekre (az ország egyéb részein a népcsoport-autonómia személyi jellege biztosítja a népcsoporthoz tartozók jogait), ahol a tisztviselők kinevezésére, illetve megválasztására a népcsoport tesz javaslatot. (Vegyes lakosságú körzetekben – a szláv lakosság kirekesztésével – számarányuknak megfelelően osztoznak a magyarokkal a helyi hatalomban.) A hivatalos érintkezésben a német nyelvet használhatja azokban a közigazgatási körzetekben, ahol – az esetleges szláv lakosságot leszámítva – a lakosság legalább egyötödét teszi. (A bécsi egyezmény ugyanezekben az összlakosság legalább egyharmadát kívánta.) Az országos, központi szervekben külön német szekciókat követel. Önálló gazdasági szervezkedésre törekszik, saját szövetkezeteket, bankokat stb. akar létesíteni, amelyek ne legyenek alárendelve a magyar állami szerveknek, tevékenységüket a magyar állam ne ellenőrizhesse. Követeli a német községek valamennyi iskoláját, hogy azokban a népcsoport-vezetőség által kinevezett pedagógusok a kívánt szellemben tanítsanak. Külön német ifjúsági szervezetet követel, valamint azt, hogy a honvédségen belül felállított külön német alakulatokat német vezetéssel német településterületeken állomásoztassák. Az általános, minden vonatkozásban kinyilvánított elkülönülési tendenciával sajátos módon összeférhetőnek tartja, hogy a népcsoport intézményeinek (pl. iskoláinak) fenntartásához az állam anyagi eszközeivel járuljon hozzá!

Világosan kitűnik a szerződéstervezetből, hogy amilyen mértékben lazítja a magyarországi német népcsoport az állammal való kapcsolatait, s kivonja magát a magyar állam hatalma, ellenőrzése alól, olyan mértékben biztosít szervezett befolyást minden téren a német birodalomnak. Különösen jól érzékelteti ezt a német birodalmi tanácsadók e szerződés keretében való legalizálására irányuló törekvés, valamint a né-

met birodalmi tanerők magyarországi alkalmazásának, a népinémet közigazgatási tisztviselők németországi kiképzésének, és a németországi katonai kiképzés lehetőségének követelése. Közvetlen gazdasági forgalom és korlátlan kulturális kapcsolat a magyarországi német népcsoport és a német birodalom közt, s különösen a német nemzetiszocialista világnézet megvallásának ezúttal is nyomatékosan hangsúlyozott szabadsága: – ezek e viszony további legjellemzőbb vonásai.

E szerződéstervezet végül is nem valósult meg. Továbbra is az 1940. évi bécsi népcsoportegyezmény maradt az a „jogalap", amelyre a német birodalom, illetve a Volksbund a magyarországi német népcsoporttal kapcsolatos követeléseinél hivatkozhatott, de abban a konkrét értelmezésben, ahogyan azt a fenti új, „tökéletesebb" egyezmény tervezete kifejezte. E tervezetből kaphatunk valóságos képet arról, hogyan értelmezték a magyar államon belül kiépítendő német népcsoport-autonómiát.

A német „népiségi harc" és a német–magyar közös harc

„Az a várakozás, hogy Magyarország bekapcsolódása a Szovjetunió elleni háborúba a magyarországi németséggel való bánásmód javulását fogja eredményezni, nem igazolódott" – állapították meg 1941 őszén a német birodalmi vezető körök bizalmas tájékoztatását szolgáló jelentések.[1] Ellenkezőleg: az a körülmény, hogy Bárdossy szeptember 5-én lemondásra kényszerítette a magyarországi német hatalmi politika egyik legfőbb eszközét és reménységét, Werth Henrik vezérkari főnököt, akinek a népi-német mozgalommal – még Bleyer idejéből – szoros kapcsolatai voltak, az emiatt teljesen konsternált Volksbund-vezetőségben komoly aggodalmat keltett, hogy ez nem egy németellenes politikai irányváltozás jele-e.[2] A veszélyesnek ítélt helyzetben a németek azonnal lépéseket tettek a magyarországi belpolitika szélsőjobboldali erőinek összefogására. A Volksbundhoz való viszony szempontjából már régóta megoszló nyilas táborból szeptember 13–17. közt kiválásra bírták a német népiségi elvet és törekvéseket fenntartások nélkül respektáló Pálffy-féle pártot, amely Imrédy Magyar Megújulás Pártjával megegyezve, létrehozta a Nemzetiszocialista Pártszövetséget. A továbbiakban ez lett a magyar kormányra gyakorolt szélsőjobboldali nyomás legfőbb eszköze a németek kezében; Szálasi pártja a szovjetellenes háborús propagandában való buzgó részvételével, a volksbundistákkal

e téren megmutatkozó „testvéri együttműködésével" sem tudta gyengíteni a németek és különösen a volksbundisták vele szemben táplált gyanakvását és a hungarizmus ideológiájának elutasítását.[3]

A magyar kormány részéről természetesen szó sem volt valamiféle „németellenes fordulatról", de kétségtelen, hogy megpróbálta megakadályozni a háborús részvétel kereteinek kitágítását, s elkerülni a németekkel való katonai együttműködés olyan belpolitikai következményeit, amelyek többek közt nemzetiségpolitikája elveinek teljes feladására s a német népcsoport-autonómia akadálytalan kiépítésére vezethetnének. Mint Baschék egyik Berlinbe juttatott feljegyzése megállapítja, a magyar kormány a Volksbundot a bécsi egyezmény ellenére továbbra is csak egyesületnek tekinti, amely nem fejthet ki alapszabályaitól eltérő, azt meghaladó tevékenységet; kizárólag tagjaival rendelkezhet, akik szabad elhatározásuk szerint léphetnek be vagy hagyhatják el; a Volksbundnak az államra vagy annak hivatalaira nincs olyan befolyása, mint a szlovákiai, romániai, horvátországi német népcsoport szervezetének. „A népcsoport-vezetőség természetesen arra törekszik, hogy világossá tegye a magyar kormányzati helyek előtt: a szerződés révén a népcsoport közjogi testület, és a Volksbund e jogi személy reprezentánsa lett, s így a népcsoport-vezetőség életre fogja hívni mindazokat az intézményeket, amelyeket szükségesnek tart, illetve amelyekkel a szomszéd országok német népcsoportjai rendelkeznek. A magyar kormány azonban konokul ragaszkodik ahhoz, hogy – a bécsi szerződés ellenére – a népcsoport a magyar törvények keretei közt terjessze elő igényeit, s azok tekintetében a kormány esetenként foglaljon állást."[4]

Ez volt tehát a helyzet egy évvel a bécsi „népcsoport-egyezmény" aláíratása után, az új egyezmény tervezetének kidolgozása idején, s Basch szeptember 26-i újabb tárgyalása Bárdossy miniszterelnökkel minden tekintetben ezt a helyzetet tükrözte.[5]

A megbeszélés egyik fő témája a Deutsche Jugend alapszabályainak jóváhagyása volt. Minthogy az alapszabály-tervezet szerint „a DJ-tagság más ifjúsági szervezethez vagy egyesülethez való tartozást kizár"[6] – így a leventeszervezethez való tartozást is! –, Bárdossy elzárkózott az alapszabályok ebben a formában való jóváhagyása elől, habár Béldy Alajos tábornok, az ifjúság honvédelmi nevelésének országos vezetője (IHNOV) berlini tárgyalásai teljesen sikertelenek maradtak.[7] A DJ mintájául szolgáló Hitlerjugend magyarországi látogatásra küldött egyik csapatának augusztus 22-i garázdálkodása Debrecenben – behatoltak a zsinagógába, betörték ablakait és szétzúzták berendezését, a tóratekercset a földre dobták[8] – éppúgy intő jel volt, mint a volksbundista főiskolai hallgatók (Studentenschaft) balatonfüredi nemzetiszocialista demonstrációja. Míg a debreceni rendőrség tétlen maradt, a volksbundista diákok városlődi világnézeti táborozásának záróünnepélyét feltűzött szuronyú csendőrök zavarták szét augusztus 31-én.[9] Ugyancsak a népi-német ifjúsági szervezet előkészítése jegyében Arthur Axmann, a német birodalmi ifjúsági vezér meghívására augusztus második felében és szeptember elején, két turnusban, összesen mintegy 100, a DJ részére kiszemelt ifjúsági vezető utazott háromhetes németországi látogatásra.[10] A résztvevők egyike elmondotta, odakint arra figyelmeztették őket, hogy a lelkesedés nem elég, a volksbundista mozgalom még meglehetősen szétszórt és erőtlen: „Az Anschlusshoz emberek kellenek; e célból az ifjúságot alaposan elő kell készíteni, mert a Führert nem lehet ilyen rendezetlen viszonyok között Magyarországra várni."[11]

Basch másik fő követelése a Deutsche Volkshilfe elnevezésű országos népi-német szociális szervezet megalakításának engedélyezése volt. Bárdossy nem emelt kifogást az ellen, hogy ennek megalakítását a Volksbund október 19-re kitűzött rendes évi közgyűlése alkalmával Basch bejelentse, de engedélye csupán az alakuló gyűlés megtartására vonatkozott, a

szervezet tényleges működését az alapszabályok alapos vizsgálatától, illetve jóváhagyásától tette függővé.[12]

Az iskolaügyi kérdésekben folytatott tárgyalás közvetlen előzménye az volt, hogy bár Basch kifogásolta a február 1-én megjelent 700/1941. ME sz. rendelettel kapcsolatban a szülők iskolatípus-választási jogának megmaradását, és tiltakozott a vegyes tanítási nyelv alkalmazása ellen, a rendelet július 25-én megjelent végrehajtási utasítása (25 370/1941. VKM. sz.) fenntartotta a vegyes tannyelvű B-típust. A kormány remélte, hogy azok a szülők, akiknek gyermeke eddig vegyes tannyelvű iskolába járt, kérni fogják, hogy továbbra is megmaradhassanak emellett. A volksbundista propaganda és terror hatására azonban csaknem 200 vegyes tannyelvű iskolának végül is át kellett térnie a kisebbségi anyanyelvi (A-típusú) oktatásra.[13] Azt a követelést azonban, hogy a német kisebbségi iskolákat a Volksbund ellenőrizze, s hogy a Közoktatásügyi Minisztériumban külön osztályt létesítsenek a német iskolaügyek intézésére, Bárdossy kereken elutasította. A Volksbund csak a saját maga által fenntartott iskolákat ellenőrizhette, az állami tanfelügyelet megmaradása mellett. A június 13-án kért 23 Volksbund-iskola közül Bárdossy 18 létesítéséhez járult hozzá, s nem kifogásolta, hogy a Volksbund „Nemzetiszocialista Nevelőotthon" elnevezéssel, Nagykárolyban fiúinternátust állított fel. Ez volt az első, nevében is kifejezetten nemzetiszocialista típusú népi-német nevelőintézmény Magyarországon, amelyet a továbbiakban a Volksbund több hasonló létesítménye követett.[14]

A népi-német nevelőtestület (Erzieherschaft – vezetője: Wilhelm Zimmermann) részére a Volksbund augusztus 25-től 30-ig országos világnézeti tanfolyamot rendezett Budapesten. A Volksbund-iskolák tanerőin kívül olyan volksbundista pedagógusok is részt vettek ezen, akik állami, egyházi vagy községi iskolákban működtek. Részben a német birodalomból hívtak előadókat, ezek – mint büszkén hirdették – a nemzetiszocialista pedagógia olyan szakemberei, akik vezető

iskolapolitikai posztokat töltenek be. „Az előadások (Bethke: „Faji gondolat és nevelés", Balthasar: „Nemzetiszocialista nevelési és oktatási módszerek"; Klauke: „A Hitler Adolf-iskolák" stb.) nyomán minden résztvevő előtt egyértelműen világossá vált, hogy a mi hivatásunk napi aprólékos munkája is mily mértékben kell, hogy nemzetiszocialista világnézetünkre alapozódjék" – olvasható egy beszámolóban. Majd így folytatja: „Minden résztvevőbe kitörölhetetlenül belevésődött, hogy nemzetiszocialista magatartás és szakszerű pedagógusmunka nem két különböző dolog, hanem egyik a másiktól el nem választható; hogy a jövőben a pedagógus egész munkáját politikai magatartásának kell meghatároznia, és annak értéke csak nemzetiszocialista mércével lesz mérhető."[15]

Az iskolakérdéssel összefüggött a népi-németek különálló egyházi szervezkedésének ügye. Az egyházi kézen levő iskolákat igyekeztek a Volksbund kezére játszani, hogy ezzel is teret nyerjenek a nemzetiszocialista nevelés számára. A 90 százalékban evangélikus észak-erdélyi szászok egyházszervezeti különállását a magyar kormány történelmi jogon már a visszacsatoláskor elismerte. Az Erdélyi Német Evangélikus Egyház élén álló dr. Karl Molitoris vezéresperes 1941 őszén nyilvánosan is kijelentette, hogy az egyház aláveti magát Basch parancsainak, s „mihelyt a népcsoport abban a helyzetben lesz, hogy ő maga tudja biztosítani és gondozni iskoláit, az egyház iskoláit a népcsoportnak átadja".[16] A majdnem 40 000 főt számláló bácskai német evangélikusok 1941 augusztusában önkényesen léptek az elkülönülés útjára: az újverbászi Heinrich Meder lelkész vezetésével kimondták a Dél-magyarországi Német Evangélikus Egyház megalakulását. Ugyancsak a Volksbund befolyása alatt autonóm szervezkedett a mintegy 12 000 főnyi bácskai német református is, Peter Weimann lelkésszel az élen.[17] A bácskai németek egyházszervezeti különállását a magyar kormány nem hagyta jóvá, de kényszeredetten tűrte;[18] határozottan fellépett azon-

ban azon törekvésekkel szemben, amelyek már a trianoni országterületen is fenyegették az egyházak egységét. Így dr. Heinrich Mühlnek az 1940. novemberi memorandum szellemében megindított sajtópropagandáját az önálló német evangélikus egyház egész Magyarországon való kiépítése érdekében a *Deutsche Zeitung* – Basch által erélyesen kifogásolt – cenzúrázása során elfojtották.[19]

Fontos tárgyalási pont volt Basch és Bárdossy közt a népinémet tisztviselők kinevezése. Ez a kérdés elsősorban a Bácskában volt aktuális, ahol 1941. augusztus 16-án szűnt meg a megszállás során bevezetett katonai közigazgatás. Sepp Spreitzer mérnök, a Volksbund bácskai területvezetője, 5 főszolgabírói állást (Hódság, Apatin, Kula, Palánka, Zombor) akart bundista népi-németekkel betölteni; szerinte a német többségű községek elöljáróságában is kizárólag csak bundistáknak lehet szavuk. A belügyminiszter azonban csak a hódsági főszolgabírói állásra fogadta el a bundista jelöltet, a többit saját jelöltjeivel töltötte be.[20] A jegyzői állások betöltésénél Spreitzer 26 jelöltjét fogadták el; 9 esetben nem bundista németet állítottak be. A községi képviselő-testületekben és a vármegyei törvényhatósági bizottságban a népinémetek arányos számú helyet kaptak; ezeknek $^1/_4$-e nem volt bundista, s ezt Basch kifogásolta.[21]

Szóvá tette azt is, hogy nem megfelelő az együttműködés a magyar közigazgatás és a Volksbund között. „Ebben nagyrészt a volksbundisták a bűnösök" – jelentette ki a miniszterelnök, hozzátéve, hogy természetesen mindig hajlandó kivizsgálni a konkrét panaszokat. Ezután a magyar közvélemény bizalmatlansága miatt panaszkodott a népcsoportvezető, mire Bárdossy erre is azt válaszolta, hogy „a német részről történő túlkapások adnak ennek újabb és újabb tápot".[22] – Ekkoriban terjedt el a volksbundisták „Basch-huszárok" gyanánt való megvető emlegetése, szójátékszerű utalással azokra, akik a nemzeti elnyomatás egy sötét korszakában az ún. Bach-korszakban idegen érdekek szolgálatában állottak.[23] Elutasí-

totta Bárdossy Basch azon követelését is, hogy hetenként két-három alkalommal félórás Volksbund-műsort rendszeresítsenek a magyar rádióban.[24]

Bárdossy és Basch e szeptember 26-i tárgyalása alkalmával már a Magyarországhoz csatolt délvidéki területekről a parlamentbe behívandó népi-német képviselőkről is szó esett. Basch javaslata alapján Sepp Spreitzer, Franz Hamm és Josef Trischler, akik előzőleg a jugoszláv nemzetgyűlés tagjai voltak, a magyar képviselőház tagjai lettek, dr. Christian Welker, a „Selector" szövetkezet elnöke pedig a felsőházba került.[25]

A Volksbund gazdasági szervezkedésére ösztönzőleg hatott, hogy a bácskai németség jól kiépített szövetkezeti hálózattal rendelkezett.[26] Augusztusban megkezdődött a népi-német szövetkezeti mozgalom kiépítése immár a trianoni országterületen is, mindenekelőtt a dunántúli tejgazdaságok vonalán. Mathias Hubernek, a Deutsche Jugend kiszemelt vezérének irányításával, volksbundista agitátorok szállták meg Tolna, Baranya és Somogy megye német községeit, s mint egy jelentés megállapította, „kijelentették, hogy ezután, amit a magyarországi svábok termelnek, az csak Németországé lehet, és ők minden termelvényt a magyar gazdasági élet kikapcsolásával közvetlenül Németországban fognak értékesíteni".[27] Bár a miniszterelnökségen ez ügyben összehívott értekezleten az az álláspont alakult ki, hogy „külön exportnak nem lehet helye; a németek nem vehetik Magyarországot egy kalap alá Romániával, Szlovákiával stb.",[28] Győrffy-Bengyel Sándor közellátásügyi miniszter hozzájárult az „Agronomia" elnevezésű népi-német központi tejszövetkezet megalakításához. 1941. október 12-én a budapesti Német Házban került sor az alakuló ülésre, amely a szövetkezet elnökévé dr. Heinrich Mühlt választotta.[29] Ő másnap már be is nyújtotta a miniszterelnökségen a szövetkezetbe tömöríteni kívánt – egyelőre 60 – községi tejszövetkezet listáját, megjelölve azokat a zsidó kézen levő tejfeldolgozó üzemeket is, amelyeknek a Volks-

bund részére való átadását kérik. A szóban forgó 60 község tejtermelése napi 60 000 liter. Ha a Volksbund központi tejszövetkezete az ország valamennyi, szám szerint 220–250 német községi tejszövetkezetét magába olvasztja – s kétségkívül ez a távolabbi célkitűzése, akkor a magyarországi tejtermelés 40 százalékát vonja el a belső piactól.[30]

A népcsoport vezetősége elhatározta, hogy az eddiginél harciasabban lép fel a Volksbund október 19-re kitűzött évi nagygyűlésén. Erről írt beszámolójában Isbert, a DAI főmunkatársa is pusztán frázisnak minősítette a Magyarország iránti lojalitas megnyilvánulásait. Annál harsányabb volt a nagygyűlés részvevőinek magyarellenes fújjozása Basch beszédének mindazon részleteinél, ahol a népcsoportvezető a Volksbund törekvéseivel szemben magyar részről tapasztalható ellenállást szóvá tette.[31] A beszéd hangvételét és a részvevők tüntető magatartását a magyar kormány élesen elítélte.[32] Az eset az ország lakosságának széles körében, így a magyar érzelmű németek között is felháborodást keltett. Ságvári Endre, a Szociáldemokrata Párt Országos Ifjúsági Bizottságának (OIB) titkára, október 21-én Budakalászon tartott beszámolójában rámutatott, hogy a Volksbund vigadói nagygyűlése, ahol már nyilvánosan gyalázták a magyarságot, sokakat meggyőzött a magyarországi függetlenségi mozgalom indokoltságáról.[33]

Október 27-én Bárdossy magához kérette Jagowot – aki maga is jelen volt a nagygyűlésen –, hogy szóvá tegye előtte a történteket. Kijelentette: véleménye szerint a Volksbund vezetősége mesterségesen teremt olyan légkört, amely ellentétben áll a német–magyar barátsággal. Úgy látszik, a népcsoportvezető rövidlátóan és hamisan ítéli meg a helyzetet, a szudétanémetek módszereit alkalmazva felizgatja és nyugtalanítja a magyarországi németséget, amely évszázadokon át kölcsönös megbecsülésben élt a magyarsággal. A Volksbund vezetői jellemző módon nyíltan hirdetik: nem az a céljuk, hogy kívánságaik teljesítését megegyezés révén érjék el, hanem sokkal inkább harc útján akarják követeléseiket keresz-

tülvinni. Akkor, amikor Magyarország önzetlenül részt vesz a bolsevizmus elleni harcban, s a közös győzelemért nem jelentéktelen áldozatot hoz, a magyar nép nem tudja megérteni, hogy e bajtársi szövetséggel és mély barátsággal a közösen viselt harcban, a magyarországi németség egyidejűleg harcot visel a magyar állam ellen – mondotta Bárdossy. Ha a magyarországi németek tudatosan és szándékosan aláássák a kormány és a hatóságok tekintélyét, azt előbb vagy utóbb más oldalról is meg fogják kísérelni. A magyar állam már csak presztízsokokból sem tűrheti, hogy Basch és lapjai a magyar államot nyíltan ellenségnek bélyegezzék, különösen a létért folytatott közös küzdelem idején – mondotta a miniszterelnök. Kérte Jagowot, informálja Ribbentrop külügyminisztert erről a beszélgetésről, s figyelmeztessék a Volksbund vezetőit, hogy magatartásukkal rossz szolgálatot tesznek a német–magyar baráti viszonynak.[34]

E megbeszélés során jelentkezett először a magyar kormánynak az a – Kállay alatt még nagyobb szerephez jutó – taktikája, hogy a szovjetellenes harc közös érdekeire hivatkozva emeljen szót a belső rend volksbundista megbontóival szemben, s így próbálja elérni, hogy a Volksbundot maga a német birodalmi kormány rendszabályozza meg. Bárdossy arra célzott, hogy az államhatalom tekintélyének lejáratása, a belső rend meglazulása baloldali veszélyt is felidézhet.

Jagow ezután szemrehányást tett Baschnak, ami nemcsak a népcsoportvezetőt döbbentette meg, hanem a Külügyi Hivatalt is. Triska azonnal Budapestre utazott, és magyarázatot kért Jagowtól, aki arra hivatkozott, hogy ő az általános utasításnak megfelelően cselekedett. Még követi állomáshelye elfoglalása előtt, a Führer főhadiszállásán kapta az utasítást, mely szerint „a magyar kormánnyal és társadalommal mindig úgy kell érintkezni, hogy minden körülmények között a magyar szövetségi hűség legyen tárgyalásaink célja. Ez különösen érvényes a német népcsoport kérdéseire vonatkozólag."[35]

A Volksbund alakuló gyűlése (1938. november)

A német népcsoportszervezet vezetősége

Az első nagy volksbundista tömeggyűlés (Cikó, 1939. április)

Táblák jelzik, mely falvakból jöttek a résztvevők

Basch beszél

Menetel a német ifjúság

Goldschmidt és Basch

A hidasi országos nagygyűlés (1940. augusztus)

Jelen vannak a magyar csendőrök is

A Volksbund központja: a budapesti Német Ház

A tanácsterem

A házavatásra érkező Erdmannsdorff követ
és Behrends, a VoMi helyettes főnöke

Az első sorban: Brandt, Goldschmidt és Basch

A népcsoport-vezetőség bevonulása a volksbundista német ifjúság országos nagygyűlésére (Mágocs, 1941. június)

Meckel, Basch, Ettinger és Goldschmidt a díszemelvényen

Basch szól az ifjúsághoz

Deutsche Jugend (fáklyákkal)

Deutsche Jugend (egyenruhában)

Volksbundista diákok csapata

A budapesti nemzetiszocialista nevelőotthon növendékei

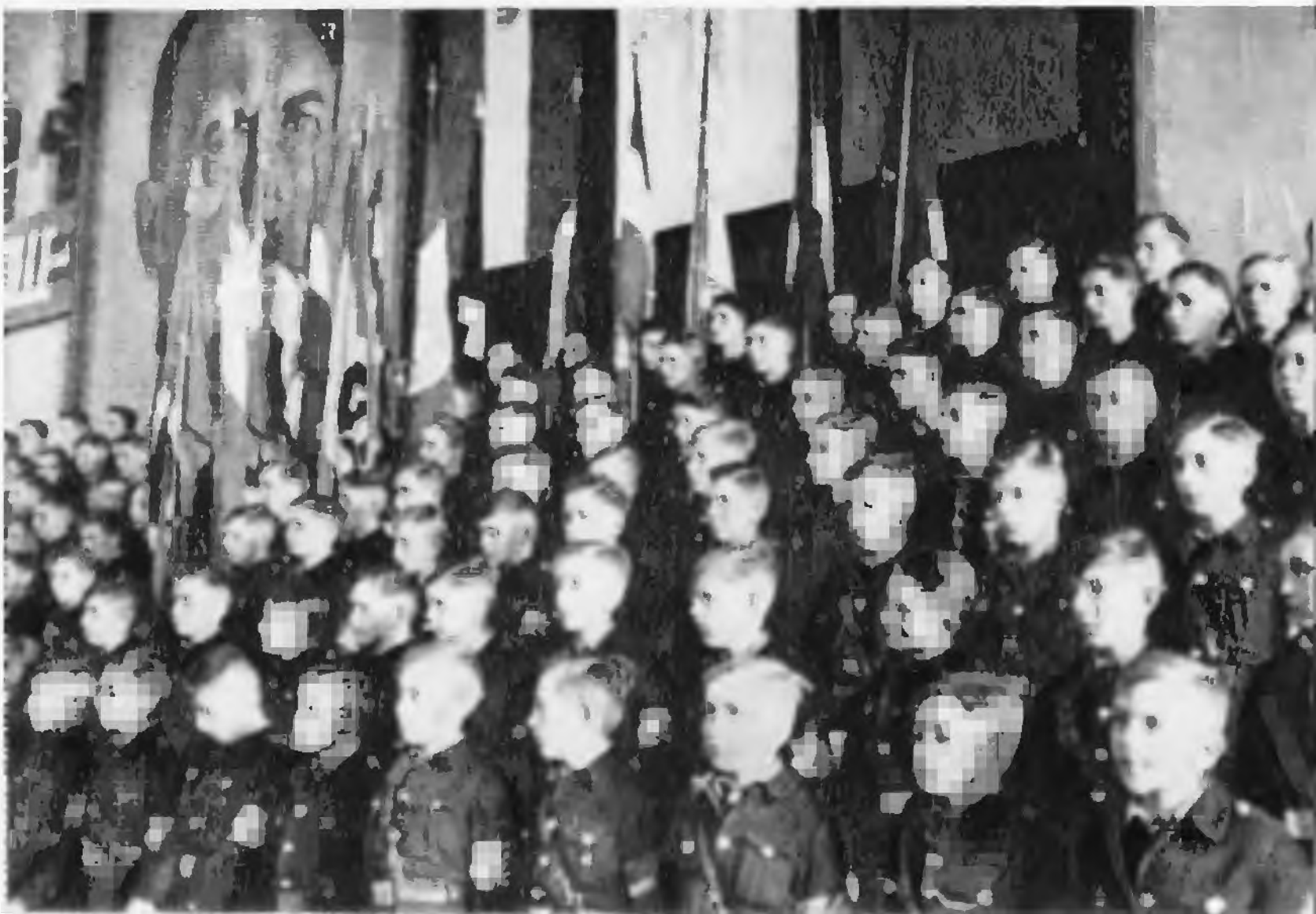

SS-önkéntesek búcsúja

A volksbundisták háborús gazdasági munkaszolgálata

Lorenz SS tábornok részvétet nyilvánít
az elesett önkéntesek hozzátartozóinak

Volksbundista nagygyűlés a budapesti Vigadóban (1941. október)

a Sportcsarnokban (1944. február)

A bonyhádi nagygyűlés (1944. május)

Veesenmayer követ és Basch népcsoportvezető

Az észak-erdélyi németek elindítják 1944 őszén
az evakuációs hullámot

Bárdossynak a Volksbunddal kapcsolatos fellépése fokozta a magyarországi helyzet német szempontból kedvezőtlen alakulása miatti aggodalmakat. Rimann SS őrnagy a Volksdeutsche Mittelstellétől a Volksbund feladatává tette annak nagyon sürgős felmérését, hogy milyen a német vér részaránya a magyarországi miniszterek, politikusok, hivatalnokok stb. vezető rétegeiben. E „fontos és nagy munka" irányításával megbízott dr. Isbert hónapokat töltött Budapesten. Munkálataiban a Volksbundnak a Német Házban működő tudományos osztályára támaszkodott, amelyet – névleges vezetője, a budapesti Volksbund-gimnáziumban tanárként működő, és a *Deutsche Forschungen in Ungarn* szerkesztésével elfoglalt Anton Tafferner helyett – dr. Irma Steinsch, a dr. Krallert-féle Wiener Publikationsstelle állandó budapesti munkatársnője szinte komisszárként vezetett.[36]

Annak kutatása, hogy a magyarországi társadalom vezető rétegeiben milyen mértékben vannak „német vérűek" (Deutschblütige) – közvetlenül és távolabbi perspektívában egyaránt –, német hatalmi célokat szolgált. Sürgőssé nyilván az tette, hogy a labilisnak vélt magyarországi politikai helyzetben tudni akarták, személy szerint kikben próbálhatják „megszólaltatni a vér szavát", azaz kikben bízhatnak, kikre számíthatnak a magyarországi államapparátusban, a hadseregben stb. Távolabbi perspektívában azonban a német származásúak teljes disszimilációjának előkészítését jelentette. Mint a továbbiakban látni fogjuk, hamarosan a német vérűek több millióra becsült tömegéről fognak beszélni, amelynek regermanizálása révén népiségpolitikailag a németség jut hatalmi helyzetbe Magyarországon és az egész Kárpát-medencében.[37]

Bárdossy közben további lépéseket tett a Volksbund Berlinből való megfékeztetése érdekében. Sztójay, a berlini magyar követ, november 6-án a Külügyi Hivatalban Weizsäcker államtitkárnak, majd másnap Erdmannsdorffnak, a Politikai Osztály vezetőjének is kénytelen volt felolvasni a miniszter-

elnök által aláírt hosszú utasítását, amely a Jagownak előadott panaszok felsorolása után újabb súlyosan terhelő momentumokat említ. Megtudták ugyanis, hogy a Volksbund megparancsolta tagjainak, ne adják el többé mezőgazdasági feleslegeiket a rendeletileg kijelölt magyar szerveknek, a Futurának és a Hombárnak, hanem kizárólag a német népcsoport megfelelő szövetkezeti szerveinek. Ezért a miniszterelnök kilátásba helyezte a kormány törvényes rendelkezéseit negligáló, az ország közellátását veszélyeztető volksbundisták megbüntetését.[38]

Luther helyettes államtitkár a Külügyi Hivatal „Deutschland" osztályának vezetője, november 9-i feljegyzésében indulatosan kritizálta Bárdossyt Jagow előtt, majd Sztójay útján szóvá tett panaszait. Minősíthetetlen politikai megtévesztési kísérletnek nevezte Bárdossynak azt a kijelentését, hogy Basch „fellázítja" a népcsoportot, amikor arra biztatja, ne tegyen eleget a gabonabeszolgáltatásra stb. vonatkozó állami rendelkezéseknek. Hiszen a magyarországi német népcsoportnak saját szövetkezetei vannak, s a bécsi egyezmény szerint jogában áll, hogy gazdasági életét maga szervezze. A magyar kormány gazdasági rendelkezései viszont megsemmisítenék a meglevő német szövetkezeteket. Ez ellen tiltakozik a népcsoport-vezetőség. Nem a Volksbund vezetői zavarják a birodalommal fennálló gazdasági megállapodások teljesítését, hanem a magyar kormány akarja a birodalom segítségével szétverni a népi-német intézményeket.[39]

Goldschmidt helyettes népcsoportvezető hangsúlyozta, hogy „a magyarországi német igények további érvényesítéséhez a fő elv azon új jogi alapok kidolgozása, amelyek a bécsi egyezményben adva vannak ugyan, de a részleteket illetően még nincsenek megformulázva".[40] Valójában már el is készült az e célt szolgálni hivatott új, „tökéletesebb" népcsoportegyezmény tervezete, amikor Ribbentrop külügyminiszter 1941. november 18-án utasította Luther helyettes államtitkárt, hogy tartózkodjon minden további lépéstől.[41] Himmler erre a nap-

ra rendelte magához Basch népcsoportvezetőt, hogy magatartására és további feladataira vonatkozóan személyesen adja meg utasításait. Félreérthetetlenül tudomására hozta, hogy a Volksbundnak azon törekvés helyett, hogy a német népcsoport jogi helyzetét a magyar kormánnyal „alapvetően rendeztesse", inkább arra kell törekednie, hogy a népcsoporton belül szilárd politikai vezető szerepet biztosítson magának. Nem rejtette véka alá, hogy erre mindenekelőtt azért van szükség, mert az SS-csapatok igen súlyos vérveszteségei pótlására jelentékeny számú önkéntesre tart igényt. A Volksbund legfőbb feladata, hogy a kívánt emberanyagot jó fizikai állapotban és világnézetileg is felkészítve szállítani tudja. Az SS-toborzás mindenekelőtt a Deutsche Jugend és a Deutsche Volkshilfe akadálytalan munkáját követeli meg – az előbbi a népi-német ifjúság, s különösen a fegyverképes évjáratok befolyásolásához nélkülözhetetlen, az utóbbi a hozzátartozóknak juttatandó szociális ellátás propagálásához. Csak úgy remélhető a magyar kormány hozzájárulása a tervezett toborzóakcióhoz – amely már méreteinél fogva sem történhet többé illegálisan –, ha a Volksbund magatartása hangsúlyozottan lojális, és megszüntetik a Bárdossy által panaszolt izgatást. Nem szabad a magyar kormányt a Volksbund nemzetiszocialista jellege kihangsúlyozásával sem nyugtalanítani.[42] Az októberi Volksbund-nagygyűlésen Goldschmidt által előadott alapszabály-módosítási tervvel ellentétben továbbra sem szabad a volksbundisták karszalagján az „arany napkerék" feketére változtatása révén a horogkereszttel való lényegi azonosságot kidomborítani. A magyar kormány ugyanis fellépett az ilyen kísérletekkel szemben; így nem engedélyezte, hogy a *Deutsche Zeitung* fejlécén a Volksbund-jelvényt módosított formában alkalmazzák, s azon felül a német sas és alatta a győzelem „V" jele is látható legyen: a sasnak és a „V" jelnek el kellett tűnnie, a „napkerék" jelvényt pedig nem volt szabad feketével, hanem csak vonalkázva nyomni.[43]

Himmler utasításait követően Basch Goebbelstől is instruk-

ciókat, valamint ajándékként egy reprezentatív, sötétzöld Mercedes személygépkocsira szóló kiutalást kapott, „tekintettel átütő jelentőségű propagandafeladataira a Südost németsége körében".[44]

Az antikomintern paktum érvényének november 25-én további öt évre történő meghosszabbítása és az egyezmény újabb csatlakozó államokra (köztük Szlovákia, Horvátország, Románia) való kiterjesztése alkalmából Berlinben tartózkodó Bárdossyt Ribbentrop Himmlerhez küldte. Itt ismét előadta a német népcsoporttal kapcsolatos panaszait. Az SS birodalmi vezére azonban ezeket nem méltatta figyelemre, ellenben hangsúlyozta, hogy a Volksbunddal a jövőben harmonikus lesz a kapcsolat, ha a magyar kormány nem korlátozza a Deutsche Jugend szervezkedését, amely majd fegyelmezi a Bárdossy által emlegetett „nyughatatlan ifjú embereket". Fontosnak tartotta, hogy a Deutsche Volkshilfe engedélyezésével a Volksbund lehetőséget kapjon a népcsoport általános egészségi színvonalának emelésére, sorozatos röntgenvizsgálatok bevezetésére, erősítő injekciók tömeges alkalmazására stb. Ekkor még nem vetette fel nyíltan az SS-toborzást.[45]

Bárdossy berlini tartózkodása idején a parlamentben a költségvetési vita során felszólaltak néhányan a Volksbund szervezkedése és agitációja ellen. A Volksbundnak ekkor – Bácska nélkül – 101 000, a Deutsche Jugendnek 65 000 tagja volt.[46] Ez összesen tekintélyes szám ugyan, mégis helytálló Reibel Mihály eleki római katolikus esperesplébános kereszténypárti képviselő megállapítása, hogy „a németek óriási nagy többsége nem azonosítja magát ezzel a szervezkedéssel". Reibel szervezkedési szabadságot követelt a magyar érzelmű németeknek: legyen számukra is „egy kijegecesedési pont, amely körül csoportosulhatnak".[47] Ezzel félreérthetetlenül a katolikus egyházra célzott, amely jelentős befolyással rendelkezik a vallásos német lakosság körében, és a nemzetiszocialista „újpogányságot" éppúgy elutasítja, mint a szociáldemokraták marxizmusát.

Reibel fellépésével nyilván azt akarta megakadályozni, hogy a Szociáldemokrata Párt vonja befolyása alá a Volksbund-ellenes németeket.

Különösen Pécsett keltett izgalmat, hogy a volksbundisták – bizonyára „a német vérűek felmérésével" kapcsolatban – egyre inkább hirdették: „Pécs német település, és ennek ellenére idegen (magyar) szót lehet hallani, idegenek bitorolják. A város ismét német lesz, és akinek ez nem tetszik, az kivándorolhat."[48] A városban támadt felháborodott hangulat, s a közeli bányavidéken, különösen Mecsekszabolcson megélénkült volksbundista agitáció, a Szociáldemokrata Párt pécsi szervezetét arra ösztönözte, hogy fellépjen a Volksbunddal szemben. Tolnai József párttitkár november 17-én és 19-én azt fejtegette, hogy „a kormány a nyilas és pángermán izgatás ellensúlyozására egyedül a Szociáldemokrata Pártra és szakszervezetekre támaszkodhat".[49] Rendőrségi jelentések szerint a németlakta területeken való fokozottabb szervezkedést az SZDP központjában is sürgették, feltételezve, hogy „a Volksbund-ellenes tevékenységet szívesen fogja venni a kormányzat is, és a csendőrök sem fognak akadályt gördíteni tevékenységük elé".[50] E várakozásukban azonban csalódniuk kellett. A kormány nem engedte, hogy a Volksbund elleni harc révén a szociáldemokraták jussanak befolyáshoz a németlakta megyék magyar és magyar érzelmű német lakossága körében; nehogy baloldali veszélyt idézzenek fel, a jobboldali veszély elleni küzdelem ürügyén.

A Berlinből hazatérő Bárdossy azonnal engedélyezte, hogy a Német Népsegély megtarthassa ünnepélyes alakuló ülését. Erre november 30-án került sor, s 1942. január 1-től meg is kezdte tényleges működését, bár alapszabályait a magyar kormány sohasem hagyta jóvá. Nem volt ugyanis kétséges, hogy ez a segélyszervezet, amely szociális juttatásainak széles skáláján (szülési, baleseti, munkanélküli, téli, halálozási stb. segély) „a bölcsőtől a sírig" kívánt gondoskodni a német emberről, nagymértékben előrelendíti a Volksbund térhódítását. Az

alapszabály-tervezet szerint házvételhez, földvásárláshoz, ipari berendezéshez is támogatást kívánt nyújtani. Miután ez keresztezte volna a magyarság anyagi megerősödését, attól tartottak, hogy különösen érzékenyen érintené a közvéleményt.[51]

Az újvidéki *Deutsches Volksblatt* december 3-i száma „Válasz a rágalmazóknak" címmel kiemelte Basch november 30-i beszédének azt a részét, amely a Volksbunddal foglalkozó parlamenti felszólalásokra reagált. Erre az Apatinban megjelenő konzervatív katolikus lap, a *Die Donau* felelős szerkesztője, Berencz Ádám plébános Baschhoz intézett nyílt levélben válaszolt, amelyet különnyomatban is terjesztettek. A plébános a Volksbund bácskai garázdálkodásairól szólva maga is kétségbe vonta a volksbundisták államhűségét. Basch a december 14-én Apatinban rendezett Volksbund-gyűlésen rontott neki a *Die Donau*nak, amelyben felismerte a magyar érzelmű németek szervezkedésének Reibel által emlegetett „kijegecesedési pontját". Ez az összecsapás bevezetője volt egy egészen Magyarország német megszállásáig tartó egyenlőtlen harcnak, amelyben a kis vidéki hetilappal szemben a Volksbund kiterjedt sajtóapparátusa állt.[52]

A Volksbund a revíziós területgyarapodások előtti országterületen is csak annyiban volt hű a magyar államhoz, amennyiben az a Németországgal való háborús szövetség érdekeit szolgálta. A kormányt nem tartotta elég erélyesnek az 1941 őszén már bontakozó függetlenségi mozgalom elfojtására, ezért a szélsőjobboldali ellenzékkel, a Nemzetiszocialista Pártszövetséggel fogott össze, és az állandó súrlódások ellenére Szálasi Nyilaskeresztes Pártjával is „bajtársi együttműködésre" törekedett. A kormány, miután nem mert támaszkodni az ország haladó erőire, a rendszer jellegzetes alakulatait (KALOT, MOVE, Turáni Vadászok stb.) tudta csak titokban mozgósítani gyenge társadalmi ellenakciókra.[53] Az év végén kialakuló úgynevezett „Hűségmozgalom" kezdeti mozzanatai, a katolikus papság aktivizálódása és a *Die Donau* körül meginduló csoportosulás, a Volksbunddal szem-

beni ellenállás egyik megnyilvánulása, amely tudatosan elhatárolta magát a baloldali erőktől, és távol tartotta magát a függetlenségi mozgalomtól.

A Belügyminisztérium bizalmi egyéneinek jelentése szerint a Volksbund-központban a kisebb-nagyobb „sérelmek" összeállításán kívül emlékiratot készülnek kidolgozni, amely kimutatná, hogy a környező államokban, Szlovákiában, Romániában, Horvátországban mindenütt sokkal nagyobb mértékben teljesítették a német népcsoport igényeit, mint Magyarországon. A magyar kormány nyújtotta jogok és engedmények elenyészők, még a bécsi egyezményben vállalt kötelezettségek nagy részét sem teljesítették. Jellemző azonban, hogy „pillanatnyilag nem tartják alkalmasnak a helyzetet sérelmeik előterjesztésére, mert úgy látják, jelenleg rendkívül erős a kormány pozíciója Berlinben, tehát számítani lehet arra, hogy a Volksbund követeléseit éppen a birodalomból intenék le. A Volksbund vezetősége állandóan figyelemmel kíséri a magyar és a német kormány viszonyát, hogy a legcsekélyebb feszültséget is azonnal saját céljaikra használja ki."[54]

A magyar kormány pozícióját Berlinben az erősítette meg, hogy Bárdossy 1941. december 12-én deklarálta: a magyar kormány az Egyesült Államok és a háromhatalmi egyezmény országai közötti háborús állapotot Magyarországra is érvényesnek tekinti. Nem először fordult elő, hogy amikor a kormány kétes értékű sikert ért el a Volksbunddal szembeni pozíciója megszilárdításában, ugyanakkor az egész ország sorsát kedvezőtlenül befolyásoló lépést tett. Aztán az egyre egyoldalúbb és szorosabb külpolitikai elkötelezettség miatt a német népcsoporttal kapcsolatos követelések is újult erővel támadtak fel.

A Volksbund vezetőségének december közepén tartott ülésén – a bizalmas értesülések szerint – többek között megvitatták, hogy az ország német lakosságát számarányának megfelelően 26–30, a Volksbundot pedig taglétszámának megfelelően 8–9 képviselő illetné meg, és hogy be kellene jelente-

ni „a Volksbunddal kapcsolatos pártmozgalom megindítását". Szó esett továbbá arról, hogy a német lakosságú községek és városok vasútállomásain a magyar mellett német helységnevet is feltüntessenek. Erre azért is szükség van, hogy az átvonuló németek kellőképpen tudjanak tájékozódni. Számítottak arra, hogy a magyarországi német Transportkommission támogatni fogja javaslatukat. Ismét tervbe vették a Volksbund vezetői, hogy a zsidó cégekhez „stróman"-szerepben Volksbund-tagokat juttatnak be, akik majd azokat a Volksbund kezére játsszák.[55]

A német népcsoport gazdasági tervei szempontjából jelentős esemény volt a Pécsváradi Takarékpénztár és Bank Rt. 1941. december 28-i rendkívüli közgyűlése, amely az alaptőkének az eddigi 132 000 pengőről 300 000 pengőre való felemelését határozta el. Eredetileg 1 millióra szerették volna az alaptőkét felemelni, de a német birodalmi nagybankok nem voltak hajlandók az új részvények átvételére. Így most az előirányzott 168 000 pengő értékű új részvény átvételére a Volksbund helyi csoportjainak vezetőit kötelezték, akik a tagok között árusították a 10 pengős részvényeket.[56] Az 1942 januárjában megindult részvényjegyzés hónapokig tartott, de teljes sikerrel járt, a népi-német bank most már nagyobb feladatokra is vállalkozhatott. A szövetkezetek ellátása, és a Németország felé irányuló élelmiszerexport finanszírozása azonban messze meghaladta erejét. A német birodalmi bankok ennek hasznát maguknak kívánták biztosítani, nem véletlenül zárkóztak el a milliós alaptőkéhez szükséges részvények átvétele elől. A Volksbund gazdasági tevékenységének német birodalmi ellenőrzése így erős korlátokat szabott az abban anyagilag meglehetősen érdekelt Volksbund-vezetők mohóságának, ami számottevő feszültség forrása is lett köztük és a Volksbundhoz kirendelt német birodalmi gazdasági és pénzügyi szakértők között.[57]

A Volksbund hivatalos évi költségvetése, amelyet német részről a budapesti követség és a VoMi, magyar részről a mi-

niszterelnökség ellenőrzött, 8 233 660 pengő volt az 1941–1942-es költségvetési évben. A magyar kormány ennek az összegnek a Magyar Nemzeti Bankon keresztül történő átutalását negyedéves részletekben engedélyezte. Esetenként azonban halogatta az engedélyezést, felhasználva ezt a Volksbund-vezetőség magatartásának befolyásolására. Ilyenkor a budapesti német követség egy-egy rendkívüli kiutalással titokban mindig kisegítette a népcsoportszervezetet.[58]

Ribbentrop német külügyminiszter 1942. január 6–9-i magyarországi tárgyalásai során nyíltan fordult Bárdossy miniszterelnökhöz azzal a kívánsággal, hogy a magyar kormány tegye lehetővé 20 000 önkéntes toborzását a magyarországi németek köréből a Fegyveres-SS-be. A miniszterelnök hozzájárult ehhez, abban a reményben, hogy ezáltal megszabadul a legaktívabb volksbundista fiataloktól. A részletes tárgyalások azonban csak azután indulhattak meg, hogy a német kormány elfogadta a három feltételt: 1. kizárólag németek toborozhatók, az önkéntesség elve alapján, 2. kiskorúaknak írásbeli szülői beleegyezés szükséges a jelentkezéshez, 3. akik belépnek az SS-be, elvesztik magyar állampolgárságukat.[59]

A magyar hadsereg fokozottabb részvételét a szovjetellenes háborúban az SS-toborzás engedélyezésével nem tudták kikerülni, mindenesetre igyekezett a magyar kormány és a legfelsőbb katonai vezetés legalább a Volksbund megfékezését elérni. Szombathelyi Ferenc vezérkari főnök 1942. január 21-én, Budapesten tárgyalt Keitel vezértábornaggyal. Felhívta figyelmét, hogy „a magyar ember milyen nehéz szívvel megy ki a németekkel a német győzelemért Oroszországba harcolni akkor, amidőn a hazai németség itthon ellene szervezkedik és hátbatámadására készül". Számos példát hozott fel „a Volksbund káros tevékenységére": hogy milyen magyarellenes cikkek jelennek meg a *Deutsche Zeitung*ban, miféle embereket tesznek meg a magyarországi népi-német mozgalom mártírjaivá (Mannherz, Stivik); hogy a Volksbund-szónokok szerint,

„ha a németek győznek, akkor itt a magyarok úgyis el lesznek intézve".[60]

Szombathelyi a Keitelnek mondottakat néhány nappal később, január 26-án megismételte a budapesti német követség katonai attaséja, Pappenheim ezredes előtt is: „A népi-német gyűléseken és sajtóban állandóan harcot emlegetnek. De hát ki ellen akarnak harcolni? Csak nem a szövetséges magyarok ellen, akiknek fiai tavasszal a német csapatokkal együtt nehéz hadjáratra kelnek?" A vezérkari főnök attól tartott, hogy ha a népcsoport magatartása nem változik, a közhangulat rosszabbodása mellett a magyar csapatok harcértékének csökkenésével is számolni kell. „A közösen megvívandó harc közvetlen küszöbén bizonyára okosabb volna, és a közös ügyet inkább szolgálná, ha nem szítanának és mélyítenének el különben alig létező ellentéteket."[61]

A magyar vezérkari főnök szavai, amelyekről a német katonai attasé értesítette a német véderő-főparancsnokságot (OKW), ahonnan továbbították az SS birodalmi vezérének személyi törzséhez, majd az SS-Főhivatalhoz és a VoMi-hoz, meglehetős izgatottságot keltettek. Általános vélemény volt, hogy „ócska trükkről van szó"; a magyarok csak ímmel-ámmal készülnek a kívánt katonai erők bevetésére, és ezt már jó előre a Volksbund keltette belső nyugtalanságra való hivatkozással próbálják leplezni. A katonai helyzet azonban feltétlenül megköveteli, hogy a kívánt magyar haderő rendelkezésre álljon, és az SS-önkéntesek megszerzése elé se gördítsenek akadályt.[62]

Behrends, a VoMi helyettes vezetője, azonnal Budapestre utazott, és megparancsolta Baschnak: ne beszéljen többé a népiségi harcról; mellőzzön mindent, ami a magyarokat izgathatná.[63] Himmler egyetértett Basch figyelmeztetésével, sőt február 26-án egyenesen úgy foglalt állást, hogy „a magyarországi német népcsoport munkájának a jövőben teljesen magyar nemzeti üggyé kell válnia"; ne legyen többé panasz a

német népcsoport magatartására; olyan meggyőződésnek kell kialakulnia, hogy a népcsoport munkája erősíti az államot.[64]

Ebben a szellemben foglalt állást Ribbentrop és Himmler abban a kérdésben is, hogy megszavazzák-e a volksbundista képviselők a kormányzóhelyettes-választásra beterjesztett törvényjavaslatot. A volksbundisták – hasonlóan a nyilasokhoz és imrédystákhoz – ellenezték a kormányzó fiának, Horthy Istvánnak, kormányzóhelyettessé választását, de mivel a törvényjavaslatot a volksbundista képviselők csak a kormánypártból való egyidejű kilépésükkel utasíthatták volna el, Berlinből kértek instrukciót, mit tegyenek. Utasítás helyett Jagow követ bizalmasan közölte Baschsal, hogy az ügyet a kormány szempontjából pozitív módon kell kezelni. A kérdés végül is magától megoldódott, azáltal, hogy február 12-én váratlanul, a volksbundista képviselők távollétében került sor a törvényjavaslat megszavaztatására.[65]

1942. február 24-én életbe lépett a magyarországi SS-toborzásra vonatkozóan 12-én létrejött megállapodás, amely a Volksbund feladatává tette a toborzó propagandát.[66] A náci népcsoportszervezet szociális demagógiája, amely az SS-önkéntesek hozzátartozói számára magas juttatásokat helyezett kilátásba, megtette hatását; ahol mégis vonakodtak, a Volksbund a terrortól sem riadt vissza.[67] A Volksbund vezetői aggódtak ugyan az „érvágás" miatt, amit az SS-hez bevonult fiataloknak a szervezetből való kikapcsolódása jelentett, de megnyugtatták őket afelől, hogy a fiatalok az SS kötelékében olyan mélyreható nemzetiszocialista nevelést kapnak, ami sokszorosan kamatozni fog a népcsoport számára.[68] Baschék ezt úgy értelmezték, hogy erre Magyarországon fog sor kerülni, ahová az SS-önkéntesek – állampolgárságuktól való, időlegesnek és formálisnak gondolt megfosztásuk ellenére – visszafognak térni. Hitler azonban február 26-án a vele vacsorázók bizalmas szűk körében már azt fejtegette, hogy a délkelet-európai németség jövőjét nem a Stuckart-féle memorandum szerinti Duna menti német politikában, hanem – a Me-

yer-Hetling-féle tervnek megfelelően – a keleti hódított területek elnémetesítésében látja, s ennek megfelelően a magyarországi németeket is kitelepíti.[69]

A Volksbund vezetői azt remélték, hogy az SS-egyezmény megkötése után a Bárdossy-kormány engedékenyebb lesz a Volksbund részletkövetéseivel szemben, amelyeket változatlanul a bécsi népcsoportegyezményre hivatkozva, de az új népcsoportegyezmény tervezetének szellemében, a lehetőségeknek megfelelően terjesztenek elő.

Bárdossy ekkori magatartása igazolni látszott az ilyenfajta elképzeléseket. Az önálló német evangélikus egyház létesülése ügyében februárban tartott miniszterelnökségi értekezleten például Raffay püspök következetesen elutasító magatartásával szemben így érvelt: „Teljesen kilátástalan volna ellenszegülni a német birodalom által támogatott kívánsággal, s ütközne a bécsi egyezmény szellemével, amely utat nyitott a németek minden vonalon megnyilvánuló elkülönülési tendenciáinak. Külügyi nehézségeket okozna a németekkel szembeni bizalmatlanságunk megnyilvánulása. Meg kell találni a módját, hogy lehetővé tegyük kiválásukat, amit úgysem tudunk megakadályozni." Szavai nyomán olyan határozat született, hogy de facto tudomásul veszik az önálló német egyház létezését, kiutalják a lelkészek kongruáit, de jure azonban az egyetemes egyház zsinatja a háború után dönt az ügy végleges rendezéséről.[70]

A korábban kellemetlen ellenfélnek tekintett Bárdossy megváltozott magatartásához, „megpuhulásához" fűzött volksbundista reményeket azonban egyszeriben lehűtötte a hír, hogy Bárdossy március 7-én szanatóriumba vonult, és egészségi állapotára hivatkozva lemondott a miniszterelnökségről.

A magyar kormány ellentmondásos taktikai lépései

Kállay Miklós 1942. március 9-én megalakult kormányát német részről igen idegesen fogadták. A kormányváltozás időpontja egybeesett az SS-toborzás elleni soproni tüntetéssel, s az új miniszterelnök nem volt hajlandó személyesen fogadni az emiatt tiltakozni kívánó Basch népcsoportvezetőt.[1] Kállay március 12-én a kormánypártban történt bemutatkozásakor többek közt szóvá tette: „olyan jogokat engedtünk a németeknek, amelyek teljességgel összeegyeztethetetlenek a magyar szuverenitással". Kijelentette, hogy a nemzetiségi problémák rendezéséről Keresztes-Fischer belügyminiszterrel és Hóman kultuszminiszterrel fog beható tárgyalásokat folytatni.[2] Ebből Basch dühöngve arra következtetett, hogy e tárgyalásokba őt nem kívánják bevonni. Himmler azonban ekkor ismételten és igen nyomatékosan utasíttatta a VoMi-n keresztül a népcsoportvezetőt, hogy kerülnie kell minden összeütközést, a Magyarországgal közösen vívott bolsevistaellenes harcra kell koncentrálni; a fő feladat az SS-toborzás, s ennek érdekében erősítsék a népcsoportot, és fokozzák a szociális tevékenységet.[3]

Kállay március 19-i parlamenti programbeszédében a németek megnyugtatására elődje politikájának folytatását hangsúlyozta. Nem is mutatkozott semmi jele annak, hogy az SS-toborzás ügyében Bárdossy által kötött egyezmény végrehajtá-

sát akadályozná; inkább sürgette a garázdálkodó SS-önkéntesek mielőbbi elszállítását. Ez március 22-én vette kezdetét.[4] A toborzóakció során történt kilengések miatt – amelyek közül a hódsági volt a legkirívóbb, ahol a volksbundisták március 27-én 71 házat feldúltak[5] – Berlinben kívánt panaszt tenni, hogy Bárdossy taktikáját követve maga is Ribbentrop és Himmler által próbálja a Volksbundot megfékeztetni. A VoMi-n keresztül Bascht már eddig is többször mérsékletre intették. Valójában ezek a gesztusok a szovjetellenes fegyveres együttműködés további elmélyítését szolgálták: Kállay folytatta a Bárdossy által megígért magyar haderő, a 2. magyar hadsereg előkészítését a frontbevetésre.

Minthogy Kállay elzárkózott Basch fogadása elől, helyettese, Goldschmidt Balla Pál miniszteri tanácsost kereste fel március 27-én a miniszterelnökség nemzetiségi ügyosztályán. Balla eddig is követett el indiszkréciókat a Volksbund javára, ezért fordultak hozzá, hogy a kormányváltozással kapcsolatban előállt helyzetet bizalmasan megtárgyalják. A miniszteri tanácsos még szította a volksbundisták Kállayval kapcsolatos ellenérzését és aggályait. Véleménye szerint Kállay kormányra lépésével nincs kilátás a német népcsoport ügye nagyvonalú rendezésére, amelyre az utóbbi időben már érettnek látszott a helyzet, alighanem ismét kemény harcba kell bocsátkozni minden egyes követelésért, s az ügy könnyen elakad a hosszadalmas és tekervényes közigazgatási eljárás útvesztőiben.

Goldschmidt, aki mindezt jelentette Berlinbe, célzást tett arra, hogy a Volksbund Bárdossy távozását csak átmenetinek tartja, majd a következőkben adta elő Ballának a népcsoport követeléseit:

1. „A német népcsoport elvárja bevonását azokba a tanácskozásokba, amelyeket a miniszterelnök bejelentése szerint a nemzetiségi kérdés rendezése ügyében tartani fognak, annál is inkább, mert nem kielégítő javaslat esetén azt meg fogjuk opponálni."

2. Kifogásolja, hogy „a magyar sajtó, a magyar rádió stb., mint eddig, úgy ezután is, népcsoportellenes hangokat hallat".

3. A Kállay-kormány programjának a zsidókérdésre vonatkozó részéhez kapcsolódva, azonnal bejelenti „a német népcsoport igényét a zsidóbirtokokból való részesedésre, mégpedig abban a mértékben, ahogy azt a magyar nép számára tervezik. Az e kérdésben való megrövidítést éles támadásnak kell tekintenünk életbe vágó jogaink ellen".

4. Tiltakozik „a honvédelmi miniszternek a Volksbund és annak katonai szolgálatra behívott tagjai kérdésében hozott döntése ellen", amely szerint a honvédség tényleges katonai szolgálatot teljesítő tagjai (tisztek és legénység) a Volksbundba nem léphetnek be; ha már korábban tagjai voltak, nem kell ugyan kilépniük, de tagságuknak szünetelnie kell leszerelésükig. „Ez a szünetelés vonatkozik a tagdíj fizetésére, egyesületi helyiségek látogatására, egyesületi működés kifejtésére, tagsági jog gyakorlására, velük való bármely rendelkezésre stb."

5. Követeli a bácskai népi-német szövetkezetek ügyének végleges rendezését, hangsúlyozva, hogy biztosítani kell a szövetkezetek jogát korlátozások nélküli teljes önállóságra.

6. Nyomatékosan szorgalmazza gyűjtés engedélyezését a Volksbund-iskolák fenntartási költségeinek fedezésére, mert „ha sem a Kultuszminisztérium, sem adományok, sem az anyaország eszközei révén (a Nemzeti Bankon keresztül) nem jutunk pénzhez, ez végül iskolaügyünk összeomlásához vezet".

7. Szóvá teszi a népcsoport „ínségterületének", a kárpátaljai német településeknek közellátási helyzetét; megemlítve, hogy egy volksbundista képviselő – orvos és fényképész kíséretében – bejárja e területet, s a vizsgálat anyagát interpelláció formájában szellőztetni fogja a parlamentben.

8. A népcsoport változatlanul követeli a Volksbunddal szemben ellenséges apatini újság, a *Die Donau* betiltását,

mégpedig a bécsi egyezmény alapján, amelyet a volksbundisták úgy értelmeztek, hogy a német népcsoport nevében csak a Volksbund által elismert németek írhatnak. A lap főszerkesztőjét, Berencz urat azonban a Volksbund vezetősége renegátnak bélyegzi. „Ha mégis tűrik, sőt támogatják az ő mesterkedéseit, ez csak annak jele és bizonyítéka, hogy meg akarják bontani a német népcsoport egységét."

9. Végül szorgalmazza, hogy a Volksbundnak a kormány engedélyével a rádió műsorába iktatott és február 26-a óta hetenként egyszer jelentkező 20 perces adását 30 percre emeljék.[6]

Kállay, aki németországi bemutatkozó látogatásra készült, hogy a német–magyar viszony számos fontos kérdését megbeszélje, a német népcsoport ügyét is ott kívánta szóba hozni. Kormánya belügyminiszterével és kultuszminiszterével megvitatta, milyen gesztussal lehetne a tárgyalásokhoz kedvező légkört teremteni, amelyet azután kihasználhatnának a Volksbund-agitáció mérséklésére. Erre legalkalmasabbnak látszott a Deutsche Jugend alapszabályainak jóváhagyása. A Mágocson 1941 júniusában tartott országos népi-német ifjúsági gyűlés óta, amelyen elhatározták a Deutsche Jugend megalakítását, nyolc hónap telt el, s ez magában véve is jelzi a szervezettől való idegenkedést. Az SS-toborzás kérdésében tett döntő engedmény logikus következményeként azonban a Deutsche Jugenddel szembeni „ellenállás" tetemesen veszített jelentőségéből. Célszerűbbnek vélték, ha látványosan engednek, ugyanakkor a Volksbund-agitáció csökkentésére, megfékezésére törekednek.

A Deutsche Jugend alapszabályait 1942. április 1-én Hóman Bálint kultuszminiszter hagyta jóvá, annak kifejezéséül, hogy magyar részről a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium felügyelete alá tartozó ifjúsági egyesületnek tekintik.[7] Az a körülmény, hogy az alapszabályokat a belügyminiszter helyett a kultuszminiszter hagyta jóvá, lefokozta a DJ jelentőségét. A mintául vett Hitlerjugend az NSDAP mellé ren-

delt szervezet (Nebenorganisation der NSDAP), a DJ pedig ennek megfelelően a magyarországi német népcsoport élcsapatának, a Volksbundnak hasonló szervezete. Ahogy a Hitlerjugend az egész német birodalmi ifjúságot felölelte, e széles ifjúsági tömegbázisból termelve ki az NSDAP káderutánpótlását, úgy a Volksbund is a mintegy 200 000 főt kitevő népi-német ifjúságot a DJ-be akarta tömöríteni. A csak módosított formában jóváhagyott alapszabály azonban kizárólag a Volksbund-tag szülők gyermekeit engedte beszervezni.[8]

A DJ engedélyezésének még így is nagy jelentősége volt: az SS lényeges segítséget kapott a magyarországi népi-német ifjúság megnyeréséhez, amelyet Himmler már 1941 novemberében előbbre valónak tartott, mint a népcsoport helyzetének általános rendezését. Aligha volt véletlen, hogy a magyar kormánnyal elfogadtatni kívánt új népcsoportegyezmény tervezete a DJ engedélyezését követően, 1942. április 8-án került véglegesen a Külügyi Hivatal irattárába.[9] Ugyanezen a napon a Volksbund anélkül, hogy a magyar kormány hozzájárulását kérte volna, egyszerűen életbe léptette Wirtschaftlicher Kriegdienst der Heimat (WKH) elnevezéssel a magyarországi népi-németek munkaszolgálatát,[10] melynek mintájául a romániai német népcsoport Grosseinsatz der Heimatfront elnevezésű hasonló intézménye szolgált.[11] Ez is bizonyította, hogy nincs már szükség új népcsoportszerződésre. A kormány hallgatólagosan tudomásul vette a lehetőség szerint nem volksbundista németekre is kiterjesztett munkaszolgálati kötelezettséget, mert a honvédséghez bevonult németek földjének megművelését, gazdaságának ellátását is tervbe vették.[12] A kormány ezzel akaratlanul is elősegítette, hogy a hazai németség mezőgazdasági termelőmunkáját elkülönítsék, az volksbundista irányítás alá kerüljön, és közvetlenül a német birodalom érdekeit szolgálja. „Mire van szüksége a birodalomnak?" – ez volt a fő szempontja a Volksbund Országos Paraszthivatala földművelési propagandájának. Fritz Metzger országos parasztvezető (Landesbauernführer) állt a WKH

élén, aki e munkaszolgálat apparátusát rövidesen 39 körzet összesen 600 helységében építette ki.[13] Az Országos Parasztthivatal a magyar Földművelésügyi Minisztériumtól függetlenül irányította a német településterületeket. Hetilapjának, a 70 000 példányos *Die Landpost*nak *Merkblatt* című melléklapja lett a WKH közlönye. Részletesen előírták, hogy mit, hogyan és mennyit termeljenek, a német birodalom szükségleteinek megfelelően. A munkaszolgálatban részt vevők munkakönyvet kaptak, amelyben egyéni munkavégzésüket feljegyezték. Kimagasló teljesítményekért kitüntető jelvényeket, okleveleket osztogattak.[14]

A félretett új népcsoportegyezmény precízen formulázott pontjai helyett „a közös harc íratlan törvényei" kezdték alakítani a német népcsoport helyzetét. Habár a kialakult gyakorlat nem felelt meg a népcsoportjog követelményeinek oly átfogó módon és azzal a „tökéletességgel", ahogyan az új egyezménytervezet megalkotói remélték, mégis sokban megközelítette az elérni kívánt célt. A tervezetben például többek közt az a felfogás jutott kifejeződésre, hogy a népi-német ifjúság katonai előképzésének határozottan külön kell válnia a leventeszervezetben folyó magyar katonai előképzéstől. Ezt a magyar kormány elvileg elutasította; de a magyar ifjúság honvédelmi nevelésének országos vezetője, Béldy Alajos altábornagy, április 21-én megállapodást kötött Mathias Huberrel, a DJ országos vezetőjével, a leventeszervezet és a DJ „baráti együttműködéséről". A megállapodást Béldy közvetlen munkatársának, Schenker Zoltán ezredesnek Huberrel közösen a dél-dunántúli és bácskai németlakta területek leventéinél és jungkameradjainál tett látogatása előzte meg, melynek során a német–magyar fegyverbarátság jegyében kialakítandó együttműködésre szólítottak, példaképül állítva a fronton együtt harcoló magyar és német katonák bajtársiasságát.[15] A Béldy–Huber-féle megállapodás szerint a DJ-tagok nem mentesülnek ugyan a leventekötelezettség alól, azonban a DJ önálló leventeegységeket alkot, amelybe más nemzeti-

ségűek nem tartozhatnak. A Volksbund illetékes területvezetője a népi-németek közül jelöli ki a leventeparancsnokokat, oktatókat, akiket előbb leventeoktatói tanfolyamra küldenek. Minthogy a magyar ifjúsági szervezetben – a némettől eltérően – nagy szerepet juttattak a valláserkölcsi nevelésnek, a súrlódások elkerülése végett az egyezmény kimondta: a német leventeegységeket nem lehet kötelezni arra, hogy zárt rendben vonuljanak misére a templomba.[16]

Huber hangsúlyozta, hogy a szervezet kifejezetten nemzetiszocialista nevelésben kívánja részesíteni az ifjúságot. A testnevelés, világnézeti képzés és a tantárgyi oktatás hármas egységén alapuló nevelési rendszerben megkülönböztetett figyelmet szentelnek a népi-német vezetők utánpótlása biztosításának. A kiválasztott legjobbak nemzetiszocialista nevelőintézetekben (kollégiumokban) együtt laknak. Jelenleg nyolc ilyen intézet van fiúk és kettő leányok részére; összesen 700 fiatalt nevelnek ezekben nemzetiszocialista vezetőkké. Tervbe vették további hasonló intézmények felállítását.[17]

Az alapszabályok jóváhagyása egyrészt legalizálta a már eddig is számottevő eredményeket elért ifjúsági szervezkedést, másrészt nagyszabású tagtoborzást tett lehetővé. Huber az 1942. első negyedévi ifjúsági munkáról írt jelentésében beszámol arról, hogy bár az SS-toborzóakció folytán az ifjúsági szervezet elvesztette szinte összes alsóbb vezetőjét – s ezek utánpótlása sürgős feladat –, Budapesten és más városokban (Sopron, Pécs) és a nagy iparvidékeken sikerült megvetni lábukat, és felvenniük a harcot a szociáldemokrácia és a kommunizmus ellen. A Volksbund németségen belüli ellensége, a Fekete Front (Schwarze Front) eredménytelenül próbálta megbontani az ifjúsági szervezet sorait is. Az ideológiai nevelés céljaira részben maguk bocsátottak ki havonta úgynevezett oktatóleveleket (Schulungsbrief), részben a német birodalomból kapott nemzetiszocialista brosúrákat (Nationalsozialistische Aufklärungsschriften) használták fel. Az ifjúsági szervezet összejöveteleinn mindenütt ünnepélyesen megemlé-

keztek Horst Wessel, Herbert Norkus nemzetiszocialista „mártírokról"; megünnepelték a nemzetiszocializmus hatalomra jutásának napját; megtartották a német katonahősök emléknapját.[18] Az ifjúsági szervezet az 1939 eleje óta megjelenő *Jungkamerad* című lapjáról megállapították, hogy „nevelési módszerei már nem korszerűek", s különben is főleg a parasztifjúsághoz szólt. Hamarosan felváltotta a DJ új lapja, a *„Jugend Voran!"*[19] A DJ-n belüli különböző korosztályok részére „szolgálati könyveket" jelentettek meg (pl. „Dienstbuch des Jungvolkes der DJ in Ungarn"), a megkövetelt próbák anyagával.[20] Kéthónapos tagtoborzási kampányt indítottak, melyet átmeneti felvételi zárlat követett: olcsó fogásként azt híresztelve, hogy a kampány teljes sikerrel járt, s már a felhígulás veszélye fenyeget.[21]

Míg a németek elkülönülését a katonai előképzés területén a Béldy–Huber megállapodás előmozdította, elutasították a Volksbundnak azt a követelését, hogy a honvédelmi miniszter engedélyezze, hogy „tényleges honvédegyének továbbra is tagjai lehessenek a Volksbundnak", illetve oda „minden akadály és következmények nélkül beléphessenek". Ezt a honvédség egységére veszélyes követelést már csak azért sem teljesítették, mert április 11-én megkezdték a 2. magyar hadsereg kiszállítását a frontra.[22]

A magyar kormány a szovjetellenes háborúban való fokozottabb részvételére való tekintettel elvárta az ország belső nyugalmát zavaró volksbundista agitáció megfékezését, ezért nagy visszatetszéssel fogadta a Hitler születésnapjának megünneplésével kapcsolatos demonstrációkat. A volksbundisták április 20-án horogkeresztes zászlókat tűztek ki házaikra, főleg a Bácskában, de az ország más részein is. Így például a Baranya megyei Palotabozsok község 23 ház kivételével teljes horogkeresztes zászlódíszben „pompázott".[23] A Kállay-kormány erélyesen követelte a 8383/1941. BM VII. Res. sz. rendelet betartását, mely szerint horogkeresztes zászlót csak Magyarországon élő birodalmi német állampolgárok tűzhetnek

ki meghatározott napokon.[24] Basch kénytelen volt hatálytalanítani egy korábbi rendelkezését, mely szerint a Volksbund minden helyi csoportja köteles volt beszerezni egy magyar, egy volksbundista és egy horogkeresztes zászlót.[25]

Basch a zászlóügy miatt rendkívül kínos helyzetbe került. Az erdélyi és a délvidéki visszacsatolt területek náci németségének képviselői ingadozó jelleműnek, opportunistának tartották a népcsoportvezetőt, akit a magyar kormány könnyen tud befolyásolni. Most kiadott rendelkezése ezt látszott igazolni. A VoMi-n keresztül érkező birodalmi direktíváktól eltérően úgy vélekedtek, hogy most már nem óvatos taktikázásra, hanem a német követelések radikális kiharcolására van szükség, mégpedig a nemzetiszocializmus kihangsúlyozásával. A magyar kormány felismerve a helyzetet, bizonyos mértékben módosította a népcsoportvezetőhöz való viszonyát, mivel „a bácskaiak erősbödő befolyása a magyarság szempontjából sem közömbös . . . A bácskai radikális irányzat felülkerekedése beláthatatlan következményeket vonhat maga után."[26]

Hitler születésnapján – valószínűleg központi utasításra – a volksbundisták gyermekei tüntetően nem mentek iskolába. A miniszterelnökség figyelmeztette Bascht, aki ígéretet is tett az ilyen, szerinte „egyéni akciók", jövőbeni meggátlására.[27] Hitler ez évi születésnapja még egy szempontból nevezetes: ehhez kapcsolta a Volksbund a magyar helységek német névvel való elnevezésére irányuló törekvését. Így lett például a Baranya megyei Palotabozsok „Stolzenau", a Veszprém megyei Lókút „Rossbrunn", a Pest megyei Szigetújfalu „Inselneudorf", Pesthidegkút „Kalterbrunn", a délvidéki visszacsatolt területen Dunacséb „Bleyersdorf", Pélmonostor „Möldersdorf".[28] Természetesen gyakorlatilag csupán a népcsoport „magánhasználatára" szolgáltak ezek a helységnevek, amelyeket a Volksbund-iskolák céljaira tervezett térképen már így akartak feltüntetni, de az a körülmény, hogy ezúttal nem egyszerűen a német lakosságnál történetileg meghonoso-

dott német elnevezések (Ödenburg, Raab, Steinamanger stb.) használatáról, hanem mesterséges elnevezések önkényes bevezetéséről volt szó, magyar részről érthető megrökönyödést keltett. A Volksbund és sajtója kizárólag a német helységneveket kívánta használni. Ha kérdőre vonták őket, hogy egyikmásik elnevezés minek felel meg, vagy kitértek e „provokáció" elől, vagy kijelentették, hogy ők más elnevezést, mint a németet, nem ismernek. „Hogyan lehet az, hogy Magyarországon élnek, és nem tudják az itteni városok magyar neveit?" Erre a kérdésre a *Deutsche Zeitung* kiadóhivatalában a következő jellemző választ adták: „Nem nekünk kell tanulni, hanem maga tanulja meg a német városneveket, ha ebben az országban akar élni!"[29]

Május 3-án befejeződött ugyan a magukat már törvény felett állóknak érző, s így féktelenül garázdálkodó SS-önkéntesek elszállítása, de a feszültség és nyugtalanság alig enyhült. A magyarok indokolt ellenszenve az SS-önkéntesekkel szemben, azok családtagjaira is kiterjedt, akik a magyar jogfelfogás és joggyakorlat szerint maguk is elveszítették állampolgárságukat, s érezhették ennek következményeit. Helyzetük tisztázására német részről felmerült az a gondolat, hogy ezentúl német birodalmi állampolgároknak tekintsék őket, s az NSDAP AO magyarországi csoportja szervezetéhez tartozzanak, annak védelmét élvezzék. Basch azonban ellenezte ezt, arra hivatkozva, hogy az SS-önkéntesek bíznak hazatérésük lehetőségében, s Himmler úgy döntött, hogy a családtagok továbbra is a Volksbund irányítása alá tartozó népi-németekként kezelendők.[30] Az SS-önkéntesek családtagjait érzékenyen érintette az a körülmény, hogy a Volksbund toborzópropagandája során megígért magas összegű segélyek folyósítása helyett csak jóval szerényebb mértékű támogatásra kerülhetett sor, mert a magyar kormány csupán évi 5 millió pengő átutalását engedélyezte e célra a német birodalomból.[31]

Előzékenyebb volt a Kállay-kormány az angol bombatá-

madásoktól sújtott északnyugat-németországi területekről Magyarországra küldött évi tízezer, 10–14 éves korú gyermek elhelyezése tekintetében. Ellátásukra havi kétmillió pengő értékű márkát utalhatott át a Reichsbankból a Magyar Nemzeti Bankba a „Reichsdeutsche Kinderlandverschickung" elnevezésű intézmény. Ez nem fedezte ugyan teljesen a költségeket, de a kormány úgy vélte, hogy ezeknek „a német hatóságokra illetőleg szervekre való áthárítását a magyar tisztviselői kar s általában a magyar állam tekintélye, de meg az a baráti, sőt szövetségi kapcsolat sem engedheti meg, mely Magyarország és a német birodalom között fennáll".[32] Május 7-én Budapesten Jagow és Béldy ünnepélyesen fogadták a többnyire hajón érkező gyermekek első csoportját. „Felejthetetlen népközösségi élmény volt" – írta a Volksbund sajtója.[33] A magyar kormány nem tudta valóra váltani korábbi elképzeléseit, melyek szerint az érkezőket a hazai német lakosságtól lehetőleg elszigetelten, táborokban helyezi el, s legfeljebb az erdélyi szász községekbe telepíti be közülük, mégpedig a Volksbund teljes kikapcsolásával.[34] Az állam mindössze kétezer gyermeket tudott ily módon elhelyezni; nyolcezer a Volksbund által kijelölt – főleg dél-dunántúli és bácskai – népi-német, főleg szegénysorsú nevelőszülőkhöz került,[35] akiknek bizonyos összeget kiutaltak. Később a Volksbund – népi-német öntudatosságukra hivatkozva – lemondatta őket e díjazás igénybevételéről. A gyermekek az elhelyezés során nem szóródtak szét; helységenként kb. 100 fős csoportjaik[36] részére tantermeket biztosítottak az iskolákban, hogy tanulmányaikat itt-tartózkodásuk alatt zavartalanul folytathassák.[37] A velük érkezett nevelők és HJ, illetve BDM (Bund Deutscher Mädel – német leányszervezet) vezetők bekapcsolódtak a Deutsche Jugend munkájába, és segítették az ifjúság nemzetiszocialista szellemmel való fertőzését.

A belügyminiszter felhívta ugyan a figyelmet erre a veszélyre,[38] de a jelentett „visszás jelenségekkel" szemben

nem mutatkozott kellő erély.[39] A növekvő panaszok ellenére a magyar kormány a következő évekre is biztosította a tízezres keretet. A birodalmi német gyermekek befogadása „jó pont" volt a németországi bemutatkozó látogatásra készülő Kállay számára, s továbbra is eszköznek tekintették a német kormány „jóindulata" biztosításához. Basch német birodalmi kitüntetést (Ehrenzeichen für deutsche Volkspflege) kapott az elhelyezési akció sikeres megszervezéséért;[40] az akcióról film is készült, amely bemutatta a birodalmi német gyermekeknek és a magyarországi népi-német családoknak „a vér és a világnézet közösségében való egymásra találását".[41]

A „Reichsdeutsche Kinderlandverschickung" intézménye kezdettől fogva mintája volt a hazai népi-német gyermekek vidékre küldését szolgáló Volksbund-akciónak (Kinderlandverschickung). Ennek azonban sajátos vonásai is voltak: egyrészt növelni kívánták a Volksbund vonzóerejét azáltal, hogy minden nyáron ingyenes üdülést biztosított számos német szegény gyereknek,[42] másrészt ez az akció egyúttal határozott visszanémetesítő célzattal folyt: elmagyarosodó német családok németül már alig vagy egyáltalán nem tudó gyermekeit küldték nyaralni tisztán német lakosságú falvakban élő családokhoz.[43] Például Balatonfüredről 24 olyan német származású gyermeket vittek a Bácskába, akik nem is tudtak németül, és a Balaton mellett bizonyára jobban nyaralhattak volna.[44]

A volksbundista agitáció nemcsak a magyarok, hanem a magyar érzelmű németek körében is visszatetszést keltett, s Pécsett és környékén összecsapásokhoz is vezetett. A pécsi Volksbund-gimnázium növendékei Baranya megye német falvaiban agitáltak. Mecsekszabolcsi szereplésüket május 10-én – Heinrich Zillich erdélyi szász író szavai szerint – „magyar soviniszta süvölvények" kődobálással tették lehetetlenné. A csendőrök nem nyújtottak védelmet a volksbundista pécsi diákoknak, sőt helybeli volksbundistákat is bántal-

maztak. Zillich, ez idő szerint a német véderő-főparancsnokság (OKW) tisztje, aki Florian Krämer területvezető kíséretében jelent meg a csúfos véget ért mecsekszabolcsi volksbundista rendezvényen, jelentette az esetet Baschnak. A népcsoportvezető telefonon felhívta a belügyi államtitkárt, s közölte vele: „pechje van, mert jelen volt egy német író, az OKW tisztje, s az majd nyilvánosságra hozza az ügyet". Zillich 12-én Jagow követtel teázott, aki „fájdalmas gúnnyal említette, hogy ezúttal sikerült neki svábok megverésééért két csendőrt börtönbe juttatni, jóllehet Hitler utasítására ujját sem mozdíthatja a népi-németekért".[45] A Mecsekszabolcson történteket a pécsi Volksbund-gimnázium elleni heves tüntetések követték, melyek során magyar és magyar érzelmű német diákok annak igazgatóját, Sepp Tepfenhardtot is elpáholták. Zillich, aki ennek is szemtanúja volt, elmondta az esetet Baldur von Schirachnak, aki viszont Hitler tudomására hozta.[46] Jagow 23-án az ügyben feljegyzést adott át Ghyczy Jenőnek, a külügyminiszter állandó helyettesének, és kérte, utasítsák a pécsi illetve a baranyai biztonsági szerveket, kísérjék különös figyelemmel az ilyen jelenségeket, és szükség esetén idejében lépjenek közbe, hogy efféle incidensek ne forduljanak elő. A magyar Külügyminisztérium 26-i válaszában közölte, nem mulasztotta el felhívni az illetékes hatóságok figyelmét.[47]

A Baranyában és Tolnában uralkodó helyzetről, a volksbundisták magatartásáról jellemző képet fest Virág Ferenc pécsi püspök, a miniszterelnökhöz intézett május 29-i beadványában: „papjaim ... lelkipásztori kötelességeiket az említett egyesület helyi szervezetei miatt nem teljesíthetik ... Horogkeresztes zászlók alatt felvonulva lefoglalják a katolikus olvasókörök vagyonát. Tanítókat, plébánosokat brutális módon sértegetnek, bántalmaznak. Mise alatt horogkeresztes zászlókkal hadonásznak, hangoskodnak, verekedéseket provokálnak."[48]

A Volksbund propagandájában még fokozódott a zsidóel-

lenes uszítás Hitler április 26-i, a birodalmi gyűlésben elmondott beszédének hatására, amelyben arról szólt, hogy a „parazita zsidóságot" Európa valamennyi országából ki kell irtani. Basch május 17-én egyik vidéken tartott beszédében a népi-német szövetkezetek kiépítésének ügyét összekapcsolta a közvetítő kereskedelemben szerepet játszó zsidóság elleni éles támadással. „Javasolta, hogy ezeket a zsidókat vigyék a harctérre" – majd kijelentette: „ők megmutatják a birodalomnak, hogy száz százalékban megoldják a zsidókérdést, és a magyarországi németség pénzét nem zsidó fogja zsebre tenni, s a német verejtékből nem a zsidóság fog hízni".[49] Különösen vad gyűlöletet váltott ki a volksbundistákból, ha a zsidók leleplezték a Volksbund üzelmeit és a németek folytonos győzelmét harsogó propagandáját. Florian Krämer a Tolna megyei Miklósi községben május 31-én így oktatta hallgatóságát: „Ha tehát egy zsidó bármilyen hírt terjeszt, mindenkinek kötelessége úgy megütni, hogy a falhoz ragadjon."[50]

Luther helyettes államtitkár 1942. június 3-i feljegyzésében tájékoztatta Ribbentrop külügyminisztert a magyarországi német népcsoporttal kapcsolatos problémákról. A német településterületeken uralkodó feszült helyzetért elsősorban a magyarokat okolta, hozzátéve: „a jelenlegi miniszterelnök sem hagyta abba a kísérletet, hogy a jónak nem nevezhető magyar–német viszonyért a felelősséget kizárólag a német népcsoportnak tulajdonítsa". Mégis alapvetően pozitívnak értékelte a kormány magatartását az SS-toborzással, valamint a Deutsche Jugend és a Deutsche Volkshilfe tevékenységével kapcsolatban. Reméli, jegyezte meg, a magyar kormány belátja, hogy Basch a Magyarországhoz került németeket pozitív együttműködésre nyeri meg a magyar államéletben. A kormánynak számot kell vetnie azzal, hogy „a mai Magyarország határai között él az egész délkelet-európai németség fele, azaz kereken 1 300 000 német", hogy „a nemzetiszocializmus az egész németség feltartóztathatatlan szellemi megújulását jelenti. Ez Magyarországon is politikai realitássá vált."[51]

Volksbundista szervezkedés és horogkeresztes demonstráció a kitelepítés árnyékában

Kállay 1942. június 6–8-i németországi látogatásakor Ribbentrop különös alapossággal taglalta a magyarországi németség kérdését. Drámaian ecsetelte, milyen közel áll ez a probléma a Führer szívéhez, hiszen Hitler minden egyes németben az össznémetség részét látja, melynek ő a megtestesítője; ha tehát valaki egy németet megbánt, Hitler úgy érzi, őt bántották meg. Ribbentrop szerint Magyarország nem hajtotta végre a bécsi szerződést, hanem elszabotálta; nem adott a németeknek egyenlő jogokat sem az iskolák, sem a gazdasági élet területén. Figyelmeztette a miniszterelnököt, hogy a két ország közti jó viszony fenntartása szempontjából ez kulcskérdés, és azt ajánlotta, személyesen foglalkozzon vele.

Kállay azt válaszolta, hogy – bizonyos izgatástól eltekintve – semmiféle konfliktus nincs a német kisebbség és a magyarok között. A németek megtalálták helyüket Magyarország életében és gazdasági rendszerében, ahol igen fontos szerepet töltöttek be mindig és töltenek be ma is – igaz, nem mint németek, hanem mint a magyar állam hűséges és hasznos polgárai. Felhívta Ribbentrop figyelmét arra, hogy az ország 27 vezető tábornoka közül 21 német származású. Ha a németek ragaszkodnának ahhoz, hogy minden pozícióban számarányuknak megfelelően legyenek képviselve, akkor egyik-másik pozícióba egyetlen egy sem kerülhetne be. Ha

például oktatási rendszerüket tisztán német alapra helyezik, hogyan fogják betölteni mindazokat az állásokat, amelyeket ma a közszolgálatban, a bíráskodásban és egyebütt elérhetnek. Megígérte, hogy valóban igyekszik mélyebben behatolni a problémába és megoldást találni a vitatott pontokra. Kérte azonban a német külügyminisztert, ne hallgasson a fontoskodó magyarországi német agitátorokra. Végeredményben az egész kérdés efemer jelentőségű, mert tudomása szerint Hitler kijelentette, és a kormányzónak meg is ígérte, hogy a háború után az összes németet áttelepíti Magyarországról. Így nincs is értelme, hogy félreértést keltsünk, hiszen csak átmeneti megoldásra törekszünk.[1]

A Ribbentrop és Kállay közt lefolyt beszélgetésre utaló német források arról is számot adnak, hogy a magyar miniszterelnök kérte, figyelmeztessék a magyarországi német népcsoportot, hogy „érjenek véget azok a népcsoporton belüli ellentétek, amelyek során a volksbundisták tettlegességre vetemednek a magyarbarát beállítottságúakkal szemben. A birodalmi külügyminiszter úr megígérte az ügy kivizsgálását, s hogy adott esetben megfelelő utasítást ad Basch népcsoportvezetőnek. Kállay úr őexcellenciája ebben az összefüggésben megemlítette, hogy a magyarországi népi-németek magatartását a szlovákiai német népcsoport vezetője, Karmasin államtitkár is befolyásolja."[2]

Kállay fejtegetései kiegészítéséül Szentmiklósy követségi tanácsos feljegyzést adott át a Külügyi Hivatalban Rintelen követnek a magyarországi németségről. E feljegyzés megállapította, hogy a magyarországi német népcsoport jogait az 1940. augusztus 30-i bécsi szerződés rögzíti; továbbá, hogy a királyi magyar kormány nemcsak nemzetközi jogi kötelezettségből, hanem a magyarországi németség őszinte becsülése alapján is tiszteletben kívánja tartani a német népcsoport jogait. A magyarság a legnagyobb megértést tanúsítja a németség iránt, de minden magyar állampolgártól ugyanazt a feltétlen odaadást követeli meg a magyar államért, amely a

német birodalom oldalán harcol. Sajnálattal állapították meg, hogy a Volksbund vezetőinek magatartása nyugtalanságot kelt a harcoló országban, és a németségen belül is ellentéteket támaszt, mint különösen a Bácskában, az SS-toborzás idején előfordult események mutatták. Kívánatos lenne, ha a Volksbund a maga külön érdekeit alárendelné a közös ellenséggel szembeni harc követelményeinek, és minden erejét ennek szolgálatába állítaná.[3]

A Ribbentrop–Kállay tárgyalás anyagából és a Szentmiklósy által átadott feljegyzésből világosan kitűnik, hogy az új miniszterelnök is a háborús erőfeszítésekre hivatkozva kívánta elérni a Volksbund-agitáció megfékezését. Különösen figyelmet keltő Kállaynak azon utalása, hogy a magyarországi német népcsoport német részről tervezett, háború utáni kitelepítése folytán az egész kérdés efemer jelentőségű. A jelek szerint Ribbentrop ezt nem erősítette meg, de nem is cáfolta.

Hitler már Sztójay útján küldött 1941. április 19-i üzenetében célzott a kitelepítés lehetőségére,[4] s nem kizárt, hogy a magyar kormányzónak a következő napokban, az április 24-i mönichkircheni találkozójuk alkalmával ígéretet is tett erre. Valószínűbb azonban, hogy határozottabb formában Horthy 1941. szeptember 7-i németországi látogatásakor ejthetett erről szót, ismeretes ugyanis augusztus 2-i döntése a „Südost" németsége háború utáni ki-, illetve áttelepítéséről.[5] Hitler Horthynak tett közvetlen és konkrét ígéretéről tárgyalási feljegyzés vagy levél nem tanúskodik ugyan, de a Sztójayval küldött üzenet és az augusztus 2-i állásfoglalás valószínűsítik azt, bár nem „az összes német" kitelepítése értelmében. A Hitler ún. asztali beszélgetéseiről készített feljegyzések tanúsága szerint azonban a Führer 1942. február 26-án a magyar nacionalizmus asszimilációs politikájáról szólva azt fejtegette, hogy Magyarországon a német népcsoport csak akkor lenne fenntartható, „ha az államot hatalmunk alá vesszük", ellenkező esetben „a németeket ki kell hozni", s ki-

jelentette: „Az a véleményem, el kell vinnünk a németeket, ha a magyarokkal békére akarunk jutni."[6]

Mint láttuk, a Volksbund a német hatalom védőszárnyai alatti visszanémetesítésre törekedett. Hasonló elnémetesítő módszerekkel, mint amelyeket a megszállt lengyel területeken alkalmaztak, szülőföldjükön akarták a lakosságot a német vér részaránya illetve elnémetesedési készsége szerint kategorizálni, az úgynevezett német néplista (Deutsche Volksliste) alapján.[7] A magyar nemzeti szocialisták táborából Málnási Ödön, aki 1942. májusi németországi látogatása során a Rassenpolitisches Amtot is felkereste, támogatta ezt a német disszimilációs politikát. A német Külügyi Hivatalban úgy nyilatkozott, hogy nem 9 vagy 7 millió, hanem csak 3 $^1/_2$ millió tiszta fajmagyarról lehet beszélni. Előadta, hogy inkább érzi magát népi-németnek, mint magyarnak; jó kapcsolata van a Volksbunddal, de a Nyilaskeresztes Pártban marad, így szolgálja Németországot. A Külügyi Hivatalnak azonban az volt a véleménye, hogy jobban tenné, ha Szálasinak hátat fordítva a Pálffy-féle nemzetiszocialista párthoz csatlakoznék. E kívánságnak hazatérése után Málnási eleget is tett.[8]

Hitler azonban – ellentétben azokkal, akik a délkeleti irányú expanzió jelentőségét hangsúlyozták – ragaszkodott a keleti irányú expanzióhoz. Mint május 12-én is mondotta, „mindent fel kell tenni arra, hogy vasakarattal egyik millió németet a másik után vigyük oda". Azt kívánta, hogy a megszállt lengyel és szovjet területeken tíz éven belül legkevesebb 20 millió német éljen.[9] Meyer-Hetling átfogó keleti terve („Generalplan Ost"), amelyet Himmler január 27-i megbízása alapján május 28-án nyújtott be,[10] s amelyet az ezt megelőző viták során a Rosenberg-féle Ostministerium például túlzónak minősített,[11] valójában messze elmaradt a hitleri elképzelésektől, hiszen – egy 25 éves program keretében – 5 millió német keletre irányítását tűzte célul. Ezek közül csak 500 000 volt a „Südost"-ból várt telepes: szórványnémetek,

valamint népességfelesleg a Bánátból, Bácskából és Erdélyből. Hitler viszont mint már említett február 26-i asztali beszélgetéséből tudjuk, $1^1/_2$ millió népi-németet akart megkapni a „Südost" országaiból a nagyszabású keleti telepítés céljaira; ami e térség német népességének felét jelentette volna.[12]

Himmler a „Generalplan Ost"-ot június folyamán, de már Kállay németországi látogatását követően terjesztette Hitler elé. Kállay a „tudomása szerint" Horthynak tett hitleri ígéretre hivatkozott, tehát egy tényleges, a viták középpontjában álló problematikát használt fel érvelésében. Így a magyarországi németséget is érintő hitleri kitelepítési tervek perspektívájában anélkül minősíthette efemer jelentőségűnek a népcsoport akkori helyzetével kapcsolatos kérdések rendezését, hogy Ribbentrop azt cáfolhatta volna, hiszen ez a „Generalplan Ost" körüli eddigi viták után, de Hitlernek a tervről való döntése előtt történt.

A német külügyminiszter természetesen továbbra is követelte a bécsi népcsoportegyezmény által előírt jogok biztosítását. Az ezzel kapcsolatos panaszok jó része a népi-német iskolaügyre vonatkozott. 1942 júniusában a következő volt a népi-német óvoda- és iskolaügy helyzete:

A visszacsatolt erdélyi és dél-erdélyi területeken mintegy 90 német óvoda volt; ezek a Volksbund saját kezelésébe, illetve ellenőrzése alá kerültek. A trianoni országterületen – még a Bárdossy-kormány idején – egy Volksbund-óvoda létesült (Óbudán), további 39-et kilátásba helyeztek. A kormány ellenállása miatt azonban ezek nem valósultak meg; a Volksbund csak a nyári hónapokra rendezhetett be ún. aratási óvodákat; előző évben 54 ilyen működhetett. Most a népcsoport-vezetőség erélyesen követelte az ígért óvodákat.[13]

A Volksbund Észak-Erdélyben 47 német népiskolát vett át, amelyek az autonóm erdélyi német evangélikus egyházé voltak. A bácskai 61 német népiskolát, minthogy a jugoszláv uralom alatt is állami iskolák voltak, a magyar állam vette

át. A trianoni országterületen a Volksbundnak 17 népiskolája volt; a többi 376 német tannyelvű népiskola 80 százaléka egyházi, 20 százaléka állami vagy községi. A Volksbund iskolahivatala szerint országosan mintegy 600 német népiskolát kellett volna a Volksbundnak saját kezelésbe venni, a magyar állam hozzájárulását kérve az iskolafenntartás költségeihez. Az új tanévre azonban a Volksbund csak 28 népiskolára támasztott konkrét igényt.[14]

A középiskolák helyzete a következőképp alakult: az erdélyi és délvidéki területgyarapodással a Volksbund 2–2 polgári iskolát, 2–2 gimnáziumot és 1–1 tanítóképzőt kapott. Az utóbbiak Szászrégenben és Újverbászon voltak. A trianoni országterületen Hidason, Németbolyban és Baján létesített a Volksbund polgári iskolát, s a visszacsatolt Szatmár-vidéki területen, Nagykárolyban is alapított egyet. Összesen tehát 8 polgári iskolája volt a Volksbundnak; az új tanévre kívánt engedélyeztetni még egyet. A magyar állam által Munkácson, Bácsalmáson, Bátaszéken és Hőgyészen fenntartott német polgári iskolát a Volksbund nem tartotta megfelelőnek „a népi-német nevelési igényeknek", mert – mint mondották – „iskoláinkban nemzetiszocialista szellemben kell nevelnünk ifjúságunkat". A trianoni országterületen Budapesten és Pécsett volt a Volksbundnak gimnáziuma; összesen tehát 6 Volksbund-gimnáziumot tartottak fenn. Az állami német tanítóképzőt és az ugyancsak állami továbbképző tanfolyamot nem tartották megfelelőnek, mert nem nemzetiszocialista pedagógusokat képeztek. A tanerőhiányt úgy szerették volna megoldani, hogy a német birodalomból kaphassanak pedagógusokat. A Volksbund összesen 16 középiskolájának az 1941–1942-es tanévben 3845 tanulója volt, akikkel 146 tanár foglalkozott.[15]

A már fennálló 10 nemzetiszocialista nevelőintézet mellé az új tanévre további 6 engedélyezését kívánta a Volksbund elérni.[16] Mint már korábban utaltunk rá, ezekben az intézetekben a népcsoport vezetőinek utánpótlásáról gondoskodtak

nemzetiszocialista neveléssel, katonás szellemben.[17] A növendékek egy-egy Hitler-idézet fölötti elmélkedéssel kezdték és fejezték be a kemény fegyelemben, legnagyobbrészt testneveléssel és politikai foglalkozásokkal eltöltött napokat.[18] Hitler „Mein Kampf"-ja külön tantárgy volt: „minden mondatát külön megmagyarázzák" – számolt be róla az intézet egyik növendéke. A nevelőintézetekben nagyrészt a velük szoros kapcsolatban álló Volksbund-gimnáziumok tanárai adtak elő; így a Budapest, Stefánia út (ma: Népstadion út) 38. szám alatti nemzetiszocialista nevelőintézetben Johann Weidlein, a Bleyer-gimnázium igazgatója oktatott a magyarországi németség „dicső múltjára és ragyogó jövőjére". „Weidlein professzor mondta, hogy mi itt nagy urak leszünk" – jelentette ki a fent említett tanuló, aki elmondta, hogy a Volksbund vezetői is sűrűn tartottak számukra politikai előadásokat a nemzetiszocializmusról, a zsidókról mint a németség legnagyobb ellenségeiről; a háborúról, amelyben a németek fényes győzelemmel biztosítják uralmukat a világ felett.[19]

Összefoglalva tehát, 1942 nyarán a Volksbund 39 óvodát, 28 népiskolát, 1 polgári iskolát, 6 nemzetiszocialista nevelőintézetet követelt, kiegészítve azzal, hogy az állam járuljon hozzá az iskolák fenntartásához és a német birodalmi átutalások útjába se gördítsen akadályokat.

Josef Schmidt, a Volksbund országos iskolahivatalának (Landesschulamt) vezetője, egyrészt a népi-német szempontból megfelelő pedagógusok hiánya miatt, másrészt abban a reményben, hogy számukra kedvezőbb politikai atmoszférában később többet érhetnek el, hangsúlyozta, hogy a Volksbund iskolaügyét „evolúciós módon" akarják kiépíteni. Kállay miniszterelnöksége alatt azonban nem tudtak engedményeket kicsikarni a Kultuszminisztériumtól. A Népi-német Országos Iskolatanács (Volksdeutscher Landesschulrat) 1942 tavaszán minden iskolafajtára nemzetiszocialista alapon kidolgozott tantervét a Kultuszminisztérium elutasította, s „ellentantervet" dolgozott ki a nemzetiségi iskolák számára,

amelyet viszont a Volksbund tartott elfogadhatatlannak, asszimilációs tendenciájúnak minősítve azt. Különösen érzékenyen érintette a Volksbundot, hogy az iskolaügy autonóm intézésével kapcsolatban Hóman kultuszminiszter június 7-i szegedi beszédében kijelentette: a magyar állam iskolaügyi felségjogának kétségbe vonását senkitől sem tűri el. Amikor június 18-án Schmidt és Hamm, a népi-német képviselők hivatalának vezetője, megjelent Hómannál a Volksbund iskolaügyei megbeszélésére, a kultuszminiszter – Kállay miniszterelnök felfogására hivatkozva – azt az álláspontot képviselte, hogy a Volksbund épp olyan egyesület, mint bármelyik más; semmiféle külön jogokat nem igényelhet. Nem járult hozzá, hogy a Volksbund német óvodát, népiskolát, polgári iskolát létesítsen olyan magyar városokban, mint Veszprém, Székesfehérvár, Esztergom, Szentes. Rámutatott arra, hogy Berlinben sem engedélyeznek vend (szorb) iskolát.[20]

Hóman a németbarát politikának közismerten egyik legexponáltabb képviselője volt a kormányban, és többször kiállt a német igények előzékeny kielégítése mellett. Maga is úgy érezte azonban, hogy ezek az igények immár túllépik a megengedhető határokat, s tárcáját a jelenlegi kormányban csak a Kállay felfogásához való bizonyos alkalmazkodással tarthatja meg.[21] Ez azonban mégsem sikerült neki. Basch ugyanis június 21-én Besztercén mondott beszédében a bécsi szerződés szabotálását olvasta Hóman fejére,[22] Kállay ezután lemondatta Hómant. Ezzel demonstrálni akarta, hogy a Ribbentroppal folytatott tárgyalás után különösen komolyan veszi a magyarországi német népcsoport ügyét. A Volksbund vezérének Hóman által később is keserűen emlegetett „tapintatlan fellépése" módot adott Kállaynak a szélsőségesen németbarát miniszter kibuktatására.[23] Az eset egyrészt Basch népcsoport-politikájának szűklátókörűségéről, másrészt Kállay taktikai ügyességéről tanúskodott.

Szinyei-Merse Jenő, aki július 3-án felváltotta Hómant a kultuszminiszteri székben, a miniszterelnök feltétlen hívei-

nek számát gyarapította a kormányban. A németek iránti buzgó szervilitásáról ismert Sztójay Döme berlini magyar követ, akinek a Külügyi Hivatalban Luther helyettes államtitkár a népcsoport iskolaügyei miatt szemrehányást tett, azonnal levelet írt az új kultuszminiszternek. Figyelmeztette őt, látogasson okvetlenül Berlinbe, hogy az iskolakérdés rendezését megtárgyalja. Szinyei-Merse azonban csak annyit válaszolt: udvariassági kötelességének egyelőre eleget tett azzal, hogy tárcájának átvételekor táviratozott Rust német birodalmi közoktatás- és nevelésügyi miniszternek.[24]

Basch észak-erdélyi útja – amely során a Hóman sorsát megpecsételő beszéde elhangzott –, azzal a tapasztalattal járt, hogy az odavalósi közigazgatási tisztviselők „nyilván azért, mert jól ismerik a kisebbségi sorsot", előzékenyek a népi-németek iránt.[25] Hasonló magatartást tanúsított a honvédség is: habár a honvédelmi miniszter megtiltotta a tényleges szolgálatot teljesítő honvédek részvételét a Volksbund-rendezvényeken, a besztercei honvéd állomásparancsnok Basch előadására hat főből álló tiszti küldöttséget rendelt ki, mert ezt „a jó viszony fenntartása érdekében kívánatosnak tartotta".[26] Észak-Erdélyben több példa is volt arra, hogy népi-német (szász) tisztviselők töltöttek be bizonyos funkciókat a helyi közigazgatásban. A trianoni országterületen viszont kivételnek számított, hogy dr. Szandtner János mosonmagyaróvári járásbíró exponált szerepet játszott a Volksbundban. A magyaroknak az volt a véleménye, hogy „egy közalkalmazott s hozzá még bíró, semmiképpen sem fejthet ki ily működést, mely az állam- és nemzethűség – ha csak íratlan – elveivel összeférhetetlen".[27] A vidéki értelmiség, különösen a papság, általában lebeszélte arról a jobb módú gazdákat, hogy belépjenek a Volksbundba. Hugo Binder ezért ki is jelentette a Fejér megyei Etyek községben június 27-én tartott beszédében, hogy bár a Volksbund a vallásos meggyőződést és annak gyakorlatát tiszteletben tartja, ha a papok a szószékről ellene agitálnak, meg fogják tiltani a tagoknak a

templomba járást.[28] A községekben a német lakosság megoszlása s épp a tekintélyes, jómódú gazdák távolmaradása folytán nehézségekbe ütközött a volksbundisták érvényesülése a helyi vezetésben. Nagy (Gross) Ivor Bakony-Vértes területi propagandavezető a Veszprém megyei Bakonyoszlopon július 5-én tartott beszédében ostorozta a módosabb német gazdákat, akik ismételt felszólítás ellenére is vonakodtak belépni. „Pedig jobb lenne, ha minden német tagja lenne a Volksbundnak – mondotta –, mert akkor a községi bíró is nemzetiszocialista lenne, és a községházára is kifesthetnék a horogkeresztet, továbbá a gyűléseket is a községháza tanácstermében tarthatnák meg."[29]

Ribbentrop Kállayval folytatott megbeszélése során azt is kifogásolta, hogy akadályozzák a magyarországi német népcsoport gazdasági tevékenységét. Holott a magyarországi németség nagy részét kitevő birtokos paraszti réteg helyzete egyáltalán nem volt kedvezőtlen, amit az is bizonyított, hogy – mint a június 30-i minisztertanácson Keresztes-Fischer belügyminiszter szóvá tette – Baranyában, Tolnában és a főváros környékén is „német anyanyelvű állampolgáraink igen magas áron vásárolják fel a sokszor színtiszta magyar lakosságú falvakban az eladásra kerülő földeket".[30] A németek elsősorban azért követelték a bácskai igen erős német szövetkezeti mozgalom országos kiterjesztését, hogy a szövetkezetek segítségével megszervezzék a népcsoport nagyszabású, közvetlen németországi exportra termelését. A népcsoport gazdasági tevékenységét illegálisan támogató német birodalmi szaktanácsadók köre külön szövetkezetügyi megbízottal bővült, Hans Mauss személyében, aki szintén a Mercur Bank épületében (Gróf Tisza István u. 3. sz.) rendezte be irodáit.

A népcsoport gazdasági ügyeinek magyarországi hivatalos képviseletére 1942. július 10-én megalakult egy „gazdasági üzletvezetőség a népcsoportvezető mellett" (Geschäftsstelle für Wirtschaft beim Volksgruppenführer), élén Georg Goldschmidt helyettes népcsoportvezetővel. Üléscit hetenként,

szerdai napokon a Német Házban tartotta. Ezeken a népcsoport által kinevezett vezetők és ügyvezetők, főként bácskai németek (Fritz Metzger, Othmar Resely stb.), vettek részt az országos paraszthivatal és a háborús gazdasági munkaszolgálat, valamint az ipargazdasági, a szövetkezeti és hitelügyi ágazatok képviseletében. A tényleges irányítás azonban a bizalmi emberekként háttérben maradó német birodalmi szaktanácsadók, Wagener, Gröndahl, Glöckner és Mauss kezében volt, akik – mint maga Goldschmidt panaszolta –, ha úgy látták jónak, a népcsoport-vezetőség megkerülésével tárgyaltak a német birodalmi szervekkel. Formailag a népcsoport-vezetőségtől, valójában a német szaktanácsadóktól kapta utasításait Josef Trischler, aki Újvidék székhellyel a „bácskai népgazdasági megbízott" feladatkörét látta el. A Volksbund Johann Wüscht, az ismert bácskai sváb statisztikus szakember vezetésével gazdasági kutatóállomást (Forschungsstelle für Wirtschaft) állított fel, amely az országos paraszthivatal és a gazdasági munkaszolgálat központi irodáival együtt az Andrássy út 120. szám alatt rendezkedett be. A kutatóállomás a Volksbund – dr. Irma Steinsch német birodalmi megbízott irányítása alatt álló – tudományos osztályával együttműködésben ekkor látott hozzá azokhoz a felmérésekhez, amelyek alapján a német birodalom intézkedéseket készíthetett elő a magyar hivatalos statisztika által elrejteni próbált terménykészletek feltárására és megszerzésére, a háborús mezőgazdasági termelés intenzitásának fokozására.[31]

A Ribbentrop–Kállay megbeszélés fontos témája volt a magyarországi SS-toborzás további kiterjesztése az előirányzott újabb tízezer népi-német önkéntes megszerzésére. Kállay úgy vélte, ez elől nem zárkózhat el, s a kormány július 12-én meg is adta hozzájárulását, a korábbi feltételek fenntartásával.[32] Megengedhetetlennek tartotta azonban, hogy az SS-hez bevonulók családtagjai magasabb összegű támogatásban részesüljenek, mint a honvédséghez bevonulók családtagjai.[33] A népcsoportban az elégedetlenség jelei mutatkoztak a veze-

tőséggel szemben, amely egyrészt nem tudta beváltani demagóg ígéreteit, másrészt nem tudta megfelelő védelemben részesíteni az önkéntesek hozzátartozóit, akik ugyancsak elveszítették állampolgárságukat.[34] E nehézségek közepette Basch a kívánt kontingens kiállítása érdekében azt javasolta Berlinnek, szorítsa rá a magyar kormányt annak engedélyezésére, hogy a toborzást a honvédség tényleges állományához tartozó népi-németekre is kiterjesszék.[35] Mikor azonban a Volksbund önkényesen megkezdte ezek összeírását, a honvédség elhárító osztálya figyelmeztető jelleggel kihallgatta nemcsak az összeírást végző helyi vezetőket, hanem magát Bascht, Goldschmidtet, Schönbornt és a Volksbund más központi vezetőit is.[36] A Belügyminisztérium kebelében működő Államvédelmi Központ pedig fellépett a német falvakat felkereső motorkerékpáros SS-tisztek tevékenysége megakadályozására.[37]

A német külügyminiszterrel folytatott tárgyalásai után Kállay már nem zárkózhatott el továbbra is Basch fogadása elől. A miniszterelnök és a népcsoportvezető július 21-i első találkozása a Volksbund sajtójában megjelent kommüniké szerint „barátságos eszmecsere jegyében" zajlott le. Kállay a kommüniké ellen kifogást emelt Jagow követnél: ilyen stílusú kommüniké kiadása az esetben jogosult, ha a német birodalmi külügyminiszter tárgyal a magyar miniszterelnökkel, nem pedig akkor, ha a magyarországi német csoport vezetője, aki végtére is magyar állampolgár. Jagow igazat adott Kállaynak, s figyelmeztette Bascht.[38] A szóban forgó megbeszélés részletei nem ismeretesek. Másnap Kállay a népi-német képviselőket is fogadta, akiket az imént választottak be különböző parlamenti bizottságokba. Ezek több beadványt nyújtottak át a miniszterelnöknek.[39]

A Volksbund viszonyát a magyar államhoz a Kállay–Ribbentrop tárgyalást követően a lojalitás erőteljesebb hangsúlyozása jellemezte. Basch elrendelte, hogy a Volksbund minden hivatalos helyiségében és otthonában Hitler képe mellett

Horthyét is kifüggesszék, a szónokok Hitler mellett Horthyt is éltessék. Június 18-án Horthy 74. születésnapján, Basch rendeletére a Volksbund valamennyi helyi csoportjánál megemlékezést tartottak; ezeket arra használták fel, hogy a kormányzónak a bolsevizmus elleni küzdelemben szerzett „érdemeit" méltassák.[40] A lojalitásnyilvánítás tehát félreérthetetlenül a szovjetellenes szövetségesnek, fegyvertársnak szólt. A miniszterelnökség nemzetiségi ügyosztálya felkérte azonban Bascht, adjon utasítást a Volksbund-szervezeteknek, hogy Horthy születésnapja alkalmával mellőzzék a horogkeresztes zászlók kitűzését. Ezt Basch ezúttal már kereken megtagadta, s kifejezetten elrendelte a horogkeresztes zászló kitűzését. A bácskai útjáról a Bánátba éppen visszatérő Pamer SS főhadnagy javaslatára az ottani magyar lakosság magyar zászlóhasználatának megtiltásával készültek megtorolni a horogkeresztes zászlók esetleges leszaggatását. Ennek megfigyelésére a német Biztonsági Szolgálat (SD) emberei is utasítást kaptak.[41] A zászlók leszaggatására ugyan nem került sor, de a csendőrség utóbb fellépett azok kitűzői ellen. Spreitzer területvezető tiltakozott is az ellen, hogy a magyar csendőrök Bácskában „több súlyt helyeznek a németek zaklatására és bebörtönzésére, mint a velük való együttműködésre a kommunisták és egyéb sötét elemek ártalmatlanná tétele végett". Bács-Bodrog megye főispánja, Deák Leó, jellemző módon így utasította vissza ezt a feltételezést: „A m. kir. csendőrség hivatásának magaslatán áll, és legelsősorban azt a feladatát teljesíti, amely a társadalomnak a kommunistáktól és megbízhatatlan elemektől való megtisztítását célozza."[42]

Míg a horogkeresztes demonstrációknak elsősorban Bácska volt a színtere, az antiszemita izgatás országszerte fokozódott a nyári hónapokban. Baranya megye falvaiban a Volksbund német nyelvű antiszemita röplapokat is terjesztett.[43] Feltételezték, hogy azok, akik nem akarnak belépni a Volksbundba, zsidó propaganda hatása alatt állnak. A zsidóellenes uszítás emiatt még fokozódott, s Laskafalun az antiszemita röpcédu-

lákat ezeknek a „zsidóbérenc" németeknek a házaira is kiragasztották.[44] Majs községből a magyar érzelmű németek augusztus 19-én kénytelenek voltak védelmet kérni a volksbundisták erőszakoskodásával, garázdálkodásával szemben: „A magyar érzelműeknek portáján megjelent 100–150 ember éj idején, ablakot betörve, ajtókat feszítve, házakat mindenféle piszokkal beszennyezve ... már nappal mezőnkre nem merünk menni, bárhol is vagyunk vagy járunk, biztonságunk veszélyeztetve van."[45]

E garázdálkodások miatti aggodalmat növelték azok a hírek, hogy a Volksbund keretében karhatalmi szervezkedés folyik. Nemcsak a Bácskában és Észak-Erdélyben maradtak fenn illegálisan a jugoszláv, illetve román uralom alatt már létrehozott népi-német „biztonsági", „önvédelmi" terrorszervezetek, hanem „Deutsche Mannschaft" elnevezéssel immár országos kiépítésükre törekedtek. Tolna megye főispánja úgy értesült, hogy állítólag már vannak fegyvereik, melyeket adandó alkalommal ki fognak osztani. Bár úgy látszott, egyelőre inkább a németségen belüli harc – a magyar érzelműek terrorizálása – áll előtérben, az 1941. áprilisi jugoszláviai események ismeretében már ekkor felsejlett a gyanú: a szervezetnek „az lesz a feladata, hogy ha Magyarország szembe próbál helyezkedni Hitler parancsainak, akkor az országban mindenütt elhelyezett német katonák és polgári személyek vezénylete mellett fegyveresen fognak kiállni a magyar államhatalommal szemben. Ez lesz a feladatuk a magyar hadseregben szolgáló Volksbund-tagoknak is."[46] A megindult nyomozás hatására a Volksbund egyelőre felfüggesztette a Deutsche Mannschaft alakulatainak immár a trianoni országterületen is megkezdett szervezését.

Augusztus 20-át, a „Szent István-i állameszme" jegyében tartott magyar nemzeti ünnepet a bácskai németség újabb, még nagyobb arányú horogkeresztes demonstrációra használta fel. A magyar csendőrség most már mintegy 5000 esetben indított eljárást a horogkeresztes zászlók kitűzői ellen.[47]

Basch nyilvánosan nem vett tudomást e megtorlásról, hanem a kormányzóhelyettes halálát, amely szintén augusztus 20-án történt, arra használta fel, hogy részvéte mellett lojalitását is nyilvánítsa a bolsevizmus elleni küzdelemben fiát áldozó Horthy iránt.[48] Utasítására a Volksbund területvezetői az illetékes honvédkerületi parancsnokot keresték fel hasonló nyilatkozatokkal, kérve azok továbbítását.[49] Mindez nem akadályozta, hogy Basch egyúttal a német birodalmi kormány közbelépését kérje a megtorló akciókkal szemben. Egy, a magyarországi viszonyokkal foglalkozó szeptember 12-i jelentés kapcsán azonban Jagow követen keresztül tudomására hozták, hogy „erősebb politikai nyomás alkalmazása a birodalom részéről ez idő szerint nem lehetséges".[50] Mint a német birodalom gazdasági utazó nagykövete, Karl Clodius, szeptember 13-án Budapestről jelentette, tárgyalásait „nehezítik a miniszterelnök panaszai a népcsoport magatartását illetően".[51] Kállay ugyanis leküldte a Bácskába Antal István tájékoztatásügyi minisztert, aki ott a helyzetet olyan tűrhetetlennek találta, hogy beszámolója nyomán a minisztertanácson általános felháborodás lett úrrá.[52] A miniszterelnök utasítására Ghyczy Jenő külügyminiszter-helyettes szeptember 14-én Jagow követhez intézett levelében panaszt emelt amiatt, hogy a német településterületeken, különösen a Bácskában, tűrhetetlenül bánnak a magyarokkal. A Volksbundhoz tartozó lakosság megengedhetetlen nyomást gyakorol a magyar érzelmű lakosságra, és erőszakosságtól sem riad vissza. „A Volksbund felelős vezetői úgy látszik egyáltalán nem számolnak azzal a körülménnyel – írta Ghyczy –, hogy Magyarország és Németország, mint szövetségesek, közös harcot vívnak, és hogy a magyar állam a népi-német ügy fontossága iránti legmesszebbmenő megértése mellett sem tűrheti el a Magyarországon lakó népi-németek ellenséges magatartását a magyarsággal szemben. Szövetségeseknél közös érdek az állami tekintély feltétlen fenntartása; a különérdekek az államérdeket nem rendíthetik meg... Háborús időkben ilyen körül-

mények enyhén szólva nem kívánatosak, mert csak akadályozzák azt a bevetést, amelyet minden magyar állampolgárnak teljesítenie kell. Őszintén sajnálható, hogy a Volksbund mesterségesen keltett harcias magatartása nem a közös ellenség, hanem a magyar államnép ellen irányul" – végződik a levél.[53]

A Volksbund megfékeztetését célzó taktikának ez az újabb dokumentuma lényegében ugyanazokat az érveket ismételte meg, amelyeket nem sokkal előbb, Kállay németországi látogatása alkalmával, Szentmiklósynak a Külügyi Hivatalban átnyújtott feljegyzése tartalmazott. Arra még nem érkezett válasz, bár a budapesti német követség népiségügyi referense, Rudolf Meckel, már július 7-én állást foglalt a magyar kormány felháborítónak és igen veszedelmesnek talált taktikájával kapcsolatban: „Nincs szükség a miniszterelnök figyelmeztetésére, hogy a német népcsoport egész erejét a közös ellenség elhárítására kell bevetni. Ha ma valaki Magyarországon lelkesedik e háborúért, a népi-németek azok. Az a tény, hogy ez idő szerint a honvédségnél mintegy 60 000, a Fegyveres-SS-nél több mint 20 000 magyarországi népi-német van bevetésben a bolsevizmus ellen, döntő bizonyíték arra, hogy a népcsoport teljes erejével részt vesz a háborúban. A német népcsoport a birodalom háborúját saját háborújának, a birodalom gondját-baját a maga gondjának-bajának tekinti. Az elmúlt tél bizonyságul szolgál erre. Amikor keleten hallatlanul kemény harcok folytak, Budapesten birodalom- és németellenes volt a hangulat. E hangulat hordozója a zsidóság és a magyar vezető réteg volt; ezek suttogópropagandájukban az angol propagandatéziseket ismételgették. A magyarországi német népcsoport viszont a legnehezebb időben fáradhatatlan felvilágosításával erősítette és szilárdította a hitet a német fegyverek győzelmében."

Basch népcsoportvezető és a vezetőség tagjai, minden beszédükben és egész propagandájukban utalnak arra – hangsúlyozta Meckel –, hogy ez idő szerint nem a népcsoport kü-

lön kívánságainak előtérbe helyezéséről van szó. A német népcsoport minden erejével készségesen támogatja a magyar állam nagy védelmi frontját a bolsevista ellenféllel szemben, oly mértékben, hogy követői gyakran felróják Baschnak: a közös cél érdekében elhanyagolja a német népcsoport jogos követeléseit. A német népcsoport azonban nehezen vallhatja magát lojálisnak az államhoz, amikor az alsóbb szervek, jegyzők, csendőrség és a katolikus egyház rendszeres birodalomellenes propagandát folytat, és a népi-németeket azért üldözi, mert szemléletükben birodalomhűek – állította Meckel. (Az említettek Volksbund-ellenessége valójában korántsem jelentett feltétlenül németellenességet vagy éppen antifasizmust.) A jelentés szerint csupán ama magyar körök, amelyek már régóta tervezik a magyarországi német népcsoport megbontását, és a katolikus egyház fogja mindegyre pártját a szegény, „hitlerista terror" által üldözött népi-németeknek, hogy megnyerjék őket egy Baschsal szembeni ellenmozgalomnak. Meckel, hogy a magyarok ilyen terveit dokumentálja, hivatkozott Kállay miniszterelnök Hamm népi-német képviselő előtt tett azon kijelentésére, hogy amennyiben a *Deutsche Zeitung*, a Volksbund központi lapja, továbbra is megtartja jelenlegi irányát, kénytelen lenne a magyarországi németség azon része számára, amely kizárólag a magyar viszonyok iránt érdeklődik, saját újságot kiadatni.[54]

A katolikus egyház magyarországi befolyásáról Málnási Ödön alapos tanulmányokat juttatott el a német Biztonsági Szolgálathoz, ahol abszolút szakembernek ismerték el őt ebben a témakörben; feltétlenül megbíztak benne, különösen amióta a Külügyi Hivatal felszólítására kilépett Szálasi pártjából.[55] Miközben a Volksbund országszerte nagy erőfeszítéseket tett taglétszáma növelésére, tapasztalnia kellett, hogy – főleg az erősbödő katolikus ellenpropaganda hatására – a szervezés elé komoly akadályok tornyosulnak, sőt még kilépésekre is sor kerül. A Tolna megyei Mucsi községben 79 tag lépett ki. Mint Jagow követ szeptember 14-én jelentette, Pin-

tér kanonok, a megszűnt Német Népművelődési Egyesület volt vezetője, elérkezettnek látja az időt arra, hogy egy német nyelvű katolikus napilap kiadását szorgalmazza a magyar érzelmű németek részére. Jellemző, hogy Pintérnek erre a törekvésére nem más, mint Balla miniszteri tanácsos hívta fel Basch figyelmét![56] Előrebocsáthatjuk azonban, hogy végül is e napilapot nem merték megindítani, a magyar érzelműek szócsöve továbbra is a *Die Donau* című apatini hetilap maradt.

Szeptember 19-én Kállay magához rendelte Bascht, kijelentette, hogy a német népcsoport magatartása a legnagyobb gondokat okozza neki, és ez így nem mehet tovább! Kemény háború folyik, amelyben a magyar csapatok is a fronton állnak, az országban abszolút rendre és nyugalomra van szükség. A népcsoport nem foglalhat el semmiféle különleges helyzetet, a közösen viselt háborúra való tekintettel mérsékelnie kell magát, és okosan viselkedve meg kell várnia a végérvényes megoldást, amelyről a háború után a két kormány rögtön meg fog állapodni. Kállay ezzel a kitelepítésre célzott, amelyről Hitler asztali beszélgetéseiben ismételten szót ejtett. Így július 25-én is arról beszélt bizalmasai körében, hogy „a német elemeket Magyarországról és Romániából is vissza kellene vinni a birodalomba, a keleti nagy feladatokra. Ily módon egyidejűleg egyszer s mindenkorra véget kell vetni annak, hogy az idegen népek német vérrel frissítsék fel saját vezetőrétegüket."[57] Kállay erről az újabb megnyilatkozásról valószínűleg még nem tudott, Hitler szándékairól mégis tájékozottan foglalt állást.

Kállay elítélte a Volksbund disszimilációs törekvéseit, s figyelmeztette Bascht: ne hozzák ki sodrából az egyébként is erősen nyugtalan közvéleményt, ne bolygassák folyton az aszszimiláció kérdését, mert a magyar érzésű német származásúakra most igen nagy szükség van a hadseregnél. A vezető tábornokok több mint 80 százalékát a népcsoport renegátnak tekinti. Magyarország mindig is nagyvonalúan támogatta

az asszimilánsokat, német szarmazásúakból miniszterelnököket, minisztereket, államtitkárokat, tábornokokat stb. csinált; de nem járja, hogy éppen ezeket a kiemelkedő posztokon álló embereket a népcsoport zaklassa. Basch fogadkozott: „bizony Isten", nem akarja regermanizálni a már megmagyarosodottakat, s hangsúlyozta, hogy „az öntudatos németek éppen olyan megbízhatók lennének minden poszton, csak be kell őket fogni az államvezetés szekerébe... Az első kísérletek ezt megnyugtatóan bizonyítanák." Kállay azonban erre az ajánlatra egyáltalán nem reagált: előtte állt a szlovákiai és horvátországi példa a népi-németek bekapcsolásáról az államvezetésbe, s jobbnak látta, ha a volksbundistáktól megszabadul a háború után.

Basch még hosszasan fejtegette, hogy a volksbundisták az elnyomottak és az üldözöttek, nem a magyar érzelműek; kikelt a *Die Donau* és köre Volksbund-ellenes propagandája ellen. A Bácskában szerinte a magyar kormány olyan politikát folytat, amely az ottani népi-németek rovására a megbízhatatlan szerbeknek kedvez. Állításai igazolására a népcsoportvezető többször fordult a beszélgetésen jelenlevő Balla miniszteri tanácsoshoz, aki saját miniszterelnöke érvelését gyengítve több ízben Bascht segítette. Kállay mindezt türelmesen végighallgatta, de a beszélgetést ugyanazokkal a szavakkal zárta, amelyekkel kezdte: ez így nem mehet tovább, a népcsoportnak meg kell változtatnia magatartását.[58]

Szeptember 24-én Gottlob Berger, az SS-Főhivatal főnöke a magyar pénzügyminiszterrel Budapesten tárgyalt a német birodalmi átutalásokról. A közismerten németbarát Reményi-Schneller is élesen kifakadt ekkor Basch ellen. Rögtön visszakozott azonban, amint Berger erélyesen védelmébe vette a népcsoportvezetőt: „akit az a megtiszteltetés ért, hogy az SS birodalmi vezérének, a német vér Führer által megbízott gondozójának szolgálatában áll, legsajátabb feladatának fogja fel kötelességét, s azt bárkivel szemben elszántan képviseli." Nem úgy, mint Jagow követ, akiről Berger azt jelentette

Himmlernek, hogy tökéletesen csődöt mondott. Semmit sem tesz a magyarországi ellenpropaganda ellen; lényegesen rosszabb a helyzet most, mint elődje, Erdmannsdorff idején volt. Figyelmébe ajánlotta azonban Himmlernek a Volksbund-ellenes magatartása miatt folyton szidott magyar csendőrséget, amely, „magyar nemzeti öntudatával és hallatlan kötelességteljesítésével" igen imponáló benyomást tett rá: így kell majd megnyerni a háború után a németországi zsandárokat is az SS-gondolatnak. Berger kapcsolatba lépett a Volksbund-vezetőséggel is, amely Himmlert észak-erdélyi medvevadászatra invitálta. A népi-német lakosság körében megfordulva, a kitelepítésre vonatkozóan feltett kérdésekre óvatosan csak annyit válaszolt, hogy „a háború befejezése után a Führer a népi-németek kérdését is nagyvonalúan tisztázni fogja, mégpedig évszázadokra szólóan".[59]

Egy át nem nyújtott német memorandum a népcsoport ügyében

Kállay utasítására Sztójay berlini magyar követ 1942. október 2-án felkereste Luther helyettes államtitkárt a Külügyi Hivatalban, és meghívta Budapestre a népcsoport ügyének megbeszélésére, majd megnyerő gesztusként átnyújtotta neki a Magyar Érdemrend nagykeresztjét. Luther megköszönte a meghívást, de kitért konkrét terminus megjelölése elől.[1]

E lépést követően a miniszterelnökség nemzetiségi ügyosztálya október 7-én panaszjegyzéket adott át Baschnak, amelyben 1942. február 1-ig, az SS-toborzás kezdetéig visszamenően felsorolták kifogásaikat. Basch és Balla egybehangzóan nevetségesnek és légből kapottnak minősítették a panaszokat, s a Volksbund területvezetői, akiktől Basch jelentést kért, szintén sorra „cáfolták" a panaszjegyzékben inkriminált konkrét eseteket.[2] Jagow követ erre az anyagra támaszkodva válaszolta meg október 16-án Ghyczy külügyminiszter-helyettes szeptember 14-i levelét.[3] A választ a magyar kormány nem találta kielégítőnek, ezért Ghyczy levelének másolatát a berlini magyar ügyvivővel október 20-án átadatta a Külügyi Hivatal „Deutschland" osztályának. A következő napon Budapestre utazott Helmut Triska, az osztály népiségügyi előadói csoportjának vezetője, és Behrends SS vezérőrnagy, a VoMi helyettes vezetője, hogy Jagow követtel, Basch népcsoportvezetővel és helyettesével, Goldschmidttel tanácskozza-

nak. Megállapodtak abban, hogy barátságos formában, de erélyesen és határozottan fellépnek Kállay veszedelmes taktikája ellen, s hozzáláttak egy memorandum tervezetének elkészítéséhez, amelyet a német birodalmi kormány intézne a magyar kormányhoz a népcsoport ügyében.[4]

Luther helyettes államtitkár október 31-én terjesztette Ribbentrop elé, hosszabb feljegyzés kíséretében az elkészült memorandumtervezetet. A feljegyzés rámutatott, hogy a Szent István-i eszme szerint a magyar térségben csak egyetlen „politikai nemzet" van, ti. a magyar; közömbös, hogy a „politikai nemzet" egyes tagjai milyen nyelvet beszélnek. E nézeteknek megfelelően a magyarok megkísérlik, hogy különbséget tegyenek a volksbundisták – akik, mint népi öntudatú nemzetiszocialisták, egyre inkább hajlanak arra, hogy magukat a német nemzethez és ne a „magyar nemzethez" számítsák – és a „magyar érzelmű németek" közt, akik nem tagjai a Volksbundnak. A mai Magyarország 1,3 millió német lakosságából kereken 300 000 tagja a Volksbundnak. Ez százalékszerűen jóval több, mint ahány néptársat (Volksgenosse) a német birodalomban az NSDAP-ba szerveztek. Magyarországon a fenti adatból mégis azt a hibás következtetést vonják le, hogy az ott élő németek túlnyomó többségét nem a Volksbund irányítja, s ezért a magyar politikai nemzethez számíthatók.

Luther tehát a fentiekben azt állapítja meg, hogy a volksbundistákat a többi némettől egyrészt az különbözteti meg, hogy nem a magyar politikai nemzethez, hanem a német nemzethez tartozónak vallják magukat, másrészt, hogy világnézetileg német nemzetiszocialisták. Mindenesetre igen jellemző az a körülmény, hogy a volksbundistáknak a magyarországi németségen belüli számarányát a német birodalom náci párttagjainak számarányával hasonlítja össze.

Ezek után a feljegyzés rámutat arra, hogy a magyar kormány a magyar érzelmű németek részére külön szervezetet szeretne létrehozni, ezt azonban a bécsi szerződés értelmében

nem teheti meg. Így főleg a katolikus egyházra támaszkodik, amely állandóan ellenszenvet kelt a Volksbunddal szemben. A *Die Donau* című német nyelvű hetilap nyíltan vallja, hogy azok számára írják, akiket nem a Volksbund szervez.

Luther a továbbiak során úgy vélekedett, hogy Magyarországon minden magyar – a levélhordóktól kezdve a csendőrökig és a jegyzőkig – az öntudatos németek elleni zaklatásokkal van elfoglalva a nap minden órájában. A német népcsoport nem hagyja azonban megfélemlíteni magát; Basch népcsoportvezető okos és előrelátó politikai vezetése folytán a magyar törekvések meghiúsultak a Volksbund fegyelmezett magatartásán.

Mint Luther feljegyzése rámutat, a magyarok azt remélték és remélik, hogy a német birodalommal megértethetik: a Volksbund elviselhetetlen nyugtalanságot kelt az országban, s ezáltal veszélyezteti Magyarország háborús bevetését. A magyar kormány mind Budapesten, mind Berlinben kísérletet tett arra, hogy a német birodalmat rávegye: saját iniciatívájából tetemesen korlátozza, vagy átmenetileg be is szüntesse a Volksbund tevékenységét. Ez a kísérlet rendkívül veszélyes, mert sikere esetén a népi-németek bizalma a vezetőségükben s a birodalom erejében is, alaposan megrendül.

Luther szerint e pillanat alkalmasnak tűnik arra, hogy „tartózkodó, de mégis energikus módon, tudomására hozzuk a magyar kormánynak változatlan felfogásunkat a magyarországi német népcsoportról. A csatolt memorandumtervezetben lemondunk arról, hogy elvi fejtegetésekbe bocsátkozzunk a népiségi kérdésről; pillanatnyilag elégséges a magyar magatartással foglalkozni, azt visszautasítani, s ha tartózkodó módon is, de utalni a nyugtalanság azon forrásaira, amelyek tényleg alkalmasak arra, hogy a német népcsoport viszonyát a magyar államhoz megmérgezzék." Kérte Ribbentroptól a memorandumtervezet tanulmányozását és a budapesti követnek szóló utasítás engedélyezését, hogy ti. a memorandumot a magyar kormánynak átadja.[5]

Lássuk ezek után a tervezett memorandum tartalmát. Mellőzve a bevezetést, amely előadja, hogy a memorandum Kállaynak a német külügyminiszterrel folytatott tárgyalása, valamint a Szentmiklósy-féle feljegyzésben, illetve Ghyczy levelében érintett, a magyarországi német népcsoporttal kapcsolatos kérdések tekintetében foglal állást, mindjárt az érdemi részek ismertetésére térünk rá.

A német birodalmi kormány – olvasható a memorandumban – egyetért a királyi magyar kormánnyal abban, hogy a magyar–német viszony és a közös védelmi harc érdekében a legnagyobb belső erőkifejtés szükséges. Ezért minden olyan momentumot, amely az egységet és a kitartást veszélyeztetheti, ki kell kapcsolni. A német birodalmi kormány tehát szintén azon a véleményen van, hogy e körülmények közt a magyarországi német népcsoportnak is a legnagyobb fegyelmet kell tanúsítania, és hogy erőit főleg a közös ellenség ellen kell bevetnie.

A magyarországi német népcsoport magatartásának felülvizsgálata – amelyet Ribbentrop Kállaynak megígért – azzal az eredménnyel járt, hogy a Volksbund vezetőségét és tagságát nagymértékben hatja át az akarat, hogy a közös német–magyar érdekeket minden rendelkezésükre álló anyagi és szellemi erővel szolgálják. Sajnos azonban meg kell állapítani, hogy a magyar beligazgatás alsóbb szerveinek a német népcsoport iránti magatartása kevéssé kelt barátságos benyomást. Sajnálatos módon magasabb fórumok magatartása sem mindig alkalmas arra, hogy a népi-németek egyenjogúaknak érezzék magukat a magyar államban.

Ezek után a memorandum előadja, hogy a német népcsoport egész erejét fenntartás nélkül a háború érdekében, a nagy leszámolás szolgálatába állította. Népi-németek tízezrei teljesítik kötelességüket a honvédségnél, illetve jelentkeztek a Fegyveres-SS-be, hogy a közös győzelemért harcoljanak. Azonkívül a magyarországi német népcsoport példás közösségi munkában takarította be a termést.

A továbbiakban a memorandum leszögezi: a német birodalmi kormány nem kételkedik a német népcsoport feltétlen lojalitásában a magyar állam iránt. A sérelmeket a következőkben foglalja össze:

A német birodalmi kormány a Magyarországgal való barátságos kapcsolatából eredő kötelességének tartja, hogy utaljon azokra a körülményekre, amelyek német felfogás szerint alkalmasak arra, hogy a jó egyetértést megzavarják a magyar nép és a német népcsoport között. A memorandum első helyen az Apatinban megjelenő *Die Donau* című hetilapot vádolja, amelynek nyilvánvalóan az a célja, hogy a magyarországi németség körében mesterségesen nyugtalanságot keltsen. A budapesti német követség már egynéhányszor utalt erre a körülményre – állapítja meg a memorandum, majd újabb panaszként megemlíti, hogy alighanem ugyanezen körökből származnak azok a több községben terjesztett nyomtatványok, amelyek a Volksbundból való kilépés bejelentésére szolgálnak. Megállapítható volt – olvashatjuk –, hogy nem volksbundistákkal is kiállíttattak ilyen nyilatkozatokat, azok összegyűjtésével egy nagy kilépési mozgalom látszatát akarván kelteni. A harmadik panasz azzal kapcsolatos, hogy az egész népi-német településterületen növekvő kitelepítési propaganda bontakozik ki. Azt állítják, hogy a Volksbund valamennyi tagját ki fogják telepíteni Magyarországról a háború után. A memorandum szerint ez a felelőtlen agitáció a legnagyobb mértékben nyugtalanítja a népi-németeket, ami végül is hátrányosan fog hatni a népcsoport bevetési készségére.[6]

A memorandumtervezetnek az a része, amely a magyar kormány által felhozott panaszok elhárításával foglalkozik, valójában kevés újat tartalmaz, figyelemre méltóbb az a rész, amelyben a német népcsoportra sérelmesnek tartott momentumokat sorolja fel. Nem mintha a *Die Donau* elleni panaszok újdonságot jelentenének. Új momentum azonban a nyomtatott kilépési nyilatkozatminták feltűnése a Bácskában. Ezek minden eddiginél nagyobb arányú, szervezett Volks-

bund-ellenes akció jelei, s a nyomtatvány szövege valószínűleg a *Die Donau* köréből származik. A Volksbund helyi csoportjának vezetőségéhez címzett nyilatkozat három pontban indokolja az aláíró által bejelentett kilépést: 1. mint katolikus, nem érthet egyet a Volksbund egyházellenes üzelmeivel, és lelkiismeretével összeegyeztethetetlen, hogy továbbra is részt vegyen egy ilyen szervezetben; 2. mint a magyar haza hűséges honpolgára, nem követheti azt az utat, amely csak feszültségre és szakadásra vezet, s az itteni németségnek csak kárára szolgál; 3. ismételten arról kellett meggyőződnie, hogy a Volksbund vezetői által hirdetett tervek és ígéretek egyetlenegy esetben sem váltak valóra.[7]

E nyilatkozatminta egy példányát Bácsordas községből küldték a miniszterelnökség nemzetiségi ügyosztályára, miután mintegy 150 helybeli Volksbund-tagot vettek rá ezek aláírására a Magyar Élet Pártja propagandistái. Ugyancsak a MÉP ösztönzésére a szintén Bács-Bodrog megyei Kerény község Volksbund-szervezetéből mintegy 500-an, Regőce községből pedig mintegy 60-an írták alá a kilépési nyilatkozatot. Valamennyien annak a propagandának hatására, hogy a bácskai Volksbund-vezérekne k a külön német „Gau"-ra vonatkozó hitegetései ellenére a német birodalom ki fogja telepíteni innen a volksbundistákat, s e sors elől csak a sürgős kilépés, de még inkább a magyar kormánypártba való belépés nyújthat menedéket.[8] A „Prinz-Eugen-Staat"-ra, a „Süd-Gau"-ra vonatkozó elképzelések cáfolatának és a kitelepítési tervek realitásának bizonyítékaként a horvátországi németek épp ekkor elrendelt részleges áttelepítésére hivatkoztak, amely megrendítően hatott a bácskai németségre.[9] Luther helyettes államtitkár 1942. november 5-én Ribbentrophoz intézett előterjesztésében még egy utolsó – eredménytelen – kísérletet tett a horvátországi kitelepítés megakadályozására, a délkelet-európai térség jelentősége hangsúlyozásával.[10]

A képviselőház költségvetési vitájában november–december folyamán a legkülönbözőbb pártállású képviselők egész

sora szólalt fel a Volksbund disszimilációs politikája ellen, sürgetve az asszimilációt, s követelve az ez ellen izgatók kitelepítését.[11] A németek körében ez oly nagy megdöbbenést keltett, hogy Jagow követ november 13-án felkereste ez ügyben a miniszterelnököt. Nagy megütközésére azonban Kállay maga is a népi-németek asszimilálásának szükségességéről nyilatkozott, mert – mint mondotta – csak így számíthat rájuk fontos pozíciók betöltésénél. Az „arizálással" összefüggésben említette, hogy a zsidók helyébe szükség volna a népi-németekre, de azok már nem akarnak magyarul beszélni. Jagow hangoztatta, hogy a népi-németek hívek a magyar hazához, és a Volksbund-iskolákban magyarul is tanulnak.[12]

A november 20-i ülésen Eduard Keintzel volksbundista képviselővel szemben a német származású, kormánypárti Czermann Antal a magyar érzelmű németek nevében szólalt fel. Fejtegetései során a bécsi szerződést úgy értelmezte, hogy az nem az egész hazai németségre, hanem annak csak a Volksbundban egyesült részére vonatkozik; míg „a németség másik része a magyarsággal karöltve kívánja boldogulását ebben a hazában biztosítani". Czermann szerint „mindkét iránynak megvan a létjogosultsága".[13]

Kállay miniszterelnök beszédében a hazai németség kivételes megbecsültségét hangsúlyozta; sajnálkozott egyes képviselők – különösen a kisgazdapárti Varga Béla – türelmetlen és túlzó megnyilatkozásai miatt. Mégsem tudta megengesztelni a volksbundistákat, akik a „magyar élet ereje és gravitációja" emlegetésében változatlanul az asszimilációs törekvés kifejeződését látták, és „az egyetemes magyar nemzeti érdekek szolgálatába" állítás hangsúlyozásában is német népcsoporti érdekeik veszélyeztetését érezték. Az, hogy Kállay a német származású, de magyar érzelmű Czermannt, és a német nemzeti öntudatú volksbundista Keintzelt mint „német ajkú polgártársaink két képviselőjét" együtt említette, azt mutatta, lényegében egyetért Czermann azon nézetével, hogy mindkét irányzatnak megvan a maga jogosultsága.[14] Márpe-

dig a Volksbund semmitől sem tartott jobban, mint a keretein kívül maradott magyar érzelmű németek szervezkedése jogosultságának elismerésétől. A Volksbund-tagok tömeges kiléptetésére irányuló – a kitelepítés kérdését állandóan napirenden tartó *Die Donau* által erőteljesen támogatott – bácskai MÉP-akció után november folyamán a Dél-Dunántúlon is kibontakozott a Hűségmozgalom elnevezésű szervezkedés, amely a jelentések szerint szintén „a hatóságok támogatásával" úgyszólván kivándoroltatási propagandát folytat a Volksbund tagjaival szemben.[15]

Ebben az összefüggésben érthető, hogy bár Kállay november 20-i felszólalásában igen megnyerően beszélt a hazai németekről, még az éjjel rendkívüli tanácskozásra ült össze a volksbundista képviselő csoport, Hamm elnökletével. Megállapították, hogy az a „felháborító és már-már elviselhetetlen" támadási hullám, amely a parlamentben őket éri, bizonyos egyöntetűségre és szervezettségre vall, és azzal magyarázták, hogy mivel a szövetséges német birodalom ellen a magyarok nem mernek nyíltan fellépni, minden dühükkel a Volksbund ellen fordulnak, úgy vélve, ezáltal Németországon ütnek egyet. Az értekezlet megállapította, hogy a parlamenten kívül is súlyos „inzultusok" érik a népcsoportot: a Hűségmozgalom a Volksbund céljainak elgáncsolására irányul, s a magyar kormány titkos támogatásával, sőt ennek kezdeményezésére jött létre: a *Die Donau* kirohanásai, a Törzsökös Magyarok Tábora és más szervezetek pergőtűzszerű Volksbund-ellenes támadásai egyre erősödnek. A támadók szüntelenül kivándorlásra szólítják fel a volksbundistákat, holott ők nem akarják elhagyni ezt a földet. Az értekezlet megállapította, hogy illojális a magyar kormány magatartása, mivel „tűri, sőt elősegíti a németellenes körök támadásait". A Volksbund álláspontja szerint „ez a magatartás ellentétben áll a bécsi szerződéssel, és azt a gyanút hárítja a kormányra, hogy a szerződés pontjait csak kényszerhelyzetben fogadta el, de valójában annak végrehajtását németellenes

erők közreműködésével szabotálni akarja". A volksbundista képviselők értekezlete elhatározta, hogy minderről értesítik a német birodalom illetékes személyeit, a miniszterelnököt pedig felszólítják: haladéktalanul vessen véget a németellenes támadásoknak, ha nem akarja, hogy azok nemzetiségi villongásokat idézzenek elő.[16]

Aligha csalódunk, ha feltételezzük, hogy a Volksbund e nyomatékos állásfoglalásával nem utolsósorban a tárgyalás alatt álló memorandumtervezet elfogadtatása érdekében akart az „illetékesekre" befolyást gyakorolni. Ribbentrop a tervezetet egyelőre a Külügyi Hivatal politikai osztályának adta ki véleményezésre, amely csak kisebb – de nem érdektelen – változtatásokat javasolt. Így például kihagyásra javasolta, hogy „a népi-németek semmiképpen sem viseltetnek a magyarsággal szemben barátságtalan érzelmekkel", mert – mint a politikai osztály megjegyezte – a magyarok előtt a népi-német körök túlságosan sok ellentétes megnyilatkozása ismeretes. A politikai osztály szerint a magyarok könnyen megcáfolhatják a memorandumtervezetnek azt az állítását, hogy a *Die Donau* „mesterségesen" kelt ellentéteket a németség körében. Jobbnak látta, ha törlik ezt a pontot, és még inkább azt a részt, amelyből kitűnhet, hogy a volksbundista képviselők, akik magyar állampolgárok, a budapesti német követségen keresztül tájékoztatják Berlint a magyar államférfiakkal folytatott beszélgetéseikről.[17] Ezek a megjegyzések fokozták Ribbentrop bizalmatlanságát a memorandumtervezet iránt. Attól tartott, hogy a memorandum átnyújtása inkább ártana, mint használna a birodalom elsőrendű érdekeinek. A döntéssel azonban csaknem egy teljes hónapig késlekedett.

A magyar diplomácia igyekezett ellensúlyozni a felháborodott volksbundista képviselők akcióját. November 27-én Kovács kultúrattasé, aki a berlini magyar követségen a kisebbségi ügyeknek is referense volt, felkereste a Külügyi Hivatalban Triskát, és panaszt emelt a bánáti magyar kisebbséggel szembeni bánásmód miatt. Mint előadta, Bánátban a német

megszállás óta rosszabbodott a magyar kisebbség sorsa, s kérte, hogy legalább olyan helyzetet biztosítsanak számára, amilyen Jugoszlávia fennállása idején volt. Triska természetesen szívesebben terelte át a szót a magyarországi németség helyzetére. Nehezményezte, hogy Magyarországon kétfajta németséget tartanak számon, holott a bécsi szerződés értelmében a magyarországi németség egyedüli képviselője és hivatalos szerve a Volksbund, még ha nem is tagja minden német. Így például Németországban sem tartozik mindenki a nemzetiszocialista párthoz, és mégis az NSDAP a németség egyedüli képviselője. A továbbiakban szóvá tette a *Die Donau*nak a kitelepítés kérdésével foglalkozó cikkeit, valamint az észak-erdélyi szász területeken terjesztett kérdőíveket. Ezeken a látszólag hivatalos német kérdőíveken ilyen kérdések szerepelnek: Lotaringiába vagy a keleti területekre kíván-e kitelepülni? A meglehetős feltűnést és nyugtalanságot keltett akció semmi esetre sem indulhatott ki hivatalos német helyről, mert egy ilyen kitelepítés – hangsúlyozta Triska – nekik nem áll szándékukban. Végül a magyarországi németség iskolaviszonyairól szólt. Szerinte ezek csak az észak-erdélyi és bácskai területeken kielégítőek, a trianoni országterületen viszont nagy hiányok vannak. Kovács hiába hivatkozott arra, hogy az 1941–1942-es tanévben 593 népiskolában, 13 polgári iskolában, 6 gimnáziumban, 4 tanítóképző intézetben, 2 tanonciskolában folyt az országban német nyelvű tanítás, Triska kijelentette: nem a nyelv a fontos, hanem a szellem. Ők tehát csak azokat az iskolákat tartják igazi német iskoláknak, ahol nemcsak német nyelven, de német, azaz nemzetiszocialista szellemben tanítanak. Ez pedig csak a Volksbund iskoláiban lehetséges.[18]

Ezekben a napokban a miniszterelnökségen és a Kultuszminisztériumban folyó tárgyalások is arra utaltak, hogy igyekeztek szorosabbra fogni a német kisebbséggel kapcsolatos nemzetiségpolitikában megeresztett gyeplőt. Pataky Tibor államtitkár a körülményeknek tulajdonította, hogy a bécsi szer-

ződés szövegébe a „népcsoport" kifejezés egyáltalán belekerülhetett; hangsúlyozta, hogy az ezt közzétevő 8490/1940. ME sz. rendelet az egyedüli jogszabály Magyarországon, amely ezt a kifejezést használja, egyébként a kormány mindig kerülte ezt a politikailag és alkotmányjogilag rendkívül veszedelmes fogalmat, s a Volksbundot mindig egyesületnek és nem népcsoportszervezetnek tekintette. Annál súlyosabb, hogy „A német ajkú ifjúság iskolánkívüli gondozásáról és műveléséről" szóló 2320/1941. ME sz. rendelet alapján létrehozott Deutsche Jugend jóváhagyott alapszabálya szerint „a magyarországi német népcsoport vezetője" igen széles körű jogokkal rendelkezik e szervezetet illetően – állapította meg Pataky. Feltétlenül szükségesnek tartotta, hogy a már jóváhagyott alapszabályokat módosítsák, és mindenütt, ahol „a magyarországi német népcsoport vezetője" kifejezés szerepel, azt „a Magyarországi Németek Szövetségének elnöke" kifejezéssel helyettesítsék.[19] – Anélkül, hogy lebecsülnénk a jogi formulázás jelentőségét, meg kell állapítanunk, hogy az alapszabály ennek megfelelő módosítása sem változtatta volna meg a tényleges viszonyt Basch és a német ifjúsági szervezet között.

A volksbundista képviselők közben tovább folytatták parlamenti harcukat az őket érő támadásokkal szemben, kidomborítva nemzetiszocialista elkötelezettségüket, s hangsúlyozva teljesítményeiket a fegyveres harc és a hátországi munka frontján.[20] Magatartásukon azonban érezhető volt a felismerés, hogy november 20-i akciójuk nem jár a remélt eredménnyel, s továbbra is a kormány iránti lojalitás vonalán kell maradniuk. Ez annál keservesebb volt számukra, mert ezekben a napokban Tolna és Baranya megyében egyre inkább kibontakozóban volt a Hűségmozgalom, amelyet Perczel Béla nyugalmazott főispán vezetésével és Krasznai (Kurz) István főszolgabíró támogatásával a bonyhádi magyar, illetve magyar érzelmű német értelmiség indított meg: Bauer József apátplébános, Thomka Gusztáv evangélikus hittanár, Gömbös Miklós és Kunszt Henrik gimnáziumi tanárok, valamint

Lehmann István orvos. November 28-án Bátaszéken 81, 29-én Zombán 90, december 3-án Alsónánán 14 taggal megalakultak a mozgalom első helyi csoportjai, melyek elnököt és titkárt választottak. A jelentések szerint a Hűségmozgalomba a magyarhű németek és a Volksbundból kilépett tagok tömörültek. A bátaszéki Volksbund helyi csoportjából mintegy 40–50 tag lépett át a Hűségmozgalom most ugyanott létrehozott helyi csoportjába. A mozgalom tagjai „Magyarországot tartják egyedüli és igazi hazájuknak, a történelmi magyar nemzet tagjai akarnak maradni, és egyedüli vezérüknek a magyar államfőt ismerik el".[21] Ugyanezek a jelentések kiemelik, hogy „a Volksbund ellensúlyozására megindult Hűségmozgalom Pécsett is jó talajra talált".[22]

A Hűségmozgalom kibontakozása a hadi helyzet alakulásával függ össze; hatására a Volksbund is kénytelen volt fokozottabban hangsúlyozni lojalitását. 1942 novemberében, decemberében már kirajzolódtak a németek hatalmas sztálingrádi vereségének körvonalai, s ez a körülmény egyfelől bátorította a Volksbund-ellenes erők szervezkedését, másfelől fékezőleg hatott a népcsoportpolitikára, amelynek el kellett ismernie a német–magyar háborús szövetségi hűség szempontjának elsődlegességét. December 6-án a budapesti Zeneakadémia nagytermében ennek jegyében ünnepelte meg a Volksbund Horthy Miklós neve napját. Basch tartotta az ünnepi beszédet, megemlítve, hogy e napon a hasonló hódoló ünnepségek százait rendezik meg minden németlakta városban, községben. Horthyt „mint embert, mint katonát, mint államférfiút, mint a legnagyobb áldozatot hozott apát" méltatta, aki „a Führer és a Duce mellett egy vonalban halad az új Európa felé vezető úton". A gyűlés üdvözlő táviratot intézett Horthyhoz, s ebben biztosították, hogy „a magyarországi németség törhetetlen hűséggel ragaszkodik hazájához és a kormányzó úrhoz".[23] E napon Horthy életnagyságú portréját magyar zászlódísszel övezve ünnepélyesen elhelyezték a budapesti Német Ház nagy tanácstermében, ahol eddig csak

Hitler képe volt, s Basch kijelentette: a Volksbund közvetítő Magyarország és Németország között, a magyarországi népinémetek szeretik a közös hazában velük együtt élő magyar népet; hisz Magyarország jövőjében, és küzd érte.[24]

A horvátországi németek kitelepítésének megkezdése, amely ellen Luther helyettes államtitkár hasztalan emelte fel szavát, a többi délkelet-európai német népcsoportokra is kihatott. A magyarországi németség feje fölött is a szülőföldjéről való kitelepítés Damoklész kardja függött. Ezért kezdett Basch arra célozgatni, hogy közös jövőért akar küzdeni a magyarokkal közös hazában, Hitler azonban december 10-én egy Nagy-Germán Birodalom tervét vázolta Mussert előtt, amelynek Hollandia és Belgium is része lesz, arról beszélt, hogy ennek érdekében déli és délkeleti irányban „egyről-másról le kell mondania", így „a németek Magyarországon élő százezreit kivonja", ugyanígy a romániai németeket is kitelepíti „a jövő érdekében". Mint mondotta: „nagy és nehéz vágás ez, de évszázadokra megtakarítja vele a gondokat".[25] Már korábban is többször fejtegette, hogy „világpolitikát csak az csinálhat, akinek egészen szabad a háta".[26]

Hitler fantazmagóriái az 1942. őszi, téli katonapolitikai helyzetben nyilvánvalóan az önáltatás és a partnerek ideológiai manipulálásának eszközei; a népcsoportpolitika a valóságban mindjobban alárendelődött a háború pillanatnyi gyakorlati követelményeinek. A magyar kormányhoz a népinémetek ügyében intézendő német birodalmi memorandum sorsa is ennek jegyében pecsételődött meg. Triska december 18-i feljegyzése szerint „a birodalmi külügyminiszter úr aggályait fejezte ki a magyarországi német népcsoport ügyében a magyar kormányhoz intézendő memorandum átnyújtása miatt". December 20-án pedig Triska feljegyezte: „Luther helyettes államtitkár Basch népcsoportvezetővel folytatott megbeszélése során – Kubitz SS őrnagy a VoMi képviselője jelenlétében – a memorandum átadása ellen foglalt állást."[27]

Félretett béketervek – fokozódó háborús bevetés

Albrecht Haushofer, Karl Haushofer fia, berlini egyetemi tanár, korábban Rudolf Hess barátja és Ribbentrop külpolitikai tanácsadója, 1942 végén készíthette el Európa háború utáni területi és népiségi rendezésére vonatkozó tervét, amelyet – a Führerhez való felterjesztés reményében – emlékirat formájában eljuttatott a Külügyi Hivatalhoz és Göring marsallhoz. A terv szerint a szovjethatalom Szibériára izolálódik, a Szovjetunió európai része nemzeti államokra bomlik. A balti államok, továbbá Szlovákia, Horvátország, Szerbia szoros német irányítás alá kerülnek, míg Finnország, Ukrajna, Fehér-Oroszország, Magyarország, Románia, Bulgária, Görögország a német birodalom szövetségesei lesznek. Magyarországgal kapcsolatban a tervezet határozottan leszögezi, hogy „Szent István-i birodalomról" szó sem lehet az „Új Európában", Magyarországnak revíziós területi szerzeményeiről is jórészt le kell mondania: Észak-Erdélyt és a Székelyföldet vissza kell adnia Romániának, Kárpátalját az ukrán nemzeti államhoz kell csatolni, határkorrekciókat kell végrehajtani Szlovákia és Horvátország javára. Ez utóbbi megkapná a Mura-vidéket. Részben „népiségpolitikai", részben „közlekedéspolitikai" okokból a német birodalom javára is határkorrekciók szükségesek (Mosonmagyaróvár, Sopron, Kőszeg, Szombathely, Körmend, Szentgotthárd). Magyar kézen maradna vi-

szont a Bácska, és birtokba vehetné a Bánátot (annak román részét is). A Bácska és a Bánát németségét a Magyarországtól a német birodalomhoz átcsatolandó Nyugat-Magyarországra telepítenék át, amely akár a Bakonyig és a Balatonig terjedhetne; viszont a Bácskában és a Bánátban telepíthetnék le az innen, valamint az Erdélyből eltávolítandó magyar lakosságot, és a székelyek magyar öntudatú részét. Az erdélyi szászok sorsát még nyitott kérdésnek tekinti.[1]

Az Európa-rendező tervek azonban koraiaknak bizonyultak a háború menetében beállott fordulat, a németek sztálingrádi hatalmas veresége küszöbén. Hitler 1943. január 13-i rendelkezése felfüggesztette a békefeladatok tervezését,[2] nem utolsósorban azért is, mert a tervek többé-kevésbé keresztezték saját elgondolásait. A szovjet katonai sikerek csak még sürgetőbb feladattá tették szemében a hódított lengyel területek elnémetesítését. Himmler január 20-i kimutatása szerint eddig 629 000 népi-németet telepítettek ott le, további 400 000 letelepítését előkészítették; fennmaradt még Európa német hatalmi befolyás alatti területein, főleg Délkelet-Európában 2 400 000 népi-német (elsősorban Erdélyben és a Bánátban), valamint Franciaországban, Magyarországon, Romániában stb. mintegy 3 000 000 asszimilált német.[3] Hitler az asszimilálódott németekre kevésbé számított, de azt gondolta, hogy az öntudatos németeket megszerezheti a keleti telepítési célokra a délkelet-európai országok kormányaitól, hiszen azok tele vannak aggodalommal, panasszal a német népcsoport magatartása s nem utolsósorban disszimilációs, regermanizációs törekvései miatt. Úgy vélte, a kitelepítésre vonatkozó megegyezés kilátásba helyezésével meg lehetne nyugtatni, és nagyobb háborús erőkifejtésre lehetne ösztönözni a szövetséges kormányokat. Hitler felfogása szerint Magyarország szövetségesi hűségének – a háború utánra vonatkozólag is – nem a német népcsoport jelenléte, hanem éppen kitelepítése a záloga.[4]

A Führer e felfogásának ismeretében Himmler 1943. ja-

nuár 21-én az SS-önkéntesek – magyar részről hontalanokként kezelt, s így súlyos helyzetbe került – vagyontalan hozzátartozói bizonytalan sorsának megoldására is kitelepítésüket látta kézenfekvőnek.[5] Basch azonban okkal tartott attól, hogy még a korlátozott kitelepítés megindítása is az ellenséges propagandát igazolná, és a Volksbund összeomlásához vezetne. Jagow követ és a Külügyi Hivatal is magáévá tette Basch aggodalmát, és hangsúlyozta, mily kár érné a német birodalmat, ha a kitelepítési izgalmak közepette megbénulna a magyarországi német népcsoport hadifontosságú gazdasági munkája, termelvényeik németországi exportja.[6]

A Hűségmozgalom propagandájának hatására, hogy ti. a volksbundistákat kitelepítik, különben is „kitelepítési pszichózis" lett úrrá a népcsoporton; tömegesen kiléptek a Volksbundból 1942 végén, 1943 elején.[7] A kilépés okai közt igen lényeges szerepet játszott a harctéri helyzet romlása, az SS-önkéntesek nagyszámú pusztulása a fronton; az a leverő hatás, amelyet különösen a sztálingrádi vereség keltett azokban, akiknek fejét szüntelenül a német győzelemmel beszélték tele. Azt is tapasztalták, hogy a Volksbund-tagság a remélt előnyök helyett egyre fokozódó terhekkel jár: a segélyek, amelyek iránt az SS-toborzás alkalmával irreálisan nagyarányú várakozást keltettek, elmaradnak vagy csökkentett összegűek; a tagdíjat viszont újabban a jövedelem alapján progresszíven állapították meg;[8] a gyűjtési akciók (pl. a „Winterhilfswerk" elnevezésű téli segélyakcióra való gyűjtés) során egyre nagyobb összegű „önkéntes" adományokat kényszerítenek ki;[9] a Volksbund szövetkezetei által átvett termékek árából levonásokat eszközölnek.[10]

A Volksbund vezetői ellenőrző utak egész során igyekeztek megfékezni a tömeges kilépések folyamatát.[11] Rendkívül ideges hangulatban készültek a szervezet 1943. február 14-i országos évi nagygyűlésére. Várható volt, hogy Basch éles szavakkal fogja támadni a kormányt, mivel nem lép fel a Hűségmozgalom ellen, sőt, hallgatólagosan támogatja. Jagow

követ, emlékezve az előző évi gyűlésre, kötelezte Bascht, hogy mutassa be előzőleg beszéde szövegét. A népcsoportvezető ennek nem akart eleget tenni, a magyar kormány iránti engedékenységgel vádolta a követet, s azt ajánlotta, hogy tartsa magát távol a nagygyűléstől, ha kellemetlenek neki a magyar kormányhoz intézendő egyenes és határozott szavai. Jagow viszont dühösen kiabálva disznóságnak nevezte Baschnak a magyar kormánnyal való jó viszonyt veszélyeztető viselkedését.[12]

Az összezördülést a Külügyi Hivatal és a VoMi együttes fellépése elsimította. Basch bemutatta Jagownak a beszéd szövegét, amely a német birodalom külpolitikai érdekei figyelembevételével mellőzte a magyar kormány támadását, s mindössze azon reményének adott kifejezést, hogy a közösen viselt háború nemcsak a német–magyar, hanem a népi-német–magyar barátságot is erősíti.[13] Így az évi nagygyűlésen Jagow is megjelent a Nemzeti Sportcsarnokban, ahol magyar részről Tasnádi Nagy András házelnök, Balla Pál miniszteri tanácsos, Béldy Alajos altábornagy, az ifjúság honvédelmi nevelésének országos vezetője és Kudriczy vezérőrnagy a leventeszervezet képviseletében vett részt. Basch beszédének éle – Jagow egyetértésével – a Hűségmozgalom és lapja, a *Die Donau*, valamint annak szerkesztője, Berencz ellen irányult. Majd a Volksbund vezette népcsoport egységét hangsúlyozta a megbontására irányuló törekvésekkel szemben: „aki ezt nem veszi tudomásul, egy nap számot fog adni róla".[14] A miniszterelnökség nemzetiségi ügyosztálya utóbb szóvá tette, hogy indokolatlanul hevesnek találta a kirohanást a Hűségmozgalom ellen, amelynek korántsem oly nagy a jelentősége. Birkás miniszteri tanácsos megnyugtatásul azt is közölte, hogy a kormány felszólítására Perczel Béla már meg is kezdte mozgalma fokozatos likvidálását.[15] Ez azonban nem felelt meg a valóságnak.

A Volksbund területvezetőinek a következő két napon, február 15–16-án megtartott értekezletén Florián Krämer –

Heinrich Mühl magatartását bíráló – felszólalása arra is fényt vetett, hogy a német népcsoporton belül előállt súlyos krízis hatására ellentétek támadtak a Volksbund vezetőségében.[16] „Belső villongások a Volksbundban" címmel a magyar Belügyminisztérium egyik bizalmi embere is beszámolt jelentésében arról, hogy az erőszakos erdélyi és bácskai vezetők befolyásának túlzott növekedését helytelenítve és a Volksbund gazdasági tevékenysége egyes kérdéseiben eltérő nézeteket vallva, Mühl bizonyos ellenzéki pozícióba került. Az a hír terjedt el, hogy lemond a Volksbundban viselt minden tisztségéről.[17] Baschék azonban ezt úgy akarták elérni, hogy a vezetésben ne keletkezzen rés, amelyet a magyar politika kihasználhatna.

Az értekezleten Spreitzer a partizánveszély fokozódásáról beszélt, ami miatt a Bácskában sokan kiléptek a Volksbundból. A német kisebbség Deutsche Mannschaftjának szerepe Jugoszlávia szétverésekor a szerbekben olyan gyűlöletet keltett, amelyet a Volksbund bácskai vezetősége nem tudott feloldani azzal a politikájával, hogy a háttérbe húzódva a magyarokra hárítsa a szerbellenes akciók ódiumát – mint a hírhedt újvidéki vérengzés alkalmával is történt. A partizánmozgalom leküzdésére Platthy tábornok parancsnoksága alatt létrehozott „Egységes Vezetés" arra törekedett, hogy a bácskai volksbundista „rendfenntartó" alakulatokat is bevonja az elhárításba. Ez viszont azzal a veszéllyel jár – mondta Spreitzer –, hogy sokan a partizánoktól rettegve inkább kilépnek a szervezetből. Spreitzer szerint megengedhetetlen, hogy a partizánelhárításba való bekapcsolással „a németséget diszkreditálják a szerbek szemében, s feledtessék a magyar részről elkövetett újvidéki vérengzést". Basch ezzel egyetértve úgy döntött, hogy a Deutsche Mannschaft csak akkor lépjen fel a partizánok ellen, ha azok falujukat, javaikat közvetlenül veszélyeztetik.[18]

1943 februárjában a magyar–román viszony erőteljes kiéleződése ismét arra késztette Hitlert, hogy tovább foglalkoz-

zék Magyarország és Románia német lakossága kitelepítésének kérdésével. A Külügyi Hivatalban Bergmann e tárgyban készített február 15-i elaborátuma szerint „a magyar kormány előreláthatóan örömmel üdvözölné az áttelepítés bejelentését, remélve, hogy ezáltal a németség aktív elemeitől megszabadul, tömegeit pedig elmagyarosíthatja". Bergmann szerint azonban „Magyarországon a kormány és a katolikus egyház propagandájának sikerülhet még a Volksbundba szervezett németek nagy részét is maradásra bírni", mintegy kétmillió „német vérűnek a magyar néptestbe való beolvadásával" kellene számolni.[19] A magyar kormány tehát csak korlátozott méretű kitelepítéshez járulna hozzá. A népi-német lakosság – kivéve a teljesen nincsteleneket – ellenzi a kitelepítést, hangsúlyozta Jagow követ is, Basch véleményét tolmácsolva.[20] Hasonlóképpen ellenezte a Külügyi Hivatal és a bukaresti német követ is a romániai német népcsoport kitelepítésének felvetését.[21] Hitler azonban mindezzel nem törődött. 1943. február 26-án Hewel így foglalta össze Ribbentrop részére készített feljegyzésében Hitler állásfoglalását: „Szilárdan elhatározta a népi-németek visszatelepítését Romániából és Magyarországról, közömbösen az iránt, hogy ezek az országok kívánják-e azt, vagy sem. Ezáltal a viszályok egy örök elemét küszöböli ki."[22] Még kevésbé akceptálta a romániai és a magyarországi német népcsoport saját véleményét az áttelepítés kérdésében.

A népcsoportnak a német hadigépezet szolgálatába állított termelőmunkája szolgált egyik legfőbb érvül az áttelepítési tervekkel szemben. A Volksbund jelentését a népcsoport 1942. évi teljesítményéről a VoMi igen kedvezően fogadta: „A jelentés azt mutatja, hogy a népcsoport a nemzetiszocializmus szellemében a szülőföld minden erejét beveti a végső győzelemért és a birodalomért."[23] A VoMi 1943 februárjában a népcsoportok gazdasági munkájáról[24] készített összefoglaló jelentésében kiemelte a magyarországi német népcsoport teljesítményét, hangsúlyozva, hogy a népcsoport számos nehézség

ellenére mind a mezőgazdaságban, mind a kereskedelemben, iparban és kisiparban, valamint a hitelügyben, jelentősen megjavította pozícióit. Holott „éppen a leginkább jómódú és gazdaságilag legjelentősebb magyarországi német származású körök népileg, illetve politikailag megbízhatatlanok; még mindig magyar vizeken eveznek vagy nyílt renegátok". A gazdasági fejlettség szempontjából egyelőre még igen nagy az eltérés az egyes német településterületek között. Bácska és Észak-Erdély szintjétől még messze elmaradnak az ország egyéb területei. A jelentés szerint a nehézségek áthidalásában, az egységes népi-német gazdaságirányítás kialakításában döntő szerepe van a gazdasági munkaszolgálatnak (ügyvezetője: Daniel Stetzenbach), amely a Volksbund valamennyi intézményét olyan nagy akció szolgálatába állította, mint a minden áron való hozamnövelés, a veszteségnélküliség, a termelési és értékesítési eljárás javítása, s mindezek révén a német birodalom és Európa közellátásának biztosítása. A jelentés rámutatott arra, hogy a népi-német sajtó, a volksbundista rádióadások, a funkcionáriusok gazdasági kérdésekben való „iskolázása" és az egymást követő gyűléssorozatok elősegítették a gazdaság irányítását és a népi kötelék kiépítését. Örvendetesnek tartotta, hogy ez az eljárás a magyarokra sem volt hatástalan: a helyi hatóságok és az egyes gazdasági szervezetek hasonló módon próbálták fokozni a háborús mezőgazdasági termelést. A Volksbund Országos Paraszthivatala a németlakta községekben külön embert állított be a paraszti gazdálkodás helyi irányítására. Az egyes gazdasági intézkedések sokaságából kiemelte a jelentés a tenyészállatcsere kezdeményezését, a vetőmagbeszerzési akciókat, s a mezőgazdasági szakiskolaügy előmozdítását, Észak-Erdélyben a besztercei, Bácskában a futaki intézet révén.

A Volksbund gazdasági tevékenységének eredményességét mutatja a VoMi jelentése szerint a népi-német termelő- és értékesítő szövetkezetek számottevő fellendülése. A bácskai területrészen működő népi-német szövetkezetek forgalma pél-

dául már jóval felülmúlja a háború előtti egész Jugoszlávia népi-német szövetkezeteinek forgalmát. A magyar hatóságokkal vívott másfél éves nehéz küzdelem után most már a trianoni országterületen is ki tudták harcolni, hogy a délduná ntúli, közép- és nyugat-magyarországi német településterületek meglevő szövetkezeteire is kiterjeszthessék a Volksbund szövetkezeti hálózatát. Különösen a szőlő- és tejgazdaság területén mutatkozó jelenlegi eredmények ígérnek tetemes termelés- és forgalomnövekedést.

A VoMi jelentése rámutat arra, hogy a népi-német gazdaság piacra termelése az 1937–1940-es évek átlagában búzában 19, kukoricában 24, disznóban 70, szarvasmarhában 73, gyümölcsben 68 százaléka volt a német birodalomba irányuló magyarországi exportmennyiségnek. A vajjá feldolgozott tejben (193 százalék) és borban (222 százalék) viszont majdnem kétszerese, illetve több mint kétszerese volt annak. Megállapítja, hogy a trianoni országterületen mintegy 1200 tejszövetkezet működik; ezek 1940-ben 185,2 millió liter ipari tejet szállítottak. (1937-ben még 414 millió litert; a csökkenés tehát 55,3 százalékos.) A népi-német községek részesedése ebből 73,5 millió liter, azaz kereken 40 százalék. Az egy tehénre számított évi ipari tej a trianoni Magyarországon 97 liter, ezzel szemben a népi-német községekben 1278 liter. A népi-német gazdáktól származó 73,5 millió liter ipari tej vajba átszámítva 31 700 német mázsa. Magyarország vajexportja azonban 1940-ben csak 2000 német mázsa volt (szemben az 1937. évi 53 200 német mázsával).[25]

A legnagyobb háborús gazdasági jelentőséget a VoMi a bácskai napraforgó-ültetési akciónak tulajdonítja: a napraforgó vetésterületét tizenháromszorosára, így az 1941. évi 3000-ről 1942-ben 39 000 holdra (1 hold = 0,56 hektár) emelték. Ez annyit jelent, hogy a magyarországi egész napraforgóvetésterület egyharmadát népi-németek művelték. A termés-eredmény meglepő volt: 40 000 tonna. Ebből – minden magyar ellenállás ellenére – 25 000 tonnát kiszállítottak a német

birodalomba; a felvásárlásra és az exportra kizárólag népi-német gazdasági vállalkozóknak adtak megbízást.

Ugyanígy rendkívül jelentős a bácskai népi-németek kendertermelése. Míg 1938-ban a trianoni Magyarország kendertermelése 10 000 tonna volt, Bácska ugyanakkor 28 000 tonnát termelt; azóta a bácskai kendertermelő terület az 1940–1941. gazdasági évben mintegy 11 500 hektárra növekedett, ami további 12 000 tonna termést eredményezett. A bácskai kenderföldek $^{7}/_{10}$-e, és a kenderfeldolgozó üzemek 76 százaléka népi-német kézen van; a termést túlnyomórészt népi-német kereskedők és szövetkezetek vásárolják fel. A népi-német kendertermelő parasztokat, kenderfeldolgozókat és kenderkereskedőket a Volksbund kenderszakszövetkezete (Hanffachschaft) tömöríti, amely a VoMi jelentése szerint az egész „Südost" számára példamutatóan szervezett. Jelentősége nemcsak termelésfokozó és piacrendező hatásában egyedülálló, hanem a Volksbund befolyásának kiterjesztése szempontjából is; működését azonban a magyar hatóságok oly mértékben veszélyeztetik, hogy a német birodalom közbelépésére lenne szükség, annál is inkább, mert a birodalom (a Csehmorva Protektorátust beleértve) kenderimport-szükséglete 60 000 tonna, s ennek 60–70 százalékát fedezné a Bácska.

A VoMi jelentése szerint a Volksbund egyik legfontosabb gazdasági feladata a mezőgazdasági feleslegek megszerzése: különösen kukoricában, búzában, disznóban, de szarvasmarhában, baromfiban, tojásban, vetőmagban is.

A népi-német kisipar a nyersanyaggal való ellátás tekintetében hátrányos helyzetben van a koncessziók megvonása stb. következtében. Így e téren a Volksbund gazdaságirányítása túlnyomórészt közbenjárásban, védekezésben, szükségsegélyben merül ki. Ennek ellenére az ipari gazdálkodás hivatalának felállítása a Volksbund keretében, és megfelelő szervei létrehozása vidéken, a *Deutsche Arbeit* című ipari szakfolyóirat megindítása, valamint számos szakmai szervezet (Fachschaft) és egyéb hivatási tagozat összefogása sikerrel

járt. A meglevő szabad termelőkapacitást 1942 óta hadifontosságú megrendelésekkel és szállításokkal bizonyos mértékben foglalkoztatták. Például a magyarországi népi-német asztalosipar bútorrendeléseket kapott a német birodalmi bombakárosultak részére, valamint a Wehrmacht céljaira.

A pénz- és hitelügy területén jegyezhető fel a teljes csendben elért legnagyobb siker – olvasható a VoMi jelentésében. A Magyarországon már meglevő, de a megnövekedett feladatokat ellátni nem tudó 5 kisebb népi-német pénzintézet (Pécsvárad, Etyek stb.) fölé sikerült kiépíteni egy központi német hitelintézetet, a budapesti Mercur Bankot, amely a német birodalomba irányuló exportot finanszírozza. A bank (igazgatója: Max Glöckner) részvénytöbbségét a Dresdener Bank tartotta kezében. A Mercur Bank révén a német–magyar árucsere-forgalom hasznából kiszorítani remélték a Kereskedelmi Bankot és a többi magyar pénzintézetet. A német birodalmi piac monopolizálásával elért nyereségből viszonylag könnyen tudták biztosítani a Volksbund titkos pénzügyi támogatását. A VoMi jelentése szerint a birodalomba irányuló export finanszírozására fordított összegek sok millió pengőt tesznek ki, ezeket azonban nemcsak népi-német termékek exportjára fordítják. A magyarországi 5 népi-német bank és hitelintézet 1942. évi mérlege 58,32 millió pengő, és forgalmának összege 675 millió pengő.

A Volksbund ingatlanvásárlásaihoz a Mercur Bankon kívül a Wiener Bankverein s a Duna-Concordia Biztosító is rendelkezésre bocsátotta a szükséges pénzösszegeket. A vásárlásokat a „Német Ház Rt." eszközölte, amelynek részvényesei a Volksbund vezető személyiségei voltak. Minden egyes részvényes kötelező nyilatkozatot írt alá, amely szerint mind a maga, mind jogutódai nevében lemond a részvények tényleges tulajdonjogáról a Volksbund javára. Az ingatlanokat, amelyekre Volksbund-iskolák, nemzetiszocialista nevelőintézetek, irodák stb. részére volt szükség, s amelyeket a Volksbundnak közvetlenül többnyire nem adtak volna el, magyar

közvetítők (Lisznyai Béla, Serédi János) segítségével szereztek meg, akik az ingatlanokat saját nevükre megvették, majd átiratták a „Német Ház Rt."-re.[26] A Volksbund a történelmi nevezetességű siklósi várat is meg akarta vásárolni 600 000 pengőért gróf Benyovszky Rudolftól. 1943. június 22-én miniszterközi bizottság ült össze, hogy ezt megakadályozza, és lehetőleg a leventeintézmény számára szerezze meg a műemlék épületet.[27]

A VoMi jelentése kiemeli saját különmegbízottainak érdemét, akik mint tanácsadók, segítséget nyújtanak a Volksbundnak a magyarországi népi-német gazdaság háborús kihasználásának megszervezésében; ugyanakkor bírálja az NSDAP AO magyarországi csoportját, mert hiányosan hajtja végre a birodalmi német tulajdonban levő itteni vállalatok háborús gazdasági bevetését. Majd még egyszer hangsúlyozva a magyar részről támasztott számtalan nehézséget, megállapítja: a népi-német gazdaság majd minden ágában sikerült elindítania a teljesítmény fokozását. Hogy milyen módszerekkel tudták ezt elérni, arra igen jellemzőek Mathias Huber országos ifjúsági vezér szavai: „Az a német ember, aki ma henyél és nem dolgozik szorgalmasan, a bolsevistákat támogatja, és megérdemli, hogy kivégezzék."[28]

A német hadigépezet olajozásához ugyanakkor egyre fokozottabban volt szükség a német népcsoport vérére is. Himmler a Kállay által előző évben engedélyezett további 10 000 önkéntes toborzása helyett már 30 000-et követelt; ezzel összesen 50 000-re emelkedett volna az SS-nél szolgáló magyarországi népi-németek száma. A magyar kormány 1943. március 1-én évi 15 millió pengőre emelte ugyan az önkéntesek családtagjai támogatására átutalható összeget,[29] de ez még akkor is csak a felét fedezné a szükségletnek, ha a magyar kormány – mint március 10-i határozatában kimondta – nem enged 10 000-nél több új SS-önkéntest toborozni. Ugyanez a minisztertanácsi határozat megerősítette Kállay elutasító válaszát Ribbentrop Jagow követ által e napon elő-

terjesztett kérésére, hogy a toborzást a honvédségnél szolgáló népi-németekre is kiterjeszthessék.[30]

A Külügyi Hivatalban a VoMi és az SS-Főhivatal képviselői részvételével március 19-én tartott tanácskozásra Jagowot és Bascht is meghívták. A népcsoportvezető kijelentette: kötelességének tartja, hogy egyéb fontos kérdések háttérbe szorításával, teljes erővel segítse az SS-toborzást. Véleménye szerint még igen tekintélyes számú népi-németet tudnának az SS-be vinni, de csakis úgy, ha a honvédségnél szolgálókra is kiterjeszthetik a toborzást. Ugyancsak rá kell szorítani a magyar kormányt a családtagok támogatásához szükséges teljes összeg átutalásának engedélyezésére, mert az ellátatlan családtagok Himmler által felvetett és Ribbentrop által is megfontolásra ajánlott kitelepítése az SS-toborzás sikerét is aláásná.[31] Az értekezlet magáévá tette ezt az érvelést, s Ribbentrop utasítására Jagow március 29-én újabb – de ismét teljesen sikertelen – kísérletet tett Kállay megpuhítására, akinek elutasító álláspontját a másnapi minisztertanács ismét megerősítette.[32]

Fellépés a német „népcsoport-politika" és „népcsoportjog" ellen

A németek sztálingrádi és a 2. magyar hadsereg voronyezsi katasztrofális veresége nyomán előállt helyzetben a Volksbund különösen aggasztónak látta a magyarországi fejleményeket. A sajtó által állandóan támadott magyar függetlenségi mozgalom – „szociáldemokraták és más baloldali erők, amelyek Petőfit tűzik zászlajukra" – március 15-e táján erőteljesen aktivizálódtak.[1] A Szociáldemokrata Párt nagygyűlésén Peyer kijelentette: vége annak az időnek, amikor a németkérdés a Volksbund monopóliuma volt; felélesztik a párt utóbbi években tehetetlenségre kárhoztatott Országos Német Bizottságát, amelynek korábban érdemleges szerepe volt a volksdeutsch mozgalom befolyásának ellensúlyozásában. Ebben a „provokációban" a Volksbund központi lapja, a *Deutsche Zeitung* „feltűnő veszélyt" látott. A népcsoportszervezet ezzel kapcsolatos március 19-i állásfoglalását csak öt nap múlva, erősen megcenzúrázva engedték megjelenni. „Azóta dúl a harc a népcsoport és a marxisták között", s ebben a harcban „a *Népszava* egyre agresszívabb" – állapította meg egy, a népcsoportok helyzetével magyarországi viszonylatban is foglalkozó referátum.[2]

Georg Goldschmidt és Bruno Klein éles támadásaira az Országos Német Bizottság munkájában már korábban kiemelkedő szerepet játszott Zentai (Zuschlag) Vilmos válaszolt

a *Népszavá*ban. Leszögezte a szociáldemokratáknak a Volksbundétól eltérő álláspontját a nemzetiségi kérdésben, s túlzott önteltségnek nyilvánította, hogy a hazai német nácik lapja az ország egész németsége nevében nyilatkozik, „mert mi tudjuk, hogy ebben az országban jó néhány német él, aki nem követi a Volksbundot és a *Deutsche Zeitung*ot". Védelmébe vette a természetes asszimilációt, amelyet a volksbundisták elutasítanak; a *Népszava* szerkesztősége pedig leszögezte, hogy a munkásszervezetekben nemzetiségi különbségre való tekintet nélkül tömörülő dolgozókat nem lehet egymástól szétszakítani. A vitában ugyanis a *Deutsche Zeitung* a Deutsche Arbeitsfront (DAF) magyarországi kiépítésének célzatával összhangban azt írta, „a Volksbundnak készen kell állnia arra, hogy a német munkásokat soraiba fogadja, ha itt lesz az ideje". Egy német munkás a *Népszavá*ban erre azzal válaszolt, hogy a magyar munkást tekinti testvérének, s nem a német munkáltatót – népiségi alapon. A *Deutsche Zeitung* szerint „ez az állítólagos német munkáslevél tele van zsidó dialektikával".[3]

A szociáldemokraták 1943 tavaszi aktivizálódása a nemzetiségi kérdésben az antifasiszta függetlenségi népfrontpolitika jegyében indult meg. „Egy önálló, független, sajátosan magyar és népi politika nem lehet jobb kezekben, mint a dolgozó osztályok dolgos kezében, és a szabad értelmiségiek szabadságeszményekért kiálló, bátor magatartásában" – írta a *Népszava*, s hozzátette: a magyar jövő építéséhez „nemcsak a magyarság haladó osztályait és rétegeit hívjuk, hanem az országban élő nemzetiségek békés egyetértését is keressük". Az elgondolás az volt, hogy a párt Országos Német Bizottságát Nemzetiségi Bizottsággá szervezik át, amely megfelelő akcióprogram kidolgozásával, a többszöri országgyarapodás folytán tetemesen megnövekedett nem magyar lakosság körében tevékenykedik.[4]

Egy 1943. március 19-én Berlinbe küldött volksbundista jelentés szerint kommunista irányítás alatt álló szociáldemok-

rata fiatalok beférkőztek a Deutsche Jugend budapesti szervezetébe, és ott „Antináci Klub" aláírású röpcédulákat terjesztettek, míg végül is leleplezték a 6 tagú csoportot. A „Náciknak nincs kegyelem", „Le Hitlerrel" – jelszavakat hangoztató, magyar szabadságharcot, partizánharcot hirdető röpcédulák a DJ-ből való kilépésre szólítottak fel, s „Mit akar a magyar nemzet?" címmel hat pontban ismertették a „demokratikus magyar népfront" követeléseit: 1. Teljes szakítást a tengellyel. 2. Különbékét. 3. Demokratikus alkotmányt. 4. A Volksbund leépítését. 5. A náci svábok kitelepítését. 6. Szabadságot.[5]

A Szociáldemokrata Pártnak az a törekvése, hogy a Volksbundban zavart keltsen, s befolyást szerezzen a nem volksbundista németek körében, már beleütközött a szociáldemokrata-ellenes Hűségmozgalomba. Amint az SZDP egy-egy szervezője, aktivistája felbukkant a német falvakban, a Hűségmozgalom jelvénnyel és tagsági könyvvel is ellátott emberei máris valóságos nyomozást rendeztek, hogy kikkel beszélt, és nem fejtett-e ki kommunista propagandát.[6] A Hűségmozgalom lapja, a konzervatív katolikus *Die Donau*, a nemzetiszocializmussal és a marxizmussal ugyanazon elvi alapról állt szemben; helyeselte a bolsevizmusellenes keresztes hadjáratot, s csupán azt ítélte el, ha a népi-németek SS-katonaként, s nem mint magyar honvédek vettek részt abban.[7] Amikor a *Deutsche Zeitung* támadta a Hűségmozgalom keretében „politizáló csuhásokat", Berencz valamennyiük nevében kikérte, hogy őket „liberális polgárokkal és szociáldemokrata szakszervezetesekkel" állítsák egy sorba.[8] A Hűségmozgalom tehát a horthysta Magyarországot védte, az iránt követelt hűséget, a társadalmi átalakulás gondolata és politikai követelményei elől elzárkózott.[9] Pártpolitikától független mozgalom képében jelentkezett; valójában szoros szálak fűzték a kormánypárthoz – amely tanácsosabbnak látta, ha nem közvetlenül, hanem a Hűségmozgalmon keresztül igyekszik gyengíteni a Volksbundot – s az Egyesült Keresztény Párthoz (Keresz-

tény Gazdasági Párt).[10] Egyelőre a Független Kisgazdapárttal is voltak kapcsolatai.[11]

A Hűségmozgalom hármas jelszava: „Hűség Istenhez, hűség a magyar hazához, hűség a népiséghez." A mozgalom „himnusza" – Bauer bonyhádi plébános Emerle Károly által megzenésített német verse – arról tesz vallomást, hogy német ajkúak, de magyar érzelműek, hívek a hazához, és a magyarsággal kéz a kézben haladnak együtt; magyarnak vallják magukat, és ragaszkodnak kereszténységükhöz, vezérüknek Horthy Miklóst tekintik.[12] A Hűségmozgalom 1943. március 15-i – postai úton terjesztett – felhívása, amely a mozgalom célkitűzéséről, módszereiről, eddigi eredményeiről tájékoztatott, és kiterjesztésére szólított fel, leszögezte, hogy „a mozgalom célja nem a magyarosítás és magyarkodás", hanem az, hogy más nyelvű honfitársainkat a magyar nemzeti gondolat hívévé tegye: „A magyar nyelvű magyarságból és a nemzethez hű más nyelvű testvéreinkből kell kialakítani a mai történelmi és politikai nemzetet... nekünk a befogadó magyarság szupremáciája mellett a ma divatozó fajelmélet helyett a magyar nemzeti, a magyar birodalmi gondolatot kell irányító eszmévé kifejleszteni." Vegyes lakosságú területeken szükségesnek tartották a magyar nyelvű lakosság beszervezését is a mozgalomba, hogy így „minél nagyobb erőt mutathassunk, s a testvéri összetartást ápoljuk". A mozgalomhoz való csatlakozásra szólította fel a hazafias egyesületeket: „kérjük tőlük, hogy alakítsanak más nyelvű szakosztályokat is, és hűségjelvényünket és igazolványunkat vezessék be tagjaik körébe, hogy külsőleg is egységbe fogjuk össze mindazokat, akik a magyar nemzeti és birodalmi gondolat hívei".[13]

A magyar nyelvű magyarok (Madjaren) mellett politikailag a más nyelvű honfitársak is magyarnak (Ungar) minősülnek a magyar politikai nemzetfogalom alapján; a hazai németek tehát német ajkú magyarok (Deutsch-ungar) ebben a felfogásban, s nem etnikai, hanem politikai értelemben vett magyar nemzetiségük mellett elvileg joguk van népiségükhöz ragasz-

kodni. Gyakorlatilag mégis a politikai magyar nemzethez való hűség bizonyítására többnyire szükség volt anyanyelvi jogokról való lemondásra. Ez a magyarosítás tendenciáját bizonyítja, habár a mozgalom felhívása mindezt elvileg elutasította. Semmiképpen nem tekinthető pozitívumnak, hogy a Hűségmozgalom még a vegyes tannyelvű oktatást is ellenezve, a tisztán magyar nyelvű oktatásért szállt síkra a német falvakban.[14] Mindez nagymértékben leszűkítette a mozgalom vonzerejét, s igazolta a Volksbund érvelését: németségéről kell lemondania annak, aki a Hűségmozgalomhoz pártol.[15]

A Hűségmozgalom létrejöttével és erősödő szervezkedésével a németek bizonyítva látták, hogy a magyarok a bécsi népcsoportegyezmény végrehajtását elszabotálva már odáig merészkednek, hogy a német népcsoport 1940 őszén megvalósult egységét akarják megbontani, s a magyar érzelmű németeket szervezetileg egy Volksbund-ellenes mozgalomba tömörítik. A bécsi egyezmény kijátszása eddig minden vonatkozásban anélkül történt, hogy annak a németek felfogásától eltérő magyar értelmezését konkrét részletességgel bárki is megformulázta volna. A Sztálingrád utáni megváltozott katonai és politikai helyzetben azonban a nemzeti kisebbségek jogának magyar szakemberei elérkezettnek látták az időt, hogy immár szakszerű kritika alá vegyék a német népcsoportjog követelményeinek megfelelően kidolgozott bécsi egyezményt. Dr. Flachbart Ernő, a debreceni egyetem professzora (nemrég még a miniszterelnökség nemzetiségi ügyosztályának egyik vezető tisztviselője) 1943 márciusában a pécsi egyetem dr. Faluhelyi Ferenc vezette kisebbségi intézetének folyóiratában, a *Kisebbségi Körlevél*ben „A bécsi német–magyar jegyzőkönyv" címmel tette közzé tanulmányát.[16]

Flachbart mindenekelőtt megállapította, hogy a bécsi szerződés „a kétoldalú kisebbségi szerződések ama típusához tartozik, amelyekben csak az egyik szerződő fél – a szóban forgó esetben Magyarország – vállal nemzetközi jogi kötelezettségeket a másik fél nemzetiségéhez tartozó polgárai javára".

E megállapítás kimondatlanul is utalt a német birodalom fennhatósága alá került burgenlandi és pozsonyligetfalui magyarok helyzetére, amelyet a magyar kormány a berlini magyar követség által a német kormányhoz juttatott 1943. március 8-i feljegyzésében tett szóvá. E szerint a német hatóságok nem kezelik egyenjogúakként a magyar nemzetiségű állampolgárokat, s különböző jogcímeken megszüntették azokat a magyar iskolákat, olvasóköröket, amelyekkel korábban rendelkeztek.[17]

Flachbart kereken elutasította a bécsi szerződésnek olyan értelmezését, hogy az a magyarországi német népcsoportnak mint kollektívumnak, mint közjogi értelemben vett jogi személynek biztosít jogokat. Hangsúlyozta, hogy a bécsi szerződésben betű szerint is nem a népcsoport, hanem a népcsoporthoz tartozó személyek jogairól van szó; a magyar kormány a bécsi szerződés megkötésével nem tért el a nemzetiségi kérdés individuális alapon való szabályozásának általa mindig is képviselt elvétől; indokolatlan tehát a bécsi szerződésre hivatkozva Magyarországon népcsoportjogi követelésekkel fellépni.

A továbbiakban Flachbart leszögezte, hogy azok a német anyanyelvűek, akik nem vallják magukat németeknek, nem minősíthetők a német népcsoporthoz tartozóknak, s hogy a német nemzetiszocialista világnézet szabad megvallásának joga az így értelmezett német népcsoport tagjaira korlátozódik. Majd azt hangsúlyozta, hogy csak a magyar jogszabályok, különösen a magyar egyesületi és gyülekezeti jog korlátain belül szervezkedhetnek és alakíthatnak egyesületeket a népcsoporthoz tartozó személyek; a Volksbundnak a magyar egyesületi jog előírásainak megfelelően kell működnie, s a gazdasági szervezkedés is csak a vonatkozó általános magyar jogszabályok keretein belül illeti meg a népcsoport tagjait. Ugyanakkor – mint tudjuk – a Volksbund a magyarországi németség egészét kívánta szervezni, nemzetiszocialista szellemben, autonóm módon.

A debreceni professzor ezután rámutatott, hogy a szerződés több rendelkezése felettébb homályos. Mint tudjuk, a németek hamarosan észlelték, hogy e homályos részek a magyar fél számára mindmegannyi kibúvót jelentenek, ezért merült fel az új szerződés terve, amely félreérthetetlenül kifejezné a népcsoport „jogait". Minthogy azonban az új szerződéskötést elejtették, Flachbart zavartalanul foglalhatta össze tanulmányában mindazt, ami e homályos kérdések magyar érdekű értelmezéseként az eddigiek során már kialakult. Megállapította, hogy a szerződésnek a népi-német tisztviselőkre vonatkozó része nem jogosít fel német területi önkormányzatra; ugyanígy tanügyi önkormányzat sem következik a bécsi szerződésből. A magyar állam engedélyt ad a Volksbundnak társulati jellegű iskolák létesítésére és fenntartására, de maga az állam nem lehet köteles saját költségén olyan iskolákat létesíteni és fenntartani, ahol „német szellemben" tanítanak. Eszerint a német nyelv használata a hivatalos érintkezésben csak járási szinten érvényesíthető, ott, ahol azt a német lakosság számaránya indokolja; a felsőbb hatóságokat erre a szerződés nem kötelezi. Megállapította továbbá, hogy a bécsi szerződésnek a német nyelvű lapokra, kiadványokra vonatkozó rendelkezése az egyenlőség elvéből folyik, és így a német sajtó sem mentesülhet azon korlátozások (sajtórendészet és sajtóbüntetőjog, cenzúra, lapterjedelem korlátozása stb.) alól, amelyek a magyar nyelven megjelenő sajtóra érvényesek. Különleges jogokról tehát e vonatkozásban sem lehet szó.

A bécsi szerződésnek az asszimilációra vonatkozó pontja Flachbart szerint tulajdonképpen felesleges: kényszerrel ugyanis nem lehet asszimilálni – ez contradictio in adiecto –, az önkéntes asszimiláció pedig nem ütközik a bécsi szerződésbe. A névmagyarosítás tilalma az ő értelmezése szerint csak az államra és szerveire vonatkoztatható, nem pedig a magyar társadalomra. E felfogást érdemes összevetni a meg nem kötött új szerződés megfelelő pontjával, amely nem foglalkozik ugyan expressis verbis asszimilációval, csak a német név

viselésének jogával, burkoltan azonban az asszimiláció minden fajtáját elveti, és a korlátlan disszimilációs jog alapján áll.

A Németországgal való kulturális érintkezést illetően Flachbart megállapította, hogy a bécsi szerződés nem tiltja a külföldön megjelenő német nyelvű könyvek, napilapok, folyóiratok és egyéb kiadványok behozatalának és az országban való terjesztésének bármilyen korlátozását. Hangsúlyozta továbbá: a kulturális érintkezés joga nem foglalja magában a német kormánynak azt a jogát, hogy a német népcsoporthoz tartozó személyek kulturális intézményeit anyagilag támogassa. Ilyen célú német birodalmi pénzátutalásokhoz a magyar kormány a bécsi szerződéstől függetlenül, a kialakulóban levő nemzetközi gyakorlatnak megfelelően járul hozzá, s e hozzájárulás nélkül külföldi anyagi támogatás nem történhet.

Flachbart e tanulmányában különösen hangsúlyozta a népcsoporthoz tartozó személyek magyar állam iránti lojalitási kötelességét. Fejtegetései szerint nem elégséges az állami törvények által előírt kötelességek – különösen a honvédelmi és adófizetési kötelezettség – mechanikus teljesítése; a lojalitás ennél többet jelent: „benne cseng a hűség és odaadás érzelmi attitűdje is". A lojalitás „más állam érdekeinek a haza érdekei fölé helyezését, vagy éppenséggel egy más államtól és annak szerveitől utasítások elfogadását vagy azok teljesítését kizárja"; a bécsi szerződésben a német népcsoporthoz tartozó személyek részére megállapított jogok nem gyakorolhatók az államhűség rovására. Ezzel Flachbart a Volksbund elevenére tapintott, „elképzelhetőnek tartva" a jogokkal való visszaélést a szervezkedésnél, vagy a Németországgal való érintkezésnél, amennyiben ez utóbbi politikai térre is kiterjedne, amire a bécsi szerződés nem jogosít fel. De még tovább ment: leszögezte, hogy a Németországgal való kulturális érintkezés örve alatt „netalán" folytatott államellenes üzelmeket a magyar állam nemcsak megtorolhatja, hanem a bécsi szerződésben biztosított jogokat a velük visszaélőktől meg

is vonhatja; sőt, a lojalitásba ütköző visszaélés meg is előzhető.

Mindezek értékeléséhez csupán emlékeztetünk arra, hogy a bécsi szerződés német értelmezését jelentő új szerződés tervezete a lojalitási kötelezettséget teljesen mellőzte. E szerződéstervezet ismertetésekor utaltunk arra: a bécsi szerződésből kihagyták azt a fejezetet is, amely észak-erdélyi viszonylatban biztosítja, hogy a népcsoporthoz tartozók a német birodalomba áttelepülhessenek. Flachbart viszont felszínen tartotta a kérdést, jóllehet az áttelepülésre a bécsi szerződésben megszabott kétéves határidő 1942. augusztus 30-án lejárt; általában is helyeselve az önkéntes kivándorlás nemzetközi szerződések útján való előmozdítását, mint amely „lényegében az optánsoknak a nemzetközi jogban századok óta ismert kivándorlása megszervezésével rokon gondolat".

Flachbart tanulmánya végezetül arra hivatkozva, hogy a nemzetközi jog alanyai – kevés kivétellel – az államok, a nemzetiségek ellenben soha; leszögezte, hogy a bécsi szerződés teljesítését a magyar kormánytól a német birodalom kérheti csak számon, a magyarországi német kisebbség azonban nem. Ebből azonban nem következik, hogy – mint Hugelmann állítja[18] – Németország a bécsi szerződés alapján védőjogot (Schutzrecht) szerzett volna a magyarországi németek felett, és azok neki védencei (Schutzbefohlene) lennének. Visszautasította a német népcsoportjog képviselőinek (Larenz, Hugelmann) azt a felfogását, hogy a népi-németek – így a magyarországiak is – „a német birodalmi gondolat hordozói", vagy hogy – mint Peter Feldl véli[19] – kettős tekintély, a magyar állam és a német birodalom alá tartoznának, s ez utóbbi lenne az elsődleges jelentőségű. A bécsi szerződés, mint minden nemzetközi szerződés, csak korlátozza, de nem szünteti meg a szuverenitást; az ország népi-német állampolgárai továbbra is egyedül a magyar állam főhatalma (suprema potestas) alatt állanak. Flachbart fejtegetései természetesen kendőzni igyekeztek a bécsi szerződéssel az ország szuverenitásán

esett tényleges csorbát; tanulmányának jelentőségét azonban a megjelenés időpontjában és körülményei között éppen az adta meg, hogy a szuverenitáshoz való ragaszkodás jegyében foglalta össze a bécsi szerződéssel kapcsolatos magyar álláspontot, a nemzetközi jogász megfogalmazásában, a német népcsoportjogászokkal szemben.

A német népcsoportjog szakembereinek azt kellett megállapítaniuk, hogy míg Szlovákiában, Horvátországban, Szerbiában, Romániában a német népcsoport különleges jogi helyzetét az államban – bizonyos eltérésekkel ugyan – mindenütt sikerült gyakorlatilag megvalósítani, Magyarországon ez kevéssé sikerült; az itteni német népcsoport jogi helyzete bizonytalan; a magyarországi sajátos politikai viszonyok következtében a népcsoport autonóm kiépülése kezdetlegesebb és ellentmondásosabb. *Szlovákia* volt az első, amely „példamutatóan" – a német népcsoportjog követelményeinek megfelelően – rendezte a német népcsoport helyzetét az államban, s azt 1939. július 21-i alkotmánya 91–95. §-aiban is rögzítette. A népcsoportnak katasztere és saját nemzetiszocialista pártja van, a Deutsche Partei. A népcsoport vezetője már 1938. október 14-e óta tagja a szlovák kormánynak. Az iskolaügy terén 1939. március 1. óta önálló német osztály működik a szlovák Kultuszminisztériumban; az 1940. november 26-i népiskolai törvény a népcsoportra ruházta a felügyeleti jogot valamennyi német iskola felett. A tanterv nemzetiszocialista szellemben készülhet; a német tanítókat a szlovák állam fizeti. A szlovák Hlinka-gárda mellett a német népcsoport külön karhatalmaként létrejött a Freiwillige Schutzstaffel; ezenkívül a szlovák hadsereg keretében népi-német katonai alakulatok létesültek.

Még „tökéletesebbnek" tartották a német népcsoportjog érvényesülését a másik bábállamban, *Horvátországban:* itt az 1941. június 21-i törvény fektette le a német népcsoport jogait. A népcsoport vezetője egy 1941. október 30-i rendelet alapján részt vesz a minisztertanácsban a német népcsoportot

érintő kérdések tárgyalásánál; joga van rendeletek kiadására a népcsoport belső ügyeit illetően; ezeket külön hivatalos rendelettárban teszik közzé. A horvátországi német népcsoport „egyetlen és egyedüli akarathordozója" az NSDGK, azaz a Nationalsozialistische Deutsche Gefolgschaft in Kroatien. A horogkereszt ugyanolyan védelemben részesül, mint a horvát nemzeti jelvények. A német településterületen a német tisztviselők öntudatos nácik. Ahol a lakosságnak legalább 20 százaléka német, ott a német nyelv egyenjogú hivatalos nyelv, de már 10 százalék esetén is e nyelven intézhetnek beadványokat a hivatalokhoz. A jugoszláv földreform horvát revíziója során „korrigáltatnak a németek sérelmei". Az iskolaügy terén a horvát állam biztosította a nemzetiszocialista szellemű oktatás teljes szabadságát, s lehetőséget nyújtott a szórványokban élő gyermekek német iskoláztatásának megoldásához is. Az usztasa-milícia keretében külön német Einsatzstaffel alakult, amelynek tagjai egy 1941. július 31-i rendelet értelmében nemcsak Pavelić államfőre, hanem Hitlerre is felesküsznek. Egy 1942. március 31-i rendelet a horvát Hadügyminisztériumban külön német osztályt létesített; ez alá tartoztak a horvát hadsereg keretében létrehozott külön német alakulatok, német vezényleti nyelvvel, német tisztek parancsnoksága alatt.

A *szerb Bánátban* a német népcsoport autonómiája oly messzemenő, hogy a népcsoportnak saját ügyeiben büntetőtörvénykezési joga is van.

Romániában az 1940. november 20-i dekrétum a német népcsoportot mint közjogi személyiséget államalkotó elemnek nyilvánította. Nemzeti katasztere van; a horogkeresztet szabadon használhatja; létrehozhatta saját nemzetiszocialista pártját („NSDAP der Deutschen Volksgruppe in Rumänien"). Egy 1942. szeptember 18-i rendelet a német tanításnyelvű állami iskolákat átadta a népcsoportnak, csak a felügyeleti jogot tartva fenn az államnak. A román hadseregben önálló német alakulatok létrehozását nem engedélyezték.[20]

Magyarországon a német népcsoport helyzetét szabályozó – mindössze rendelet formájában és végrehajtási utasítás nélkül közzétett – bécsi népcsoportegyezmény magyar értelmezése, mint Flachbart elemzése különösen világosan megmutatta, lehetőség szerint szűkíteni és nehezíteni igyekezett a népcsoportjog kívánalmai érvényesülését. A német népcsoport autonómiájának kiépítése szempontjából a magyar kormány által adott különféle engedmények ellenére arról szó sem lehetett, hogy a német népcsoportvezető tagja legyen a magyar kormánynak, részt vegyen a minisztertanácsi üléseken, hogy magyar minisztériumokban német osztályok, a hadseregben külön német alakulatok létesüljenek, hogy a népcsoport legálisan saját karhatalmat szervezzen. A Volksbund nem alakulhatott át nyíltan nemzetiszocialista párttá; a horogkereszt használata változatlanul büntetendő cselekmény volt, a Volksbund nem tehette rá kezét valamennyi német iskolára, hogy azokban nemzetiszocialista nevelést valósítson meg; a volksbundisták nem vehették át a németlakta területek közigazgatását, még kevésbé épülhettek be nyíltan a központi szervekbe. Azok az erőfeszítések, hogy a magyarországi német népcsoport ugyanolyan jogokat szerezzen, mint a szomszédos országok német népcsoportjai, beleütköztek a magyar kormány ellenkezésébe, amelyet a háborús együttműködés zavartalansága érdekében akceptált a német birodalmi kormány, és mérsékletre intette a volksbundistákat.[21] Az új, tökéletesebb népcsoportegyezmény tervét elejtették. A háborús viszonyok között a német népcsoportok érdekeit különben is egyre inkább alárendelték a nagy német népközösség érdekének nyilvánított német birodalmi érdeknek: a sokoldalúan kidolgozott népcsoportjog egész rendszeréből hovatovább tulajdonképpen egyetlen jog és kötelesség szorított háttérbe minden mást, az ti., hogy a német népcsoportok tagjai a német haderő rendelkezésére álljanak, illetve a német hadigépezet, közellátás számára termeljenek.[22]

Az „elárult" népcsoport a külső és belső front megszilárdításáért

Az SS-hadkiegészítés „önkéntesek toborzásával" folyt a „Südost" országaiban; Horvátországban és Magyarországon államközi megállapodások alapján, Szlovákiában és Romániában egyelőre azok nélkül. A Himmler által 1942. július 13-án deklarált „népiségi hadkötelezettség", amely szerint a német népcsoportokhoz tartozóknak nem a nekik „otthont adó ország" hadseregében, hanem a német birodalmi haderő, nevezetesen a Fegyveres-SS kötelékében kell eleget tenni katonai szolgálati kötelezettségüknek, Szerbiában nyíltan érvényesült, a többi országban tendenciaként hatott. Túlhaladott állásponttá vált, hogy a román és a magyar hadseregben önálló népi-német alakulatok felállítását követeljék; a szlovák és a horvát hadseregben létrejött önálló népi-német alakulatokat is közvetlenül beolvasztani igyekeztek már az SS-be.[1] A román hadsereg frontalakulataiból mintegy 10 000 népi-németet egyszerű dezertáltatással sikerült átvinni az SS-alakulatokhoz, a magyar honvédségnél viszont minden ilyen kísérlet eleve kilátástalannak látszott. Ez is bizonyítja a népi-németekkel szembeni bánásmódról terjesztett volksbundista híresztelések túlzott voltát. Amikor Hitler Klessheimben 1943. április 12–13-án a román, 17-én a magyar államfővel tanácskozott, azokat a nehézségeket is el akarta hárítani, amelyek gátolták, hogy e két ország német népcsoportjai fegyverképes ember-

anyagát az SS felhasználja. A román hadsereg népi-német katonáinak dezertáltatása miatt méltatlankodó Antonescut rávette arra, hogy az SS-toborzást Romániában is államközi megállapodás szabályozza, amely legális SS-toborzást tesz lehetővé a román haderő kötelékébe tartozó népi-németek körében is. Horthynál is elérte, hogy az újabb SS-toborzóakció immár a honvédségnél szolgálókra is kiterjedhessen. Horthy engedménye az SS-önkéntesek állampolgárságuktól való megfosztásának fenntartása és a családjuk kitelepítésére tett ígéret ellenében történt, míg román részről ilyen kikötések fel sem merültek.[2] Horthyval tárgyalva Hitler egyetlen szót sem vesztegetett már arra, hogy a magyarországi német népcsoport helyzetének rendezését követelje, ellenkezőleg: sietett megnyugtatni a kormányzót, hogy a német–magyar viszonyban zavaró elemmé vált német népcsoportot Magyarországról egyszerűen kitelepíti.

Az 1943. április 17-i Hitler–Horthy megbeszélésről készült német feljegyzés szerint a Führer hangsúlyozta, hogy „Németország nem rövid lejáratra, hanem hosszú időtartamra köt szövetségeket, s arra törekszik, hogy kiküszöbölje a szövetségestársakkal való konfliktusok lehetőségeit. Így Antonescunak is megmondta, hogy mivel leginkább a német kisebbség miatt támadhat később viszály Románia és Németország között, a legjobb megoldás a német kisebbség kitelepítése. Ez is hozzájárulás azokhoz a feladatokhoz, amelyeket a jelentős férfiak mai generációja kell hogy teljesítsen Európáért: hosszú békeidő biztosítása a kulturális fejlődéshez és egész Európa tömörítéséhez. E megfontolás alapján telepítette ki a dél-tiroli németeket is, akik Elzászban legalább olyan jól fogják érezni magukat, mint régi hazájukban."

Horthy erre azt felelte, hogy Magyarország más nyelvű állampolgárai közül a németeket általánosan kedvelték, lojálisnak, hazafiasaknak és jó katonáknak tartották őket. A magyarok és németek közti igen szerencsés „kereszteződésnek" néhány kitűnő személyiséget köszönhetnek. Csak a közelmúlt-

ban vált lehetetlenné a helyzet, amikor Baschsal az élen az izgatás megindult.

Hitler itt közbevetette, hogy ilyen körülmények között a legjobb megoldás, ha a németeket egyszerűen kivonják Magyarországról.

Horthy egyetértett ezzel az indítvánnyal, és utalt egy már végrehajtott cserére a szerbek és a magyarok között. Németországnak úgyis szüksége van emberekre, és szerinte is jobb volna, ha a németeket Magyarországról kicserélnék. Ezáltal a magyar élettér is megnagyobbodna.[3]

A magyar minisztertanács Horthy klessheimi látogatását értékelő április 20-i ülésének jegyzőkönyve is utal arra, hogy az SS-toborzással kapcsolatban „megindult egy eszmecsere a Kormányzó Úr Őfőméltósága és Hitler Vezér és Kancellár között a magyarországi német ajkú és Volksbundhoz csatlakozott magyar állampolgárok magyarországi helyzete és jövője tárgyában. Ennek folyamán a Kormányzó Úr felemlítette Hitler Kancellárnak azt, hogy a mai német állásfoglalás folytán legjobb megoldásnak látszanék, ha a magyarországi német népcsoport kitelepíttetnék Magyarország területéről."[4]

A fenti idézetből úgy látszik, mintha a kitelepítést Horthy hozta volna szóba, holott a tárgyalás ismertetett közvetlen előzményeiből is kétségtelen, hogy a kérdés felvetése Hitlernek már korábban szándékában állt. A tárgyalásról készült német feljegyzés szerint is a kitelepítést Hitler indítványozta, amelyhez hozzászólva Horthy – „a mai német állásfoglalás" figyelembevételével – a német népcsoport kitelepítésének gondolatával „igen egyetértett". „A mai német állásfoglalás" az 1939. október 6-án meghirdetett hitleri áttelepítési program immár eldöntött kiterjesztése a „Südost" országaira, köztük a magyarországi németségre is, amit Horthy már Hitlerhez 1939. november 3-án intézett levelében is javasolt.

A kitelepítés kérdésében a klessheimi tanácskozás során kialakult alapvető egyetértés mellett bizonyos figyelmet érdemlő eltérések mutatkoztak a tárgyaló felek felfogásában és

törekvésében. Szembetűnő például, hogy Hitler, aki a keleti területek elnémetesítésére minél több magyarországi német áttelepítésére lett volna hajlandó, általánosságban ajánlotta fel a magyarországi németek kitelepítését; Horthy viszont azokra gondolt, akik német voltukra hivatkozva a német birodalom iránt vállaltak elsőrendű elkötelezettséget, tehát a volksbundisták és az SS-önkéntesek családjai kitelepítését szorgalmazta; a magyar érzelmű németeket pedig a politikai értelemben vett magyar nemzethez tartozó értékes elemnek tekintette. Megfigyelhető továbbá, hogy míg Hitler úgy nyilatkozott, hogy a legjobb megoldás, ha „a németeket *egyszerűen kivonják* Magyarországról", Horthy nem egyoldalú kitelepítésükről, hanem *kicserélésükről* beszélt. Nyilván azokra a burgenlandi és pozsonyligetfalui – természetesen aránytalanul kisebb számú – magyarokra gondolt, akiknek hazatelepítésével eddig a magyar kormány sikertelenül kísérletezett. A szerb–magyar viszonylatban végbement cserére tett utalásából érezhető, hogy analógnak látta a jugoszláv állam szolgálatában volt dobrovoljácok és a német birodalom szolgálatába szegődő volksbundista SS-önkéntesek szerepét. Az utóbbiak családjának kicserélését a német birodalomban élő magyar családokkal arra a mintára képzelte el, ahogyan a dobrovoljác szerbek kitelepítését a Szerbiában szórványosan élő magyarok hazatelepítésével kapcsolták egybe.[5]

A német Külügyi Hivatal az utolsó pillanatig ellenezte, hogy Hitler szóba hozza a kitelepítés kérdését a klessheimi tárgyalások során. Rámutatott többek közt arra is, hogy a túlnyomórészt német vérűek száma Magyarországon legalább másfél millió, de ezeknél lényegesen kisebb az öntudatos németek száma. Ha ezeket kitelepítik, a visszamaradó sok százezer német származású, akiket különben vissza lehetne németesíteni, elkerülhetetlenül felszívódik az idegen népbe.[6] A Külügyi Hivatal tehát változatlanul tovább képviselte korábbi vonalát, amely a délkelet-európai német népcsoportok hivatását továbbra is a szülőföldjükön kivívandó népi-német

hegemóniában és a német birodalom ottani belső hatalmi bázisa („ötödik hadoszlop") szerepében látta. Ebből a szempontból tehát nem lett érdemleges kihatása annak, hogy a német népiségi ügyekkel is foglalkozó „Deutschland" osztály vezetőjét, Luther helyettes államtitkárt még 1943. február közepén leváltották,[7] április 1-i hatállyal pedig elrendelték osztálya teljes átszervezését: az „Abteilung Deutschland" helyébe a „Gruppe Inland" lépett, amelynek dr. Reichel követségi tanácsos vezetése alá került II. C és II. D részlege vette át a népiségi ügyek referatúráját (eddig: „Deutschland VIII."), illetve a külföldi német népcsoportok financiális és gazdasági ügyeinek intézését (eddig: „Deutschland II.").[8]

Reichel megpróbálta úgy értelmezni Hitler klessheimi ajánlatát a kitelepítésre, hogy az lényegében csak taktikai fogás lehetett a Führer részéről, hogy ezáltal a honvédség állományába tartozó népi-németek közti SS-toborzás engedélyezését elérje.[9] Ribbentrop stábjától azonban olyan információkat kapott, amelyek szerint a kitelepítés felvetése – taktikai szerepén kívül – koncepcionálisan beépül Hitler Európa-rendező terveibe; s bár a népcsoport kitelepítése a háború után esedékes, az SS-önkéntesek családjainak kitelepítésére vonatkozó egyezmény megkötését magyar részről alighanem már most sürgetni fogják. Mindenki egyetértett Reichellel abban, különösen az SS-toborzás sikeréért felelős szervek, hogy „e kérdést dilatoriusan kell kezelni, és meg kell kísérelni, hogy végérvényes egyezmény kötését későbbi terminusra elodázzák".[10]

A magyar kormány azonban, amelynek miniszterelnökét – különösen a nyugati hatalmak felé tett bizonyos külpolitikai tapogatódzásai miatt – Hitler a legsúlyosabb vádakkal illette Horthy előtt Klessheimben, nem volt abban a helyzetben, hogy az SS-önkéntesek családjainak kitelepítésére kapott ígéretet realizálja. Inkább engedékenységet mutatott azzal, hogy hozzájárult az új toborzási egyezmény olyan formulázásához, mely szerint ez a kérdés „csak a háború után fog

rendeztetni".[11] Jellemző továbbá, hogy a német követségeken működő népiségi referensek 1943. május 19–20-i berlini tanácskozásán – tehát egy hónappal Klessheim után – Armin Kupfer SS őrnagy referátumában határozottan a magyarországi németség kitelepítése ellen foglalt állást, mert az: 1. rendkívül földjéhez gyökeredzett, 2. nincs annyira veszélyeztetett helyzetben, mintha egy nagyhatalmi országban élne, 3. küldetése van ebben a térségben, 4. ha kitelepítik, a szlávság erősödik meg az országban.[12] Hitler állásfoglalása ellenére is változatlanul erős bázisa volt tehát Németország hatalmi körein belül azoknak, akik a „Südost" német népcsoportjai szülőföldjükön való maradásában látták azok történelmi hivatását, ebből merítettek erőt a hitleri terv által veszélyeztetett népcsoportok vezetőségei. A népcsoportjogászok egy része azonban már számolt ekkor a német népcsoportoknak a „Südostraum"-ból az „Ostraum"-ba való áttelepítése lehetőségével, úgy tüntetve fel azok megszűnését, mint a német népközösség magasztos gondolatának megvalósulását a fajilag egységes német birodalomban.[13]

A magyar szélsőjobboldal és a Volksbund egyaránt Kállay bukását várta Hitler és Horthy klessheimi találkozójától, amelynek alaphangját valóban a Kállay elleni német vádak felsorakoztatása adta meg. Az e vádakhoz felhasznált „bizonyítóanyag" egy része a Volksbundtól, nevezetesen Franz Hammtól származott, aki mint a képviselőház külügyi bizottságának tagja, Kállay ott elhangzott „defetista" kijelentéseiről is jelentést tett a VoMi-nak, ahonnan az Himmlerhez s végül Hitlerhez is eljutott.[14] Horthy azonban, aki már Klessheimben alaptalanoknak nyilvánította a felhozott vádakat, bár kivizsgálásukat megígérte, május 7-én Hitlerhez intézett levelében megvédte miniszterelnökét, s nem látott okot arra, hogy megvonja tőle bizalmát. Kállay magatartása a népcsoporttal szemben Klessheim után sem változott, továbbra sem volt hajlandó engedni a Hűségmozgalom felszámolására irányuló volksbundista követeléseknek. Május 12-én a miniszter-

elnök személyesen tiltotta meg Goldschmidt cikkének közlését, amelyben a helyettes népcsoportvezető különösen éles támadást akart intézni a Hűségmozgalom ellen.[15]

A parlament üléseinek május 4-i elnapolása elejét vette a szélsőjobboldal kormánybuktatási terveinek, amelyek hátterében a budapesti német követség állt, a Nemzetiszocialista Pártszövetségnek szánva kezdeményező szerepet. Amikor a Klessheimhez fűzött várakozások kudarca nyilvánvalóvá lett, a Volksbund nagyobb előzékenységet mutatott a Nyilaskeresztes Párt iránt. Ugyanígy a Nyilaskeresztes Párt is majdnem mindenütt hivatalosan képviseltette magát a Hitler-születésnapi ünnepélyeken, hogy ezzel is kifejezésre juttassa a Volksbund iránti barátságát és együttműködési készségét.[16] A Volksbund vezetősége – amelynek véleménye szerint Magyarországon „a jelenlegi kormány annyira zsidó befolyás alatt áll, hogy akaratát szabadon nem tudja érvényesíteni"[17] – felhívta a szervezet minden tagját: „éber figyelemmel kísérjen minden mozdulatot, mert ellenségeink a belső front bomlasztásán dolgoznak, és mi hivatva vagyunk arra, hogy azt csírájában elfojtsuk". Ezzel voltak kapcsolatosak „a zsidófajú, rokonságú vagy érdekeltségű, továbbá németellenes beállítottságú rendőrtisztek, katonatisztek és köztisztviselők", valamint a „zsidó és zsidó érdekeltségű vállalatok és alkalmazottaik" nyilvántartásba vétele, amiben a német hírszerző szervek, a követség, az NSDAP AO magyarországi csoportja mellett a Volksbund is részt vett.[18] Szálasi és Vágó találkozott Baschsal és Goldschmidttel, ez utóbbi lakásán, ahol a Klessheim után előállt belpolitikai helyzetről, a német–magyar viszonyról folytattak megbeszélést. Az ún. hungarista napló szerint „a nézetek teljesen fedik egymást", a Volksbund és a Nyilaskeresztes Párt vezetői „megállapodnak abban, hogy minden hónapban egyszer összejönnek az általános helyzet kölcsönös ismertetése, átbeszélése és megítélése szempontjából".[19]

Basch 1943. június 8-án a VoMi-nak küldött jelentésében

a német népcsoport vezetősége nevében mélységes csalódását fejezte ki amiatt, hogy Hitler Klessheimben emelt súlyos vádjai ellenére Kállay miniszterelnök a helyén maradhatott. Az SS második toborzóakciójának sikere szempontjából rendkívül kedvezőtlennek tartotta, hogy a 2. magyar hadsereg leszerelése során hazatért mintegy 10 000 népi-német honvédnek elege van a háborúból, németellenes kijelentéseket tesz, és aligha fog SS-önkéntesnek jelentkezni, különösen akkor, amikor Kállay arról beszél, hogy csökkenteni kívánja a magyar hadsereg háborús részvételét. A népcsoportban uralkodó hangulat – a népcsoport-vezetőség erőfeszítései ellenére – továbbra is meglehetősen nyomott, sőt elégedetlen, s ezt a Hűségmozgalom nagymértékben kihasználja. Mire tehát az SS-toborzást a honvédség kötelékébe tartozó népi-németekre is kiterjeszthették, a népcsoportvezető már ennek kellő sikerében sem bízott. Újabb javaslattal állt elő: bírják rá a magyar kormányt, hogy az SS kényszersorozást végezhessen a népi-németek körében. Egyelőre azonban erre nem volt lehetőség.[20]

Bascht különben is rendkívül nyugtalanította, hogy az 1941. évi népszámlálás – szerinte meghamisított – nemzetiségi statisztikai adatait ráadásul „ideiglenes, nem végleges" jelleggel tették épp ekkoriban közzé, jelezve, hogy felülvizsgálatra szorulnak még azon községek adatai, ahol feltűnően nagy eltérés mutatkozott az anyanyelvre, illetve a nemzetiségre vonatkozó bevallások száma között. A készülő „újabb merénylet" kivédésére a Volksbund néptudományi osztályát irányító dr. Irma Steinsch megtette az előkészületeket a bécsi Publikationsstelle vezetőjének, dr. Wilfried Krallert SS századosnak útmutatásait követve, aki a kérdésről a német birodalmi Belügyminisztériumot, Friedrich Hoffmann főtanácsost is tájékoztatta. Dr. Krallert higgadtan vetett számot azzal a népszámlálási eredményekben tükröződő realitással, hogy nemcsak egyedi esetek fordultak elő, hanem egész falvak német származású lakossága elmagyarosodott. Azt tanácsolta, hogy a népcsoport-vezetőség az 1941. évi népszámlálási ered-

mények megőrzésére törekedjen, oda hatva, hogy a felülvizsgálatkor a megkérdezettek az akkori bevallásukhoz maradjanak hívek.[21]

A Volksbund olyan belső utasítást adott ki, amely szerint népi-németnek és így toborozhatónak tekintendő mindenki, aki akár csak részben is német származású; közömbös, hogy németnek vallja-e magát vagy nem; még az is, hogy beszél-e egyáltalán németül. A már tavasz óta folyó összeírások ellen számos községben tüntetésekkel tiltakoztak a magyar érzelmű németek.[22]

Az SS-Főhivatal ragaszkodott ahhoz, hogy példamutatás végett a volksbundista vezetők maguk is bevonuljanak az SS-be, s e tekintetben nem akartak kivételt tenni még a népcsoportvezetővel sem. Mivel azonban a megkötött toborzási egyezmény következtében ők is elveszítenék állampolgárságukat, s bevonulásuk az SS-hez így egyet jelentene a népcsoportvezetésből való végleges kikapcsolódásukkal, Basch olyan utasítást kapott a VoMi-tól, hogy az ügyet közvetlenül Kállayval tárgyalja meg. A miniszterelnök beleegyezett, hogy a népcsoportvezető 2 hónapra, 25 további magasabb volksbundista tisztségviselő pedig 5–6 hónapra szabályos magyar útlevéllel a német birodalomba távozhasson, s ott jelentkezzen szolgálatra az SS-nél, majd annak leteltével Németországból ugyanígy visszatérhessen állampolgárságának elvesztése nélkül.[23] Július 6-án Basch egy hétre Berlinbe utazott, ahol megbeszélte, hogy szeptember elején fog bevonulni Németországban a Fegyveres-SS-hez[24] – ezalatt otthon Goldschmidt fogja helyettesíteni –, a többi 25 magasabb tisztségviselő 2–3 csoportban egymást követően fog bevonulni. Valamennyien frontszolgálatra jelentkeztek, azokhoz az SS-alakulatokhoz, amelyekben Magyarországról toborzott népi-németek harcoltak.[25]

Berlini tartózkodása során Basch a nyilvánosság előtt is szerepelt, július 8-án a Német Nemzeti Galériában, ahol Lorenz SS tábornok, a VoMi főnöke, nyitotta meg a magyaror-

szági népi-német művészek kiállítását. Már 1942. május óta folyt a felkészülés e nagyszabású kiállításra. Dr. Meckel, a budapesti német követség népiségügyi referense, német birodalmi szakértőket hívott meg a művek elbírálására, amelyek legtöbbje – grafikában és festészetben éppúgy, mint szobrászatban – Hitler-portré volt.[26] Franz Gulyás-Schumacher festőt, Ludwig Matos-Matosch és Edmund Bányai-Bauer szobrászokat a legnevesebb volksbundista képzőművészekként tartották számon. Basch beszédében azon lelkendezett, menynyire nagy dolog, hogy a birodalmi fővárosban mutathatják be e messze szakadt néprésznek az össznémetséget jellemző, a művészetben is megnyilatkozó erényeit. A német birodalmi sajtó egybehangzóan megállapította: első pillantásra szembeötlő, hogy mennyire német művészetről van szó, mennyire rokon alkotások ezek a birodalmi német művészek alkotásaival. Basch a kiállítás megnyitásakor Lorenzet egy Hitler-fővel, Sztójay követet egy Horthy-fővel ajándékozta meg. A kiállítást, amelyet Rust nevelésügyi miniszter is meglátogatott, később Boroszlóban és Bécsben is bemutatták.[27]

Az angol–amerikai csapatok július 10-i szicíliai partraszállása, majd Mussolini 25-i bukása után Basch azt hallhatta az őt kihallgatáson fogadó Kállaytól, hogy nincs többé meggyőződve Németország teljes végső győzelméről, sokkal valószínűbbnek tart egy kompromisszumos békét. A népcsoportvezető jelentésben számolt be erről Lorenznek, aki viszont Himmlert tájékoztatta.[28]

Az olaszországi események nyomán a Kisgazdapárt július 31-én memorandummal fordult Kállay miniszterelnökhöz, a háborúból való kilépés érdekében. A Volksbund ezt megszerezte és német fordítását Steyer révén eljuttatta a német birodalom vezető állami, párt- és SS-szerveihez.[29] A memorandum szerint, amelyet túlnyomórészt Bajcsy-Zsilinszky Endre fogalmazott, szükség van „a nemzetiségi kérdés nagyvonalú rendezésére", amelyhez az Erdélyben és Kárpátalján megvalósítandó területi önkormányzatokon kívül általában elégsé-

gesnek tartotta az 1868. évi nemzetiségi törvény végrehajtását.[30] Már korábban is elítélte az erőszakos asszimilációt, de síkraszállt a természetes asszimiláció mellett: „Nem rúghatjuk vissza azokat, akik hozzánk akarnak tartozni lélekben is, és még kevésbé tuszkolhatjuk állami erőszakkal a Basch-féle Volksbund karjai közé azokat a németjeinket, akik nem akarnak odatartozni."[31]

A Kisgazdapárt a német birtokos parasztsággal fennálló régebbi kapcsolatai alapján jelentős támasza lehetett volna a Volksbund-ellenes Hűségmozgalomnak, ám annak vezetői elfordultak a Kisgazdapárttól, amikor a Szociáldemokrata Párttal való együttműködését augusztus elején bejelentette. Bár a Kisgazdapárt hangsúlyozta, hogy a Szociáldemokrata Párttal való politikai együttműködése nem jelenti a marxizmussal való ideológiai szembenállásának feladását, az Egyesült Keresztény Párt (Keresztény Gazdasági Párt), amely a pápai enciklikák szellemében szállt síkra a „keresztény demokráciáért", helytelenítette a Kisgazdapárt lépését, s minden befolyását latba vetette annak megakadályozására, hogy a Hűségmozgalom a Kisgazdapárttal fennálló kapcsolatai révén a függetlenségi népfrontmozgalom felé orientálódjék.[32] Az Egyesült Keresztény Párt a Hűségmozgalom minden nemzetiségre való kiterjesztésével képzelte megvalósítani nemzetiségpolitikai programját, amely „a Szent István-i magyar birodalom több nyelvű, de egyszívű hű állampolgárainak teljes hűségéért teljes jogot ígér". A „teljes jog" közelebbi meghatározásától tartózkodott.[33]

1943 nyarán a Volksbund titokban újra hozzálátott terrorszervezete, a Deutsche Mannschaft országos kiépítéséhez. Mussolini bukása után, s az Olaszország háborúból való kiválását jelentő fegyverszünet megkötése küszöbén ennek már több volt a jelentősége, mint az SS-önkéntességtől vonakodók megfélemlítése, az ellenpropagandisták összeverése. Felkészülést jelentett arra az eshetőségre, hogy a Volksbundnak fegyveresen kell biztosítania a német településterületeket, míg

az ország német megszállása végbe nem megy.[34] Számos községben megállapodás jött létre a helybeli volksbundista és a nyilas szervezet között az együttes és egyöntetű fellépésről „minden olyan esetre, amikor közös védekezésről van szó".[35] Az állandó szoros kontaktus biztosítására összekötőket küldtek egymás szervezeteihez.[36]

A szélsőjobboldali puccstól tartó kormány, amely ugyanakkor minden baloldali akciótól is félt, készenlétbe helyezte rejtett belbiztonsági tartalékait, mindenekelőtt a Turáni Vadászok lövészalakulatait. A Deutsche Mannschafttal szemben – ellenterrorcsapatként –, jellemző módon Héjjas Iván hírhedt Rongyosgárdájára is számított, amelynek keretében négy, egyenként 250 fős alakulatot állítottak fel és képeztek ki a nyár folyamán, a másik véres kezű ellenforradalmár, Francia Kiss Mihály vezetésével. Héjjas kijelentette: „az itt levő németeket könyörtelenül felkoncolja, a velük szimpatizáló nyilas szervezkedést vérbe fojtja, hogy kiirtsa a nyugtalanságot és pártoskodást", amely végső fokon a kommunistáknak kedvez.[37]

Szeptember 7-én Basch – Jagow követ jelenlétében – ünnepélyesen búcsúztatta az SS második magyarországi toborzóakciója során bevonultatott népi-német önkéntesek Budapestről indított első szállítmányát. Ezt a további szállítmányok vontatottan követték az ősz, sőt tél folyamán, mert az akció a toborzás nehézségei folytán csak 1944 februárjában zárult, az első akcióhoz hasonló, mintegy 20 000 fős eredménnyel. Ez alaposan elmaradt a Himmler által elvárt 30 000-es létszámtól, s ezért főleg a Hűségmozgalom ellenpropagandáját okolták, amely a Dél-Dunántúlon még a Deutsche Jugend fegyverképes fiatalságának 25 százalékát is visszatartotta az SS-önkéntességtől.[38] Az első akció során bevonult magyarországi SS-önkéntesek egyre tömegesebb pusztulása a keleti front véres harcaiban, s a német háborús győzelembe vetett hit további nagymértékű gyengülése, az olasz fegyverszünet és az angol–amerikai csapatok olaszországi

partraszállása következtében, amelyet a magyar náciellenes körök ellenpropagandája megfelelően kihasznált, a Volksbundból való kilépések újabb hullámát is elindította.[39]

1943 szeptemberében egy – „alapos tanulmányozás után feltétlenül megsemmisítendő" – központi körlevél felszólította a Volksbund helyi csoportjainak vezetőit „az ország lakosai körében elterjedt lázító propagandahírek terjesztőinek felderítésére szolgáló bizalmas hírszolgálat" megszervezésére: ki kell hallgatni és jelenteni kell a vendéglőkben, társaságban, vonaton stb. elhangzott beszédeket és véleménynyilvánításokat.[40] A „belső front" felbomlásának megakadályozása elsőrendű feladattá vált, ezzel lehet összefüggésben, hogy Basch elkerülte az SS-hez való bevonulását; más volksbundista vezetők azonban a megállapított módon megkezdték SS-szolgálatukat. Az 1943 őszén bekövetkezett fontosabb személyi változások: a Volksbund sajtó- és propagandahivatala éléről az SS-hez bevonuló Heinrich Reister helyettese Franz Herberth lett, az iskolahivatalt vezető Josef Schmidt helyébe Josef Pankratz lépett; Mathias Huber helyett Robert Kohler vette át a Deutsche Jugend vezetését, Fritz Metzger helyett pedig Erich Szegedi lett az országos parasztvezető. A közép- és alsószintű vezetők – állampolgárságuk elvesztésével – a magyarországi toborzóakció keretében vonultak be; pótlásukról a Volksbund tanfolyamok indításával gondoskodott.[41]

A nemzetiszocialista népcsoportszervezet ereje és befolyása 1943 őszén

A Volksbund területvezetőinek 1943. szeptember 10–11-i budapesti értekezletén bizonyos szervezeti változtatást határoztak el: „Gebiet West" elnevezéssel, Heinrich Neun vezetése alatt egybevontáik az eddigi „Westungarn" és „Buchenwald" (Bakony) területeket, „Gebiet Ost" elnevezéssel pedig, Robert Gassner vezetése alatt, a „Siebenbürgen" és „Sathmar-Karpathenland" területeket egyesítették. A „Gebiet Donau-Drau" elnevezést kapta a Florian Krämer vezetése alatt álló „Schwäbische Türkei"; változatlan maradt a Budapest környékét, a Duna–Tisza közét és a Tiszántúlt magába foglaló, Hugo Binder vezetése alatt álló „Gebiet Mitte", valamint a Sepp Spreitzer vezette bácskai terület („Gebiet Batschka") is.[1]

A területi elv alapján nyugvó szervezeti kiépítés (Ortsgruppe, Kreisleitung, Gebietsführung) mellett a központi szakágazati vezetést a Volksbund 8 „főhivatala" és azokon belül számos „hivatala", valamint intézménye képviselte; ezek irányították a szervezés, a sajtó- és más propaganda, a kulturális, szociális, népegészségügyi, gazdasági, jogvédelmi stb. feladatok ellátását. Így például a népvédelmi főhivatalhoz (Hauptamt Volkstumsschutz) tartozott az iskolaügyi hivatal és a tudományos ismeretterjesztés hivatala, a propaganda-főhivatalhoz a világnézeti képzés hivatala; a népegészségügyi főhivatalhoz a faji kérdésekkel foglalkozó hivatal (Rassenamt);

a népjóléti főhivatalhoz a Német Népsegély, és egyre nagyobb jelentőségű alosztálya, a Katonasegély; a gazdasági főhivatalhoz az országos paraszthivatal és a háborús gazdasági munkaszolgálat stb. A szervezettséget a Volksbund férfi „rendfenntartó", ifjúsági, női és diáktagozatai (Gliederung) – Deutsche Mannschaft, Deutsche Jugend, Frauenschaft, Landesstudentenschaft –, valamint orvosi, iparos, kereskedői stb. szakcsoportjai (Fachschaft) tették teljessé.[2] Ez a szervezeti felépítés rokon volt a szomszéd országok német népcsoportjai szervezeti felépítésével, s valamennyiük közös német birodalmi mintáiról: az NSDAP, illetve az SS szervezési sémáinak átvételéről árulkodott.[3]

A Volksbund-szervezetek fenntartási költségeit kisebb részben legális, túlnyomó részben illegális pénzforrásokból fedezték. Legálisnak tekinthetők a tagdíjbevételek, a kormány által engedélyezett gazdasági vállalkozásokból és gyűjtőakciókból származó jövedelem, valamint a kormány hozzájárulásával történt német birodalmi átutalások. Ezeket az összegeket azonban a Volksbund-iskolák fenntartására és a népcsoport tagjainak szociális segélyezésére kellett fordítani, felhasználásukra a Volksbundnak nem volt teljesen szabad keze, s arról – legalábbis elvileg – számot kellett adnia. Azonkívül az átutalásokat esetenként és eltérő összegekben engedélyezték, ami rendkívül sok nehézséget okozott, ezeket már illegálisan hidalták át. 1943 augusztusától a német–magyar gazdasági egyezmény keretében a Volksbundnak rendszeresen havi 800 000 pengőt utalhattak át.[4] Ez azonban egyáltalán nem jelentette az illegális pénzforrások kikapcsolását, amelyekre a Volksbundnak nagyszabású gazdasági és egyéb feladatok megszervezéséhez növekvő mértékben volt szüksége. Az illegális összegeket a magyarországi német vállalatok juttatták a Volksbundnak, aminek biztosításában kezdettől fogva nagy szerepe volt az NSDAP AO magyarországi csoportjával való kapcsolatnak. Ennek ugyanis tagjai voltak a Volksbundot támogató német cégek igazgatói, főmérnökei. E vállalatok nem

teljes listája: Hazai Fésűsfonó (Schlechte ig.), Fegyver- és Gépgyár (Dammang ig.), Haas és Somogyi (Pickel főmérnök), Anglo-Danubian (Winkler ig.), Meinl Gyula Rt. (Kunz ig.), Ford Motor Rt. (Scheffler ig.), Kender- és Jutagyár (Kasper ig.), Steyr–Austro–Daimler–Puch (Puch ig.), Magyar–Német Kőolaj Rt. (Hundelshausen ig.), Hutter és Lever (Pohlenz ig.), Bosch Művek (Dierolf ig.), DDSG (Puhr ig.), Lampart (Bellinger mérnök), Siemens (Lehmann ig.), Dreher-Haggenmacher (Borufka ig.), Agfa-Foto (Höfler ig.), Láng Gépgyár stb.[5] 1942 második felétől a legjelentősebb a Mercur Bank jövedelméből táplálkozó pénzforrás lett, amely más német pénzintézetek támogatásával is kiegészült. A Volksbund 1943–1944. évi tényleges költségvetése 41 717 300 pengő volt, ezt érdemes összevetni az említett német–magyar gazdasági egyezmény keretében átutalható évi 9 600 000 pengővel. 3 867 800 pengőt tett ki a népcsoport-vezetőség és a központi apparátus fizetése, 1 210 000 pengőt irányoztak elő kulturális, 1 254 000 pengőt népjóléti célokra, 1 141 000 pengőt a Deutsche Jugendre, 380 000 pengőt sajtóra és propagandára. Milliós tételek szolgáltak ingatlanvásárlásra. Baschnak évi 20 000 pengő diszkrecionális alap állt rendelkezésére.[6]

1943. október 7-én megbeszélésre került sor Basch és Kállay miniszterelnök között. Kállay szóba hozta azt a bizalmas értesülését, hogy Szerbiában Draža Mihajlović – „az egyetlen szerb katona és politikus, aki az angol kormány és a jugoszláv exkirály bizalmát töretlenül élvezi"[7] – a háború utáni rendezésre vonatkozóan kidolgozott és az angol kormányhoz eljuttatott tervezetében Magyarországtól is visszaköveteli a Jugoszláviától elvett területeket. Basch elítélőleg nyilatkozott e tervezetről, s bizosította a miniszterelnököt a bácskai németek Magyarországhoz való hűségéről. Ugyanakkor rámutatott a partizántevékenység fokozódására a Bácskában – ahol egyre gyakoribbá váltak a szabotázsakciók, különösen a

kendertermés felgyújtása –, s kísérletet tett arra, hogy legalább erre a területre legalizáltassa a miniszterelnökkel a népcsoport felfegyverzését, amelyet a Deutsche Mannschaft-alakulatok kiépítésével valójában országosan megkezdett. Kállay azonban ezt feleslegesnek nyilvánította: a Délvidék biztonságáról magyar katonasággal fog gondoskodni.[8]

A megbeszélés másik fő témája az iskolaügyekkel volt kapcsolatos: a miniszterelnökség nemzetiségi osztálya és a Kultuszminisztérium kijelentve, hogy „Magyarország mégiscsak szuverén állam", egyesült erővel tiltakozott az ellen, hogy a Volksbund – tanerőhiányra hivatkozva – a német birodalomból hozasson pedagógusokat, akik itt nemzetiszocialista szellemben tanítanának. Basch a nagy fokú ellenállás hatására reálszakos német birodalmi pedagógusok alkalmazására korlátozta az igényét, de Kállaytól erre sem kapott választ. Ezután panaszt emelt amiatt is, hogy a német birodalomból a Volksbund részére küldött három vagon tankönyv hónapok óta raktáron hever, mert a magyar Kultuszminisztérium szabotálja azok átvizsgálását és engedélyezését.[9]

A „Népi-német iskolai nevelés Magyarországon" címmel – a Volksbund iskolahivatala kiadásában – Josef Senz tollából ekkor megjelent kiadvány részletesen bemutatja a volksbundista iskolaügy szervezetét, helyzetét, problémáit; a pedagógusok legfőbb feladatát a nemzetiszocialista világnézetre nevelésben jelölve meg. A „Mein Kampf"-ból vett Hitler-idézetek is hangsúlyozzák, hogy a német ifjúságot faji tisztaságra és nemzeti büszkeségre kell nevelni.[10]

1943. október 15-ével kezdődően a VoMi havonkénti értekezletet rendszeresített a népcsoportok koordinált „támogatása" érdekében. Az értekezleten német birodalmi párt- és állami szervek képviselői is részt vettek, akiket folyamatosan tájékoztattak a külföldi német népcsoportok helyzetéről és problémáiról, s akiknek kikérték véleményét. A legelső ilyen értekezleten a VoMi egyik osztályvezetője a „Südost" országaiban és Dániában folyó SS-toborzásról számolt be. Ma-

gyarországgal kapcsolatban megemlítette a Hűségmozgalom által okozott nehézségeket. Ezt követően a VoMi gazdasági hivatalának vezetője a népcsoportok gazdasági tevékenységének fokozását célzó tervekkel foglalkozott.[11] Németország és Európa háborús ellátásának biztosítása érdekében különösen fontos volt „A mezőgazdasági teljesítménytartalékok alapjának vizsgálata a Duna–Kárpát-térségben, különleges tekintettel a népi-németek teljesítményeire és potenciáljára" című, 1943 májusában zárult és most publikált nagy munkálat,[12] amely során a magyarországi adatok beszerzésében és értékelésében dr. Irma Steinsch és dr. Johann Wüscht közvetlenül is segítségére voltak dr. P. Hesse professzornak, a stuttgart-hohenheimi mezőgazdasági főiskola tanárának.[13] A VoMi és a Birodalmi Kutatási Tanács (Reichsforschungsrat) megbízásából folytatott munkálatok azt célozták, hogy a Kárpát-medence országainak kormányai által közölt adatok cáfolatával feltárják a németek elől elrejteni próbált tartalékokat, s hogy a német népcsoportok az eddiginél is magasabbra fokozott teljesítményét mércéül alkalmazva, hasonló teljesítményekre késztessék a nekik „otthont adó ország" „idegen népiségét" Németország és Európa – értsd: a német megszállás alatti európai területek – élelmezése érdekében. Basch büszkén vállalta ezt a szerepet. Az aratási és terménybetakarítási munkák végeztével 1943. október 17-én, a bácskai Cservenkán rendezett országos ünnepség alkalmával tartott beszédében megállapította: a második világháborúnak köszönhető, hogy a magyarországi népi-németek évszázadokon át észrevétlenül maradt hatalmas paraszti munkájára felfigyeltek, és az érdeklődés középpontjába került.[14]

A területvezetők 1943. november 8–9-i értekezletén, amelyen a VoMi részéről dr. Steyer vett részt, felmérték a magyarországi belső front biztonsága szempontjából oly fontosnak tartott Deutsche Mannschaft illegálisan folyó országos szervezésének helyzetét. Teljesen kiépült DM-szervezet működött a Bácskában, Adalbert Feldinger vezetésével, és a

„Gebiet Ost" észak-erdélyi kerületeiben, ahol Viktor Lange volt a DM vezetője. A „Gebiet West" nyugat-magyarországi kerületeiben már két évvel ezelőtt megkezdett, de abbahagyott DM-szervezést az azzal megbízott vezető, Samuel Moderer, most ismét folytatta. A „Gebiet Mitte" tiszántúli körzetében, Franz Obels vezetésével már működött a DM-szervezet, amelyet az egész területre ki akartak terjeszteni. A „Gebiet Donau-Drau" DM-vezetője, Jakob Bieber, szintén megtette az előkészületeket arra, hogy az eddig csak két délbaranyai körzetben (Pélmonostor, Villány) felállított alakulatokhoz hasonlóan az egész területen kiépüljön a szervezet.[15]

Ugyanezen az értekezleten a területvezetők arról is jelentést tettek, hogy milyen mértékben tudták a népi-németeket beszervezni a Volksbund ifjúsági és női tagozataiba, különböző szakmai csoportjaiba, szociális segélyszervezetébe, szövetkezeteibe, továbbá háborús gazdasági munkaszolgálatába. Az adatok a következők: Bácska 181 000, Gebiet Ost 55 000, Gebiet Mitte 50 000, Gebiet West 30 000, Gebiet Donau-Drau 150 000 – összesen 466 000 fő.[16]

A Külügyi Hivatalban 1943. február 15-én kelt Bergmann-féle jelentés szerint „mintegy 500 000 a Volksbund által megszervezettek száma".[17] Ha ezt a két adatot egybevetjük, lemérhetjük, mennyit csökkent a Volksbund tömegbefolyása Sztálingrád és Voronyezs óta. Ez a majdnem 7 százalékos csökkenés nem változtatott azon az alapvető tényen, hogy a Volksbund a legfontosabb német településterületeken – a Bácskában és Észak-Erdélyben teljes mértékben, a Dél-Dunántúlon túlnyomó többségben – szervezeti befolyása alatt tartotta azokat, akik magukat németnek vallották. A Volksbund befolyása már lényegesen kisebb volt a Nyugat-Dunántúlon, valamint a Bakony és a Vértes vidékén.

Az idézett számadatok a magyarországi német népcsoportszervezet erejét, tömegbefolyását jelzik, de nem azonosak a Volksbund, mint a magyarországi népi-németek nemzetiszocialista pártjának szerepét rejtve betöltő szervezet létszámá-

val. A Volksbundnak erre a kettős jellegére (1. Volkstumsorganisation, 2. Nationalsozialistische Parteiersatz) Luther helyettes államtitkár utalt Ribbentrophoz intézett 1942. október 31-i felterjesztésében,[18] amikor 300 000-re becsülte a a Volksbundba beszervezettek számát, megállapítva, hogy Magyarország – a népcsoport saját felmérése szerinti – 1,3 millió német lakosához viszonyítva ez jóval kedvezőbb arány (23 százalék), mint az NSDAP tagságának a német birodalom lakosságához viszonyított aránya. (Még inkább kitűnik a Volksbund-tagság arányának nagysága – több mint 40 százalék –, ha az 1943-ban közzétett hivatalos magyar statisztikai adatok szerinti 719 762 fős németséghez viszonyítjuk.) Basch utóbb – népbírósági perében – 200 000-re tette a Volksbund tagjainak maximális számát, amely a Frauenschafthoz és a Deutsche Jugendhez tartozó családtagokkal együtt érte el a 300 000-et. Ezek a Volksbund tagozatai voltak, ha Basch – különösen a DJ tekintetében – ezt tagadni is próbálta.[19]

Basch azt is hangsúlyozta perében, hogy a Volksbund tagságának csupán 40 százaléka volt meggyőződéses nemzetiszocialista, s azok is túlnyomórészt a fiatalabb korosztályokból és a Magyarországhoz csatolt észak-erdélyi, délvidéki területekről kerültek ki. Tegyük fel, hogy ez igaz, így is 120 000 emberről van szó; a többség inkább számításból lépett be, de az vitathatatlan tény, hogy a Volksbund vezetősége egytől egyig nemzetiszocialista volt és ilyen szellemben akarták nemcsak a Volksbund-tagságot nevelni, hanem az egész magyarországi német népcsoportot. Ez Basch megnyilatkozásaiból is kitűnik, jóllehet nemzetiszocialista voltát a berlini utasításoknak megfelelően nem hangsúlyozta, a népbíróság előtt pedig kizárólag a német népiség harcosának (Volkstumskämpfer) tüntette fel magát. A Volksbund-apologéták ugyanezt állítják,[20] jóllehet annak idején társai kifejezetten a nemzetiszocialista népiségi harcost tisztelték Baschban;[21] s azok is, akik a német birodalom részéről állottak összeköttetésben

vele, nemzetiszocialistának tartották.[22] A Volksbundba tömörült német nemzetiszocialisták – mint magyar állampolgárok – természetesen nem lehettek tagjai a német birodalmi náci pártnak (NSDAP), illetve külföldi szervezete magyarországi csoportjának (NSDAP AO Landesgruppe Ungarn), amely az itt élő birodalmi német állampolgárokat szervezte.[23] De egyre kevésbé titkolt kapcsolatuk, együttműködésük mind szorosabbá vált, s a körülmények alakulásától függött, hogy mikor jön létre a magyarországi népi-németek NSDAP-ja (NSDAP der Volksdeutschen in Ungarn), amelynek szilárd magva a Volksbundon belül adva volt.

Az 1942. őszi, kereken 300 000-es taglétszám – amelyet Luther bizonyára a népcsoport-vezetőség tájékoztatása alapján jelentett –, lehetett a maximum; 1943 folyamán ugyanis forrásaink egyre többször tesznek említést tömeges kilépésekről, sőt újabb kilépési hullámra engednek következtetni az SS részére végzett második toborzóakcióval összefüggésben.[24] Országos viszonylatban egyáltalán nem rendelkezünk konkrét számadatokkal, csak néhány községből ismerjük a kilépettek hozzávetőleges számát, de becslések alapján feltehető, hogy a Volksbund taglétszáma 1944 tavaszáig kilépések következtében 20–30 000 fővel, az SS-be történt bevonulás következtében pedig – a II. akció során ugyanis még túlnyomó többségükben volksbundisták jelentkeztek – még további 20 000 fővel csökkenhetett. A Volksbund a maga 250 000 főre csökkent taglétszámával is képes volt arra, hogy szervezeti befolyása alatt tartson még több mint 200 000 népi-németet. A Volksbund-tagok és a Volksbund által megszervezettek együttesen mintegy 70 százalékát tehették ki az akkori Magyarország hivatalos statisztika szerinti német népességének. A Volksbundtól magukat távol tartó németek 28 százalékos aránya mégsem fejezi ki híven a valóságot, hiszen politikailag egyre inkább passzívak lettek azok is, akik – főleg a népi-német gazdasági munkaszolgálat keretében – a Volksbund irányítása alatt álltak. A németeknek mindösz-

sze 2 százaléka fordult szembe aktívan a Volksbunddal, a Hűségmozgalomhoz történt csatlakozással.[25]

A magyarországi német népcsoportnak a Volksbund adatfelvétele szerinti létszáma – mint említettük – 1,3 millió volt; a Volksbund ekkora tömeg közvetlen megszervezésére tartott igényt. Disszimilációs távlati terve keretében viszont több mint még egyszer annyi, már teljesen elmagyarosodott német regermanizálását is célul tűzte ki, összesen mintegy 3 millióra téve a „német vérűek" számát Magyarországon.[26] E számadatok teljes irrealitása egészen nyilvánvaló. A megindított visszanémetesítési akció (Rückverdeutschung) csak az újabb keletű asszimilánsok körében vezetett sikerre, a régebbi magyar érzelműek tömegét nem érintette. Jellemző például, hogy a Volksbund egész fennállása alatt összesen 26 000 esetben került sor az eredeti német családnév visszavételére.[27] Sokan azok közül, akik a Volksbundban vezető szerepet töltöttek be, hogy fenntartsák a lojalitás látszatát, nem vették vissza eredeti német nevüket (pl. Erich Szegedi, a magyar parlament felsőházának egyik tagja, 1943–1944-ben a Volksbund országos parasztvezetője).

A képviselőház költségvetési vitájában felszólaló volksbundista képviselők – ezúttal már demonstratív módon hivatkozva nemzetiszocialista felfogásukra – az asszimilációhoz való ragaszkodással vádolták a magyar kormányt, mert továbbra sem engedett szabad utat a Volksbundnak arra, hogy az elmagyarosodottakat is befolyása alá vonja.[28] Eduard Keintzelnek november 12-én Kállay oly értelemben válaszolt, hogy az asszimiláció a magyarországi németség számára előnyökkel járó, természetes folyamat volt, amelynek a jövőben is meglesz a maga szerepe.[29] Keintzel november 16-án újból felszólalva, Hitler-idézetekkel utasította vissza Kállay felfogását, leszögezve, hogy „a nemzetiszocializmus tana a nemzetiségek asszimilációjának gondolatát dogmatikusan elveti", kijelentette, hogy Hitler tanításai számukra, német nemzetiszocialisták számára, „dogmatikai jelentőségűek". Ekkor Kál-

lay miniszterelnök helyéről felemelkedve, élénk éljenzés és taps, másfelől viszont zaj közepette csak ennyit mondott: „Tisztelt Képviselőház! Méltóztassék megengedni, hogy a felszólaló képviselő úr szavaira az egész magyar nemzet és az itt élő német testvéreink jól felfogott érdekében ne válaszoljak. Méltóztassék a válaszadás tekintetében engem ettől a kötelezettségtől felmenteni."[30] A volksbundista képviselők nagy izgalommal fogadták Kállay reagálását. Azonnal a német követségre szaladtak jelentést tenni; napokon keresztül tárgyaltak Berlinnel is, a kormánypártból való kilépéssel fenyegetődztek.[31]

A december 2-i ülésen, ahol hevesen támadták Keintzelt hitlerista fellépése miatt, Franz Hamm kijelentette, hogy a volksbundista képviselők teljes szolidaritást vállalnak vele. „Nagyon jól tudjuk, hogy bennünket sokan nem értenek meg – mondotta. – Népcsoportunk arculata ugyanis a legutóbbi években megváltozott. Napról napra mélyebben belegyökereződik népünkbe a nemzetiszocializmus fennkölt elve." Annak bizonyítékául, hogy német nemzetiszocialista voltuk nem ellentétes a magyar haza érdekeivel, hosszasan fejtegette a népcsoport katonai áldozatait a fronton és háborús gazdasági teljesítményeit idehaza a győzelem érdekében. Hangsúlyozta, hogy a német népcsoport teljesen immunis az országban jelentkező defetizmussal és destrukcióval szemben, őrködik a rend és nyugalom felett, s kész együttműködni minden bomlasztási kísérlet ellen, 1918–1919 megismétlődésének elhárítására. Majd megemlítette, hogy a Volksbund memorandumot juttatott el Kállayhoz a népcsoport panaszairól, kívánságairól. Végül csodálatát fejezte ki Hitler Adolf „gigantikus harcai és eredményei" iránt. Ezek kétségtelenné teszik, mondotta, hogy „a győzelem a miénk". A győzelem meghozza „egyúttal német népcsoportunk helyzetének időtálló rendezését is".[32] A következő napon újból Keintzel szólalt fel. Hangsúlyozta, hogy a népi-németek, jóllehet magyar állampolgárok, a bécsi

szerződés értelmében jogosan nemzetiszocialisták, ami nem egyenlő a németországi NSDAP tagságával.[33]

Az összecsapás ezúttal is tipikus módon zárult: december 5-én, Horthy névnapjának előestéjén, Basch a Nemzeti Sportcsarnokban rendezett volksbundista nagygyűlésen úgy köszöntötte beszédében a kormányzót, mint aki már negyedszázaddal ezelőtt felismerte a bolsevista veszélyt és felvette ellene a harcot, amelyet most Hitler oldalán folytat. „Hűség Horthyhoz és Hitlerhez, Magyarországhoz és Németországhoz" – így hangzott Basch lojalitásnyilvánítása.[34] Ugyanezen a napon Jakob Bleyer halálának 10. évfordulója alkalmából Jagow követ a Führer, Basch a Volksbund – és a VoMi! – nevében koszorút helyezett a Kerepesi temetőben levő síremlékére.[35]

A Franz Hamm beszédében említett memorandumot, amely a német népcsoport gazdasági természetű kívánságait tartalmazta, 1943. november 18-án terjesztette Basch a miniszterelnök elé.[36] Ebben első helyen a MILAG tejszövetkezet ügye állt, amely egyesztendős működése alatt a magyar részről támasztott nehézségek miatt nem tudott a kívánt mértékben fejlődni. Már az 1942. október 1-i induláskor csak 24 Tolna és Baranya megyei német község tejszövetkezete számára engedélyezték a magyar hatóságok, hogy eddigi szerződéseik felbontásával a MILAG-ba tömörüljenek, holott a Volksbund eleve mintegy 60 szövetkezeti fiók alapítására kért engedélyt, és a népi-német tejgazdaság kiépítésére vonatkozó VoMi-program ennek négy-ötszörösét jelentő igényeket támasztott. Mint azonban Heinrich Mühl volksbundista képviselő, a MILAG elnöke, 1943. november 10-i interpellációjában és Pataky államtitkárhoz intézett másnapi levelében szóvá tette, az engedélyezett 24 tejszövetkezeti fiók közül újabban hármat (Cikón, Kakasdon és Széptölgyesen) bezáratott a bonyhádi járás főszolgabírája.[37] Basch memorandumában védelmet követelt a MILAG részére, amelynek átlagos havi vajtermelése 100 mázsa; sürgette, hogy további német

községek tejszövetkezetei csatlakozhassanak, s hogy a MILAG-hoz tartozó tejszövetkezetek is hozzájuthassanak ahhoz a takarmányhoz, amelyet a Tolna megyei Tejszövetkezet kap. A memorandum felrótta, hogy sok akadályt gördítettek a Volksbund más szövetkezetei működésének útjába is: a bácskai „Agraria" szövetkezet nem jutott műtrágyához, a „Selector" állattenyésztési szövetkezet takarmányhoz, s így gátolva volt a sertéshizlalási szerződések kötésében; az „Agrárimport" szövetkezet nem kapott megfelelő kontingenst mezőgazdasági szerszámok és gépek behozatalára, a „Mercator" elnevezésű bácskai nagykereskedelmi vállalat által Németországból rendelt árukat a Közellátásügyi Minisztérium lefoglaltatta; a Móri Bortermelői és Pinceszövetkezet nem kapott iparengedélyt stb.

Basch memorandumában – a termelési kérdésekkel összefüggésben – nagy hangsúlyt kapott a népi-németek ingatlanszerzésének ügye is. A népcsoportvezető sérelmezte, hogy a jugoszláv földreform magyar revíziója során a németeknek nem juttattak földet, sőt sokan elveszítették akkor szerzett birtokukat; az Országos Nép- és Családvédelmi Alap (ONCSA) juttatásaiban is alig részesültek, a zsidóbirtokokból is csak elenyésző számban kaptak földet.

Bár Mühl november 10-i interpellációjával Basch tartalmilag teljesen egyetértett, s ezt Kállay elé terjesztett memoranduma is alátámasztja, a népcsoportvezető fegyelemsértésnek minősítette, hogy Mühl az ő előzetes engedélyének kikérése nélkül mondta el interpellációját. Ezzel betelt a pohár. Mühlnek a Volksbund-vezetőséggel, s különösen a Goldschmidt irányításával működő gazdasági ügyvezetőséggel egy éve fennálló ellentétei oda vezettek, hogy Mühl nem vette tudomásul a Bonyhádról Pécsre való áthelyezésére vonatkozó népcsoportvezetői utasítást. A volksbundista képviselők közül ő volt az egyetlen, aki nem fizette be képviselői napidíjai előírt hányadát a Volksbund pénztárába. Goldschmidt különféle visszaélésekkel is megvádolta; szemére vetette, hogy kapcsolatot

tart egy zsidó ügyvéddel, s ezzel kompromittálja a Volksbundot. Basch elhatározta Mühl kizárását a Volksbundból, de egyelőre várt, nehogy nyíltan az ellentáborba menjen át.[38] Goldschmidt egy 1944. februári jelentéséből tudjuk, hogy a kizárás végül is intern jelleggel történt meg. Megegyezéses alapon lemondatták a MILAG elnökségéről, de képviselői mandátumát nem vonták vissza, mert attól tartottak, hogy a különben szükséges időközi választáson a kisgazdapárti Klein Antal jut be a parlamentbe.[39]

1943-ban a népi-németek által művelt terület 20 százaléka közvetlenül a háborús termelés szolgálatában állt: 60 000 katasztrális holdon termeltek napraforgót, tehát a magyar állami előírások által megkövetelt mennyiség háromszorosát, s ez kereken egymillió ember zsírellátásának felelt meg.[40] A Volksbund ifjúsági szervezete selyemgubóból az előírt mennyiség kétszeresét termelte, 100 ezer kilogrammot, az országos terméseredmény 25 százalékát (1 ejtőernyőhöz 30 kg gubóból előállítható selyemanyag szükséges). A Volksbund női szervezete, egyéb gyógynövények mellett, 24 vagon mákfejet szállított a német birodalomba, ahol azt a frontnak szánt fájdalomcsillapító gyógyszerek készítéséhez használták fel.[41] Más beszámolók is megemlékeztek arról, hogy az otthonmaradottak, a bevonultak helyett, a gazdasági munkaszolgálat (WKH) keretében 1943 folyamán csaknem 4 és fél millió munkaórát teljesítettek, ebből 2 milliót a Volksbund női, félmilliót ifjúsági szervezetének tagjai.[42]

Ilyen eredmények mellett Basch több elismerést várt volna a német birodalomtól. A Budapestre látogató Reichel tanácsosnak lesújtottan panaszkodott arról, hogy míg a romániai német népcsoport vezére, Andreas Schmidt, már egy éve megkapta érdemei elismeréséül Ribbentrop saját kezűleg dedikált fényképét, őt nem érte ilyen kitüntetés. Reichel méltányosnak tartotta Basch kérését, és javasolta a külügyminiszternek, hogy a magyarországi német népcsoport vezetőjének is adjon egy dedikált fényképet. Kiemelte Basch érdemeit

a legnagyobb külföldi német népcsoport háborús bevetésében: említette az SS-önkéntesek nagy számát, a háborús mezőgazdasági teljesítményeket, különösen a birodalom szükségleteit szolgáló olajosnövények és a kender termesztése terén. Hangsúlyozta, hogy ezeket az eredményeket Basch olyan nehézségek ellenében érte el, mint a túlnyomórészt paraszti német lakosság politikai értetlensége és szétforgácsoltsága; a Hűségmozgalom, s a katolikus papság egy része nemzetiszocializmus-ellenes propagandája; a magyar helyi hatóságok ellenséges beállítottsága. Reichel szerint Basch bizonyos tekintélyt vívott ki magának a magyar politikai és kormánykörökben a népcsoport és a német érdekek javára.[43]

Szövetkezés a nyilasokkal, felkészülés „minden eshetőségre"

Az 1943. december 28-i Kállay–Basch tárgyalás azonban egyáltalán nem igazolta a népcsoportvezető állítólagos respektusát. A miniszterelnök – néhány kisebb kéréstől eltekintve – „a mai nehéz időkre" hivatkozva kereken elzárkózott minden lényeges további engedmény, így a Volkshilfe alapszabályának jóváhagyása, német birodalmi tanerők alkalmazásának engedélyezése, volksbundisták tisztté kinevezése és kitüntetése és más hasonló követelések elől. Különösen határozottan utasította vissza a Volksbund alapszabályainak módosítására, a horogkereszt szabad viselésére vonatkozó, ezúttal is előadott követelést. A hadihelyzetet tekintve, aligha fogható fel másnak, mint gúnyos megjegyzésnek az a kijelentése, hogy majd ha a német csapatok Moszkvában lesznek, engedélyezni fogja a népi-németeknek a horogkeresztes zászló kitűzését.[1]

Kállay ezután egy iratmásolatot tett Basch elé, amiből kiderült, hogy a népcsoport-vezetőség a nyilasokkal együtt memorandumot szerkesztett, amelyben a magyar kormányt németellenes magatartással vádolják, s a birodalomnak okozott végtelen károk miatt leváltását javasolják. E memorandumot vagy egyezményt Basch, Goldschmidt és nyilasok írták alá. Kállay közölte Baschsal, hogy egy neves német diplomata, aki látta a másolatot, felháborodásában így

szólt: „Hát nem akasztathatják fel önök ezeket az embereket?" – Basch tagadta, hogy a népcsoport-vezetőség a nyilasokkal bármiféle, akár írásos, akár szóbeli egyezményt kötött volna, s kérte az ügy kivizsgálását.[2]

Az a neves német diplomata, akire Kállay hivatkozott, Franz von Papen volt. Emlékiratai szerint 1943 decemberében Törökországba utazott, s Horthy kérésére szakította meg útját Budapesten, majd Mezőhegyesen vadászaton vett részt. Keresztes-Fischer belügyminiszter mutatott neki egy jelentést, amely a Volksbund és a nyilaskeresztesek megbeszéléséről készült. A jelentés sértő hangon szólt a kormányról és a kormányzóról, azt javasolta, hogy Magyarországot bontsák fel népiségi alkotóelemeire, és ezeket a „gau"-kat mint föderatív államokat, egyszerűen tagosítsák a birodalomhoz. Papen megígérte, hogy az ügyről azonnal tájékoztatja Berlint.[3]

Horthy emlékirataiban is szó esik erről. Eszerint Papennak a Volksbund Neubacherhez intézett egyik jelentését mutatták meg. A jelentés azt a nyilasokkal közösen kiagyalt tervet tartalmazta, hogy Magyarországot bontsák fel etnikai alkotóelemeire, s mint föderális nemzetiszocialista szövetségi államot kebelezzék be a birodalomba.[4]

Ribbentrop a budapesti német követet tájékoztatta Papen jelentéséről: „Mint Papen nagykövet jelenti, budapesti átutazásakor Kállay miniszterelnök átnyújtotta neki egy irat másolatát, amely a birodalmi német dr. Wagener és H. G. Mauss által aláírt emlékiratnak tűnik. Ebben az iratban, amelyet Kállay úr állítása szerint a német Volksbund vezére Neubacher követnek adott, többek közt a magyarországi kisebbségek helyzetéről, politikai céljaikról, a nyilasokkal folytatott politikai tárgyalásokról és Magyarországnak a német birodalomhoz való jövőbeli hozzácsatolására vonatkozó tervekről van szó. Kállay úr az irat tartalmára utalva a Volksbund-vezetőség izgató tevékenységéről beszélt Papen úr előtt, és nem titkolta, hogy véleménye szerint az

emlékiratban lefektetett gondolatokhoz Berlinből kaptak ösztönzést."[5]

Ribbentrop Papen jelentése nyomán, még az említett Kállay–Basch-megbeszélés, sőt karácsony előtt, vizsgálatot rendelt el. Ez azzal az eredménnyel járt, hogy Neubacher nem kapott semmiféle emlékiratot, a Budapestről kihallgatásra Berlinbe rendelt Wagener és Mauss, a Volksbund német birodalmi gazdasági szaktanácsadói pedig becsületszavukra kijelentették, hogy ilyet nem írtak, hamisítványról van szó, amelyet a népcsoport jelentős gazdasági teljesítményei miatt dühös magyarok a népcsoport-vezetőség és a német birodalmi gazdasági szaktanácsadók kompromittálására akarnak felhasználni.[6]

Baschnak a miniszterelnökkel december 28-án folytatott megbeszéléséről beszámoló jelentése nyomán a VoMi is bekapcsolódott a vizsgálatba. Megállapította, hogy Baschnak a nyilasokkal szembeni beállítottságát ismerve, egy ilyen egyezmény igen valószínűtlen; a nyilasok, akik az utóbbi időben egyre inkább kísérletet tettek arra, hogy a népcsoportot megnyerjék, bizonyára önkényesen tüntették fel aláírás gyanánt Basch és Goldschmidt nevét. A VoMi véleménye szerint egyébként Kállay fellépése Baschsal szemben ezúttal sokkal bizonytalanabb volt, mint a vele folytatott korábbi megbeszélései során.[7]

Steyer véleménye szerint Keresztes-Fischer belügyminiszter környezetéből ered az a mese, hogy Basch és Goldschmidt aláírtak egy nyilaskeresztes memorandumot. A népcsoportvezető és helyettese aláírását azért hamisították a nyilas memorandumra, mert a hatalmát féltő Kállay diszkreditálni akarta őket Berlinben. E lépésre a volksbundista képviselők parlamenti fellépése késztette a miniszterelnököt.[8]

A német birodalmi külügyminiszter végül is 1944. január 7-i távirati utasításában felszólította a budapesti német követet, hogy személyesen keresse fel a miniszterelnököt, és Papen előtt tett kijelentéseire vonatkozóan „szó szerint" a kö-

vetkezőket mondja: „Berlinben igen csodálkoznak Kállay úr e kijelentésein. Az átadott iratmásolat, badar tartalmával már első pillantásra hamisítványnak tűnik. Az emlékirat két állítólagos aláírója, a birodalmi német dr. Wagener és Mauss, akiket természetesen csupán gazdasági kérdések érdekelnek, hivatalos kihallgatásukkor a leghatározottabban kijelentették, hogy sohasem szerkesztettek vagy írtak alá ilyen vagy hasonló politikai emlékiratot. Épp így megállapítást nyert, hogy Neubacher követ sohasem kapott a Volksbund vezérétől vagy más úton ilyen vagy hasonló emlékiratot. Kétségtelen tehát, hogy durva és otromba hamisításról s a legrosszabb fajta politikai kútmérgezési kísérletről van szó. Nem értik Berlinben, hogyan tarthatta Kállay úr helyénvalónak, hogy egy hamisítvány alapján egy átutazó német diplomata előtt ilyenfajta panaszokat hozzon elő. De ha már e dokumentumot ily módon felhasználta, nem hagyhatjuk egyszerűen ennyiben a dolgot, elvárjuk, hogy a magyar kormány a lehető legnagyobb gondossággal kivizsgálja a hamisítvány eredetét, s az eredményről minket hivatalosan értesítsen."[9] – Ribbentrop utasításának hangneme megfelel annak az elhatározásnak, hogy Kállayval leszámolnak, s Magyarországon német szempontból feltétlenül megbízható kormányt juttatnak uralomra, akár az ország német megszállása útján is.

Jagow követ 1944. február 10-i táviratában jelentette, hogy a külügyminiszter utasításának megfelelően járt el Kállaynál. A miniszterelnök megígérte, hogy igyekszik kivizsgáltatni a szóban forgó irat eredetét, de nem hiszi, hogy az kétséget kizáróan megállapítható, ha egyszer – mint már Papennek megmondotta – az eredeti nincs birtokában, ő csupán a belügyminiszter által átadott másolatot látta.[10] (A terhelő dokumentum másolat voltát a Baschsal folytatott megbeszélésekor is elismerte.)

A magyar és német levéltári anyagban folytatott történeti kutatás során ez ideig még e másolatra sem sikerült ráakadni, így a kérdéses dokumentumot közvetlenül nem ismer-

jük. Míg az ügyre vonatkozó adatok egy részéből úgy látszik, mintha a vitatott hitelességű és ismeretlen keltezésű irat maga a közös volksbundista–nyilas memorandum volna, Basch, Goldschmidt és a nyilasok aláírásaival, Ribbentrop – Papen jelentése alapján – következetesen olyan emlékiratról beszél, amelyen Wagener és Mauss aláírása szerepel, s abban „többek közt" történik említés a Volksbundnak a nyilasokkal folytatott tárgyalásairól. Minthogy az iratban olyan tervekről – Magyarország „gauk"-ra bontásáról, és ezek föderációjának a német birodalomhoz csatolásáról – volt szó, amelyek gazdasági vonatkozásban is fontos konzekvenciákkal járnának, korántsem elképzelhetetlen, hogy a két gazdasági szaktanácsadónak szerepe lehetett e tervek kidolgozásában, vagy egyszerűen csak tájékoztatták azok felől a német birodalmi illetékeseket. A Basch és Wagener közt gazdasági kérdésekben gyakori súrlódások nem lehettek akadályai annak, hogy a Wagener–Mauss-féle iratot a népcsoportvezető adja át Neubachernek, akiről Basch maga említette népbírósági perében, hogy a bánáti és bácskai németek különálló „gau"-ba szervezésének tervével foglalkozott.[11] A Volksbund vitathatatlanul érdekelt volt minden olyan tervben, amely a „Südostraum" németsége kitelepítésére vonatkozó tervekkel szemben továbbra is szülőföldjükön biztosított volna a népi-németeknek „történelmi hivatást". Az eddigiekben már többször utaltunk a Volksbund-vezetőség olyan elképzeléseire, hogy bizonyos belső telepítéseket is igénybe véve a dunántúli német településterületet kapcsolnák egyfelől a bácskai–bánáti, másfelől a német birodalmi „néptalajhoz". Az elképzelések nem voltak függetlenek bizonyos német birodalmi ösztönzésektől. Ezt bizonyították dr. Richard Csaki tárgyalásai. Mint láttuk, a volksbundisták töprengése arról, hogy mekkora területet fog Hitler Magyarországból kikanyarítani, hogy a magyarországi németséget is minél inkább birodalmába kebelezhesse, Albrecht Haushofer tervében konkrét javaslatként is testet öltött.

A Wagener–Mauss-féle iratban szereplő elképzelés olyan

politikai felajánlkozás jellegű nyilas terv volt, amely nem fedte ugyan a német elképzeléseket, de bizonyos vonatkozásban mégis kihasználhatták. Mint ahogy a nyilasok 1940-ben készült terve a nemzetiségi kérdés népcsoportjogi általános rendezéséről sem volt német szempontból elfogadható, de Basch és Goldschmidt felhasználhatták a német népcsoport autonómiájáért vívott harcukban, s ezért még kidolgozásában is részt vállaltak, ugyanígy nem lehetetlen, hogy több-kevesebb részük volt a Volksbund vezetőinek ebben az újabb nyilas tervben is. Ez ha egészében „képtelen badarság" volt is, hiszen a németek fenn akarták tartani a Kárpát-medencei kis államok, köztük Magyarország önállóságát – határkorrekciókkal, lakosságcserékkel elősegítve, hogy etnikailag homogének legyenek –, egyenként kötve őket erős szövetségi szálakkal a német birodalomhoz, de a terv titkos támogatásából mégis az a haszon származhatott a Volksbund számára, hogy egyengeti a német „gau" kialakításának és a német birodalomba való bekebelezésének a német birodalmi tervekben is szereplő ügyét. Magyarország német megszállásának küszöbén egyébként valóban túlhaladottak lehettek ezek a náci elgondolások, vagy talán éppen a figyelem elterelését szolgálták.

A Volksbund-apologéták hiába tagadják, kizárólag az ellentétekről szólva, a volksbundista–nyilas kapcsolatokat. Mint láttuk, a korábban laza kapcsolatok utóbb már rendszeresekké váltak, és konkrét szóbeli megállapodásokhoz vezettek az együttműködést illetően. A Volksbund érthető óvatossága folytán soha nem került sor e megállapodások mindkét fél részéről aláírt okmányok formájában való rögzítésére. A tárgyalásokról a Volksbund jelentéseket küldött a VoMi-nak, a nyilas tárgyalófél viszont feljegyzésekkel rögzítette azokat, s a mozgalom „hungarista napló" néven ismert iratgyűjteményében őrizte meg. Ez sem teljes azonban, s különben is a Pálffy-féle párt kiválása után már csak a Nyilaskeresztes Párt okmányait tartalmazza.

A Wagener–Mauss-féle emlékirat bizonyára egy Baschsal és Goldschmidttel történt szóbeli megegyezésről készült nyilas feljegyzést ismertetett, tartalmilag vagy esetleg teljes szövegében. Az üggyel foglalkozó iratokból és idézett memoárokból nem derül ki, hogy személy szerint kik voltak a nyilas tárgyalópartnerek. A „hungarista napló" anyagából az állapítható meg, hogy Szálasi pártja és a Volksbund 1942–1943-ban a „defetista" Kállay-kormány eltávolítására, a „belső front" szilárdítására, a függetlenségi mozgalom elleni harcra szövetkezett egymással; nyoma sincs viszont annak, hogy tárgyaltak vagy éppen megegyezésre jutottak volna Magyarország etnikai alapon való föderatív átszervezéséről. Ez azért sem valószínű, mert Szálasi már akkor elvetette a Hungária Egyesült Földek Szövetsége elnevezéssel meghirdetett, nagy viharokat kiváltott korábbi föderációs tervét, amikor az Anschluss bekövetkeztével a tervében szereplő német autonóm terület a német birodalom közvetlen szomszédságába került. Szálasi pártja azután Hubay vezetése alatt – mint láttuk – területi autonómiák helyett a népcsoport-autonómia alapján tervezte az ország nemzetiségi viszonyainak rendezését, majd a börtönből a párt élére visszatért Szálasi, létrehozva a nyilas pártok átmeneti egységét, a hungarista birodalom eszméje jegyében tett előkészületeket a nemzetiségi kérdés olyan rendezésére, amelyben a magyar hegemónia és szupremácia biztosítása – a német kisebbségre vonatkozólag is – központi szerepet játszott. A németek emiatti rosszallása meglazította a nyilas egységet, s a német igények „méltánylásában" Szálasinál rugalmasabb Pálffy-féle Magyar Nemzetiszocialista Párt – Berlinből is ösztönzött – kiválásához vezetett. Ennek a pártnak a vonalába, Málnási Ödön által képviselt ideológiájába illik bele a föderatív „gau"-rendszer, s annak a német birodalomhoz kapcsolása.

A Volksbund, amely a közelebbi célok érdekében Szálasi pártjával is szövetkezett, a jövőt illetően a kormánypárti szélsőjobboldal mellett éppúgy a Nemzetiszocialista Pártszö-

vetségre (s azon belül Pálffy pártjára) támaszkodott, mint ahogy Ribbentropnak a magyarországi belpolitikai viszonyok tanulmányozására kiküldött titkos megbízottja, Veesenmayer is ebben az irányban tájékozódott. A Volksbund és a VoMi óva intett még a gondolatától is annak, hogy Kállay helyébe Szálasit ültessék. Steyer szerint, ha a nyilasok jutnának hatalomra, a német birodalom oldalán harcolnának ugyan, de a német népcsoport irányában zabolátlan sovinizmust tanúsítanának. Ennek a szinte kizárólag asszimilánsoktól, félnémetektől vezetett pártnak az emberei úgy üldöznék a magyarországi német népcsoport nemzetiszocialistáit, mint a zsidókat. Amit az eddigi kormányok szerettek volna, de nem merészeltek, ők azonnal megtennék: legalizálnák a renegátok Hűségmozgalmát – természetesen hungarista alapra helyezve azt.[12]

Azzal a megállapítással szemben, hogy a Nyilaskeresztes Párt Volksbund-ellenes beállítottságú,[13] Szálasi egyre határozottabban hangsúlyozta: „a legteljesebb megértés és bajtársiasság jegyében működünk együtt". Valóban már többször állást foglalt a Hűségmozgalommal szemben, és köszöntötte az SS-önkéntesek toborzását is, amellyel kapcsolatban csak azért voltak aggályai, mert magyar Hungarista Légió híján, a nyilasok is odatódulnak, „hogy hősi életszemléletüknek megfelelően harcolhassanak", s nincs garancia arra, hogy az SS-ben hozott véráldozatuk a magyar (értsd: hungarista) ügy szolgálatában lesz kamatoztatható.[14] Szálasi 1944. újévi beszédét a *Deutsche Zeitung* is közölte, ami különösen feltűnővé tette a volksbundisták és nyilasok barátkozását.[15] A volksbundista Hugo Binder 1944 februárjában Berlinbe küldött egyik tájékoztató jelentése szerint „a belügyminiszter arra gyanakszik, hogy Basch és Goldschmidt Szálasival együttműködik, és hatalomátvételre készül".[16]

A volksbundisták és nyilasok együttműködésének egyik fő területe a zsidóellenes uszítás volt. A német politika Magyarországgal kapcsolatos minden nehézségét közvetlenül vagy

közvetve az itteni „példátlanul erős zsidó befolyással" hozták összefüggésbe, s valósággal dühöngtek amiatt, hogy a Kállay-kormány a magyarországi zsidóság sárga csillaggal való megjelölését és deportálása haladéktalan megkezdését követelő 1942. október 17-i német jegyzéket elutasítva, azóta sem volt hajlandó ezekre a lépésekre, amelyek Szlovákiában, Horvátországban és Románia egyes részein már 1942 nyarán megtörténtek. A zsidóellenes uszításban különösen a Volksbund országos ifjúsági vezetősége (Landesjugendführung) járt az élen: 1943. december közepén kiadott oktatólevelében a következő témák szerepelnek: „A zsidó a mi ellenségünk", „A zsidó veszedelem", „A zsidó az emberiség ellensége", „A zsidó mint háborús uszító", „A zsidó a mindennapi életben", „Zsidó álcázás és a mi vakságunk", „Mi a zsidó? A zsidóság egy vallásfelekezet?", „A fajkeveredés mint a zsidóság műve", „Mit akar a zsidó", „A világzsidóság", „A világ igába törése mint a zsidóság jövő célkitűzése", „A német nép nem játéklabdája a zsidó gonosztevőknek".[17]

Basch a népbíróság előtt tagadta a Volksbund antiszemita voltát, és azt állította, hogy a szervezet nem csatlakozott az antiszemita fronthoz. Csupán a Volksbund egyes vezetőinek antiszemita kijelentéseit ismerte el, mint egyéni megnyilvánulásokat; saját antiszemitizmusát – úgy vélte – zsidó szeretőjére hivatkozásával megcáfolta.[18] A Volksbund-apologéták hasonlóképpen vélekednek, és az antiszemitizmust felületes fertőzésnek tekintik, amely a német népcsoportot – magyar részről érte.[19]

A Volksbund birtokában volt mindazoknak a kommunikációs eszközöknek, amelyek segítségével befolyását a német népcsoport széles rétegei felé is kiterjeszthette. A magyarországi nemzetiségi sajtónak 1943-ban több mint a fele német volt, s a 28 német nyelvű nemzetiségi lap többsége a Volksbund kezén volt.[20] Különösen kidomborodott a Volksbund sajtójának fölénye éppen a politikai napi- és hetilap terüle-

tén, míg a Volksbundon kívüli sajtó mérlegében túlnyomórészt hitbuzgalmi lapok (3 katolikus, 3 evangélikus) szerepeltek.[21] Sokatmondók a volksbundista sajtó példányszámai is: napilapjai 70 000, hetilapjai 24 700, havilapjai 26 000 példányban jelentek meg.[22] A legnagyobb jelentősége a két napilapnak: a Budapesten megjelenő *Deutsche Zeitung*nak és az Újvidéken megjelenő *Deutsches Volksblatt*nak volt, valamint a *Deutscher Volksbote* című hetilapnak, mely utóbb úgyszólván katonaújsággá alakult át.[23]

„A Volksbund sajtója küzd a népcsoport lelki meghódításáért, az ellenséges propaganda szétrombolásáért, a németség nemzetiszocialista neveléséért" – írta Philipp Böss.[24] Basch 1944. februári beszámolója szerint a népi-német családok kétharmada a Volksbund sajtóját olvassa.[25] Ennek hatását kevéssé csökkentette az a részükről állandóan sérelmezett körülmény, hogy a Volksbund lapjai a magyar cenzúrahatóság ellenőrzése folytán, csak némileg korlátozott mértékben űzhették nyílt hitlerista-nemzetiszocialista propagandájukat. Basch fotokópiákat készíttetett a kicenzúrázott cikkekről, s azokat eljuttatta az SS-Főhivatalhoz, melynek főnöke, Berger tábornok, 1944. január 20-án azzal a megjegyzéssel továbbította az anyagot Himmlerhez, hogy az talán még Hitlert is érdekelni fogja.[26]

A magyar rádióban a Volksbundnak 1942. február 26-a óta minden péntek este 20 perces önálló műsora volt (Volksdeutsche Sendung)[27], amelynek időtartamát 1944. január 15-től 35 percre emelhették.[28] Ezek keretében Basch több ízben mondott beszédet. Emellett szívesen élt a belgrádi rádió lehetőségével: a belgrádi rádió 1943 második felében már a „Südostraum" német népcsoportjai hivatalos adójának tekinthető.[29] Itt hangzott el 1943. december 23-án este Basch karácsonyi üdvözlete, mely szerint e világháború nélkül évtizedek kellettek volna ahhoz, ami már megvalósult: hogy ti. a magyarországi németek nemzetiszocialista népcsoporttá válhassanak.[30] – A budapesti és belgrádi népi-német adások mellett

1943 januárjától fontos szerepe volt a „Südostraum" német népcsoportjai részére kedd esténként sugárzott félórás német birodalmi adásoknak („Klingende Brücke" címmel)[31]. E speciális népi-német műsorokon kívül a Volksbund erőteljesen szorgalmazta a német birodalmi rádióadók hallgatását; megszervezte a háborús helyzetmagyarázatok rendszeres kollektív meghallgatását a szervezet helyi csoportjaiban; a Hitler-beszédek kollektív meghallgatását pedig mindig ünnepélyes keretek közt rendezte meg.[32]

A Volksbund propagandahivatala a film adta lehetőségek kihasználására is törekedett: 6 vetítőgép segítségével német birodalmi híradófilmeket, játék- és oktatófilmeket mutattak be a magyarországi német településterületeken. A filmvetítéssel egybekötött progagandaelőadások számottevő közönséget vonzottak.[33] Igen nagy segítséget kapott ezen a téren a Volksbund az NSDAP AO magyarországi csoportjától, amely filmelőadásai 57 százalékát szintén a népi-német lakosság számára vetítette; 1500 hanglemezzel ellátott hangszórós autója állandó „bevetésen" volt a németlakta területeken. Ahol megfordult, ezrével osztogatták a nemzetiszocialista brosúrákat, képesújságokat, propagandakiállítások számára alkalmas fotókat. Mindennek költségeit a Goebbels-féle Propagandaminisztérium külföldi propagandával foglalkozó hivatala (Reichspropagandaamt Ausland) viselte.[34]

A filmpropaganda jelentős hányada a Volksbund országos paraszthivatala mezőgazdasági propagandájának támogatását szolgálta. A népcsoport mezőgazdasági és egyéb termelőmunkája fellendítésére irányuló törekvéssel összefüggésben került sor a Deutsche Jugend háborús szakmai vetélkedőjére (Kriegsberufswettkampf), amelyet Basch 1944. január 9-én hirdetett meg. Ez játékos formában igyekezett megkedveltetni a háborús gazdasági munkaszolgálatot, és a termelés fokozásáért folytatott harcot a népi-német fiatalokkal, akikre egyre nagyobb teher hárult. A 25 szakmára kiterjedő vetélkedőn mintegy 10 000-en vettek részt. Az országos döntőt

márciusban a mezőgazdasági szakmákból Hódságon, a kézműves szakmákból Besztercén rendezték meg, Erich Szegedi országos parasztvezető, Kohler, az új országos ifjúsági vezető, valamint Käthe Jung országos leányvezető jelenlétében. A vetélkedőn részt vevő fiúknak és leányoknak a szakma elméleti és gyakorlati ismeretéről, nemzetiszocialista világnézetükről és sportbeli ügyességükről egyaránt számot kellett adniuk.[35]

1944. február 9–10-én az NSDAP Külföldi Szervezetének (AO) magyarországi csoportja munkaértekezletet tartott budapesti székházában. A Jagow követ jelenlétében lefolyt értekezleten az AO berlini központjának oktatási vezetője, Alfons Wölpl, tartotta az első referátumot. Kijelentette, hogy a németség fő ellensége a zsidó, ezért elsősorban azt kell megsemmisíteni. Bárhogyan alakuljon a háború – bár a végkimenetel szerinte nem vitás –, a zsidóságnak el kell pusztulnia. A jelen háborúnak ez a fő célja. Minden más ellenséggel lehetséges a békekötés, csak a zsidósággal nem. Németország nem érezheti magát mindaddig biztonságban, amíg egyetlen zsidó életben van Európa bármelyik pontján. A nemzetiszocializmus vezetői gondoskodni fognak arról, hogy Európában sehol ne maradhasson olyan sziget, ahol a zsidók biztonságban lehetnek, vagy abban reménykedhetnek, hogy élve megúszhatják a mostani válságot.

A második referátumot Henry Esp, az NSDAP AO magyarországi csoportjának vezetője tartotta. Utalt arra, hogy a birodalmi kormánynak nagy tervei vannak a külföldön élő birodalmi németekkel. Ezeknek a katonai szolgálat terén viszonylag kevesebb áldozatot kellett hozniuk, mint hazai néptársaiknak, de a továbbiakban nagyobb feladatot kell teljesíteniük, mint amazoknak, őrködniük kell afelett, hogy a barátságos arcot mutató szövetséges államok le ne térjenek a tengelyszerződésben meghatározott útról. Ha a kérdéses államok valamelyike felülne az ellenséges propaganda csábításainak, és hűtlenségre vetemedne, szembekerülne a birodalom-

mal és elsősorban annak a Külföldön élő előőrseivel. Kifejezést adott azon megyőződésének, hogy az őket vendégül látó Magyarországgal szemben soha nem fognak ilyen kényszerhelyzetbe kerülni.[36]

E két referátumból teljesen világos, hogy az NSDAP AO magyarországi csoportjának ezen az értekezletén az itt élő német birodalmi állampolgárságú nácik szerepét osztották ki az érlelődő márciusi események idejére. A Volksbundról itt nem esett szó; a magyar állampolgárságú népi-németek náci szervezete, amely nem kevésbé volt a német birodalom itteni előőrse, a VoMi-tól kaphatott hasonló utasításokat. Az AO értekezletével szinte egy időben adta ki a Volksbund „a harci szellem erősítését" célzó, jelszószerűen megfogalmazott fenyegetéseit: „A háború elvesztése a német nép teljes kiirtását jelentené"; „Aki az ellenségre hallgat, az áruló"; „Aki a fegyelem ellen vét, az ellenségnek tekintendő"; „Aki a győzelem érdekei ellen szabotál, arra halál vár" stb.[37] Lázasan folyt a Deutsche Mannschaft szervezése, amelyről kijelentették, hogy a népi-német mozgalom „politikai pillére".[38]

Lorenz SS-tábornok, a VoMi főnöke, 1944. február 15–21-e közt Magyarországra látogatott az SS magyarországi toborzóakciói „harmadik hullámának" előkészítésére. Basch kíséretében bejárta a dunántúli német településeket, elsősorban itt véltek kiaknázható embertartalékot. 20-án Himmler képviseletében megjelent és felszólalt a Volksbund országos évi nagygyűlésén a Sportcsarnokban, 3000 volksbundista, köztük 500 helyi csoportvezető jelenlétében. A vendégek sorában ott voltak a német követség, az NSDAP magyarországi szervezete, az SS és a Wehrmacht, a bánáti és a horvátországi németség képviselői is. Ez példátlanul nyílt német demonstráció volt a Volksbund és vezére mellett, aki hatalmas beszámolóban foglalta össze az elért eredményeket, hangoztatva, hogy a Volksbund ma a szó igazi értelmében háborús szervezet, és hitet tett a magyarországi német népcsoport további áldozatkészségéről a totális háborús bevetésben. Méltatta az

eddigi SS-toborzások eredményeit, a Kállay-kormány által elismerni nem akart Deutsche Mannschaft alakulatairól pedig kijelentette, hogy azok fenntartását „a kor parancsának" kell tekinteni, s hogy azok a hazai front legbiztosabb támaszai.[39]

A VoMi – a Volksbund révén – 1944. március 10-én úgy értesült, hogy Keresztes-Fischer belügyminiszter a Deutsche Mannschaft meglepetésszerű lefegyverzését tervezi, s ebben a Szociáldemokrata Párt 23 000 jól szervezett szakszervezeti emberére támaszkodhat.[40] Ez az értesülés annál inkább figyelmet keltett, mert híre jött, hogy a belügyminiszter újabban hozzájárult szociáldemokrata pártszervezetek létesítéséhez olyan községekben – és csakis azokban –, ahol a pártnak már volt valaha helyi csoportja. A német Biztonsági Szolgálat március 14-i budapesti jelentése szerint a Szociáldemokrata Pártnak ez idő szerint csak 50–60 helyi csoportja volt, összesen mintegy 150–200 000 taggal, szemben az 1932. évi helyzettel: az SZDP Magyarország akkori területén 600 helyi csoporttal rendelkezett.[41] E rendkívül súlyos visszaesést nagyrészt a magyar belügyi kormányzat bűnös politikája okozta, amit az még akkor sem tehetett volna hirtelen jóvá, ha erre őszintén elhatározza magát. A kormány – bizonyos engedményei ellenére – valójában még most sem kívánt a függetlenségi mozgalom erőire támaszkodni. A német falvakban a Keresztény Néppárt szervezkedését erőltették: 1943. november 15. óta ezen a néven szerepelt az Egyesült Keresztény Párt, az 1944. januárjában elhunyt gróf Zichy János helyett gróf Esterházy Móric vezetésével. A párt németek közti szervezkedésének irányításában Reibel Mihály, Makray (Mayer) Lajos és Pintér László képviselők játszottak főszerepet; az utóbbi – mint tudjuk – korábban, az 1940 őszén működését beszüntető Magyarországi Német Népművelődési Egyesület vezetője volt.[42]

A harmadik SS-akciót előkészítő fő tárgyalásokra Bascht Berlinbe rendelték, aki ott 1944. március 8–12-e közt az SS-

Főhivatal és a VoMi embereivel tárgyalt, majd 13-án Bécsben Ernst Kaltenbrunner SS-tábornokkal, a Birodalmi Biztonsági Főhivatal főnökével, valamint Baldur von Schirachhal, Ausztria birodalmi vezetőjével is megbeszélést folytatott. E berlini és bécsi tárgyalásokról nincsenek ugyan közelebbi adataink, de a magyarországi német népcsoport vezetőségétől származó, „Megoldási javaslatok" című tervezet alapján bizonyosra vehető, hogy az újabb SS-akció megvalósítása feltételének a Kállay-kormány eltávolítását és egy új, a német követelések iránt messzemenően készséges kormány létesítését tekintették – akár Magyarország német katonai megszállása árán is.

Magyarország német megszállása és a Volksbund

A magyarországi német népcsoport vezetősége „Megoldási javaslatok" címmel juttatta el elaborátumát[1] a VoMi-hoz. Ebben hat pontban foglalta össze a Magyarország megszállása esetére előirányzott rendszabályokat, valamint a német népcsoport által tanúsítandó magatartást.

1. Ha Magyarországon olyan új kormány alakulna, amely csak nevében új, rendszere azonban a régi, a birodalomnak a – háttérben maradó – magyarországi német népcsoport véleményét kell kikérnie a tekintetben, hogy mi várható a kormány tagjaitól. A rendszer fenntartásával történő puszta személycseréket el kell utasítani, s ezt a birodalomnak idejében a kormányzó tudomására kell hoznia.

2. Ha az új kormány hajlandó új kurzusra, a vele szemben támasztandó követelmények:

– A zsidó- és németellenes lapok és újságok betiltása.

– A zsidókérdés megoldása.

– A pártok fennmaradhatnak, de az ellenzéket gyülekezési tilalommal meg kell bénítani.

– Gazdasági, honvédelmi, propagandisztikus tekintetben a háború teljes támogatása.

– A német népcsoportnak háttérben kell maradnia, mint eddig, hogy a kormánynak ne okozzon különösebb nehézségeket.

3. Ha a kormánypárt tagjaiból nem lehet kormányt alakítani, hivatalnokkormányt kell létesíteni. Ez esetben:

– Az ellenzéki lapokat, németellenes pártokat be kell tiltani.

– Magyar önkéntes légiókat kell szervezni.

– A zsidókat munkatáborba kell küldeni.

– A rádiókészülékeket el kell kobozni.

– A termelést német mintára a maximumra kell fokozni.

– A magyarországi német népcsoport védelmére a bécsi egyezményt be kell cikkelyeztetni; a népcsoport aktivizálandó.

4. Ha katonai kormány jön létre, németbarát tisztekből:

– A honvédség fennmarad, de nem magyar, hanem német, legrosszabb esetben német–magyar vezetés alá helyezve; s nem egy kizárólagos magyar frontszakaszon, hanem a német egységek közé ékelve alkalmazandó.

– A német népcsoport a háttérben marad, mint az 1. és 2. esetben.

5. Ha a kormányzó arra kényszerül, hogy a németbarát ellenzék vezetőit, pl. Imrédyt bízza meg kormányalakítással:

– A birodalom német tanácsadókat állít be, akik tevékenysége azonban kívülről nem látható.

– A népcsoport aktivizáltatik, mint a 3. esetben.

– A magyar katonaság fennmarad, s úgy alkalmaztatik, mint a 4. esetben, de csak bizonyos ideig tartó szellemi átnevelés után.

6. Ha Magyarországot meg kell szállni:

– Német katonai közigazgatás vezetendő be, amely – szerbiai mintára – felhasznál egy úgynevezett magyar hivatalnokkormányt, és a megtisztított magyar közigazgatási apparátust.

– A magyar hadsereget fel kell oszlatni, s egy SS-toborzóakciót kell végrehajtani.

– Valamennyi párt és egyesület feloszlatandó.

– A parlamentet be kell zárni; az ellenzéket koncentrációs táborba kell juttatni.

– A zsidókat ki kell telepíteni.

– A sajtót, rádiót egy kormánybiztosság révén kell irányítani.

– A német népcsoportot úgy kell aktivizálni, mint a Bánátban, illetve Dániában.

Nincs nyoma és nem is valószínű, hogy a megoldási módozatok latolgatása során, s végül a megszállás elhatározásában ezek a javaslatok valamiféle meghatározó jelentőségű fontos szerepet játszottak volna; inkább csak azt bizonyítják, hogy a népcsoport-vezetőség is hozzá kívánt járulni azokhoz a javaslatokhoz, amelyeket a hivatalos diplomácia vonalán Dietrich von Jagow követ, a titkos diplomácia – Wilhelm Keppler különleges megbízatású külügyi államtitkárhoz kapcsolódó – vonalán Edmund Veesenmayer terjesztett elő Berlinben, nem is szólva a német Biztonsági Szolgálat (SD) jelentéseiről, Wilhelm Höttlnek, az SD délkelet-európai osztálya vezetőjének javaslatairól. Nem kívánjuk tehát túlbecsülni a „Megoldási javaslatok" jelentőségét, ha nem is tévesztjük szem elől az 1944. március 19-e után Magyarországon megvalósult megszállási rendszer számos sajátosságának egyezését a magyarországi német népcsoport vezetőségétől származó javaslatokkal. Meg kell azonban állapítanunk – s ez a legjellemzőbb a Volksbundra –, hogy a megszállás esetére kidolgozott javaslatai szélsőségesebbek és merevebbek, mint ahogyan a német birodalom ténylegesen kialakította magyarországi megszállási politikáját.[2]

Nincs nyoma annak, s nem is valószínű, hogy a Volksbund vezetőségének előzetesen pontos tudomása lett volna a megszállás bekövetkezéséről, s ennek megfelelően készítette volna elő akcióit. Mégsem állítható, hogy ez az esemény váratlanul és felkészületlenül érte őket,[3] hiszen a „Megoldási javaslatok" is számításba vették az ország megszállásának eshetőségét, mint amely a német népcsoport akti-

vizálására a legmesszebbmenő lehetőséget adja valamennyi megoldási eshetőség közül. Kétségtelen, hogy a Volksbund-vezetőség már hónapok óta úgy instruálta a területi, kerületi és helyi szervezeteket, hogy a német birodalom minden körülmények között meg fogja védeni magyarországi érdekeit, s a magyarországi német településterületeken a Volksbundnak – nem utolsósorban a Deutsche Mannschaft-alakulatok révén – ebből ki kell vennie részét.[4]

Már egy-két héttel az ország megszállása előtt érkeztek értesülések arról, hogy a magyar–német határ mentén élénk német csapatmozdulatok észlelhetők. A nyugat-magyarországi németség körében elterjedtek német tisztek állítólagos kijelentései: „Nincs messze az az idő, amikor fel fogunk titeket is szabadítani."[5] A német csapatok megjelenését a Volksbund által befolyásolt magyarországi német lakosság mindenfelé tüntető örömmel fogadta;[6] magatartása a magyar lakossággal szemben fölényessé és fennhéjázóvá vált.[7] Sok helyütt „helyi jellegű túlkapások" jelezték „a volksbundisták forró lelkesedését".[8] A Bácskát – többek közt – az onnan toborzott németekből álló 8. SS-lovashadosztály szállta meg; a volksbundisták Deutsche Mannschaft-alakulatai itt és részben a Duna–Dráva-szögben is, együttműködtek velük a fontosabb intézmények (posta, középületek) birtokbavételében, gépjárművek és élelmiszerkészletek rekvirálásában, gazdagabb zsidó családok zsaroló jellegű letartóztatásában. Megkezdték a Bácskában a zsidók, a német „renegátok", a nyíltan németellenes szerbek és magyarok nyilvántartásba vételét.[9]

Külön figyelmet érdemelnek a dél-dunántúli események. Az ezekről beszámoló egykorú volksbundista jelentések szerint a német megszállás itt „bombaként hatott". A megelőző hónapok különleges feszültsége, a magyar hatóságok részéről tapasztalt fokozott „elnyomás és zaklatás" után felszabadult érzés töltötte el a volksbundistákat; a megszálló német csapatok ünneplése, vendégelése nem ismert határt. Úgy vélték, hogy a magyar szolgabírók, jegyzők, csendőrök uralmá-

nak egyszer s mindenkorra vége szakad, s a német településterületeken maguk vehetik kezükbe a közigazgatást és a rendfenntartást.[10] Például a Tolna megyei Bátaszéken a helyi Volksbund-vezetőség utasította a községi elöljáróságot; Kismányok községben a helyi Volksbund-szervezet feleslegesnek nyilvánította a magyar csendőrségi szolgálatot.[11] A volksbundisták a német megszálló hatóságoktól és katonai alakulatoktól támogatást kértek az ellenfeleikkel való leszámoláshoz. A Gestapo azonnal le is tartóztatta Bonyhádon a Hűségmozgalom több vezetőjét (Perczel, Lehmann, Bauer, Gömbös); Mühl sürgette a mozgalmat támogató Krasznay és Gyimóthy főszolgabírók eltávolítását is, akik Keresztes-Fischer belügyminiszteren kívül Antal István tájékoztatásügyi miniszterrel is kapcsolatban álltak.[12] A bonyhádi zavargások során két szabadságos SS-katona bántalmazta az utcán a „zsidónak nézett" helybeli evangélikus lelkészt is. Volksbundisták és SS-katonák Tolna és Baranya megyék számos községében (pl. Paks, Fadd, Nagydorog, illetve Nyomja, Beremend) házkutatásokat rendeztek „ellenséges elemeknél"; fegyver és lőszer után kutatva – élelmiszert, készpénzt, írógépet stb. foglaltak le. Bátaszéken a magyar érzelmű németek ablakait beverték, a zsidók lakásait feldúlták, 12 gazdag zsidót pedig a Volksbund-házba hurcoltak, ahol megkínozták őket, és jelentős pénzösszeget zsaroltak ki tőlük. SS-katonák megakadályozták a magyar csendőrök közbelépését.[13] A német megszállás a volksbundisták számára egyértelmű volt a zsidókkal való „leszámolás" ideje elérkeztével. Florian Krämer területvezető sürgette a zsidóellenes rendszabályokat, mert szerinte a magyar helyi hatóságok figyelmeztették a zsidókat, s így volt idejük azokra felkészülni.[14] „Első és legsürgősebb feladatunk, hogy megakadályozzuk a zsidók menekülését" – olvasható a baranyai helyzettel foglalkozó egyik volksbundista jelentésben. Sürgették továbbá a Pécs környéki bányavidék „biztonságáról" való erélyes gondoskodást.[15]

A német csapatok bevonulása folytán a volksbundisták kö-

rében támadt lelkes hangulatot rövidesen csalódottság váltotta fel: Himmlertől a VoMi-n keresztül mérsékletre intő parancs érkezett. A megszálló katonaság bevonása a volksbundista akciókba nem segítette ugyanis elő a német szempontból kívánatos magyarországi politikai megoldást. Az egyik községben például, a helyi Volksbund-vezető kérésére kézigránáttal dobálták meg a plébániát.[16] A figyelmeztetések hatására a megszálló német csapatok tisztjei tartózkodóbbak lettek. A volksbundisták szerint „fogalmuk sincs arról, mi mindent kellene csinálni". Támogatásukat a továbbiakban már nélkülözve, „sajnos nem került sor – mint panaszolták – a hivatalok népi-német átvételére, a csendőrségnek a Deutsche Mannschaft általi szétzúzására", s elmaradt számos tervezett „rendszabály", amellyel „legalább megbénítani" lehetett volna a Volksbund ellenségeit.[17] Ezek ugyanis újra aktivizálódtak, mihelyt megkezdődött a megszálló csapatok csökkentése, illetve kivonása számos németlakta községből is.[18]

A Magyarországot megszálló SS-csapatok Veszprémben a polgármesterrel leltárba vétették és zároltatták a zsidó javakat, s azok kezelésével Schiberna Ferenc ügyvédet, a Nyilaskeresztes Párt megyevezetőjét bízták meg, kikötve, hogy e zsidó javak bizonyos százaléka Veszprém és környéke népi-német lakosságát illeti. Miután azonban az SS-csapatok elhagyták a várost, egy Basch számára készült feljegyzés szerint a magyarok máris kétségbe vonták az intézkedés érvényességét.[19] A zsidó javak igénybevétele központi kérdéssé vált a német megszállás alatti Magyarországon; a Volksbund maga is központilag kapcsolódott bele a német megszálló hatóságoknak a magyarországi zsidóságot érintő intézkedéseibe.

Az ország megszállását követően a fővárosban megindult politikai jellegű letartóztatások során a Gestapo nem a Volksbundra támaszkodott elsősorban, címlistáikat főleg a budapesti német követség és az NSDAP AO magyarországi csoportja állította össze. Tény azonban, hogy az azonnal letartóztatottak közt szerepelt Gratz Gusztáv, aki a Magyarországi

Német Népművelődési Egyesület élén harcolt 1938 végéig a Basch-féle irányzat ellen. A Volksbund más, „renegát német" ellenfelei letartóztatására később került sor.[20]

Basch a német megszállást követően kiadott felhívásában méltatta a történteket: „március 19-én hazánk mindenki számára nyilvánvalóan a Führer és a német birodalom oldalára állt", s megállapította, hogy a „magyarországi németség ezt a fordulatot őszinte szívvel üdvözölte".[21] Országos propagandájában a Volksbund így kommentálta a fejleményeket: „Nagy esemény történt a közelmúltban, katonáink bevonultak, illetve megszállták Magyarországot, mert órák vagy napok kérdése volt, hogy ki nem kiáltják a kommunizmust, és hátba támadják Németországot." A március 22-én megalakult Sztójay-kormányt kétkedve és bizalmatlanul fogadta: „Új kormány alakult, ki szövetségesként áll ugyan Németország mellett, de nem tudható, meddig fog uralkodni, mert ez csupán átmeneti kormánynak tekinthető. Mi németek ugyan nem ezt vártuk, ami történt. Kormányt mi akartunk alakítani (értsd: a német részről előterjesztett kormánylistát akarták volna minden további nélkül elfogadtatni), de attól féltünk, hogy a gyümölcs még nem elég érett, és kudarcot vallottunk volna."[22]

A Volksbundnak a Sztójay-kormánnyal kapcsolatos szkeptikus álláspontjára vall, hogy Basch a Biztonsági Szolgálat magyarországi tevékenységét – a Dísz tér 7. sz. palotából – irányító Höttl, illetve a magyarországi SS- és rendőri erők legfőbb vezetőjévé („der höhere SS- und Polizeiführer") kinevezett Otto Winkelmann SS tábornok vonalához csatlakozott. A megszállt Magyarországon tevékenykedő német hatalmi szervek között ugyanis azonnal megindult a rivalizálás. Höttl és Winkelmann azzal vádolta az új budapesti német követet, Edmund Veesenmayert, hogy a Horthyval folytatott tárgyalásai során a kormányalakítással kapcsolatban nem tudta kellőképpen érvényesíteni a német érdekeket. A Sztójay-kormány ugyanis lényegében az eddigi kormánypárt szél-

sőjobboldalának és az Imrédy-pártnak az embereiből alakult meg (egyelőre Imrédy személyes részvétele nélkül), s az SS által különösen pártfogolt Pálffy-pártból egyedül Baky László jutott szerephez, államtitkárként. Ugyanakkor a kormány honvédelmi minisztere Csatay Lajos vezérezredes, Horthy bizalmi embere lett. Höttl a Sztójay-kormány helyébe egy olyan, lehető legszélesebb szélsőjobboldali nemzeti koncentrációs kabinetet akart állítani – gróf Teleki Mihálynak, a kormánypárt vezérének elnökletével –, amely egyrészt erőteljesebben támaszkodna a Pálffy-féle Magyar Nemzetiszocialista Pártra, másrészt két tárcát juttatna a Nyilaskeresztes Pártnak is.[23] A nyilasokkal már korábban kiépített kapcsolatai alapján Basch tárgyalt erről március 28-án Vágó Pállal, majd 30-án Szálasival is, az NSDAP AO magyarországi csoportja élénk helyeslése és támogatása mellett, 31-re pedig létrehozott egy közvetlen találkozót Höttl és Szálasi között. Ez eredménytelen maradt, mert Szálasi többre – saját kormányalakításra – vágyott.[24] A népcsoportvezető szolgálatainak igénybevételére felfigyelt Hóman Bálint, s 1944. március 27-én levélben figyelmeztette Veesenmayer követet: ha a magyarországi német politika a Volksbundra fog támaszkodni, súlyosan veszélyeztetni fogja ezzel a magyarok németbarátságát, amelynek eddig is igen sokat ártott.[25]

Az elégedetlenül és aggályosan fogadott Sztójay-kormány azonban már első intézkedéseivel számos nagy fontosságú kérdésben a német érdekek készséges kiszolgálójának bizonyult, s ez megszilárdította a kormányt éppúgy, mint Veesenmayer pozícióját. A német megszállás után a budapesti német követségen kultúrattaséként működő Helmut Triska – a Külügyi Hivatal német népiségügyi referatúrájának korábbi vezetője – figyelmeztette is Bascht, ne becsülje le Veesenmayert.[26] Ugyancsak a budapesti követségre került, s ott színleg protokollügyekkel foglalkozott Armin Kupfer SS ezredes, aki korábban a VoMi részéről tartott összeköttetést a Külügyi Hivatallal és a külföldi német követségek népiségügyi

referenseivel.[27] A budapesti követségen kapott beosztást a megszállás után Franz Rothen is, a magyarországi népi-német mozgalom Szálasihoz pártolt, majd tőle elfordulva a Pálffy-féle nyilasokat támogató ismert alakja, aki eddig – Schaub álnéven – a Külügyi Hivatal délkelet-európai rádióosztályán dolgozott, most pedig a Magyar Rádió ellenőrzését bízták rá.[28]

A Sztójay-kormány megszilárdulásával egyidejűleg a népcsoport-vezetőség kénytelen volt mérsékelni a kormánnyal szemben támasztott követeléseit. Basch arra szerette volna felhasználni Magyarország német megszállását, hogy végre akadálytalanul a népcsoportjog alapján rendezhesse a német kisebbség viszonyát a magyar államhoz. A Sztójay-kormánnyal szemben támasztandó ez irányú követeléseit előzetes jóváhagyásra a VoMi-hoz, illetve a Külügyi Hivatalhoz kellett felterjesztenie. Követelte, hogy a Volksbundot többé ne közönséges egyesületként, hanem a magyarországi német népcsoport közjogilag elismert törvényes képviselőjeként kezeljék; hogy a német népcsoporthoz tartozást többé ne az egyéni akaratnyilvánítás határozza meg, hanem annak egyedüli alapja minden esetben a vérségi származás legyen, s hogy a népcsoport német nemzeti katasztert állíthasson fel. Követelte továbbá, hogy a többségükben német lakosságú helységekben, járásokban, megyékben valamennyi tisztviselő német legyen, s így azokban népi-német vezetés valósuljon meg: az ország közigazgatási beosztását a fő német településterületek figyelembevételével szervezzék át. A magyarországi német ifjúság iskoláztatását teljes egészében a népcsoportra ruházzák, amelynek joga legyen bármilyen fajtájú és fokú iskola létesítésére. A német ifjúság katonai előképzése kizárólag a Deutsche Jugend keretében történjék; a német népcsoporthoz tartozók kizárólag a német véderő, nevezetesen a Fegyveres-SS alakulataiban teljesítsenek katonai szolgálatot, megtartva magyar állampolgárságukat. A német népcsoporthoz tartozók részesedjenek az elkobzásra kerülő zsidó javakból és ingatla-

nokból. A követelések közt szerepelt, hogy a magyar miniszterelnökségen fel kell állítani a német ügyek államtitkárságát. A népcsoportvezetőt nevezzék ki államtitkárnak, aki közvetlenül a miniszterelnökkel tárgyal, s nézeteltérés esetén az ügyet a minisztertanács ülésén terjesztheti elő.[29]

A Külügyi Hivatal azonban nem hagyta jóvá a Volksbund vezetőségének előterjesztését teljes egészében, hanem csak megrostált és mérsékelt követelések támasztására látott lehetőséget. Amikor Basch Sztójay kívánságára április 13-án látogatást tett a miniszterelnöknél – aki Balla Pál osztályfőnök jelenlétében fogadta –, már a mértéktartásra intő berlini utasításnak megfelelően hangsúlyozta előtte, hogy nem kívánja kihasználni „az előállott kényes helyzetet" – ezzel az ország német megszállására célzott –, mégis kénytelen rámutatni, hogy a Volksbunddal szembeni ellenséges magatartás nem változott. A volksbundista képviselők és felsőházi tagok március 19-e után bejárták a német településterületeket, hogy erősítsék a hazai frontot (Heimatfront), meghallgassák a panaszokat. Az ő tapasztalataikra is támaszkodva, Basch szóbelileg ismertette a népcsoport kívánságainak számos pontját. Ezek azonban már nem a magyar államhoz való viszony alapvető és radikális rendezésére vonatkoztak, mint a Berlinben jóvá nem hagyott eredeti tervezetben, hanem az új helyzetben legsürgősebbnek vélt praktikus intézkedéseket szorgalmazták. Sztójay a népcsoport ügyeit illetően köztudott német „érzékenységet" messzemenően respektálva, s tudomást sem véve a német megszállással kapcsolatos volksbundista „túlkapásokról", egyenesen köszönetet mondott Baschnak a népcsoport fegyelmezett magatartásáért, és az őt jellemző szervilis buzgósággal rögtön ígéretet tett a kívánságok teljesítésére. Utasította Ballát, hogy Baschsal együttműködve, két napon belül dolgozza ki az azonnal orvoslandó panaszok tárgyában hozandó intézkedések tervét.[30]

Balla elaborátuma első helyen a „Hűséggel a hazáért" mozgalomnak az egész országban való felszámolását említi.

Rámutat, hogy „ez az ún. Hűségmozgalom különösen Tolna és Baranya megyékben terjedt el, és célja az volt, hogy a Volksbund-ellenes német nemzetiségű személyeket szervezze meg. A mozgalmat a közigazgatás és a papság általában támogatta, és bár alapszabályai nem voltak, törvényellenes működését és engedély nélküli gyűléseit a hatóságok elnézték. A Volksbund állandóan kifogásolta a mozgalom tevékenységét, és a volt belügyminiszter úr (Keresztes-Fischer) ismételten meg is ígérte, hogy a mozgalommal kapcsolatban rendet csinál – érdemleges intézkedést azonban nem tett. Osztályunk részéről a mozgalmat nem tartottuk sohasem szerencsésnek, és a vezetőkkel ismételten közöltük aggályainkat, akik azonban a belügyminiszter úr támogatására hivatkoztak." Balla véleménye szerint „az adott körülmények között a mozgalom különben is talaját vesztette, tehát likvidálása annál indokoltabb. A belügyminiszter úr (Jaross Andor) felkérendő, hogy hívassa magához a főispánokat, és utasítsa őket a mozgalom likvidálására".

A miniszterelnökség második legsürgősebb feladata Balla szerint az Apatinban megjelenő *Die Donau* című hetilap megszüntetése. E konzervatív katolikus lap „átmeneti fenntartását indokolta az, hogy a lap irányzata erősen hangsúlyozta az államhűséget, és bizonyos mértékben ellensúlyozta a túlzó törekvéseket. A lap hangja azonban sokszor túl agresszív és szerencsétlen volt, ismételt figyelmeztetés ellenére is támadta a nacionálszocializmust, és így a német körökben ellenszenvet keltett. A lap fenntartásához ma különös érdek nem fűződik, és likvidálása bizonyos szempontból megnyugtatólag hatna. A lap szerkesztője (Berencz Ádám) maga is érzi helyzete fonákságát, és papi hivatásának szeretne élni. Az ügyosztály felhatalmazást kér, hogy a lap megszüntetése iránt lépést tegyen."

Ezután Balla Baschnak azt a kérését tolmácsolta, hogy a magyarság vezetői vegyék fel a társadalmi érintkezést a hazai németség vezetőivel. Mint Balla rámutat, ezt a kívánságot a

Volksbund a múltban is többször felvetette, „azonban magyar részről általában megértés nélkül fogadták, és a főispánokhoz intézett felkérésünk eredménytelen maradt. Tekintettel arra, hogy megfelelő társadalmi formák között sok olyan ellentét kiküszöbölhető, amely a múltban a helyi hangulat elmérgesedésére vezetett, osztályunk felfogása szerint a főispánok utasítandók lennének, hogy mindent kövessenek el, hogy a helyi magyar és a német vezetők között egészséges társadalmi kapcsolat alakuljon ki."

A sürgős feladatok közt szerepelt az azonnali felvilágosító propaganda a hazai németség és a Volksbund ügyében: „Osztályunk részéről érintkezésbe fogunk lépni Kolosváry-Borcsa államtitkár úrral, és kérni fogjuk, hogy az osztályunk által megállapítandó irányelvek figyelembevételével a sajtó és a rádió útján hasson oda, hogy a magyarság és a hazai németség között a légkör barátságosabbá váljon."

Ide tartozott az a kérés is, hogy a rádió hetenként háromszor sugározhasson népi-német műsort, egyenként 35 perces adásidővel, Budapest I. hullámhosszán; az egyik adást lehetőleg vasárnap délelőtt. Ezzel kapcsolatban Balla megjegyezte: „Kérésünkre Kolosváry-Borcsa államtitkár úr megígérte, hogy a kérést kedvezően elintézi."

A Belügyminisztériumot illető azonnali intézkedések közt főszolgabírók és szolgabírók, továbbá községi jegyzők és hivatalnokok áthelyezését, illetve kicserélését sürgette Balla, és javasolta, hogy négy újabb főszolgabírói állást (Kula, Zirc, Pécsvárad, Bonyhád) német nemzetiségű egyénnel töltsenek be. Balla szerint „egyes közigazgatási tisztviselők a múltban valóban alkalmatlannak bizonyultak arra, hogy német nemzetiségi vidéken funkcionáljanak. A németséggel szembeni merev és ellenséges magatartásuk a volt kormány intencióival is összeegyeztethetetlen volt. Tevékenységüket osztályunk részéről is ismételten kifogásoltuk. A volt belügyminiszter álláspontja az volt, hogy nem helyezi át őket, mert ebben a lakosság a német mozgalom befolyásának jelét látná,

és a szélsőséges törekvések malmára hajtaná a vizet. Osztályunk véleménye szerint azoknak a tisztviselőknek lecserélése elől, akik a németség kifogásaira alapos okot adtak, nem zárkózhatunk el". Mint Balla megjegyzi, már fel is kérte a Volksbund vezetőségét: közölje, kiknek a lecserélésére helyez súlyt; annak alapján fog az ügyosztály intézkedést kérni a belügyminisztertől.

Fontossági sorrendben ezután a volksbundistákat ért „közigazgatási sérelmek" (internálások, letartóztatások, rendőri felügyelet alá helyezések) orvoslása következik. Ezzel kapcsolatban Balla elkérte Baschtól a konkrét esetek listáját, és megszövegezett egy, a belügyminiszterhez intézendő átiratot.

A fegyvertartási engedélyek és fegyverek bevonása miatti panaszok ügyében – mint Balla megjegyzi – Franz Hamm volksbundista képviselő már közvetlenül érintkezésbe lépett Baky belügyi államtitkárral, aki megígérte azok orvoslását.

A sürgős belügyi intézkedések közé sorolta Balla a volksbundistáktól bevont moziengedélyek visszaadását is.

Intézkedést kért Balla a Volksbund óvodáinak és napközi otthonainak ügyében. Mintegy 40 kérvény hevert elintézetlenül a Belügyminisztériumban. Nem látták indokoltnak felállításukat, mert legtöbb esetben „olyan helyen akartak óvodát létesíteni, ahol a mozgalomnak különben semmi talaja nem volt, és az óvoda csak propagandát szolgált volna". Balla javaslata szerint revideálni kell e függőben tartott ügyeket, mégpedig a Volksbund megbízottjának részvételével.

A Pénzügyminisztériumtól igényelt sürgős intézkedések egyrészt a volksbundistáktól megvont italmérési és trafikengedélyek visszaadására, másrészt átutalási nehézségek elhárítására vonatkoztak. A Volksbund által élvezett, a magyar–német gazdasági egyezményben megállapított keretnek megfelelő német birodalmi támogatás (havi 800 000 pengő) fennakadás nélküli rendszeres transzferálását, valamint a volksbundista „művészek" Berlinben eladott alkotásai százezer pengős vételára átutalásának engedélyezését kérték.

A Honvédelmi Minisztériumtól mindenekelőtt azt kérte Balla, hogy szüntessék meg a büntetésből való katonai behívásokat. Ugyancsak e minisztérium hatáskörébe tartozott számos, a Volksbund szempontjából nem kívánatosnak talált leventeparancsnok és leventeoktató lecserélése. Végül idetartozott a Volksbund gépkocsijainak katonai igénybevétel alóli mentesítése is.

A Földművelésügyi Minisztériumtól mindenekelőtt az ingatlanforgalom korlátozásának megszüntetését és a Volksbund részéről benyújtott konkrét sérelmek azonnali orvoslását sürgette Balla: „A német nemzetiségű személyek ingatlanvásárlási ügyleteinek jóváhagyását csak komoly, tárgyi indokok alapján tagadják meg, és különösen ne zárkózzanak el az olyan szerződések jóváhagyásától, amelyekben német némettől vásárolt, vagy jelentéktelen kiterjedésű ingatlanról van szó." Továbbá kérte, hogy a Volksbund MILAG elnevezésű tejszövetkezetének szervezetét, amely eddig mintegy 40 dél-dunántúli községben működött, kiterjeszthessék az egész ország valamennyi németlakta vidékére, községeire és városaira.

Végül a Kereskedelem- és Közlekedésügyi Minisztérium volt illetékes a Volksbund anyagkiutalás és kereskedői kijelölések tekintetében támasztott igényeinek Balla által szintén sürgetett kedvező elbírálására.[31]

Összefoglalóan megállapítható, hogy fenti javaslat minden lényeges kérdésben helyt adott a Volksbund követeléseinek. A Belügyminisztérium által jóváhagyott alapszabállyal rendelkező, de attól alaposan elrugaszkodott, kívülről irányított és idegen érdekeket szolgáló Volksbund működését tekintette törvényesnek, a valóban alapszabályok nélkül működő, de a magyar érdekekkel egyező Hűségmozgalmat pedig törvénytelennek. Balla a Sztójay-kormány által vállalt „új kurzus" szellemében megtagadta azt a gyenge és következetlen ellenállást is, ami a kormányapparátusban március 19-e előtt a Volksbunddal szemben mutatkozott, s amit személy szerint már akkor elárult. Nem igaz Balla érvelésében az sem, hogy

a Hűségmozgalom e bekövetkezett fordulat nyomán „különben is talaját vesztette"; a küszöbönálló III. SS-akció a Hűségmozgalom bázisát erőteljesen növelhette volna a toborzás ellen tiltakozókkal, még akkor is, ha a mozgalom politikai feltételei rendkívül súlyossá váltak a megszállás következtében. Jellemző, hogy a magyar miniszterelnökség főtisztviselője nem a Volksbund számos erős orgánumra kiterjedő hírhedt sajtóját, hanem az egyenlőtlen harcot vele bátran felvevő konzervatív vidéki lapocskát, a *Die Donaut* találta „agresszívnak"; s azt rótta fel bűnéül, ami erénye volt, hogy ti. támadni merte a nemzetiszocializmust! Ez volt az egyetlen német nyelvű lap Magyarországon, amely – Kállay, Pataky, Keresztes-Fischer titkos támogatásával – kifejezésre juttathatta a németség magyar érzelmű részének ellenállását a volksbundista izgatással és az SS toborzóakcióival szemben. Soha nagyobb szükség nem lett volna rá, mint most, a III. SS-akció küszöbén, amikor Balla leszögezte: „A lap fenntartásához ma különös érdek nem fűződik." Balla úgy állította be, mintha a lap szerkesztője maga is fel akarná adni harcát: – valójában a Gestapo hurcolta el, s fogságából csak úgy szabadult, hogy Grősz József kalocsai érsek kezeskedett teljes visszavonulásáról.[32]

Az olyan kérdések közé, amelyeknek a magyar kormány elé terjesztését még nem tartották időszerűnek német részről, nehogy túlfeszítsék a húrt, tartozott a magyarországi népi-német ifjúság fegyveres katonai előképzésének teljes elkülönítése a magyar leventeszervezettől. Erre vonatkozólag Arthur Axmann, a német birodalmi ifjúsági vezér már tervezetet is dolgozott ki Himmlerrel egyetértésben. Veesenmayer javaslatára azonban ezt a követelést, amelyet ő is, Basch is elvi jelentőségűnek tekintett, magyar részről viszont – mint minden olyan követelést, amely ilyen vagy olyan formában a németség népi elkülönülését (völkische Aussonderung) célozza – bizonyára nagy ellenszenvvel fogadnák, félretették a III. SS-akció befejezéséig. Veesenmayer április 23-i távirata sze-

rint – Baschsal egyetértésben – azt a megoldást fogják választani, hogy jogi vitába való bocsátkozás helyett az erre hajlandó leventevezetőséggel megegyeznek; nyártól fogva felfüggesztik a népi-német fiatalok leventeszolgálatát, arra hivatkozva, hogy a Deutsche Jugend keretében az aratási és begyűjtési munkálatokban vesznek részt a népi-német gazdaságokban. Addig is szorosabbá teszik a Deutsche Jugend kapcsolatát a német birodalmi ifjúsági vezérséggel (Reichsjugendführung); tanácsadóul kirendelik melléje – az eddigi Schumacher helyett – Pragert, az egykori szudéta területvezetőt, aki a követség népiségi referensének, az ugyancsak Szudétavidéki náci mozgalmi múlttal rendelkező Meckelnek felügyelete alatt fogja folytatni tevékenységét.[33]

Óvatosságból csak részben hozták a kormány tudomására azokat az irányelveket, amelyeket Veesenmayer és Basch közösen határoztak meg a Volksbund ipari és szövetkezeti érdekeltségére vonatkozóan. Az ezeket rögzítő április 25-i feljegyzés szerint azonnali programként tűzték ki a német településterületeken levő zsidó üzemek (ezek főleg tejüzemek) azonnali átadását, a zsidókkal fennálló értékesítési szerződések azonnali felmondását. Koncessziókat, nagykereskedői engedélyeket követeltek a népi-németeknek, és sürgették a megvont iparengedélyek visszaadását. A Volksbund perspektivikus terveire pedig jellemzők az alábbi igények: 1. A népcsoport állandó képviselőt küldhessen az Iparügyi Minisztériumhoz, a Kereskedelemügyi Minisztériumhoz és az Anyaggazdálkodási Hivatalhoz. 2. A népcsoport százalékarányának megfelelő képviselethez jusson a kereskedelmi kamarákban, az ipartestületi vezetőségekben és az adóügyi bizottságokban.[34]

A Volksdeutsche Mittelstelle gazdaságirányítási hivatalának (VoMi Amt X.: „Führung der Wirtschaft in den deutschen Volksgruppen") vezetője, Lothar Heller ismertette a Volksbund funkcionáriusaival a magyarországi német népcsoport gazdasági feladatait a március 19-e nyomán előállt hely-

zetben. Hangsúlyozta, hogy a cél nem csupán a népcsoport saját, hanem az egész ország gazdasági erőforrásainak totális mozgósítása, maximális teljesítmények elérésével. A Hesse professzor-féle munkálatok Wüscht és Steinsch segítségével kidolgozott magyar vonatkozású alapvetése mellett legújabban Wagener budapesti német birodalmi szaktanácsadó április 20-i feljegyzése vázolta a gabona, kukorica, zsiradék, napraforgó, főzelékfélék, kender várható terméseredményeit, „kritikusan elemezve" a német birodalom felé irányuló export fokozhatósága szempontjából a Jurcsek-tervet.[35] A Sztójay-kormánnyal szemben támasztott gazdasági követelményekre való tekintettel a népcsoportnak bizonyos fokig mérsékelnie kell saját gazdasági érdekei érvényesítését – mondotta Heller. Így az árjásítást tisztán magyar belügynek kell tekinteni, s abba csak a német településterületek háborús gazdasági szempontból fontos üzemei termelésének fenntartása és fokozása érdekében kell – legális úton – bekapcsolódni. „Az ipar, nagykereskedelem, nagybankok terén egyelőre még nincs lehetőség a népi-németek közvetlen bekapcsolódására."[36]

A VoMi tehát „magasabb" szempontok alapján – az ország gazdasági erői totális háborús kiaknázása és a magyar újburzsoázia minél szélesebb körű korrumpálása érdekében – a zsidó tulajdon kisajátításából adódó „gazdasági lehetőségeket" *egyelőre* fenntartotta a magyaroknak; de a német településterületeken a népcsoport magának igényelte az árjásítás eredményét. Ezt a „saját vadászterületet" a VoMi segített megvédeni. A délkelet-európai német népcsoportok szövetkezeti ügyének fokozottabb financiális támogatására, Teutschländer vezetésével, 1944. április 1-én Bécsben felállított szerv (Betreuungsstelle der Genossenschaften in den deutschen Volksgruppen) azonnal kézbe vette például a magyarországi német tejszövetkezetek ügyét, „hogy megvédje önállóságát a magyar beavatkozástól".[37]

Itt bocsátjuk előre, hogy a Volksbund vezetősége, miután gazdasági aspirációit az árjásítás terén csak korlátozottan ér-

vényesíthette, azzal a kéréssel állt elő, hogy a birodalmi német érdekeltségű Mercur Bankot, amely eddig titokban pénzelte a Volksbundot, de Werner berlini és Glöckner budapesti igazgatók vezetése alatt nem szolgálta maradéktalanul a népcsoport érdekeit, nyilvánítsák most már nyíltan a magyarországi német népcsoport bankjává, és annak igazgatóságában a népcsoport személyiségei foglalhassanak helyet. Goldschmidt népcsoportvezető-helyettes szerint, aki ezt a kérést 1944. május 31-én a VoMi-hoz előterjesztette, a magyar kormány nem fog akadályt gördíteni az ügy útjába. Ez a kísérlet azonban eredménytelen maradt: nem mondtak le a német birodalmi érdekekről a népcsoport javára. A Mercur Bank továbbra is az eddigi módon finanszírozta a Volksbundot. Ezt a VoMi a Vereinigte Finanzkontore GmbH. (Egyesült Pénzügyi Irodák kft.) fedőnévvel ellátott szerv útján ellenőrizte.[38]

A Balla-féle javaslatokat figyelembe véve Sztójay az április 26-i minisztertanácson felszólította a minisztereket a volksbundista kívánságok „megértő" kezelésére. Jurcsek Béla földművelésügyi miniszter előterjesztése alapján részletesen megtárgyalták az ingatlanforgalmi korlátozásokra vonatkozó panaszt. Jurcsek hangsúlyozta, hogy „vegyes nemzetiségű községekben az arányszám szerint fog intézkedni" és „minden díszparitást meg fog szüntetni", szükségesnek tartja azonban, hogy magyar községekben továbbra is csak magyar juthasson földhöz.[39]

Sztójay ezen az ülésen – rámutatva arra, hogy a német birodalom milyen nagy érdeklődéssel kíséri a magyarországi németség sorsát – különösen Jaross belügyminisztert kérte sürgős intézkedésekre, felszólítva, hogy „állami érdekből" helyeztesse máshová azokat a közigazgatási tisztviselőket, elsősorban főszolgabírókat, „akik a közelmúltban nem tudtak kellő megértést tanúsítani az országra oly fontos kisebbségi kérdés iránt". A Basch által benyújtott lista több mint 80 nevet tartalmazott; ezek közül a kormány végül is 36 esetben

rendelte el az áthelyezést. Ezt nem egyszerre, hanem a kínos feltűnés elkerülése végett, folyamatosan hajtották végre, s Bascht külön megkérték arra, hogy „az áthelyezéseket ne használják fel propagandisztikus szempontból, mert a hatóságok tekintélyére nézve a mai időkben ez különösen ártalmas volna".[40] Bár az áthelyezések száma felét sem tette ki a Volksbund taktikai okokból túlméretezett követeléseinek, ezúttal számíthattak Baschék lojalitására. Erre vallott Basch április 23-i bonyhádi beszéde, amikor a kormány képviselőinek jelenlétében a Sztójay-kormány mellett foglalt állást, bizalmát fejezve ki az iránt, hogy elhárulnak a népcsoportot március 19-e előtt béklyózó akadályok.[41]

Baschék „lojális magatartását" dicséretekkel halmozta el az új magyar vezérkari főnök, Vörös János vezérezredes, a magyar belpolitikáról felvázolt helyzetképében: „A német kisebbség vezetőinek mi sem volna könnyebb, mint régóta felpanaszolt követeléseinek azonnali érvényesítése", de – mint írja – ők „a helyzet magaslatán állanak. Jól látják a helyzetet. Nem akarnak visszaélni a vendéglátó nemzet jóindulatával. Különben is háború van, s a magyar nemzet nehéz helyzetben. Kívánságaikat tehát alkalmasabb időre félreteszik, inkább a háborús erőfeszítéseket mozdítják elő."[42]

Ha az 1944 tavaszán Magyarországon kialakult helyzetet összehasonlítjuk a Volksbund „Megoldási javaslatok" című elaborátumának előirányzott rendszabályaival, a következők állapíthatók meg:

– Német katonai közigazgatás bevezetésére nem került sor; a magyar közigazgatás, melynek apparátusát „megtisztították" ugyan, fennmaradt, és önállóan látta el feladatát a látszólag „szuverén" magyar kormány irányításával.

– A magyar hadsereget nem oszlatták fel, hanem a politikai és katonai szempontokat egyaránt mérlegelve, fenntartották, bár átnevelését, irányítását és alkalmazását illetően olyan határozatok születtek, amelyek a Volksbund javaslatában egyéb, kevésbé drasztikus megoldási eshetőségek sémáiba szo-

rítottan jelentkeztek. A Sztójay-kormány hozzájárult az SS újabb toborzóakciójához.

– Nem került sor valamennyi párt és egyesület feloszlatására, csak az ellenzékiekre; sikertelen kísérletek történtek egy szélsőjobboldali egységpárt létrehozására.

– A parlament – a Volksbund javaslatával ellentétben – továbbra is fennmaradt; nem juttatták az egész ellenzéket koncentrációs táborba, hanem vezetőit tartóztatták le.

– A zsidók deportálásának megkezdésére – a Volksbund javaslatával egybehangzóan – rövidesen sor került.

– Kolosváry-Borcsa Mihály kormánybiztos kinevezésével megvalósult a sajtó és a rádió irányítására vonatkozó Volksbund-javaslat; a baloldali ellenzéki lapokat betiltották.

– A német népcsoport súlya, politikai aktivitása – a várakozással ellentétben – nem növekedett meg lényegesen a megszállás következtében. Mivel a magyar kormány „szuverenitása" nem süllyedt a szerbiai vagy dániai szintre, a német népcsoportnak a kormányhoz való viszonya sem lehetett olyan, mint a szerb Bánátban vagy Dániában. Sőt, a népcsoportnak továbbra is mérsékelnie kellett követeléseit, hogy ne okozzon különösebb nehézségeket a kormánynak, amely vállalta a gazdasági és katonai háborús erőfeszítéseket. Minél készségesebbnek mutatkozott e téren a kormány, annál kevésbé volt szükség a népcsoport közreműködésére. Ez pecsételte meg véglegesen annak a törekvésnek a sorsát, hogy Baschnak olyan – lényegében államminiszteri – státust biztosítsanak a magyar kormányban, mint amilyennel a német népcsoportjog érvényesülése szempontjából mintaszerűnek tekintett Szlovákiában Karmasin „államtitkár", illetve Horvátországban Altgayer „államigazgató", az ottani német népcsoportok vezetői, betöltöttek.[43] A népcsoport kapcsolatai különben is egyre jobban meglazultak a magyar élettel: a célul tűzött népi elkülönülés folyamata most már nemcsak rohamosan, de – különösen a harmadik SS-akció révén – a népcsoportra nézve is drasztikus módon haladt előre.

SS-sorozás és menekültgondozás. Felkészülés a „Horthy-puccsra"

Csatay Lajos honvédelmi miniszter, aki Horthy ösztönzésére a minisztertanács 1944. március 29-i ülésén még úgy foglalt állást, hogy „a németek követelését vissza kell utasítanunk, mert az a magyar állam presztízsét sérti",[1] Sztójaynak Veesenmayerral és Winkelmann-nal folytatott tárgyalásai után, április 14-én mégis aláírta a III. SS-toborzásra vonatkozó egyezményt.[2] A korábbi két hasonló tárgyú megállapodástól eltérően ez az egyezmény – az önkéntesség látszólagos fenntartásával – kényszersorozást tett lehetővé a 17. életévüket betöltött magyarországi németek körében. Ezzel megvalósult Basch előző évi javaslata, amely a Himmler által deklarált „német népiségi hadkötelezettség" elvén alapult. Az egyezmény értelmében a magyarországi németek – akiket ezentúl már nem neveztek népi-németeknek, mert Himmler 1944. február 27-i rendelkezése a „Volksdeutsche" – „Reichsdeutsche" megkülönböztetése a német faji egység fokozottabb kidomborítása érdekében eltörölte[3] – valamennyi fegyverképes évfolyamát a Fegyveres-SS rendelkezésére kell bocsátani. A sorozást nem kerülheti el az sem, aki magát magyarnak vallja, ha egyszer a Volksbund „népiségi ismertetőjegyei" alapján németnek minősíti. Az új toborzási egyezmény véget vetett továbbá – visszaható érvénnyel – annak az egyedülálló gyakorlatnak, hogy Magyarországon megfosztják állam-

polgárságuktól az SS-hez bevonulókat. Egy május 30-án kötött pótegyezmény kiterjesztette a toborzást a 17–30 éves német nőkre is, híradó és egészségügyi feladatok ellátására az SS-ben (SS Helferinnenkorps).[4]

Az új toborzóakciót Basch a Volksbund április 23-i bonyhádi országos nagygyűlésén jelentette be nyilvánosan, mintegy húszezer főnyi hallgatóság előtt tartott beszédében. A legszentebb kötelesség „a Führer katonazubbonyát viselni" – mondotta. Beszéde után egy nagyobbrészt magyarországi önkéntesekből álló SS-alakulat, valamint a Deutsche Mannschaft dél-dunántúli alakulatai – mintegy kétezer ember – díszmenetben vonultak el a népcsoportvezető és a jelenlevő Veesenmayer követ előtt.[5] Basch május 5-i toborzási felhívása önkéntes jelentkezésre szólított fel, de világosan kimondta, hogy aki ezt elmulasztja, az egyezmény alapján kényszeríthető az SS-sorozáson való megjelenésre.[6] A magyar honvédelmi miniszter április 27-i és a belügyminiszter május 16-i szégyenletes rendelete szerint azokat, akik vonakodnak megjelenni az SS sorozó bizottságai előtt, a magyar hatóságok idézik be, és a magyar csendőrség állítja elő.[7]

A magyar érzelmű, a magyar hazához hű németek nagy megdöbbenéssel fogadták ezeket a rendelkezéseket, amelyek megvonták tőlük a védelmet, és kiszolgáltatták őket a Volksbundnak és az SS-nek. Százszámra tüntettek a német falvakban az SS-toborzás ellen, magyar zászlók alatt, és a Szózatot énekelve: „Hazádnak rendületlenül légy híve óh magyar." Aláírások ezreit gyűjtötték az „Idegen államot nem szolgálunk!" feliratú listákra; kérvényekkel árasztották el, küldöttségekkel keresték fel a megyei hatóságokat és a központi kormányszerveket; tömegesen jelentkeztek a környező honvédlaktanyákban, hogy inkább ott sorozzák be őket, mint hogy az SS-hez kerüljenek; mások elbújdostak. Számos német községben a katolikus, illetve az evangélikus lelkész bátran élére állt a tüntetőknek, akik közül a Gestapo egyre-másra emelte ki a Volksbund segítségével a hangadókat. A falusi

jegyzők egy része szabotálta, más része vakon végrehajtotta a belügyminiszteri utasításokat; ugyanígy az SS sorozó bizottságaihoz kiküldött magyar összekötőtisztek helyenként közönnyel nézték a magukat magyarnak valló németek erőszakos besorozását, másutt azt az álláspontot képviselték, hogy ezeknek a honvédséghez kell bevonulniuk. Egyes honvédségi szervek eleve elutasították a náluk jelentkezőket, mások állományba vették, de az SS közbelépése és felsőbb parancsok alapján végül többnyire kiszolgáltatták őket az SS-nek.[8]

A minisztertanács június 1-i ülésén nagy izgatottsággal tárgyalták ezeket az eseményeket, de Sztójay miniszterelnök azt tanácsolta, térjenek felettük napirendre, mert „ebben a kérdésben a legérzékenyebbek a németek", hiszen ettől az SS-toborzástól Himmler két hadosztály felállítását várja.[9] Horthy ösztönzésére a június 21-i minisztertanácson Csatay mégis előterjesztette azt a javaslatát, hogy kérjék a németektől az SS-egyezmény módosítását. Ne kényszerítsék az SS-be azokat a németeket, akik magyarnak vallják magukat.[10] Veesenmayer és Winkelmann közbelépésére azonban Horthy elejtette a módosítási kérelmet. Csatay így javaslatával magára maradt, s csakhamar az SS-egyezmény szabotálásával vádolták.[11] A július 1-én Budapestre érkezett Berger altábornagy, az SS-Főhivatal főnöke, megállapította, hogy a sorozás rendkívül vontatottan halad, mert a magyar honvédségi szervek passzív ellenállást tanúsítanak, és nehézségeket támasztanak.[12] Veesenmayer augusztus 11-én erélyes levélben követelte Csataytól az SS-akció elhúzódásának kivizsgálását.[13]

Csatay augusztus 29-i válasza szerint a Volksbund augusztus 25-ig 202 000 németet vett fel a besorozandók listáira. Ezeket a Honvédelmi Minisztérium átvizsgálta, s közülük 131 000-et engedett át SS-sorozásra. Nem a Honvédelmi Minisztérium tehet arról, hogy az országban működő 30 német sorozó bizottság eddig csak 42 000-et sorozott be közülük. Mindenesetre simábban menne a sorozás, jegyezte meg a honvédelmi miniszter, ha a Volksbund – a saját tagjait kímél-

ve – nem erőltetné olyanok bevonultatását, akik annak ellenállnak. A magukat magyarnak valló németeket engedjék át a honvédségnek.[14]

Csatay e levelének adatai azt mutatják, hogy a harmadik toborzóakció méreteiben már ekkor meghaladta az első két akció együttes eredményét, annak ellenére, hogy a listafelülvizsgálatok során a Honvédelmi Minisztérium – jóllehet az egyezmény legfeljebb 10,5 százalékos mentesítést tett volna lehetővé – visszatartotta a Volksbund által sorozásra jelöltek 35 százalékát, nyilván a magyar érzelműeket. Az SS azonban a szó szoros értelmében hajtóvadászatot indított a bevonulni nem akarók után: az SS-be besorozottak száma az augusztus 25-i 42 000 főről szeptember végére már mintegy 60 000-re emelkedett. Az SS nem kímélte a Volksbund kádereit sem; országosan 200 funkcionáriust hagyott meg, a többit bevonultatta.[15] A Volksbund taglétszáma, a német megszálláshoz fűzött várakozások ellenére aligha növekedett érdemlegesen, az SS-toborzás és bevonulás következtében pedig számottevően csökkent, konkrét adatok azonban nem ismeretesek. A harmadik SS-akció hónapokon át tovább folyt, s német becslések szerint végeredményben mintegy 80 000-en vonultak be ennek során az SS-hez; a három magyarországi SS-hadkiegészítés összesített eredményét 120 000-re becsülik.[16]

Közben a Volksbund – jóllehet Berlinből óvatosságra intették – szívósan küzdött célkitűzései megvalósításáért. Ezek közt első helyen állt, hogy már nyíltan nemzetiszocialistának vallják magukat. Miután Hitler április 20-i születésnapját ez évben már tüntetően együtt ünnepelte az NSDAP AO magyarországi csoportjával, amelynek rendezvényén Basch nagyszámú Volksbund-küldöttség élén részt vett a pesti Vigadóban,[17] a 23-i bonyhádi nagygyűlésen bejelentette: „a népcsoport rövidesen más arcot ölt".[18] Basch megbízásából május 11-én Hamm felkereste Teleki Mihályt, a MÉP élén álló hármas tanács vezetőjét, és bejelentette a Német Nemzetiszocialista Törvényhozók Blokkja megalakulását, ami – bár

ezt taktikai okokból nem mondta ki kereken – egyet jelentett a volksbundista képviselők kilépésével a kormánypártból.[19] A 7 volksbundista képviselőből álló blokk másnap már nyilvánosságra hozott megalakulásában a népcsoport sajtója „mérföldkövet" látott, de hangsúlyozta, hogy „mégsem valami vadonatúj dologról van szó, hiszen most csupán proklamálása történt annak a már korábban fennállott ténynek, hogy a magyarországi német mozgalom nemzetiszocialista mozgalom, képviselői tehát nemzetiszocialista képviselők".[20] A dolog jelentősége a blokk vezetőjének, Franz Hamm képviselőnek a képviselőház elnökéhez intézett május 31-i – a június 2-i ülésen felolvasott – levelének azon utalásában rejlik, hogy a blokkba tömörült német nemzetiszocialista képviselők „külön országgyűlési képviselői csoportot, illetve pártot alakítottak".[21] Tehát nem egyszerűen arról volt szó, hogy a Magyar Élet Pártjának 7 képviselője kiválik, nemzeti alapon önálló parlamenti csoportosulást hoz létre, s magát német nemzetiszocialistának nyilvánítja, hanem annak előrejelzéséről, hogy a Volksbund német népcsoportszervezetből a magyarországi németek nemzetiszocialista pártjává, vagyis az NSDAP-nak megfelelő magyarországi párttá válik, a megalakult blokk ennek a pártnak parlamenti képviseletét fogja ellátni. A magyarországi német népcsoport most készült kiegyenlíteni a szomszédos országok német népcsoportjaihoz viszonyított azon több éves „lemaradását", hogy nem rendelkezett önálló német nemzetiszocialista párttal.[22] Nem a Volksbundon múlott, hogy a végkifejlet felé rohanó háborús események meghiúsították e párt létrehozását.

Június 2-án Basch felkereste Sztójay miniszterelnököt, és elégedetlenségét fejezte ki amiatt, hogy a Balla előterjesztésében szereplő sürgős intézkedések csak igen kis mértékben valósultak meg. Kijelentette, hogy a miniszterelnökség nemzetiségi ügyosztálya nem foglalkozik megfelelőképp a népcsoport ügyeivel, meg kell végre szervezni a német népcsoport saját államtitkárságát. Baschnak az volt a benyomása, hogy

Sztójay éppúgy nem akarja kiszélesíteni a népcsoport jogait, mint az eddigi magyar kormányok.[23]

E megbeszélésen fontos téma volt a német népcsoport részesedése a zsidó javakból. A Volksbund igényt jelentett be a németlakta területeken levő zsidó üzemekre, üzlethelyiségekre, az azokban levő árukra, a zsidó tulajdonban levő házakra. Kiderült azonban, hogy a kormány nem híve az osztozkodásnak, s a magyar hatóságok – a volksbundisták mellőzésével – csendben már meg is kezdték a zsidó javak szétosztását. Basch erre június 26-án felhívta dr. Boden, a német birodalom magyarországi gazdasági meghatalmazottja figyelmét, aki tevékenységében nagymértékben támaszkodott az NSDAP AO magyarországi csoportja mellett a Volksbundra is.[24] Hamm, Keintzel, Trischler, Szegedi, a Német Nemzetiszocialista Törvényhozók Blokkjának tagjai, június–július folyamán a miniszterelnökön kívül számos minisztert külön is felkerestek követeléseikkel.[25] A nehézségek ellenére a Volksbund a magyarországi német népcsoport Németországba irányuló ipari – főleg élelmiszeripari – exportját jelentősen fokozni tudta: ennek 1944 első félévi értéke (29 millió pengő) több volt, mint 1943-ban az egész évi export (27 900 000 pengő) értéke (1942-ben csupán 3 582 000, 1941-ben pedig mindössze 300 000 pengő volt).[26] A továbbiakban azonban a mezőgazdasági termelőmunka az SS-toborzás körülményei közt már igen nagy nehézségek közt folyt a németlakta területeken.[27]

A **Volksbund** igyekezett bebizonyítani, hogy az SS-toborzás és a hajszolt termelőmunka közepette sem hallgatnak a múzsák. Április 23-án egy szobrászati pályázat díjait vette át Basch jelenlétében Ludwig Matos-Matosch és Edmund Bányai-Bauer, június 27-én pedig a volksbundista festők tárlata nyílt meg a budapesti „Műbarát" kiállítótermeiben, a festő Franz Gulyás-Schumacher, a Volksbund képzőművészeti hivatalának vezetője szervezésében.[28] A zenei osztályt ve-

zető Peter Freund kívánsághangversenyeket rendezett a megszálló német csapatok és a volksbundisták szórakoztatására.[29]

Június folyamán bizonyos átszervezések történtek a Volksbundban. Megszűnt a „Gebiet Mitte"; vezetője, Hugo Binder, átvette a Deutsche Mannschaft országos irányítását. A Deutsche Volkshilfe és a Soldatenhilfe egyesítésével – továbbra is Adam Schlitt vezetésével – egységes, nyíltan nemzetiszocialista népjóléti szervezetet hoztak létre, NS-Volkswohlfahrt elnevezéssel. A gazdasági ügyekkel túlterhelt Goldschmidt népcsoportvezető-helyettes, aki eddig a Volksbund országos sajtófőnöke is volt, ez utóbbi tisztjét Philipp Bössre ruházta. A volksbundista tisztségviselők és általuk az egész tagság nemzetiszocialista világnézeti nevelését Franz Herberth irányította. Basch június közepén elrendelte a horogkeresztes karszalag használatának fokozatos bevezetését.[30] Július elején azonban a belügyminisztérium kifogást emelt ez ellen, s a német kormány, hogy enyhítse a feszültséget, akceptálta ezt. A horogkeresztes karszalagok ismét lekerültek.[31] A magyarországi helyzet labilissá válását jelezte, hogy Horthy június végén leállította a zsidók május óta folyó deportálását, amelyhez a Deutsche Mannschaft a német falvakban,[32] a volksbundista sajtó pedig országosan segítséget nyújtott.[33]

Basch számított a politikai fordulatra; utasítására már július folyamán felkészültek a volksbundisták a németlakta községekben a helyi hatalom magukhoz ragadására.[34] A Hitler ellen július 20-án elkövetett sikertelen merénylet hírére a Volksbund minden szervezetében hitet tettek a Führer mellett, biztosították rendíthetetlen hűségükről, és hogy készek engedelmesen követni parancsát, bármi történjék is. Basch felkereste Veesenmayert és Winkelmannt, hogy mindezeket tolmácsoltassa általuk a „minden idők legnagyobb németjének".[35] Mindettől nem függetlenül, július 26-án újabb felterjesztésben javasolták, hogy Basch érdemei elismeréséül kapja meg Ribbentrop dedikált fényképét. Ezzel a német

külügyminiszter elvben már korábban egyetértett, de „nyugodtabb időkre halasztotta".[36]

Az esetleges „Horthy-puccsra" való volksbundista felkészülés legjelentősebb mozzanata a Heimatschutz felállítása volt, a Deutsche Mannschaft-alakulatok augusztus folyamán megkezdett átszervezésével. A Heimatschutz – a Deutsche Mannschafttól eltérően – nem egyes helyi csoportok gyengén felfegyverzett és egymással csak laza kapcsolatban levő saját alakulataiból állt, hanem központilag irányított, századerejű önálló fegyveres egységekből, a német hadseregtől igényelt komolyabb fegyverzettel: géppisztolyokkal és páncéltörő fegyverekkel. Lorenz SS-tábornok felügyelete alatt Winkelmannt bízták meg a Heimatschutz országos irányításával. Az alakulatok élére az SS adott 8 tisztet és 15 altisztet. Négy kiképzőtábor létesült: a futaki, amelyet hamarosan Hidasra telepítettek át, a villányi, németboly i és nyergesújfalui. Lorenz 14–15 000 embert akart a Heimatschutz keretében Magyarországon fegyverbe állítani, ez azonban irreális volt, hiszen a harmadik SS-akció már erősen igénybe vette az emberanyagot. Problémák mutatkoztak a felfegyverzésben és az egyenruhával való ellátásban is; legnagyobbrészt saját polgári ruháikban teljesítettek szolgálatot. E nehézségek ellenére a Heimatschutz hamarosan mégis jelentős szerephez jutott a németlakta területek „biztosításában".[37]

A Volksbundot különösen aggasztotta a nyár folyamán a németlakta vidékeken is megindult kommunista bányászszervezkedés. Az ekkor Békepárt néven működő illegális kommunista párt Központi Bányászbizottsága német nyelvű röplapokat is terjesztett a mecseki és dorogi bányavidéken, s Muck Lajos vezetésével kísérlet történt egy demokratikus szabadságmozgalom kibontakoztatására a hazai német lakosság körében („Demokratischer Freiheitsbewegung der Volksdeutschen in Ungarn"). Az elnevezésben szereplő „volksdeutsch" kifejezés természetesen egészen mást jelent, mint amit a volksbundisták értettek rajta (míg végül a német faji

egység maradéktalanabb kidomborítására el nem ejtették e kifejezés használatát): azt kívánta jelezni, hogy társadalmi értelemben vett népi alapokon nyugvó német mozgalomra van szükség, demokratikus szabadságmozgalomra. Ennek hangsúlyozása egyben érzékeltette a lényegi különbséget a Hűségmozgalommal szemben is, amelynek helyébe lépve, a kivívandó független demokratikus Magyarország eszméje iránti hűség és az érte harcoló magyar erőkkel való aktív antifasiszta harci szövetség felé kívánta orientálni a hazai németeket. A bányavidékeken a mozgalom el is ért bizonyos sikereket, a német parasztság megközelítésére azonban nem volt sem ereje, sem ideje. Muck Lajost hamarosan elfogták; a dachaui koncentrációs táborban pusztult el.[38]

A szovjet csapatok moldvai előretörése 1944. augusztus 23-án Romániának a német szövetségből való kiválásához, 25-én pedig Németország elleni hadüzenetéhez vezetett. Az események hatására Horthy végrehajtotta Sztójay már jó ideje tervezett leváltását: 27-én Lakatos Géza vette át a kormány vezetését. Basch az új miniszterelnöknél tett tisztelgő látogatása során igyekezett kipuhatolni szándékait. A kérdést azonban Lakatos tette fel a népcsoportvezetőnek: hisz-e még a háború győzelmes befejezésében? Basch – legalábbis népbírósági vallomása szerint – azt válaszolta, hogy legfeljebb egy kiegyezéses békében.[39] E más forrásból nem ismert beszélgetés után is a „totális háborús bevetés" politikáját képviselte azonban a Volksbund élén; továbbra is segítséget nyújtott a magukat magyarnak valló németek utáni SS-hajtóvadászathoz, amely ellen Lakatos október 4-én tiltakozott Veesenmayer követnél.[40] Basch megbízásából Franz Hamm vett részt a politika szélsőjobboldali erőinek Lakatos megbuktatását célzó tárgyalásain, amelyek október 12-én a Törvényhozók Nemzeti Szövetsége megalakításához vezettek.[41] A küszöbönálló „Horthy-puccs" esetére a németek ekkor már Szálasi hatalomra juttatását készítették elő, s Basch a „népiségi" kérdések-

ben fennálló nézetkülönbségek félretételével szorosra fűzte vele kapcsolatait.

A szovjet csapatoknak a romániai fordulat nyomán meggyorsult előrenyomulása arra késztette a VoMi-t, hogy elrendelje a közvetlenül „veszélyeztetett" német lakosság kiürítését. Dél-Erdélyből csak az akkori magyar határ közelében fekvő német falvak kiürítésére maradt ideje Phleps SS tábornok katonáinak.[42] Amikor e menekültek szekérkaravánja szeptember 11-én Szászrégenbe érkezett, már e térségből is megkezdődött a kiürítés a felvevő területül kijelölt Szatmár-vidékre. A besztercei vidék németjeinek kiürítése és útba indítása pedig szeptember 15–20 közt történt meg ugyanezen irányba. A „Gebiet Ost" vezetősége azzal vette rá a lakosságot szülőfalvaik elhagyására, hogy csak 100 kilométerre kell eltávolodniuk, s egy-két héten belül visszatérhetnek. Addigra megsemmisítő vereséget mérnek az erdélyi katlanba becsalogatott ellenségre.

Az észak-erdélyi németség szekéroszlopai szeptember 18. és október 1. közt folyamatosan érkeztek a Szatmár-vidéki felvevő területre. Rossz állapotban levő mellékutakon kínlódva jutottak el ide; a főútvonalakat a rendetlenül visszaözönlő német katonaság járművei foglalták el. Akiket bevagoníroztak, s úgy indítottak útnak Nagykároly felé, még rosszabbul jártak: nyitott teherkocsikból álló szerelvényük két hétig vesztegelt a királyházai vasútállomáson. A csüggedők buzdítására szeptember 27-én megjelent az állomáson Gassner területvezető, s kijelentette: „Az új fegyvereket hamarosan bevetik."

A Szatmár-vidéki sváb falvak lakossága barátságtalanul fogadta a náluk elhelyezni kívánt erdélyi szászokat. – „Ti is németek vagytok, miért nem fogadjátok be német testvéreiteket? – mondták ezek, mire a válasz az volt: – Mi nem németek, hanem magyar svábok vagyunk, miért nem maradtatok otthon?" – A gazdag erdélyi szászok szállásért könyörgő, élelmet kéregető megalázott koldusokká váltak. Elhelye-

zésük már csak azért is nehézségekbe ütközött, mert a férőhelyeket nagyrészt a visszaözönlő német katonaság foglalta el, nem sokat törődve azzal, hogy így a kiürítési tervet fenekestül fordítják fel. Óriási volt az elkeseredettség; méltán sirathatták az otthagyott termést és állatállományt, amelyet a német hadsereg ezalatt – ha tudott – elszállított, ha nem, felprédált. Főleg az SS-ben szolgáló fiaik miatt rettegtek a közeledő szovjet hadseregtől, így könnyen elhitették velük, hogy nincs más megoldás, mint tovább menekülni nyugat felé. A Tisza vonalának magyar részről történt lezárása azonban igen nagy izgalmat keltett: egyelőre csak a magyar menekülteket engedték át.[43]

Közben a román Bánátból is megindult a németek menekülése szerb Bánátba s onnan Magyarország felé. Míg a szovjet csapatok szeptember 20-án meg nem érkeztek Temesvárra, az attól délre eső német települések kiürítését lázas ütemben folytatták. A magyar csapatok sikertelen akciójuk végén visszavonultak Arad térségéből, anélkül hogy az ottani német települések kiürítését támogatták volna. Erre csak október 5–8. között, német szervezésben került sor. A Resicáról vonattal vagy ló, illetve traktor vontatta kocsikkal a szerb Bánátba érkező németeket a szerb partizánveszély miatt mihamar a magyar határ felé irányították, amelyet részben Szegednél léptek át, részben Bácska felé, annak területére húzódva.[44]

A fejlemények arra késztették a VoMi-t és a magyarországi német népcsoport vezetőségét, hogy sürgősen megoldást keressenek a „Südostraum" Magyarország belseje felé áramló német tömegei felfogására és elhelyezésére. Feltételezték, hogy a német haderő a Tisza-vonalat tartani tudja, ezért a Dunántúl területét vélték e célra alkalmasnak.[45] A szeptember 20-i minisztertanács azonban, Bonczos Miklós belügyminiszter állásfoglalása alapján elutasította azt a tervet, hogy a németek 50 000 erdélyi szászt és bánáti svábot telepítsenek a Du-

nántúlra, és azt kérte, hogy ezeket egyenesen a német birodalom ausztriai területeire irányítsák.[46]

A probléma tovább súlyosbodott a bácskai helyzet kritikussá válásával. Szeptember vége felé a németek már bármely pillanatban várták a szerb felkelés kitörését a Bácskában, s ez elől az ottani német lakosságot idejében ki akarták üríteni: „Minden körülmények között, minden eszközzel, arra kell törekedni, hogy – ha az események azt megkövetelik – a népcsoportot ne hagyjuk hátra. Sőt az a véleményem – jelentette Meckel, a budapesti német követség népiségügyi referense, hogy azokat, akik valamely hamis elképzelés folytán falvaikban akarnának maradni, erőszakkal kell kitelepíteni."[47] Csakhogy a bácskai németség hadifontosságú gazdasági termelőmunkáját szerették volna minél tovább fenntartani,[48] és féltek attól is, hogy a magyar kormány a németek kiürítésének elrendelésében a Tisza-vonal feladását és Bácska küszöbönálló elvesztését látná. Ez pedig a Székelyföld feladása után olyan újabb csapást jelentene számára, amely esetleg kiválthatná a magyar kormány és a honvédség elhatározását az érlelődő fordulatra, amelynek megakadályozása a német kormány és hadvezetés elsőrendű érdeke.[49]

Lorenz október 2–10. közt személyesen tanulmányozta a helyszínen a bácskai németek kiürítésének kényes kérdését. Csak miután október 6-án maguk a magyar hatóságok hoztak rendeletet a bácskai magyar lakosság biztonságba helyezéséről, határozott úgy október 7-én, Baschsal, Veesenmayerrel és Winkelmann-nal egyetértésben, hogy kiürítik Bácskának a Duna–Tisza csatornától délre eső részéből a német lakosságot. Október 10-én azután e rendelkezést Bácska egész németségére kiterjesztették. Másnap a Zombor–Baja útvonalon Dunaföldvár irányában vonult a bácskai németek 120 kilométer hosszú, szakadatlan szekéroszlopa. A kiürítéshez felhasználták azok lovait és szekereit is, akik nem akartak kitelepülni.[50]

A magyar kiürítési kormánybiztosság 1944 októberének el-

ső felében elrendelte, hogy a Dunántúlon csak a magyar állampolgárságú svábok helyezhetők el: tehát a bácskaiak igen, de a román vagy szerb állampolgárságú bánátiak nem. Az erdélyi szászok szekéroszlopai viszont, amelyek október elejétől – általában Tiszapolgárnál – megkezdhették átkelésüket, a német birodalomba továbbítandók, tekintet nélkül arra, hogy román állampolgárságú dél-erdélyiek vagy magyar állampolgárságú észak-erdélyiek. A német kormány nem zárkózott el a befogadás elől, mert a magyarországi labilis politikai és katonai helyzet folytán a lakhelyéről kiürített németséget csak a birodalom határain belül vélte biztonságban, és egyre többen emeltek szót amellett, hogy a bácskaiakat is, sőt a Dunántúlon lakó németeket is minél nagyobb számban kellene „átmenteni". Mindaddig azonban nem nyitotta meg határait, míg a gauleiterek fel nem mérték az elhelyezési lehetőségeket. Ezért a magyar hatóságok egyelőre kénytelenek voltak eltűrni, hogy tiltakozásuk ellenére a Volksbund fogadja és ideiglenesen elhelyezze a Dunántúlon az erdélyieket és a bánátiakat is.[51] Október 14-én érkezett meg Ribbentrop távirata, mely szerint a német birodalom 215 000 németet tud felvenni a „Südostraum"-ból; áttelepítésükkel Himmler a VoMi-t bízta meg, a birodalomba érkezettek gondozására pedig a VDA szervezeteit szólította fel.[52]

A VoMi Magyarországra vezényelt, 280 SS-legényből és 10 tisztből álló áttelepítő különítménye Weibgen SS ezredes vezetésével nagy erőfeszítéseket tett arra, hogy a Magyarországon keresztül a német birodalom felé tartó német népvándorlás egymásra torlódó újabb és újabb hullámait bizonyos tervszerűséggel irányítsa, a kiürített német lakosságot vasúti szerelvényeken elszállítsa, illetve fogatolt szekéroszlopokban (Treck) meghatározott útvonalakon és kiszabott napi menetteljesítményekkel biztonságosan vezesse. A végeláthatatlan szekérkaravánokat egységekre tagolta, élükre olyan vezetőket szemelt ki a vándorlók közül, akiknek a többiek engedelmeskedtek, s akik a rendkívüli körülmények közepette

valamelyest gondoskodni tudtak azok szükségleteiről. E hetekig tartó vándorlás részvevőinek visszaemlékezései eleven képet adnak az emberek és állatok élelmezésének nehézségeiről, a szabad ég alatti éjszakázásokról, olykor tartós esőzések idején, gyermekek és aggok haláláról az elszenvedett viszontagságok során.[53]

A Szatmár-vidéki felvevőterületet október első napjaiban elhagyó erdélyi németek, az Alföld déli szegélyén megjelenő szovjet csapatok várhatóan gyors előrenyomulása miatt nem választhatták a nyugat felé Debrecen–Szolnok irányában kínálkozó legrövidebb utat, hanem az Alföld északi peremvidékén, általában a Mezőkövesd–Füzesabony–Kápolna–Gyöngyös–Hatvan útvonalon haladva jutottak el Vácig, ahol a VoMi és a Volksbund nagy gondozótábort létesített számukra. A váci táborban nemcsak meleg étel és tisztálkodási lehetőség várt rájuk, hanem itt a férfiakat fel is fegyverezték, különös tekintettel arra, hogy a tatai bányavidék közelében kellett továbbvonulniuk, s rettegtek a kommunista partizánoktól. A vonulásban levő fogatoszlopokat nagy izgalomba hozta Horthy október 15-i fegyverszüneti kiáltványa. Vác utcáin a házak ablakaiból azt kiáltották nekik: „béke van, menjetek haza", de attól félve, hogy a fegyverszünet „orosz kézre juttatná őket", még jobban igyekeztek a birodalom határai felé. A kísérő SS-katonák erre még azzal is ösztönözték őket, hogy a honvédség is rájuk támadhat. Annak a fogatoszlopnak felfegyverzett férfiait, amely október 15-én már Rajkánál volt, a helyi német katonai parancsnokság felhasználta a községháza és csendőrörs megszállására. Általános megkönnyebbüléssel fogadták aztán minden fogatoszlopnál a hírt, hogy a „Horthy-puccsot" elfojtották, és a Hitler-barát Szálasi vette át az uralmat.[54] Ezzel egyidejűleg a Gestapo azonnal letartóztatta az SS-toborzást „szabotáló" Csatay Lajos volt honvédelmi minisztert, aki 16-án fogságában öngyilkos lett.[55]

A nyilas uralom és a német népcsoport. Az utolsó volksbundista akció: kísérlet a magyarországi német lakosság kiürítésére

A Szálasi hatalomátvételét katonailag biztosító „Panzerfaust" fedőnevű akció keretében jórészt Budapest térségében voltak összpontosítva a frissen toborzott s még csak félig-meddig kiképzett SS-alakulatok. Október 16. után a Debrecen–Nagyvárad térségben vívott csatákba vetették be ezeket is, ahol különösen a 22. SS-lovashadosztály szenvedett súlyos veszteségeket.[1] A német településterületeken a nyilas hatalomátvétel napjaiban a Heimatschutz legénysége ellenőrzés alá vette az útkereszteződéseket és a falvak kijáratait; biztonsági intézkedéseket téve arra az esetre, ha a mecseki kommunista bányászok – mint tartottak tőle – megtámadnák a volksbundistákat.[2] Egyedül a Tolna megyei Gyönk községben előzték meg a volksbundisták akcióit: a kormányzói szózat után egy ott állomásozó honvédzászlóalj azonnal megszállta a helybeli Volksbund-házat, ahol 450 kiosztásra váró puskát találtak.[3]

A Volksbund elrendelte, hogy a német településterületek községeiben a nyilas hatalomátvétel üdvözlése jeléül egy héten át együtt lengjen a községházán a német és a magyar zászló; a községi irodában azonnal elhelyezendő Hitler képe, amelyet a Volksbund helyi szervezete bocsásson rendelkezésre; Horthy képét viszont haladéktalanul távolítsák el, s majd Szálasiéval helyettesítsék. A nyilas fegyveres pártszolgálat és a volksbundista Heimatschutz emberei közt „bajtársi

együttműködés" valósult meg. A Volksbund helyi csoportjainak vezetőit utasították, hogy ellenőrizzék a község vezetését. A jegyző csak velük egyetértésben cselekedhet. A községi bíró, ha nem német érzelmű, vagy kifejezetten Volksbund-ellenes, távolítsák el, és teendőit a helyi csoportvezető vegye át. A községi képviselő-testület hatókörét korlátozzák, míg a népcsoport igényeinek megfelelő új képviselő-testület megalakítására sor nem kerül. Amelyik községben nincs megfelelő Volksbund-otthon, annak céljára zsidó házat foglaljanak le.[4]

Basch, aki az elmúlt években többször is arról biztosította a nyilasokat, hogy „ha önök lesznek hatalmon, önöket támogatjuk", most látogatást tett Szálasi miniszterelnöknél és „nemzetvezetőnél". Basch és Szálasi összeölelkezése, feltűnően nyájas barátkozása szemet szúrt azoknak, akik – mint Meckel – továbbra is rendkívül bizalmatlanok voltak Szálasival szemben.[5] Steyernek az volt a véleménye, hogy a Szálasi-kormány szolgálja a legjobban a német birodalom jelenlegi háborús célját, s e szempontból pozitívan értékelendő; távolabbi népiségpolitikai szempontból azonban Szálasi a maga hungarizmusával nem kívánatos nehézségeket okozhat: követelni fogja, hogy az ország minden nemzetisége, a német is, maradéktalanul az ő vezetésének és céljainak rendelje alá magát. Amilyen mértékben fogja teljesíteni a német birodalom vele szemben támasztott követeléseit, olyan mértékben fogja ő viszont azt követelni, hogy a magyarországi németség a magyar államszerkezetbe illeszkedjék. Szőllősi miniszterelnök-helyettes úgy informálta Steyert a nyilas kormány „új utakra lépő" nemzetiségpolitikája felől, hogy az ország valamennyi nemzetisége számára egy-egy államtitkárságot fognak létesíteni, ezek révén az állammal szorosabb kapcsolatba hozva azokat. Steyer ezt jelentve, azonnal felhívta a figyelmet a veszélyre: ily módon a magyarországi német népcsoport asszimilált része újabb ösztönzést kap arra, hogy a magyar államot magáénak vallja. A Szálasi hatalomátvételével előállt helyzetet tö-

mören így jellemezte: „jó idők a pillanatnyi birodalmi politika, rossz idők a népiségpolitika számára".[6]

A német birodalom politikai érdeke határozta meg alapvetően Basch és a Volksbund magatartását. A VoMi 1944. októberi összefoglaló havi jelentésében az olvasható, hogy a magyarországi német népcsoport a legnagyobb bizalmatlansággal viseltetett Horthy és a Lakatos-kormány iránt, és Basch már október 15-e előtt elvi egyetértésre jutott Szálasival a követendő út tekintetében. A bekövetkezett fordulatot a népcsoport ennek megfelelően a legszívélyesebben üdvözölte, és nyomban a legszorosabb együttműködést valósította meg a nyilasokkal, illetve az új kormány által felállított szervekkel. Ez a háborús időknek megfelelő közeledés természetesen nem feledtetheti – jegyezte meg a VoMi jelentése –, hogy a nyilasok már a korábbi években olyan programpontokat szögeztek le, amelyek tartósan nem egyeztethetők a német népcsoport valódi érdekeivel, de ezeket a dolgokat – okosan – ez idő szerint teljesen háttérbe szorítják.[7] Basch is arról számolt be jelentésében, hogy a Szálasi-kormánnyal a legjobb kapcsolatot tartja fenn, különösebb követeléseket nem támaszt, hogy ne nehezítse a kormány helyzetét.[8] A Szálasi-kormány rászolgált erre többek közt azzal is, hogy a Beregfy Károly honvédelmi miniszter által október 23-án aláírt egyezménnyel a magukat magyarnak valló németeket végül is egy magyar parancsnokság alatt álló, magyar vezényleti nyelvű hadosztály – a Hunyadiról elnevezett SS-hadosztály – keretében kényszerítette bele az SS-be, amelyben, mint idegen állam hadseregében, nem akartak szolgálni.[9]

Október 27-én Basch Hamm kíséretében felkereste Vajna belügyminisztert. Elállt attól az igényétől, hogy a német falvakban volksbundistákat nevezzenek ki jegyzőknek – már csak azért is, mert nem volt elegendő jelöltje –, azt azonban sürgette, hogy Sopronnak volksbundista polgármestere legyen. A továbbiakban a hadihelyzet következtében aktuálisnak látott kiürítési kérdésekről tárgyaltak.[10]

Minthogy az ország minden részéből a magyar menekültek is – főleg katonatiszti és hivatalnokcsaládok – a Dunántúlon húzódtak meg, e terület zsúfoltsága, s ezzel összefüggő elhelyezési és ellátási, élelmezési problémái a végletekig fokozódtak. Október 15-től november 6-ig tartott, míg az erdélyi németek fogatoszlopai folyamatosan áthaladtak az akkori német–magyar határon, előzetesen leadva fegyvereiket. Ebben az időben hagyták el Magyarország területét a bánáti németek is, akik egyrészt Szeged, másrészt Baja felől érkezve haladtak tovább Veszprém–Pápa–Sopron irányában. Csak ezt követően, körülbelül november második hetében kerülhetett sor a Szatmár-vidéki svábok fogatoszlopainak befogadására. A bácskai németek előtt pedig csak november 14-én nyílt meg a határsorompó, s kb. december 6-ig fejeződött be átvonulásuk.[11]

A Dunántúl területein tehát még jelentős német menekülttömegek tartózkodtak, amikor az újabb katonai fejlemények következtében magának a dél-dunántúli német lakosságnak a kiürítését is napirendre tűzték. A szovjet csapatok tudniillik október végén Baja térségében eljutottak a Dunához, s így szükségessé vált új védelmi vonal kiépítése, amely Budapesttől a Balaton északi partján a tó nyugati végéig húzódott, s onnan fordult délnek, hogy oltalmazza a zalai olajvidéket. Ez „a német vér kimentésére" irányuló következetes törekvés szempontjából annyit jelentett, hogy a magyarországi németséget fő településterületéről, a Tolna, Baranya, Somogy megyei ún. „Swäbische Türkei"-ből is ki kell üríteni, mégpedig egyenesen a német birodalomba, hiszen az új védelmi vonal mögötti országrész – rövidesen ennyiből áll Szálasi Magyarországa – túltelítettségénél fogva felvevő területül nem szolgálhat.[12] A kiürítés elrendelését késleltette azonban, hogy a magyarok ezúttal is – mint Bácska esetében – rendkívül éberen és kritikusan figyelték a német lakosság magatartását, mert abból látták, hogy a német haderő tartani akarja-e ezt a területet, vagy sem.[13] Meckel, aki kezdettől fogva

szenvedélyesen sürgette a német vér kimentését, most is azt tartotta, hogy „mindezek a megfontolások másodrangúak ama ténnyel szemben, hogy itt a legértékesebb német állomány megmentéséről van szó. Ha mindig a magyarság érzelmeire vagyunk tekintettel, még többet veszítünk, s ezt – egész délkeleti népiségpolitikánk érdekében – többé nem tehetjük meg" – mondotta.[14]

A Magyarországról kiürítésre kerülők felvevő területéül a német birodalomnak a Linz–Prága vonaltól keletre eső részét jelölték ki. Szálasi méltatlankodva figyelt fel arra, hogy a Volksbund a német szervekkel együttműködésben a terület férőhelyeit a magyarok elől a német kiürítettek számára igyekszik nagy sietséggel biztosítani. Meckel álláspontja is az volt, hogy „természetesen ez esetben is a saját bőrünk a legfontosabb; a németeket olyan gyorsan, ahogy csak lehetséges, a birodalomban kell elhelyezni. Hogy azután a magyarok hol fognak lakni, a cseh-morva erdőkben vagy a Duna berkeiben Linznél, az minket kevéssé érdekel".[15]

A Volksbund funkcionáriusai már október 20-án megkezdték propagandájukat az önkéntes kiürítés érdekében a dél-dunántúli német lakosság körében. Attól tartottak, hogy a legnagyobb nehézséget a fogatok hiánya fogja okozni; az SS ugyanis a hó elején megkezdte 22. lovashadosztálya részére 5000 ló igénybevételét a dél-dunántúli német gazdáktól, s a VoMi közbelépése a kiürítés érdekeit keresztező lósorozás leállítására eredménytelen maradt.[16] Ezért – a vasúti szállítás súlyos problémái ellenére – 52 hosszú szerelvényről gondoskodtak, hogy a jelentkezőket elszállíthassák. A Volksbund-vezetőség és a VoMi áttelepítő különítménye nagy megrökönyödésére azonban napokon belül kiderült, hogy igen kevesen hajlandók önként elhagyni szülőföldjüket: a kiürítéshez biztosított vasúti szerelvényeket élelmiszerrel rakták meg, különben úgyszólván üresen kellett volna kigördülniük.[17] Hasonló kudarccal jártak a Budapest környéki németség önkéntes kiürítésére november 2-án elrendelt intézkedések is, pedig a

szovjet csapatok délkeleti irányból 20 kilométerre megközelítették a fővárost.[18] Goldschmidt már be is rendezte Bécsben a magyarországi német népcsoport menekültügyei intézésének központját (Zentralstelle zur Erledigung der Flüchtlingsfragen der Deutschen Volksgruppe in Ungarn), majd Berlinben folytatott tanácskozásokat a német menekültek birodalmi elhelyezése ügyében.[19]

A kudarc okainak elemzésével sokat foglalkoztak. Meckel szerint a dél-dunántúli németek 80 százaléka először hajlandóságot mutatott lakóhelye elhagyására, ámde a magyar helyi hatóságok, falusi jegyzők, megfélemlítették őket, s így sorra visszavonták jelentkezésüket. A katolikus papok is a kiürítés ellen agitáltak. Nem elég – méltatlankodott Meckel –, hogy a bolsevista propaganda azt terjeszti: az embereknek semmi bajuk nem lesz, a katonaságtól elbocsátják őket, és zavartalanul élhetnek otthonaikban – a katolikus egyház is olyan utasítást adott papjainak, maradjanak híveikkel együtt falvaikban. Meckel igen csodálkozott ezen a magatartáson, mert nemrég hosszabb beszélgetést folytatott Serédi hercegprímás titkárával, s az volt a benyomása, hogy a legfelsőbb magyarországi egyházi vezetés bolsevistaellenes. Ezért a dél-dunántúli katolikus papok magatartását helyi körülményekkel magyarázta, s azzal a sokéves kísérlettel hozta összefüggésbe, amely különösen ezen a vidéken igyekezett egy államilag támogatott és az egyház által irányított német szervezetet kiépíteni. De ellenségesnek – sőt kifejezetten birodalom- és Hitler-ellenesnek – mutatkozott a Dél-Dunántúlon állomásozó honvédalakulatok tisztjeinek nagy része is – Meckel szerint 70 százaléka. Erről Basch személyesen tett panaszt Szálasinak, aki szigorú vizsgálatot rendelt el. Leginkább megdöbbentőnek azonban Meckel magának a németségnek az ellenkezését találta. Keze közé került a Tolna megyei Nagyszékely községből egy kérvény, amelyet 145 család írt alá; mint „jó magyarok" tiltakoztak az ellen, hogy a Volksbund funkcionáriusai el akarják őket szállíttatni.[20]

Weibgen SS ezredes, az áttelepítő különítmény parancsnoka, a Volksbundot okolta a kudarcért. Mint jelentésében megállapította, a dél-dunántúli németeket sem az első világháború, sem a második eddig nem érintette; a parasztok és a városlakók egyaránt jólétben élnek; anyagias gondolkodású „jóllakott polgárok", akiktől a közösségi szellem, a nemzetiszocializmus idegen. Még e terület Volksbund-vezetői is nagyrészt ilyenek. Harcos német magatartást általában kevéssé tanúsítanak, bár abból semmi hátrányuk nem származott, ellenben hű magyar állampolgároknak érzik magukat, s csak egy kis részük hajlandó magára vállalni a német voltukból eredő komoly kötelességeket. Népi fegyelmet, vak bizalmat és feltétlen engedelmességet a Führer iránt még a legtöbb Volksbund-tag sem ismer.

Minden ember, különösen a paraszt, nehezen válik meg birtokától, és nem szívesen cseréli fel otthonának kényelmét az országút fáradalmaival – folytatja Weibgen. Nemcsak a „feketék" – azaz a Volksbundtól magukat távol tartó magyar érzelműek – utasítják el kereken a kiürítést, hanem a Volksbund-tagok tetemes része is, köztük számos olyan asszony, akinek férje az SS-hez vonult be. „Gyakran előfordult, hogy anyák gyermekestül állottak elénk, és felszólítottak minket, hogy inkább lőjük agyon őket, mintsem kiürítsük" – olvashatjuk a jelentésben. Weibgen megállapítása szerint szinte senki sem hiszi el, hogy a bolsevisták kiirtják és kifosztják a németeket. A kiürítéssel szembeni elutasító magatartásukban megerősítik a németeket a magyar papok és jegyzők és a magyar szomszédok is. Még maguk az SS-be kényszerrel bevonultatottak is leveleikben mindenféleképpen óva intenek a kimozdulástól.[21]

Basch hajba kapott Weibgennel, hogy a kudarcot a Volksbund nyakába akarja varrni, a VoMi pedig mentegetődzött. Rámutatott, hogy Dél-Dunántúl már magyarosodásnak indult német lakossága csak az utóbbi években kezdett lassan disszimilálódni a Volksbund vezetése alatt, amely csak részben

felelt meg a vele szemben támasztott követelményeknek. Nyomatékosan hangsúlyozta, hogy a VoMi figyelmét nem kerülte el a Dél-Dunántúl rendkívül súlyos politikai helyzete, s erre az 1944-es év folyamán már többször utalt; maga Lorenz ismételten felkereste ezt a területet. De a magyar hatóságok, honvédség, papság terrorja és zaklatásai nem hagytak alább. Dél-Dunántúl kiürítésének nem kielégítő eredményében a VoMi szerint a birodalom Magyarország irányában nem következetesen alkalmazott népiségpolitikája tükröződik, amely sem a magyar állam erőit nem tudta teljesen bevonni a birodalom háborús bevetésébe, sem a magyarországi német népcsoportnak ezt a szám szerint legerősebb területét nem tudta magának megnyerni.[22]

Meckel helytelenítette a kölcsönös szemrehányásokat, a bűnbakkeresést; „tárgyilagos helyzetmegállapításra" és főleg újabb, összefogott akció indítására törekedett. Jelentései szerint pillanatnyilag igen nehéz megmondani, ki a hibás e kiürítési akciók balsikeréért. A magyarországi németség egy ilyen fejleményre sem lelkileg, sem szervezetileg nem volt felkészülve. Ehhez járult még, hogy a parasztság nehezen mozdítható, és csak igen kelletlenül szánja rá magát a bizonytalanság felé vivő útra a tél küszöbén. Akadályozza továbbá a kiürítést a másik fél rendszeres suttogó-propagandája, amelynek általában az a tendenciája, hogy a lakosságnak a Dunától keletre eső, a bolsevikoktól megszállt területein jó sora van, nyugodtan végezheti napi munkáját.

A VoMi áttelepítő különítménye, amely eddig viszonylag nyugodt és tervszerű kiürítéseket hajtott végre, Magyarországon nap mint nap rögtönözni kénytelen. Meckel véleménye szerint Weibgen különítménye túl későn jött, és egyáltalán nem volt ideje arra, hogy a dolgot alaposan előkészítse, s így nem is lehetett olyan hatásos, mint a régóta előkészített besszarábiai visszatelepítési akciónál; – a Volksbund apparátusa pedig szervezési szempontból alaposan csődöt mondott, s így Weibgen nem kaphatta meg tőle a szükséges segítséget

ehhez a rögtönzött akcióhoz. Igaz, hogy a Volksbund nem tudta kellő propagandával felkelteni a magyarországi németség kedvét a kiürítéshez, de nem hagyható figyelmen kívül, hogy aktív tisztségviselőinek legnagyobb része az SS soraiban volt. Azonkívül a német községeken keresztülvonult szekéroszlopok olyan leverő benyomást tettek a dunántúli német lakosságra, hogy az inkább visszatartotta, semmint buzdította őket szülőfalujuk elhagyására.[23]

A német lakosság eredményesebb kiürítése szempontjából Meckel szükségesnek tartotta a szorosabb együttműködést a Szálasi-kormány kiürítési kormánybiztosával, kisbarnaki Farkas Ferenc vezérezredessel, aki e tekintetben messzemenő támogatást ígért. Meckel szerint nyilván azzal a hátsó gondolattal, hogy Magyarország végérvényesen megszabadul a németektől, de ez most egybeesett azzal a törekvéssel, hogy „annyi német vért kell a birodalomba átmenteni, amennyit csak lehetséges".[24] Meckel kérésére Farkas november 17-én rendeletileg adta tudtul, hogy „a német vezetés a Duna–Dráva-szögből a német származású lakosságot a birodalom területére szállítja", és felhívta az összes hatóságokat és szerveket e kiürítés teljes mértékű támogatására. Mindössze azt kötötte ki, hogy „az áttelepüléshez az egyelőre még lakóhelyükön maradó lakosság járműveit nem szabad igénybe venni".[25] Meckel nem hallgatta el Farkas előtt, hogy a kiürítés során kényszert fognak alkalmazni: a kormánybiztos ezt, mint a németek belső ügyét, minden további nélkül tudomásul vette. Megígérte továbbá Meckelnek, közben fog járni egyházi vezető köröknél, hogy megváltozzon a német falvak papjainak kiürítésellenes magatartása.[26]

A Volksbund kiürítési propagandáját azért vélték hatástalannak, mert ellentmondásba került eddigi állandó vonalával: eddig eszményítették a német paraszt ragaszkodását a röghöz, melyet az ő munkája tett szerintük német földdé – most egyszerre árulónak mondják, aki földjéhez ragaszkodva szembeszegül a kiürítésnek. Eddig egyébről sem beszéltek,

mint a német győzelemről, most pedig azt mondják, hogy meneküljenek. A bolsevistákkal való rémítés maradt a Volksbund-propaganda egyetlen hatékonyabb érve a kiürítés mellett. Meckel november 22-én jelentette: „elrettentési propagandát vezetett be, hogy világossá tegye az emberek előtt, mi vár rájuk, ha a bolsevisták kezébe kerülnek".[27] Florian Krämer egykori területvezető visszaemlékezéseiben felvilágosító propagandának nevezi ezt a tevékenységet, és keserűen szól arról, hogy az emberei által a kiürítés érdekében összehívott falugyűléseket a helyi hatóságok ellengyűlések megszervezésével hatálytalanították.[28]

Az a sajátos helyzet állt elő, hogy a november 24-i sikeres bezdáni átkelést követő hirtelen szovjet előrenyomulás lendítette ki a holtpontról a dél-dunántúli németek kiürítésének ügyét. Még akik eddig hallani sem akartak arról, hogy elhagyják szülőföldjüket,[29] a Volksbund-funkcionáriusok által tervszerűen szított és kihasznált pánik hatására igen sokan menekülni kezdtek, részben szekérsorokban, részben a Vo-Mi áttelepítő különítménye által rendelkezésre bocsátott vasúti szerelvényeken.[30] Sok helyütt fizikai kényszer alkalmazására is sor került; így Baranya megye szigetvári járásának számos községében (Ibafa, Szentlászló, Németlad) felfegyverzett Volksbund-funkcionáriusok terrorizálták a lakosságot és a magyar helyi hatóságokat; Teklafalu községben az SS garázdálkodott, négy embert ki is végeztek.[31] A gyors szovjet előretörés azonban megakadályozta, hogy a kiürítés hatékonyabb és nagyobb méretű legyen: a szovjet csapatok november 29-én felszabadították Mohácsot és Pécset, december 2-án Szekszárdot, Bonyhádot, Paksot, december 4-én pedig tartósan megvetették lábukat a Balaton déli partján, s az onnan Budapest felé húzódó új német védelmi vonal előterében.

Ezek után a németek kiürítése szempontjából az e tekintetben még érintetlen Bakony- és Vértes-vidék, valamint az önkéntes kiürítés során csalódást okozott Budai-hegyvidék

került sorra. Meckel szerint e területeken is csak akkor érhető el eredmény, ha katonai vagy rendőri erők segítségével kényszerkiürítésre kerül sor.[32] Ezt német részről már december 3-án elrendelték.[33] Farkas kormánybiztos 5-én „A német ajkú magyar állampolgárok kitelepítéséről" kiadott rendeletében tájékoztatta a veszprémi, móri, tatai, Buda környéki és szentendrei járás hatóságait e német akcióról, s felszólította azokat annak támogatására.[34]

Úgy látszik azonban, hogy egyelőre hiányzott a német karhatalom, amelyre támaszkodva hatékonyabban léphettek volna fel a kiürítés érdekében ezeken a területeken. E nélkül a Volksbund-funkcionáriusok erőfeszítései falvanként legfeljebb 6–8 család kiürítését eredményezték, hacsak az „itt vannak már a bolsevikok!" cselt nem alkalmazták. Így a kiürítésnek mindeddig ellenálló Veszprém megyei Lókút községből, amelyhez valójában csak március 27-én érkeztek el a szovjet csapatok, egyszerre 80 családot sikerült útnak indítani december 28-án. A tatai járásban a kiürítési erőfeszítéseket december 25-én a Budapest bekerítésével kapcsolatos szovjet hadműveletek megszakították; 1945. január 5-én azonban a németek ebben az irányban átmenetileg ismét bizonyos teret nyerve, kényszerkiürítést alkalmaztak, és 19–20-án vasúti szerelvénnyel szállították több falu német lakosait a birodalom ausztriai részére.[35] Január első felében már a Bakonyvidéken is alkalmazták a kényszerkiürítést. Bakonyszombathely községből az SS áttelepítő különítmény emberei mindenkit tehergépkocsikra kényszerítettek, aki csak idejében el nem menekült pincékbe, tanyákra. A lakosság visszamaradt állatállományát és ingóságait ugyancsak gépkocsikra rakták, és elszállították. Ácsteszér községben a magukat magyarnak valló németek maradása érdekében szót emelő községi bírót az SS-katonák arcul verték és a lucskos hóba lökték, rokkant és beteg embereket is kíméletlenül az autókra dobtak, nőket hajuknál fogva rángattak, rugdostak. Az így kiürített lakosság gabonakészleteit elszállították, állatait – mintegy 800 marhát

– elhajtották; az aprójószágot, sertést, baromfit a községbe magát befészkelő német katonaság prédálta fel, a lakásokat istállónak, a bútorokat tüzelőnek használva.[36]

Ezekben a napokban német részről már a magyar lakosság Németországba való kiürítését is sürgették bizonyos területekről, főleg ahol ellentámadási hadműveleteikhez nagyobb számú alakulatokat akartak felvonultatni, és számukra elhelyezést biztosítani. Ezért a polgári közigazgatási hatóságok útján felszólíttatták a lakosságot, hogy önként jelentkezzék Németországba való áttelepítésre, s gyülekezzék a megadott vasúti gócpontokon, ahonnan elszállításukat ugyancsak a Vo-Mi Sopronban székelő áttelepítő különítménye intézi, Weibgen irányításával.[37]

Január 11-én Győr, Moson, Sopron, Zala és Vas vármegyék alispánjait a magyarországi német parancsnoksághoz beosztott magyar vezérkari összekötő tiszt arról értesítette, hogy a Volksbund kiküldöttei a német lakosságot itt is felszólították falvaik három napon belüli elhagyására, s a Németországba való átköltözésre. A magyar hatóságok hasznosnak találták a túlzsúfolt és nehezen élelmezhető lakosság ez általi fellazulását, s csak arra ügyeltek, hogy a német pékeket, mészárosokat stb. lehetőleg visszatartsák a falvakban addig, míg a terület teljes kiürítésére sor nem kerül.[38] Január folyamán több helyütt találtak a német falvakban olyan – az egykori Német Népművelődési Egyesület aláírását viselő – német nyelvű röpcédulát, amely arra hivatkozva sürgette távozásra a volksbundistákat, hogy számukra a játszma elveszett.[39]

A német népcsoport-vezetőség ekkor már nem az ostromlott Budapesten működött, ahol a Lendvay utcai Német Házat ért bombatalálat után a svábhegyi Lóránt utcában helyezte el irodáit, hanem Sopronban, a Volksbund nyugati területvezetőségének (Gebietsführung West) épületében. A vezetőség és a hivatali apparátus egy része – élén Baschsal – már november elején áttelepült Sopronba, másik része Gold-

schmidt irányítása alatt december elejéig maradt Budapesten.[40] A Lendvay utcai, elhagyott, romos Volksbund-székházban később egy magyar ellenállási csoport ütött tanyát.[41]

November 2-án Ribbentrop figyelmét egy hivatalos előterjesztés ismét felhívta arra, hogy aktuális volna dedikált fényképével kitüntetnie Bascht, aki erre az október közepi magyarországi események alkalmával különösen rászolgált.[42] Meckelnek azonban időközben megromlott a viszonya Baschsal, és egész sor jelentésben azon fáradozott, hogy megingassa iránta Berlin bizalmát: nem hisz már a német győzelemben, fegyelmezetlen mind a követséggel, mind a VoMi-val szemben, összeférhetetlen legközvetlenebb munkatársaival, Goldschmidttel, Hamm-mal, Keintzellel; meg akarna már szabadulni a népcsoportvezetéstől, csendes magánéletre vágyik, november 12-én Sopronban feleségül vette 22 évvel fiatalabb titkárnőjét, Eva Schmidt kisasszonyt. Meckel nem kis mérgére azonban Basch igen tekintélyes esküvői tanúkat választott: Winkelmann és Lorenz SS tábornokokat, akik képviseletében dr. Heinrich Neun területvezető, illetve dr. Stefan Steyer volt jelen.[43]

Meckel Szálasival való gyanús, német szempontból nem kívánatos paktálással is vádolta a népcsoportvezetőt. A VoMi 1944. november havi jelentése azonban Basch és Szálasi viszonyát úgy világítja meg, hogy abból kitűnik Basch „hűsége az ügyhöz", amit utóbb Winkelmann és Veesenmayer egybehangzóan igazolt.[44] A VoMi jelentése szerint „a népcsoport számára igen jelentősek a magyarországi helyzet általános kérdései. Szálasinak nem sikerült megállítania az általános bomlást. Ebben a politikai helyzetben a népcsoport-vezetőség azt a felfogást képviseli, hogy birodalmi német szerveknek kell átvenniük a parancsuralmat, minthogy Szálasi sem a közigazgatási hatóságoknál, sem a honvédség tisztikaránál nem tudja magát tartósan elfogadtatni, s rendelkezéseinek nem engedelmeskednek. A népcsoport-vezetőség különösen azt tartaná fontosnak, hogy a honvédséget visszavonják,

Németországban átneveljék, és küzdőszelleme megjavítására a kártékony elemektől megszabadítsák. Azonkívül a kormánynak rendszabályokat kellene hoznia a totális háborús bevetés biztosítására, és megfelelő rádió- és sajtópropagandát kellene indítania." Mint a VoMi jelentése megállapítja, „a népcsoportvezető, jóllehet meg volt győződve arról, hogy Szálasi veszélyes ellenfele az ő népcsoport-politikájának, a vele folytatott számos beszélgetés alapján arra hívta fel a birodalmi politika budapesti felelőseinek figyelmét, hogy egyedül a Nyilaskeresztes Párt vezére, Szálasi van még abban a helyzetben, hogy Magyarországot a káoszból kiragadja, és hogy őbenne meg is van erre jelenleg a készség. A népcsoport-vezetőség teljesen tisztában van azonban azzal, hogy a tengelyhatalmak győzelme után Magyarország ismét a maga útját fogja járni, és Európa újjárendezésénél az akkori viszonyoknak megfelelően támasztott követeléseivel és megszokott németellenes beállítottságával a legnagyobb nehézségeket fogja okozni."[45]

A Szálasihoz való ragaszkodás, de ugyanakkor a közvetlenebb német parancsuralmi módszerek alkalmazásának sürgetése egyaránt rendkívül jellemző Basch ekkori állásfoglalására; ezúttal is radikálisabb politikát javasolt, mint amelyet a német birodalom Magyarországgal szemben ténylegesen alkalmazott.

1944 végén, 1945 elején Basch Brennbergbányán megbeszélést folytatott Szálasival. Erről csak annyi ismeretes, hogy egyrészt az élelmiszer- és közszükségleti cikkek elosztásánál a volksbundistáknak a nyilasokhoz hasonló előnyöket követelt, másrészt azon régi kívánságát hangoztatta, hogy a német származású nyilasokat Szálasi engedje át a Volksbundnak. Ez utóbbi tekintetben ezúttal sem jutott semmire: Szálasi a német népcsoporthoz tartozás kérdésében a bécsi egyezményhez ragaszkodott, s nem az új toborzási egyezménybe foglalt származási elvhez.[46] Valószínűleg e megbeszélés eredménye volt azonban, hogy Szálasi január 14-i rendelkezésének megfele-

lően Basch is meghívást kapott a „nemzetvezető" elnökletével havonta összeülő 40 tagú „koronatanácsra". Az adott viszonyok között és e testület nagymértékben formális működése mellett ennek korántsem volt már az a jelentősége, mint lett volna a Horthy-rezsim minisztertanácsain való részvételnek, amit Basch annak idején hiába szorgalmazott. Veesenmayer mégis hasznosnak tartotta e fejleményt, mert így Basch révén lehetősége nyílt megbízhatóan ellenőrizni a koronatanács tevékenységét. Ribbentrop is egyetértett ezzel.[47] Egyedül a német népcsoport vezetője kapott meghívást a koronatanácsokra, a többi népcsoport vezetője a magyar vezetés – Csia Sándor elnöklete – alatt álló Népközösségi Tanácsban foglalt helyet. A miniszterelnökség nemzetiségi ügyosztálya helyébe – a nemzetiségi államtitkárságok felállításának tervét elejtve – „Magyarország Nemzetvezetőjének Népközösségi Irodája" lépett, dr. Leicht József vezetésével.[48]

Basch 1945 januárjában megbeszélést folytatott báró Kemény Gábor külügyminiszterrel is. Ekkor előadott konkrét kívánságai részben a Deutsche Jugend és a Heimatschutz szervezésének támogatására s a német lakosság csapatgondozási, kiürítési célokra való megadóztatásának (Volksopfer) engedélyezésére vonatkoztak. A megbeszélésről készült nyilas feljegyzés jellemző képet ad Basch tárgyalási módjáról és felfogásáról. A népcsoportvezető azzal kezdte, hogy Berlinbe megy két hétre jelentéstételre Himmlerhez, aki népi vonatkozásban a Volksbund irányítója. „Nehéz helyzetben lesz, ezért kéri, hogy bizonyos minimális kéréseit a kormány teljesítse, s így odakint igazolni tudja, hogy a Volksbunddal kapcsolatban valóban rendszerváltozás történt." Elmondotta, hogy „a hungarizmus elvi elgondolásait alaposan ismeri, másfél év óta emellett szállt síkra Németországban, de szeretné, ha a hungarizmus gyakorlati eredményei – ha még olyan csekély lehetőségek között is – a Volksbundot illetőleg jelentkeznének. Figyelmeztetett a közös szláv veszélyre, mely a partizánmegmozdulásokban jelentkezik." A továbbiakban

rámutatott: „március óta aggállyal figyelte, hogy a (Nyilaskeresztes) Párt és a mozgalom csak a német diplomáciai vonalon (Veesenmayer) mozgott, és nem keresték kellő időben a közeledést Winkelmann Obergruppenführerhez, aki pedig feltétlenül bírja a Reichsführer bizalmát. Reichsführer Himmler is tökéletesen bírja a Führer bizalmát, és így vannak kérdések, ahol őt nem lehet figyelmen kívül hagyni. E szempontból ő is szívesen rendelkezésre áll."[49]

A népcsoportvezető továbbra is fenntartotta ellentétektől ugyan nem mentes, de szoros viszonyát Szálasival, aki a „nacionalista és szocialista" eszméért küzdő pártok, egyesületek és mozgalmak „érdemeit" megörökítő 1945. évi II. törvénycikkben a Nyilaskeresztes Párt – Hungarista Mozgalom, az Imrédy-féle Magyar Megújulás Párt és a Pálffy-féle Magyar Nemzetiszocialista Párt mellett, „hálás elismeréssel" emlékezett meg a Magyarországi Német Népcsoportról is.[50] A Veesenmayer–Winkelmann erőpárból Basch következetesen az utóbbihoz – a nyilván egyre erősebbhez – igazodott, s igyekezett Himmler kegyeit kiérdemelni az utolsó hónapokban is. Vissza kívánt ugyan vonulni – mint hangoztatta – a családi boldogsághoz és a falusi magányba, de előbb végrehajtja Himmler parancsát: a németek kiürítését Magyarországról.

A Budapest felmentésére, majd szovjet felszabadítása után visszaszerzésére ismételten indított német ellentámadások azonban – az ezekkel kapcsolatosan kifejtett propaganda révén – csökkentették a lakosság hajlandóságát a kiürítés iránt a Szálasi uralma alatt álló országrészben. Mint a január 26. és március 10. közti időszakból fennmaradt „nemzetiségi helyzetképek" jól érzékeltetik, különösen a német lakosság illúziói erősödtek meg ekkor a hadműveletek sikere iránt; „a Hungarista Magyar Birodalom mai rendszerét minden erejükkel támogatják, a személyes és dologi hadiszolgáltatást lelkiismeretesen teljesítik".[51] Ez a magatartásuk erősen elütött a Szálasi uralma alatt álló szláv (horvát, vend, szlovák)

nemzetiségeknek a partizánokkal rokonszenvező és az ellenállás számos jelét mutató magatartásától.[52]

A volksbundistáknak a német falvakban – amennyiben az ide-oda hullámzó front vonalába estek – szégyenletes szerepük volt a német katonai alakulatok informálásában. Az 1944. december 25-én felszabadult Csolnokra 1945. január 5-én nyilas és volksbundista vezetéssel szivárogtak vissza a németek, akik így a község egyik felét március 23-ig birtokolhatták.[53] A Volksbund és a Heimatschutz egyik leggyalázatosabb feladata az egyre szaporodó számú német katonaszökevény – főleg Magyarországról az SS-be kényszerített németek – felkutatása és kiszolgáltatása volt az SS-nek, amely kivégezte őket. Sopronban és környékén, még március végén, közvetlenül e terület felszabadítása előtt is volt erre példa.[54] A Volksbunddal szemben álló németek köréből egyesek bátor antifasiszta tettekkel tüntették ki magukat. Csolnok községből Hoffstädter Lőrinc a sárisápi kommunista partizánokkal tartott kapcsolatot, és szabotázsakciókat hajtott végre a német hírközlési vonalak megszakítására.[55] A Komárom megyei Kecskéd községben Kirschner József bányász szovjet felderítőknek adott rejtekhelyet.[56]

1945. március végén, április elején a szovjet csapatok óriási lendületű támadása söpört végig a Dunántúl még ellenséges kézen levő területein, teljessé téve az ország felszabadítását. A gyors előretörés megakadályozta a további kényszerkiürítést. A volksbundisták igyekeztek elmenekülni; rajtuk kívül csupán a közvetlen határmenti német településterület lakosai lépték át nagyobb számban a határt.[57]

A „Südostraum" német lakossága kiürítésével kapcsolatos nagyszabású népmozgás számszerű eredményeit csak hozzávetőlegesen lehet felmérni. Az idevágó egykorú német források elégedetlenek az eredményekkel, holott – a megnyilvánuló ellenállás ellenére – szovjetellenes pánikkeltéssel, s ha kellett, erőszakkal, hatalmas tömegeket elszakítottak szülőföldjüktől.[58] Korabeli becslések szerint 45 000 észak-erdélyi

szász kelt útra, ami lélekszámukat tekintve szinte 100 százalékos „eredményt" jelent; a velük együtt tartó dél-erdélyi szász menekültek további mintegy 3–5000-en lehettek. Szatmár- és Kárpát-vidékről csak a németek 15 százalékát (2500 főt) sikerült kiüríteni; a Nagykároly–Vác–Sopron útvonalon, tehát a Tiszától keletre eső területekről összesen mintegy 50–55 000 német vonult át a birodalomba. Dél felől a román Bánátból 35–40 000, a szerb Bánátból mintegy 15 000 német igyekezett Magyarországon át a német határ felé;[59] a Bácskából kitelepülők 80–85 000-en lehettek, egy-két további ezer németet magukkal ragadva a szűkebb – trianoni – országterület Duna–Tisza közi közel eső falvaiból (Kunbaja, Katymár stb.).[60] A Dél-Dunántúlról 30–35 000, a főváros környékéről 10–12 000, a Dunántúl Balatontól északra eső részéről 10–15 000 lehetett a birodalomba távozók száma.[61] Ez annyit jelent, hogy a „Südostraum" kiürítésével kapcsolatosan Magyarországon át folyó német népmozgás teljes volumene hozzávetőlegesen 250 000 fő lehetett, tehát a „Südostraum" német lakosságának kb. egytizede. Magyarország akkori államterületének német lakosságából 190 000, mai területének korabeli német lakosságából legkevesebb 50–60 000 (10–15 százalék) lehetett a kiürítés során eltávozottak száma.[62] Egyes becslések Magyarország mai területét illetően magasabb abszolút számot, 80 000 főt, vagy 30 százalékot tételeznek fel.[63] A kérdés azonban a jelenleg rendelkezésre álló, eleve becsléseket és nem hiteles kimutatásokat tartalmazó források alapján nem tisztázható. A még e szempontból eléggé szórványos helytörténeti kutatások az egyedi esetek sokféleségére, a kiürítési helyi eredmények széles skálán való ingadozására mutatnak.[64] A Volksbund-funkcionáriusok erőfeszítései ellenére a kiürítettek közül sokan idejében visszafordultak, és visszatértek lakóhelyükre.

A Volksbund vezetősége 1945. március 22–29. közt hagyta el Sopront, s távozott ausztriai területre, ahol szétszóródott. Basch az Attersee mellett húzódott meg, s négy másik

társával április 22-én memorandumot szerkesztett és írt alá, amelyet a nyugati megszálló hatalmakhoz intéztek. Ebben négy oldalon összefoglalva próbálták „megmagyarázni" a Volksbund szerepét, majd kérték, hogy „a három demokrata nagyhatalom", az esetben, „ha a háború befejeződése után az új magyar kormánnyal kapcsolatot teremteni nem tudnának, avagy az új magyar kormány az evakuáltak hazatérését nem helyeselné, úgy adjon lehetőséget arra, hogy vagy Amerikában, vagy Dél-Afrikában telepedhessenek le". A megszálló hatalmak képviselői azonban nem voltak hajlandók átvenni a memorandumot. Ekkor Basch Keintzelt bízta meg, hogy a szintén nyugatra távozott, s az egyik közeli faluban tartózkodó gróf Apponyi Györgyöt kérje meg: jó kapcsolatai felhasználásával juttassa azt el az illető hatalmakhoz. Keintzel a Volksbund-vezetőség szélsőségesen radikális nemzetiszocialistáinak volt prominens alakja, s ez ellentmond Basch azon állításának, hogy a szóban forgó memorandum a népcsoportvezetőség magafajta „konzervatív" elemeinek terméke lett volna. A memorandum sorsa ismeretlen. Bascht május 17-én letartóztatták az amerikai hatóságok. Különböző ausztriai és bajorországi internáló táborokban és börtönökben őrizték, majd hazaszállították Magyarországra, ahol 1946-ban a népbíróság háborús bűnösként vonta felelősségre, hasonlóan a magyar háborús bűnösökhöz.[65]

Utószó

A Volksbund szerepe Magyarország második világháborús történetében többek által érintett, de széles körű forrásfeltárás híján valójában feldolgozatlan téma volt mind a hazai, mind a külföldi történetírásban. Az egyáltalán rendelkezésre álló gyér irodalomra is többnyire az jellemző, hogy a témát mint a magyarországi németek második világháború utáni – a potsdami egyezményen alapuló – kitelepítésének előzményét, történelmi hátterét közelíti meg.[1]

A Magyarországról elmenekült volksbundisták természetesen nem vállalják a történelmi felelősséget a népcsoport sorsáért, hanem önmaguk és a Volksbund igazolására teljes egészében áthárítják azt a – felszabadulás előtti és utáni – globálisan és töretlenül nacionalistának, sőt kifejezetten fajgyűlölőnek jellemzett magyar politikára.[2] A Volksbund és a vele kapcsolatos magyar politika történetének meghamisításával félrevezetik a magyarországi németségnek a határokon kívül került részét, amelyet saját befolyásuk, vezetésük alatt igyekeznek tartani, enyhülés- és megbékélés-ellenes szellemben mozgósítani. Ingerülten reagálnak, ha valaki saját köreikben az 1938–1945 közti évek eseményei józanabb megítélésének leghalványabb jelét mutatja.[3] Az új generációt a magyarországi államkeretben töltött múltra – mint a népcsoport létét fenyegető magyar törekvésekkel szembeni állandó, hősi népiség-

védelmi harcra – a német nemzeti büszkeség jegyében kívánják emlékeztetni, olyan tényekre is, amelyekkel éppenséggel nincs mit büszkélkedniük.

A kitelepített németek lapjaiban folyó vitát a magyar történetírás nem kísérte figyelemmel. Miután a Volksbund-apologetika történész igénnyel fellépő legharcosabb művelője az 1960. évi stockholmi nemzetközi történészkongresszust durva támadásra használta fel,[4] sor került néhány, főleg német nyelvű, felvilágosító cikk, tanulmány kiadására, amelyek rámutattak a Volksbund valódi jellegére és szerepére.[5] A téma mélyrehatóbb vizsgálatának igénye – e vitától függetlenül – a magyar történetkutatás tervszerűen folyó munkálatai keretében merült fel. Ennek németül megjelent részleges eredményei[6] a Volksbund-apologeta „történetírást" azonnal ingerült hangvételű, körülményes cáfolat megkísérlésére késztették.[7] Eleve kétségbe vonták az akkor még túlnyomórészt magyar – tehát „nyilvánvalóan elfogult, sőt ellenséges" – forrásokra alapított tanulmány hitelét. Azóta elvégeztük a fellelhető, sok tekintetben önleleplező német forrásanyag szisztematikus feltárását és feldolgozását,[8] s ez csak megerősítette a kérdésről kialakított korábbi – jelen munkánkban részletesebben dokumentált – felfogásunkat: ez volt a Volksbund!

Jegyzetek

A magyarországi németség mozgalma a két világháború között

Az első világháborút megelőzően – az 1910. évi népszámlálás szerint – 1 903 357 volt a német anyanyelvű lakosság száma Magyarországon, s ez az összlakosság 10,4%-át tette ki. A németség ezzel a részarányával nagyság szerint a majdnem 3 milliós, 16,1%-os román és a 10,7%-os szlovák nemzetiség után következett a magyarországi nemzetiségek sorában.

A háború után az 1920. június 4-i trianoni békeszerződésben rögzített területi változások következtében a magyarországi németség mintegy 70%-a a szomszédos országok állami főhatalma alá került át: az erdélyi szászok, Szatmár-vidéki, illetve kelet-bánáti svábok Romániához (534 427 fő), a bácskai és nyugat-bánáti svábok Jugoszláviához (450 687 fő), a korábbi felső-magyarországi német lakosság, köztük a szepességi németek Csehszlovákiához (150 206 fő) s végül az ún. burgenlandi németek Ausztriához (221 185 fő). Magyarország trianoni határai közt – ugyancsak az 1920. évi népszámlálás szerint – 551 211 német maradt. A német lakosság 6,9%-os arányával messze felülmúlta a megmaradt egyéb nemzetiségi lakosság (szlovákok 1,8, horvátok 0,5, románok 0,3, szerbek 0,2%-os) részarányát.

Az abszolút számában 1890-ig még növekvő németségnek az összlakossághoz viszonyított aránya már 1880 óta állandóan csökkent az országban (1880: 13,6, 1890: 13,1, 1900: 11,8, 1910: 10,4%), s ez a tendencia épp azokon a központi fekvésű területeken volt a legerősebb, amelyekre azután a trianoni békeszerződés a magyar államot lehatárolta (1880: 11,7, 1890: 10,4 1900: 8,8, 1910: 7,3%). A trianoni Magyarországon ez a folyamat nemcsak folytatódott, hanem fel is gyorsult: a németek 1920-ban 6,9%-os részaránya az 1930. évi népszámláláskor 5,5%-ra (478 630 főre) csökkent. Az 1920-as állományhoz képest mutatkozó 13,2%-os (72 994 fős)

veszteség – amely tulajdonképpen nagyobb, ha hozzászámítjuk a hazai németség ez évtizedben 41 815 fős természetes szaporodását – felerészben (36 308 fővel) a városokban lakó, felerészben (36 686 fővel) a falvakban élő német lakosság számában mutatkozott. Míg 1920-ban a hazai németség 21,3%-a (117 838 fő) volt városlakó, addig 1930-ban csak 17%-a (81 530 fő). A 30,8%-os csökkenéssel szemben csak 8,5%-os volt a falvakban élő német lakosság csökkenése (az 1920. évi 433 786 főről az 1930. évi 397 100 főre), s így a falusi németség részaránya a hazai német lakosság összességén belül a korábbi 78,7%-ról 83%-ra növekedett.

A trianoni Magyarország német lakosságának területi megoszlása lényeges szerepet játszott a felgyorsult asszimilációs folyamatban. Az ún. burgenlandi területek elcsatolása után Nyugat-Magyarországon, Sopron, Moson, Vas vármegyék területén mindössze 65 240 főnyi német lakosság maradt; száma egy évtized alatt 53 409 főre csökkent. A magyarországi németség 11,2%-a lakott 1930-ban ezen a településterületen. A Bakony, Vértes, Gerecse, Pilis, Budai-hegység vidékén (Veszprém, Fejér, Komárom–Esztergom és részben Pest megye területén), Budapesten és közvetlen környékén a magyarországi németség 39,6%-a élt; száma annak következtében, hogy a német lakosság többnyire kisebbségben volt az általa lakott, különben is szórt fekvésű falvakban, illetve a magyar főváros erőteljes asszimilációs hatása alatt állt, az 1920. évi 239 692-ről 189 497-re csökkent. Délkelet-Dunántúlon, Tolna, Baranya és Somogy megye területén élt 1930-ban a magyarországi németség 35,3%-a, az 1920. évi 188 788 főhöz képest 168 690 fő. A Duna–Tisza közén, Pest megye déli részén és Bács–Bodrog megyében (a Jugoszláviához került bácskai német településterület Magyarországnak hagyott északi peremén) 1930-ban a magyarországi németség 6,2%-a (29 846 fő) élt, míg 7,7%-a (37 188 fő) szórványként az ország többi részén.

A német lakosság 1930-ban a legmagasabb arányszámot Baranya (34,7%), Bács–Bodrog (25,7%) és Tolna megyében (24,8%) mutatta, a városok közül Sopronban (41,6%), Kőszegen (19,8%), Magyaróvárott (14,0%). A községek közül 292-ben haladta meg a német lakosság száma az 50%-ot; ezeknek több mint fele, 158, Baranya és Tolna megyében volt, ott sem teljesen összefüggő területen; a többi 134 nem kevesebb, mint 12 megyében volt szétszórva. Ez annyit jelent, hogy a magyarországi németségnek csak 66%-a (316 505 fő) élt német többségű községekben, de nem kizárólagos többségben, hanem számuk egyharmadának megfelelő (105 298 fő) más nemzetiségű – túlnyomórészt magyar – népességgel együtt. 111 községben volt a német lakosság aránya 10–50%-os, ezek összességükben (77 295 fő) háromszor annyi (235 627 fő) magyar lakossal éltek együtt. A magyarosító hatásnak leginkább az a 84 830 főnyi németség volt kitéve, amely olyan községekben élt, ahol a németség részaránya még a 10%-ot sem érte el.

A németek asszimilálódásának mértéke még ott is felülmúlta természetes szaporulatukat, ahol az meghaladta a magyarságét, így pl. Baranyában, ahol 1920 és 1930 közt a magyarság 6,4%-os természetes szaporulatával szemben a németségé 9,7%-os volt. A magyarországi németség egészének ez évtizedbeli természetes szaporodása (7,6%) egyébként alacsonyabb volt az országos átlagnál (9,6%).

A társadalmi struktúra tekintetében szembeötlő volt a magyarországi németség döntően agrárlakosság jellege. Az 1930. évi foglalkozási statisztika szerint a magyarországi németség keresőinek (221 317 fő) 55,4%-a (122 716 fő) az ún. őstermelés szektorában talált megélhetést, ami magasabb volt az 50,79%-os országos aránynál. 22,3%-át (49 422 főt) foglalkoztatta az ipar, 1,7%-a (3672 fő) volt bányász; a kereskedelemben és hitelintézményekben 3,4%-a (7474 fő), a közlekedésben 1,4%-a (3083 fő) talált alkalmazást. Közszolgálatban állt, illetve szabadfoglalkozást űzött 3,1%-a (6859 fő), a véderőnél volt alkalmazásban 0,3%-a (758 fő). A statisztika „nyugdíjasok, tőkepénzesek" kategóriájában 5%-kal (11 165 fő) szerepelt; 1,9%-a volt közelebbi megjelölés nélküli napszámos (4110 fő), 4,4%-a városi házicseléd (9719 fő), 1,1%-a (2339 fő) pedig egyéb foglalkozású.

Az őstermeléssel foglalkozó német kereső népesség 1,27%-a (1568 fő) rendelkezett 50 holdon felüli földbirtokkal, 44,12%-a (54 146 fő) 5–50 kat. hold parasztbirtokkal, 24,25%-a (29 760 fő) 5 holdat meg nem haladó birtokkal. Földbérlete 50 holdon felüli nagyságban 0,2%-nak (254 fő), 5–50 hold közt 0,8%-nak (980 fő), 5 holdat meg nem haladóan 0,34%-nak (426 fő) volt. Részes földműves volt 0,26% (327 fő), mezőgazdasági munkás 23,1% (28 435 fő), gazdasági cseléd 4,75% (5835 fő), egyéb 0,8% (985 fő).

Ezek az adatok arra mutatnak, hogy az 5–50 holdas parasztbirtokokkal rendelkező németek 44,12%-os aránya jóval felülmúlja e kategória 30,85%-os országos részarányát, az 5 holdat meg nem haladó birtokokkal rendelkező németek 24,25%-os aránya viszont alacsonyabb e kategória 24,48%-os országos arányánál, éppúgy, mint a részes földművesek, mezőgazdasági munkások, gazdasági cselédek 0,26, 23,1, 4,75%-os arányai is kisebbek a megfelelő 0,87, 27,2, 10,62%-os országos arányoknál, tehát a német mezőgazdasági kereső népesség helyzete kedvezőbb volt az országos helyzetnél. Mindebben döntő szerepe volt a birtokaprózódást gátló német örökösödési rendnek. Ugyanakkor az összességében 64 783 főnyi német szegényréteg – bár jóval alatta maradt ugyanezen réteg 65,6%-os országos arányának – 52,8%-os részarányával többségi tényező volt a magyarországi németség társadalmi struktúrájában. Itt – az 1935. évi birtokstatisztika alapján – figyelembe veendő azonban, hogy a jól jövedelmező gyümölcsösök és szőlőbirtokok német kézen levő 1,6, illetve 3,7%-a, amely jóval meghaladta ezek 1,0, ill. 1,9%-os országos átlagát, kedvezően befolyásolhatta e réteg számottevő törpebirtokos elemeinek valóságos helyzetét.

A német kereső lakosságnak – ugyancsak az 1930. évi foglalkozási statisztika szerint – 27,65%-a (61 198 fő) volt munkás. A bányászatban és kohászatban 3606 német munkás dolgozott, a német kereső lakosság 1,62%-a, az ezen iparágazatokban országosan foglalkoztatottak 11,5%-a. A német bányászok és kohászok magas országos arányát az magyarázza, hogy az ország szénbányáinak jelentős része német településterületeken vagy azok közelében feküdt. Az iparban – a bányászat és kohászat nélkül – 5,5, a kereskedelemben 3,1, a közlekedésben 2,9% volt a német munkásság részvétele.

Míg a német kereső lakosság mindössze 2,56%-a (5674 fő) tartozott a burzsoáziához, 14,33%-os volt a kispolgárság (31 729 fő) részaránya. Ennek jelentős részét az önálló iparosok tették (13 135 fő), akik különösen a takács, borbély-fodrász, kőműves, pék, ács, asztalos szakmákban voltak erősek.

Az 1930. évi statisztika különböző foglalkozási főcsoportjain belül található német értelmiségiek száma összesen csak 4364 fő volt, a német kereső foglalkozásúak 1,97%-a; mélyen alatta maradt az értelmiség 3,2%-os országos részarányának. Az 1920. évi népszámláláskor még 4,8%-os volt ez az arány; csökkenése arra utal, hogy az értelmiségi pályára lépők erőteljes ütemben asszimilálódtak, magyarnak vallották magukat. Ez a tisztviselői pályákon éppúgy megnyilvánult, mint a szabad foglalkozásúakban.

Vallási megoszlás szempontjából a magyarországi német lakosság 81,95%-a (392 255 fő) római katolikus, 14,18%-a (67 891 fő) evangélikus, 1,5%-a (7201 fő) református, 2,36%-a (11 283 fő) pedig egyéb vallású volt.

A magyarországi németeknek 1920-ban 64,7%-a, 1930-ban pedig már 70,5%-a (337 443 fő) magyarul is tudott. Magyar nyelvtudásuk terjedése nagymértékben függött össze az iskolázással, amely az 1923-ban bevezetett kisebbségi népiskolarendszer kiépítése során is elsősorban a magyar nyelv elsajátíttatására fordított gondot, s nem a német anyanyelvi oktatás szélesebb körű megvalósítására. A német kisebbségi népiskolák túlnyomó többségében magyarul folyt a tanítás, s a német anyanyelv csupán kötelező tantárgy volt (C-típus); már jóval korlátozottabb számban voltak vegyes tannyelvű iskolák, ahol a tantárgyak egy részét magyarul, más részét németül oktatták (B-típus), s egészen kis számban voltak olyan iskolák, ahol a német anyanyelv volt a kizárólagos tanítási nyelv, s a magyar nyelv kötelező tantárgyként szerepelt (A-típus). 1930-ban az összesen 454 német kisebbségi népiskola közül mindössze 47 volt A-típusú; ezzel szemben 134 B-típusú, 273 pedig C-típusú. 1935-ben az egységesen vegyes tannyelvű oktatás bevezetésével tulajdonképpen a B-típust tették általánossá; de míg az A-típusú, német tannyelvű iskolákat azonnal átszervezték vegyes tannyelvűekké, addig a C-típusú, magyar tannyelvű iskolák vegyes nyelvűvé alakítása csak igen vontatottan haladt előre. A német tanítóképzés megoldatlansága, az anyanyelvi tankönyvek hiánya is hozzájárult ahhoz, hogy

nem volt kielégítő a helyzet a német kisebbségi népiskolai oktatásban. Az ország középiskoláiban mindenütt teljesen magyar nyelvű tanítás folyt, s bár a német nyelv tantárgyként többnyire szerepelt, ez nem változtatott azon, hogy a német kisebbségi ifjúság középiskolában továbbtanuló, s különösen főiskolára, egyetemre kerülő elemei már öntudatukban magyarrá váltan, magukat magyarnak is vallva lettek a magyar tisztviselői réteg, illetve értelmiség részévé.

[1] *Kovács Alajos:* A németek helyzete Csonka-Magyarországon a statisztika megvilágításában. Bp. 1936.; *A. Böhmann:* Bevölkerung und Nationalitäten in Südosteuropa. II. köt. Köln 1969.; *Kaspar Hügel:* Abriss der Geschichte des donauschwäbischen Schulwesens. München 1957.

[2] *Fritz Valjavec:* Geschichte der Donauschwaben. *(H. W. Hockl:* Heimatbuch der Donauschwaben. München 1964.) 33–34. old.; *Balduin Saria:* Geschichte der südostdeutschen Volksgruppen. Kitzingen 1954. 31. old.; *Josef Senz:* Geschichte der Donauschwaben. Salzburg 1955.; *Franz H. Riedl:* Das Südostdeutschtum in den Jahren 1918–1945. München 1962.; *Géza Charles Paikert:* The Danube Swabians. German Population in Hungary, Rumania and Yugoslavia and Hitlers impact an their Patterns. Hague 1967.; *Matthias Annabring:* Volksgeschichte der Deutschen in Ungarn (Stuttgart 1954.), in Rumänien (1954), in Jugoslawien (1955); Henryk Batowski (red.): Irredenta niemiecka w Europie Srodkowej i Poludniowowschodniej przed wojna swiatowa. Katowice–Kraków 1971.

[3] *Gratz Gusztáv:* Bethlen külpolitikája és kisebbségi politikája. Magyar Szemle, 1934. október. 108–135. old.

[4] *Bellér Béla:* Az ellenforradalom nemzetiségi politikájának kialakulása. Bp. 1975.

[5] *Bellér Béla:* Az ellenforradalmi rendszer nemzetiségi politikájának kiépülése (1923–1929). Századok, 1973. 3. sz. 644–685. old.

[6] Esztergomi Prímási Levéltár. Csernoch János prímás iratai. Cat. 63. fasc. 2.

[7] *Tilkovszky Loránt:* Nationalitätenpolitische Richtungen in Ungarn in der gegenrevolutionären Epoche 1919–1945. Etudes Historiques, Bp. 1975. II. köt. 415–435. old.

[8] *Flachbart Ernő:* A csehszlovákiai magyarok és németek viszonya. Magyar Szemle, 1928. április. 354–359. old.; *Jancsó Benedek:* A magyarországi németek helyzete és az erdélyi kisebbségek. Magyar Szemle. 1928. március. 260–263. old.; *Spectator (= Krenner Miklós):* Az erdélyi kisebbségi viszonyhoz. Előőrs, 1929. évf. 14. sz. 5–6. old.

[9] *Gustav Gratz:* Deutsch-ungarische Probleme. Bp. 1938.

[10] *Bleyer Jakab:* A magyar és német viszony. Magyar Szemle, 1929. február.; *Hedwig Schwind:* Jakob Bleyer. München 1960.

[11] PA AA, Pol. Abt. II. Ung. Politik 6. (Nationalitätenfrage.)

[12] BA, R 43, I. 545. Bd. 4. (Auslandsdeutschtum.)
[13] BA, Karl Haushofer irathagyatéka. 843. (Richtlinien und Fragebogen.)
[14] BA, R 57, 474/19. *H. Köhler:* Ungarn und seine deutsche Minderheit. 1926/27.; PA AA, Pol. Abt. II. Ung. Politik 6. Bd. 7. Schoen követ jelentése. Bp. 1930. május 26.
[15] OL ME NO 27. cs. C. 15 140/1934.
[16] BA, Hans Steinacher irathagyatéka. Bd. 48.
[17] Bethlen István titkos iratai. Szerk.: Szinai Miklós és Szücs László. Bp. 1972. 118. sz. 321–322. old. Jungerth jelentése Ammendével folytatott beszélgetéséről. 1929. január 2.
[18] PA AA, Pol. Abt. II. Ung. Politik 6. Bd. 2. Gündisch feljegyzése.
[19] BA, Karl Haushofer irathagyatéka. 918. a. A Deutsche Akademie tudományos bizottsága 1930. január 19-i ülésének jegyzőkönyve.; *Jakob Bleyer:* Aufgaben der Deutschtumsforschung im altungarischen Raum. Deutsch-ungarische Heimatblätter, 1933. évf. 238–249. old.; *Anton Tafferner:* Donauschwäbische Wissenschaft. *(J. V. Senz:* Donauschwäbische Lehrer- und Forschungsarbeit 1947–1972.) 9–142. old.
[20] *Franz Basch:* Deutsche Volksforschung in Ungarn. Neue Heimatblätter, 1939. évf. 177–187. old.; *Christian Wirthoven (= Anton Tafferner):* Die volksdeutsche Forschungsarbeit im Nachkriegsungarn. Neue Heimatblätter, 1939. évf. 1–17., 188–199., 1941. évf. 266–286., 1942. évf. 333–348. old.
[21] *A. F. Christian Wirthoven:* Die deutsche Bevölkerungsfrage in Ungarn. Neue Heimatsblätter, 1937. évf. 7–41. old.; 1938. I. köt. 13–55., II. köt. 1–57. old.
[22] PA AA, Pol. Abt. II. Ung. Politik 6. Bd. 7. Schoen budapesti német követ jelentései, 1931. március 19., június 3.
[23] Számos idevágó cikk – amelyek szerzőik felfogásbeli eltéréseit is jól mutatják – található Bajcsy-Zsilinszky Endrétől *Előőrs,* majd *Szabadság* című lapjában, Fülep Lajostól a *Pesti Napló*ban, Szabó Dezsőtől, Gömbös Miklóstól a *Magyar Élet*ben, Parragi Györgytől a *Korunk Szavá*ban, Méhely Lajostól, Gálocsy Árpádtól *A Cél,* ill. a *Nemzeti Figyelő* hasábjain stb. Lásd továbbá a népi írók munkái közül *Illyés Gyula:* Pusztulás. Nyugat, 1933. évf. 17–18. sz. 189–205. old.; *Féja Géza:* Viharsarok. Bp. 1937.; *Kovács Imre:* A néma forradalom. Bp. 1937.; *Németh László:* A minőség forradalma. Bp. 1940.; *Kodolányi János:* Baranyai utazás. Bp. 1941.
[24] OL Küm. pol. res. 46. cs. 21. tétel. 859/1932.
[25] 1933-ban 5465 német magyarosította meg nevét. PA AA. Inland II. C. 49. Dr. Heil kimutatása. – Az 1933–1934. évi nagy névmagyarosítási kampányra vonatkozó iratok: OL FT 10 944. d.
[26] PA AA, Geheimakten 1920–1936. Pol. 6. (Nationalitätenfrage.) 78/3.
[27] Ugyanott.
[28] PI Arch. 658. f. 7. cs. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt német titkárságának iratai.

[29] BA, Karl Haushofer irathagyatéka. 945. b.
[30] OL Küm. pol. 168. cs. 21/7. tétel, 2776/1933.
[31] ADAP, Serie C. Bd. II/2. 252. sz. 466–470. old.; A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról. 1933–1944. Bp. 1968. 19. sz. irat. 67–70. old.
[32] *Tilkovszky Loránt:* A magyarországi népi német (volksdeutsch) mozgalom útja. Történelmi Szemle, 1970. évf. 3. sz. 369–396 old.
[33] *Hans-Adolf Jacobsen:* Hans Steinacher. Erinnerungen und Dokumente. Boppard am Rhein 1970. 392–393. old.
[34] *Karl Kurt Klein:* Richard Huss. Lebensbild eines volksdeutschen Forschers und Kämpfers. Bp. 1943.
[35] *Herbert Klaus:* Nationalsozialistisches Volksgruppenrecht. Würzburg 1937.
[36] BA, NS 10/55. fol. 58–61.
[37] BA, R. 18/3330.
[38] *Hans-Adolf Jacobsen:* Nationalsozialistische Aussenpolitik 1933–1938. Frankfurt am Main–Berlin 1968.
[39] Zehn Jahre AO in Ungarn. (Hrsg. von den „Deutschen Nachrichten".) Bp. 1943.
[40] OL ME NO 45. cs. C. 15 311/1938.
[41] Bővebben lásd *Lorant Tilkovszky:* Die deutsche Minderheit in Ungarn in der Zeit des Faschismus vor dem zweiten Weltkrieg. Jahrbuch für Geschichte der sozialistischen Länder Europas. Bd. 15/2. Berlin 1971. 57–81. old.
[42] Vö. *Tilkovszky Loránt:* A Volksbund szerepe Magyarország második világháborús történetében. (Vázlat.) Történelmi Szemle, 1968. évf. 3. sz. 294–310. old.

A magyarországi német „népi program" és a Volksbund megalakulása

[1] *K. K. Klein:* Richard Huss. Bp. 1943. 148. old.
[2] DIMK II. köt. 178. sz. Sztójay felj. Berlin, 1938. V. 6.
[3] DIMK II. köt. 197. sz. Imrédy felj.
[4] BA, R 18/3331. 105–108. f. „Die Lage der deutschen Volksgruppe in Ungarn."
[5] *K. K. Klein:* Richard Huss. 136–137. old.
[6] PI Arch. BM VII. res. 1938. sz. n. – 1938. V. 22–29-i összefoglaló heti jelentés a magyarországi belpolitikai helyzetről.
[7] *J. Böhm* (= P. Flach): Von Jakob Bleyer bis zur Gegenwart. München 1955. 13–19. old.
[8] *G. Gratz:* Deutsch-ungarische Probleme. Bp. 1938.

[9] *H. Rönnefarth:* Die Sudetenkriese in der internationalen Politik. Wiesbaden 1961. 164–166., 218–221., 231–232. old.
[10] BA, R 18/3331. 109–115. f.; ill. PI Arch. BM VII. res. 1938. sz. n.
[11] *J. Weidlein:* Geschichte der Ungarndeutschen in Dokumenten 1930–1950. Schorndorf 1959. 248. old.
[12] NuS XI. 1938. június. 559. old. Die Volksdeutsche Kamaradschaft in Ungarn hat ein Volksprogram veröffentlicht.
[13] Basch az Imrédy-perben tett tanúvallomásában azt állította, hogy Henlein és Szudétanémet Pártja Csehszlovákia felbomlasztásában játszott szerepéről csak az események befejeződése után szerzett tudomást. (BM Arch.)
[14] BM Arch. Imrédy-per. Basch tanúvallomása.
[15] *K. K. Klein:* Richard Huss. 146–148. old.
[16] Lásd a 6. sz. jegyzetet.
[17] BA, R 18/3331. 210–211. f. Dr. Steyer jelentései. Berlin, 1938. VI. 10., 12.
[18] Lásd a 6. sz. jegyzetet.
[19] OL ME NO 45. cs. C. 16 406/1938.
[20] OL ME NO 52. cs. T. 15 934/1938. Flachbart felj. Bp. 1938. VII. 18.
[21] OL ME NO 45. cs. C. 15 561/1937.
[22] DIMK II. köt. 275. sz. Võrnle jel. Prága, 1938. VIII. 4.
[23] BM Arch. Imrédy-per. Basch tanúvallomása.
[24] OL ME NO 45. cs. C. 16 908/1938. – Vö. NuS XI. 1938. szeptember.
[25] A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról, 1933–1944. Bp. 1968. 138. sz. irat. Ribbentrop felj. Berlin, 1938. VIII. 26.
[26] OL MJ 1938. VIII. 31.
[27] OL ME NO 51. cs. P. 16 937/1938. „A magyarországi pángermán vezérkar tárgyalásai" c. jel. Bp. 1938. X. 9.
[28] *J. K. Hoensch:* Die Slowakei und Hitlers Ostpolitik. Köln–Graz 1965. 173. old.
[29] DIMK II. köt. 539. sz. Sztójay jel. Berlin, 1938. V. 15.
[30] *C. A. Macartney:* October fifteenth. II. köt. Edinburgh 1956. 325. old.
[31] PI Arch. 651. f. 9. cs. A XXII. 5/11/1938/23. Nemzetiségi ö. Bp. 1938. XII. 2.
[32] OL ME NO 45. cs. C. 17 117/1938. BM átirat. Bp. 1938. X. 22.
[33] OL ME NO 45. cs. C. 17 395/1938.
[34] *J. K. Hoensch:* Die Slowakei ... 176–179. old.
[35] Ugyanott, 180. old.
[36] OL MJ 1938. XI. 3.
[37] PA AA, Inland II. D. 4/2. Erdmannsdorff jel. Bp. 1938. XI. 17.
[38] OL ME NO 69. cs. C. 15 429/1940. A Magyarországi Német Népművelődési Egyesület panaszjegyzéke az egységes oktatási rendszer bevezetésével kapcsolatban. Bp. 1938. XI. 7.
[39] Lásd a 31. sz. jegyzetet.

[40] OL Küm. pol. 178. cs. 22. t. 2070/1939. Berlini magyar követség összefoglaló jelentése az 1938. évről.
[41] OL MJ 1938. XI. 16.
[42] *J. K. Hoensch:* Die Slowakei . . . 180–182. old.
[43] Lásd a 31. sz. jegyzetet.
[44] ADAP/D/V. k. 253. sz. Twardowski felj. Berlin, 1938. XI. 23.
[45] BM Arch. Imrédy Béla népbírósági pere. Gratz Gusztáv, Rassay Károly, Széll József, Bornemissza Géza, Rátz Kálmán tanúvallomása.
[46] *J. K. Hoensch:* Die Slowakei . . . 183. old.
[47] Lásd a 31. sz. jegyzetet.
[48] OL ME NO 52. cs. V. 17 824. BM átirat. Bp. 1938. XII. 10.
[49] Ugyanott.
[50] OL ME NO 45. cs. C. 17 832/1938.
[51] Lásd a 31. sz. jegyzetet.
[52] *J. Weidlein:* Geschichte der Ungarndeutschen . . . 268. old.
[53] OL ME NO 45. cs. C. 17 832/1938. BM átirat. Bp. 1938. XII. 24.
[54] BM Arch. Basch népbírósági pere. Birkás Géza tanúvallomása.
[55] *K. K. Klein:* Richard Huss. 150–152. old.

A német népcsoport a második világháború küszöbén

[1] DIMK III. köt. 144., 150., 152., 154. sz.
[2] DIMK III. köt. 150. sz.; A Wilhelmstrasse . . . 172. sz. irat
[3] Pester Lloyd, 1938. XII. 25. (Morgenblatt.) Die Minderheitenpolitik Ungarns. Vom Ministerpräsidenten vitéz Dr. Béla v. Imrédy.
[4] BA R 18/3331. 295–297. f. Erdmannsdorff jel. Bp. 1938. XII. 29.
[5] Ugyanott.
[6] BA, R 18/3331. 293–294., 303–304. f. Dr. Steyer jel. Berlin, 1939. I. 4., 7., 11.
[7] BA, R 18/3331. 294 f. Dr. Steyer jel. Berlin, 1939. I. 11.
[8] OL ME NO 53. cs. C. 15 164/1939.
[9] Ugyanott, 15 154/1939.
[10] OL ME NO 69. cs. C. 17 228/1940. A Magyarországi Német Népművelődési Egyesület 1939. évi költségvetésének indokolása.
[11] HMTI 44. sz.
[12] PI Arch. 651. f. 6. cs. Baloldali ö. 1939. I. 27.
[13] Hitler és a magyarországi németek. Új Hang, 1939. február. 97–98. old.
[14] A Wilhelmstrasse . . . 178. sz. irat. Weizsäcker távirata. Berlin, 1939. I. 20.
[15] Ugyanott, 177. sz. irat. Felj. Berlin, 1939. I. 16.
[16] KN 1935/XXI. 440–441., 450–453. old.
[17] BA, R 18/3332. 4–8. f. Werkmeister jel. Bp. 1939. II. 1.

[18] NuS XII. 544–549. old. Die Lage. Ungarn.
[19] OL Képviselőház által kiküldött bizottságok jegyzőkönyvei 17. köt. A „zsidóbizottság" 1939. I. 23.–II. 3. közti üléseinek jegyzőkönyve.
[20] NuS XII. 442–448. old. Die Lage. Ungarn.
[21] HL VKF Eln. 1. o. 276. d. sz. n./1942. „Romániai Magyar Népközösség" c. dosszié.
[22] OL Küm. pol. res. 73. cs. 27. t. 103/1939.
[23] OL Küm. pol. res. 72. cs. 133/1939.
[24] *Tilkovszky Loránt:* Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon. 1938–1941. Bp. 1967. 328–329. old.
[25] OL ME NO 53. cs. C. 16 160/1939.
[26] Ugyanott.
[27] OL ME NO 53. cs. C. 15 445/1939.
[28] OL ME NO 69. cs. C. 17 228/1940.
[29] OL ME NO 54. cs. C. 17 825/1939. BM átirat. Bp. 1939. IV. 6.
[30] OL Küm. pol. 179. cs. 21. t. 1191/1939.
[31] OL BM res. VII. 1940–8–5776. Sombor felj. Bp. 1940. I. 24.
[32] OL BM res. VII. 1939–8–8490.
[33] Zehn Jahre AO in Ungarn.
[34] OL ME NO 69. cs. C. 21 316/1940.
[35] A VoMi elvi állásfoglalása szerint „irredentán nem a külföldi német front német birodalom általi politikai vezetésének egésze értendő, hanem egyértelműen bizonyos területrészek elcsatolása bizonyos államoktól, és betagolásuk a birodalomba. A népi-német politika – ott, ahol az célszerű – szolgálhatja az irredentát, de lényege szerint nem irredenta. Hol és mikor lehet a népi-német politika irredentisztikus, csak a legfelsőbb illetékes helyek dönthetik el". BA NS 10/370. Behrends (VoMi) – Wiedemann (Reichskanzlei), Berlin, 1938. IV. 30.
[36] BA, Karl Haushofer irathagyatéka. 910. b. Gedanken über die Reorganisation der volkspolitischen Arbeit.
[37] PA AA, Inland I. Referat Partei 32/46. Bd. 1. (NSDAP, Politik Ungarn, 1939–1940) – Néhány nyugat-magyarországi informátor: Bruckner („Anz"), a Volksbund soproni területvezetője, dr. Graeser („Adler") soproni orvos, Tasch („Faust") tanító, László („Holz"), a Volksbund soproni gazdasági szakelőadója, Berger („Wiener"), a Volksbund sopronbánfalvai helyi csoportjának vezetője.
[38] PA AA, Inland II. g. 467. A két elaborátumot Triska 1941. július 23-i levelében említi; maguk az elaborátumok nem kerültek elő.
[39] BA, Karl Haushofer irathagyatéka. 832. Die deutsch–ungarische Grenze.
[40] BA, R 18/3332. 51–52. f. Erdmannsdorff jel. Bp. 1939. IV. 13.
[41] Magyar Nemzet, 1939. IV. 20. 7. old.
[42] OL ME NO 53. cs. C. 16 466/1939.
[43] BM Arch. Basch népbírósági pere. Basch vallomása.

[44] *F. H. Riedl:* Das Südostdeutschtum in den Jahren 1918–1945. München 1962. 18–19. old.
[45] NuS XIII. 1939. október. 24–27. old. Die Lage. Ungarn.
[46] OL Küm. pol. 178. cs. 21. t. 268/1939.
[47] A Wilhelmstrasse ... 209. sz. irat. Erdmannsdorff felj. Berlin, 1939. IV. 30.
[48] Ugyanott, 210. sz. irat. Erdmannsdorff felj. Berlin 1939. V. 1.
[49] BA, R 18/3332. 54–56. f. Erdmannsdorff jel. Bp. 1939. V. 4.
[50] PI Arch. BM VII. res. 1939–7–5557. Pécsi rendőrkapitányság jel. 1939. IV. 11., 12.
[51] A Wilhelmstrasse ... 217. sz. irat. Erdmannsdorff jel. Bp. 1939. VI. 14.
[52] Ugyanott, 230. sz. irat. Heydrich jel. Berlin, 1939. VII. 11.
[53] *OL ME NO* 54. cs. *C.* 17 823/1939.
[54] BM Arch. Basch népbírósági pere. Basch vallomása.
[55] *J. Wuescht:* Jugoslawien und das Dritte Reich. Stuttgart 1969. 255. old.
[56] BM Arch. Basch népbírósági pere. Basch vallomása.
[57] PA AA, Inland II. D. 4/2. A VoMi utasítása. Berlin, 1938. XI. 11.
[58] *Mac Alister Brown:* The third Reich's Mobilisation of the German Fifth Column in Eastern Europa. Journal of Central European Affairs, 1959. 128–148. old.
[59] Láthatár, 1939. évf. 9. sz. 427–431. old.
[60] OL Küm. pol. 179. cs. 21. t. 3995/1939. Sztójay jel. Berlin, 1939. VIII. 10.
[61] NuS XII. 1939. július–augusztus. 665–675. old.
[62] OL ME TO 7. cs. Revíziós Liga jelentései. B. 151. Berlin, VIII. 31.
[63] A Wilhelmstrasse ... 275. sz. irat. Felj. Berlin, 1939. IX. 20.

Hitler áttelepítési programjának magyarországi hatása

[1] ADAP/D/VIII. 327. sz.; és OL Küm. pol. 178. cs. 21. t. 7230/1939. Sztójay jel. Berlin, 1939. X. 11. – Amikor Hitler 1939. október 1-én Ciano olasz külügyminisztert előzetesen tájékoztatta a „népességtagosítás" (volkliche Flurbereinigung) e tervéről, kifejezetten említette, hogy a németeket Magyarországról is kitelepíti. *(Hillgruber:* Staatsmänner und Diplomaten bei Hitler. Frankfurt am Main 1967. 40. old.)
[2] *Hans Buchheim:* Rechtstellung und Organisation des Reichskommissars für die Festigung deutschen Volkstums. (In: Gutachten des Instituts für Zeitgeschichte. Bd. I. München. [1958.] 239–279. old.)
[3] BA, R 57/165. 689–690. f. *Dr. Csaki:* Die Umsiedlungsfrage und die deutsche Volksgruppe in Ungarn.
[4] *J. Weidlein:* Schuld des Volksbundes an der Vertreibung der Ungarndeutschen. Kritische Untersuchung ungarischer Anschuldigungen. Schorndorf 1967. 31., 80. old.

[5] OL Küm. pol. 183. cs. 21. t. 234/1941. A berlini magyar követség 1939. évi összefoglaló politikai jelentése.
[6] A Wilhelmstrasse . . . 285. sz. irat.
[7] ADAP/D/VIII.; 327. sz. *Loeber:* Diktierte Option. 126. sz. 160. old.
[8] *Méhely:* A legbölcsebb fajvédelem. A Cél, 1939. évf. 287–293. old.
[9] OL ME NO 69. cs. C. 15 439/1940. Ottlik felj.
[10] OL ME NO 69. cs. C. 17 114/1940. Blaskovich Iván, Baranya m. főisp. jel. Pécs, 1939. XI. 29.
[11] PI Arch. 651. f. 2. cs. BM VII. res. 1940–7–5048. Rendőrség vidéki főkapitánysága jel. Bp. 1939. XI. 29., XII. 9.; ugyanott, 6. cs. Baloldali ö. Bp. 1939. XII. 1.
[12] PI Arch. 658. f. 5. cs. 205. Zuschlag jel. Bp. 1939. XII. 14.
[13] Ugyanott.
[14] PI Arch. 651. f. 2. cs. BM VII. res. 1940–7–5048. Rendőrség vidéki főkapitánysága jel. Bp. 1939. XII. 20.
[15] PI Arch. 651. f. 6. cs. Baloldali ö. Bp. 1940. I. 5.
[16] Párttörténeti Közlemények, 1962. évf. 2. sz. 179. old.
[17] OL MJ 1940. I. 12.; OL. Küm. pol. 185. cs. 21/7. t. 344/1940.
[18] BA, R 57/926, Bd. 3. Ung. 41/3/261.
[19] *Smith–Peterson:* Heinrich Himmler. Geheimreden. Frankfurt–Berlin–Wien 1974. 132. old.
[20] Sonntagsblatt, 1940. február 11. – Vö. *J. Weidlein:* Geschichte der Ungarndeutschen . . . 179., 218. old.
[21] OL ME NO 69. cs. C. 17 654/1940. Dr. Major József, Bács–Bodrog m. központi MÉP-titkár jel. Baja, 1940. II. 26.
[22] BA, R 58/149. MR 1940. III. 18.
[23] Ugyanott, MR 1940. III. 29.

A Volksbund törekvései és a nyilasok nemzetiségi törvényjavaslata

[1] BA, R 58/150. MR 1940. IV. 19.
[2] Tolna m. völgységi járása főszolgabírája jel. Bonyhád, 1940. V. 7.
[3] BA, R 58/150. MR 1940. IV. 26.
[4] Ba, R 18/3332. Erdmannsdorff jel. Bp. 1940. IV. 25.
[5] OL ME NO 70. cs. C. 17 502/1940.
[6] OL ME NO 70. cs. C. 17 865/1940. Basch Faulstichhez, Bp. 1940. V. 18.
[7] OL ME NO 70. cs. 17 502/1940.
[8] Ugyanott.
[9] OL ME NO 84. cs. P. 16 675/1940. Magyar követség jel. Pozsony, 1940. III. 25.
[10] OL ME NO 76. cs. L. 16 531/1940. Flachbart felj. Bp. 1940. IV. 22.
[11] BA, R 58/152. MR 1940. VII. 4.

[12] *Saly Dezső:* Szigorúan bizalmas. Fekete könyv, 1939–1944. Bp. 1945. 164. old. (1940. IV. 11.)
[13] OL FT 7885. d. BM Szálasi-per. 1. tekercs. III/324. A Nyilaskeresztes Párt Országos Pártvezetőségi Tanácsának 1940. április 30-i értekezletén felvett jegyzőkönyv.
[14] PA AA, D. II. g. 971. Vágó Pál helyzetjelentése a Nyilaskeresztes Párt és a magyarországi népcsoport viszonyáról. Bp. 1940. IX. 9.
[15] *Vágó Pál:* Nyílt levél C. A. Macartney professzor úrhoz. Beccar, 1960. augusztus 31. 14. old.
[16] BM Arch. Hubay népbírósági pere. Zsabka Kálmán tanúvallomása.
[17] OL FT 16 727. d. *Vágó Pál:* Észrevételek az OÉ (Országépítés) történetéhez. Bp. 1943. V. 21.
[18] OL FT 12 864. d. (DZA) 149–152., *Killinger:* Absichten und Ziele der hungaristichen Parteileitung Ungarns (Pfeilkreuzler). Bp. 1940. V. 13.
[19] *Vágó:* Nyílt levél . . . 14., 21. old.
[20] OL HN IV. köt. 77–79. old. Br. Kemény Gábor 1944. V. 31-i feljegyzése.; *Vágó:* Nyílt levél . . . 13. old.; BM Arch. Hubay Kálmán népbírósági pere, Hubay feljegyzése. Cham, 1945. VI. 30.
[21] Lásd a 16. sz. jegyzetet.
[22] *Vágó:* Nyílt levél . . . 16. old.
[23] OL ME NO 72. cs. E. 18 759/1940.
[24] OL. Küm. pol. 411. cs. 3285–65–7/1940. Magyar követség jel. Pozsony, 1940. VI. 18.
[25] KN 1939/VI. 261–263. old.
[26] BA, R 57/1050. „Allgemeine Volksgruppenrecht."
[27] BA, R 57/864. „Nationalitätengesetzentwurf der Pfeilkreuzlerpartei."
[28] BA, R 18/3334. Ermannsdorff jel. Bp. 1940. VI. 28.
[29] OL ME NO 69. cs. C. 18 918/1940. Sombor jel. Bp. 1940. VII. 12.
[30] BM Arch., Hóman Bálint népbírósági pere.
[31] OL ME TO 4. cs. B. 45.
[32] Lásd a 29. sz. jegyzetet.
[33] A Wilhelmstrasse . . . 285. sz. irat.
[34] OL ME NO 74. cs. H. 18 561/1940.

Az erdélyi területi revízió és a bécsi népcsoportegyezmény

[1] BA, R 18/3334. Erdmannsdorff jel. Bp. 1940. VI. 28.
[2] BA, R 18/3334. Sofortwünsche der deutschen Volksgruppe in Ungarn.
[3] BA, R 58/153. MR 1940. VIII. 5.
[4] TI FT A–305. d. *Hóman Bálint:* Promemoria gróf Teleki Pálnak és gróf Csáky Istvánnak. Bp. 1940. VII. 8.
[5] A Wilhelmstrasse . . . 337. sz. irat.

[6] NuS. XIV. 152–159. old. *A. Weingärtner:* Das nationalitätenpolitische Jahr 1940.
[7] OL ME NO 69. cs. C. 18 996/1940.
[8] BA, R 58/152. MR 1940. VII. 18.
[9] OL Képviselőház által kiküldött bizottságok jegyzőkönyvei. 20. köt. Vágó Pál felszólalása a képviselőház állandó összeférhetetlenségi bizottsága 1940. VII. 11-i ülésén.
[10] Ugyanott, a képviselőház összeférhetetlenségi ítélőbizottsága 1940. VII. 22-i ülése.
[11] KN 1939/VI. 489–490. old.
[12] BA, R 58/153. MR 1940. VIII. 19.
[13] BA, R 57/165. *Dr. Csaki:* Bericht über Aufenthalt in Budapest 3–5. Aug. 1940.
[14] Láthatár, 1940. évf. 9. sz. 267–269. old.; A Magyarországi Németek Szövetségének hidasi közgyülése.
[15] OL ME NO 70. cs. C. 19 396/1940.
[16] OL ME NO 70. cs. C. 19 633/1940. Csendőrség nyomozó o. parancsnoksága jel. Bp. 1940. VIII. 27.
[17] BA, R 57/165. 343–347. f. *Dr. Csaki:* Aufenthalt in Budapest aus Anlass der Einweihung des Deutschen Hauses, 17–19. VIII. 1940.
[18] OL MJ 1940. VIII. 9.
[19] *J. Weidlein:* Madjarisierung der Deutschen in Ungarn und in Deutschland. Schorndorf 1955. 41–42. old.
[20] OL ME TO 7. cs. R. 69. Revíziós Liga berlini titkárságának jel.
[21] PA AA, Inland II. g. 272.
[22] BA, Sammlung Schumacher, 344, Volkstum. Allgemeines. Ungarn. – Szerző és keltezés feltüntetése nélküli feljegyzés: Deutsch-ungarischer Minderheitenvertrag. I. Vorgeschichte zum Vertrag.
[23] Ugyanott. II. Der Vertrag als Ausgangsgrundlage für die Volksgruppe.
[24] BM Arch. Basch népbírósági pere. Incze Péter tanúvallomása.
[25] *C. A. Macartney:* October fifteenth. 432. old.
[26] OL ME NO 222. cs. 2/1941–42. Felj. a Bárdossy részvételével 1942. II. 4-én tartott értekezletről. Vladár Gábor felszólalása. – Továbbá: BM Arch. Basch-per. Szegedy-Maszák Aladár tanúvallomása.
[27] BM Arch. Hóman Bálint népbírósági pere. Hóman vallomása.
[28] *Halmosy Dénes:* Nemzetközi szerződések. 1918–1945. Bp. 1966. 485–486. old. Román–német jegyzőkönyv a romániai német népcsoport helyzetéről.
[29] Magyarország és a második világháború. Titkos diplomáciai okmányok a háború előzményeihez és történetéhez. Bp. 1959. 123. sz.
[30] *C. A. Macartney:* October fifteenth. 432. old.
[31] *Mikó Imre:* Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika. Kolozsvár, 1944. 311. old.
[32] *Halmosy Dénes:* Nemzetközi szerződések. 1918–1945. 483–485. old.

[33] NuS XIV. 358–368. old., *H. Brunner:* Volksdeutsche Wende in südosteuropäischen Raum.
[34] DA 1940. szeptember–október. 282. old.
[35] BA, R 57/865. Box 65. Ung. 40/3/sz. n. Informationen 3268. Das deutsche Volkstum in Ungarn und Rumänien nach dem Wiener Schiedsspruch.

A bécsi népcsoportegyezmény fogadtatása

[1] PI Arch. 651. f. 2. cs. BM VII. res. 1940–7–5048. Rendőrség vidéki főkapitányságának jel. Bp. 1940. IX. 24.
[2] OL. Küm. pol. 182. cs. 21. t. 5076/1940. Magyar főkonzulátus jel. München, 1940. IX. 8.
[3] Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéhez, 1935–1945. Bp. 1964. 235–236. old.
[4] PA AA, D. II. g. 971. Vágó Pál helyzetjelentése a Nyilaskeresztes Párt és a magyarországi német népcsoport viszonyáról. Bp. 1940. IX. 9.
[5] BA, R 58/155. MR 1940. X. 10.
[6] BA, R 57/864. Box 65. Ung. 40/3/sz. n.
[7] BA, R 57/865. Box Ung. 40/3/sz. n. Der Wiener Schiedsspruch und die Volkstumsarbeit.
[8] NuS XIV. 1940. december. 87–90. old., *N. H. Hockl:* Die Sathmarer Schwaben vor und nach dem Wiener Schiedsspruch.
[9] BA, R 57/1391. *Isbert:* Lagebericht. Ungarn.
[10] BA, R 57/867. Box 67. Ung. Sathm. 40/3/sz. n. Aussendeutscher Wochenspiegel, DAI, 1940. IX. 14.
[11] DA 1940. szeptember–október 263. old.
[12] BA, R 57/865. Box 65. Ung. 40/3/sz. n., *Dr. Kruse:* Bericht über den Vortrag von Dr. Basch im Volksdeutschen Klub am 12. September 1940.
[13] BA, Sammlung Schumacher 344. Volkstum. Allgemeines, Ungarn. – „Deutsch-ungarischer Minderheitenvertrag" c. keltezetlen feljegyzés III. fejezete: „Bereits getroffene Massnahmen."; továbbá: PA AA, Inland II. D. 24/3.
[14] BM Arch. Basch népbírósági pere. Basch vallomása.
[15] BA, R 18/3334. Lorenz felj. Berlin, 1940. X. 19.
[16] OL. Küm. res. pol. 79. cs. 47. t. 638/1940. Felj. Bp. 1940. IX. 17.
[17] OL ME NO 70. cs. C. 20 087/1940. Serédi Pintérhez. Esztergom, 1940. IX. 11.
[18] OL. Küm. res. pol. 79. cs. 47. t. 659/1940. Thierry jel. Bp. 1940. IX. 24.
[19] BA, NS 19 neu/1529. „Aussprache zwischen dem ungarischen Aussenminister Grafen Csáky und dr. Franz Basch."
[20] OL ME NO 69. cs. 4507/1940. Csendőrség nyomozó o. parancsnoksága jel. Bp. 1940. IX. 25.

[21] OL BM Ált. ir. 2742. cs. 504/1940. Körjegyzőség jel. Erdősmecske, 1940. IX. 29.
[22] Ugyanott, 506/1940. Baranya m. hegyháti járás főszolgabírája jel. Sásd, 1940. X. 1.
[23] OL ME NO 89. cs. C. 15 186/1941. Csendőrség nyomozó o. parancsnoksága jel. Bp. 1940. X. 11.
[24] OL ME NO 72. cs. G. 15 150/1940. Nemzetiségi ö. Bp. 1940. X. 18.
[25] BA, R 18/3334. Lorenz felj. Berlin, 1940. X. 19.

Volksbundisták és nyilasok tárgyalásai

[1] PI Arch. 651. f. 6. cs. Baloldali ö. Bp. 1940. X. 11., 18.
[2] PI Arch. 651. f. 2. cs. BM VII. res. 1940–7–5048. Csendőrség nyomozó o. parancsnoksága jel. Bp. 1940. X. 16.
[3] PI Arch. 651. f. 2. cs. BM VII. res. 1940–7–5048. Rendőr-főkapitányság jel. Pécs, 1940. X. 28.
[4] PA AA, D. II. g. 1046. „Aus Ungarn eingegangene Nachrichten." Berlin, 1940. X. 26.; BA, R 57/867.; NuS XIV. 62–65. old.
[5] OL FT 7885. d. BM Szálasi per. 1. tekercs. III/267–268.
[6] PI Arch. BM VII. res. 1940–6–5603. Buda környéki járás főszolgabírája jel. Bp. 1940. X. 3.
[7] Ugyanott, Buda környéki járás főszolgabírája jel. Bp. 1940. XI. 2.
[8] Basch és Szálasi megbeszéléséről mindkét fél feljegyzést készített: BA, NS 19 neu/1529. „Aussprache zwischen dem Führer der Pfeilkreuzler Major Szálasi, und Dr. Basch."; ill. OL HN I. köt. 121–123. old.
[9] BM Arch. Basch népbírósági pere, Basch vallomása.
[10] OL FT 16 718. d. Megbeszélések Szálasinál. 1940. X. 9., 14.
[11] OL ME NO 69. cs. C. 21 037/1940.
[12] BA, R 57/864. Box 64. Ung. 40/2/sz. n.
[13] BA, NS 19/403. Ilg jelentése Baschnak. Bp. 1940. X. 27.
[14] OL ME NO 72. cs. G. 15 150/1940. Nemzetiségi ö. Bp. 1940. IX. 2.
[15] OL ME NO 72. cs. G. 15 150/1940. Nemzetiségi ö. Bp. 1940. XI. 8.
[16] BA, NS 19/403. Ilg jelentései Baschnak. Bp. 1940. X. 28., XI. 2.
[17] PA AA, D. II. g. 1215. SD-jelentés: „Stellungnahme Vagos zu seinem Artikel." Berlin, 1940. XI. 19.; OL HN I. köt. 124–126. old.
[18] PA AA, Inland II. A/B. 295/1. Matuschka, kassai német konzul jelentése. Kassa, 1940. XI. 23.
[19] OL FT 16 718. d. Megbeszélések Szálasinál. 1940. XI. 5–8.

[1] OL ME NO 72. cs. G. 15 150/1940. Nemzetiségi ö. Bp. 1940. XI. 22.
[2] Ugyanott.
[3] *Spiegel-Schmidt Frigyes:* Memorandum evangélikus német gyülekezeteink égető kérdéseinek megoldásáról. Győr 1942. – Vö. *Kapi Béla:* Megjegyzések az „evangélikus német gyülekezeteink égető kérdéseinek megoldásáról" írt „memorandumra". Győr 1942.
[4] A memorandumügyre vonatkozóan lásd *Csizmadia Andor:* A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban. Bp. 1966. 141. old.; *F. Spiegel-Schmidt:* Deutsches Luthertum in Ungarn. Düsseldorf 1955. 99–103. old.; *J. Weidlein:* Schuld des Volksbundes... 56–57. old.
[5] Deutsche Zeitung. 1940. XI. 13.
[6] BA, R 18/3332. 271. f. Erdmannsdorff jel. Bp. 1940. XI. 12.
[7] OL ME NO 69. cs. C. 17 676, 18 640, 18 916, 20 508, 20 514, 21 276, 21 316/1940. „A német nemzetiszocialista párt magyarországi működése."
[8] BA, R 57/867. Box 67. Ung. Sieb. 40/6/sz. n. „Erstes Schulungslager der Gesamtlehrerschaft des Gebietes Siebenbürgen."
[9] *Saly Dezső:* Id. mű, 281–282. old.
[10] OL ME NO 72. cs. G. 15 150/1940. Nemzetiségi ö. Bp. 1940. XI. 29.
[11] OL BM res. 195. cs. 1940–8–16 130.
[12] PA AA, Inland II. C. 51. Weizsäcker a követségekhez. Berlin, 1940. XI. 28.
[13] BA, R 57/926. Bd. 3. Ung. 41/3/266. Dokumente 1941/1/VIII. Über die Lage des Deutschtums in Ungarn.
[14] *Halmosy Dénes:* Id. mű, 483., 485. old.; Monitorul Oficial 1940. I. rész. 275. sz.
[15] BA, R 58/156. MR 1940. XII. 19.
[16] KN 1939/VIII. 764. old.
[17] KN 1939/VIII. 783–785. old.
[18] OL. Küm. pol. 182. cs. 6975/1940. Sztójay távirata. Berlin, 1940. XI. 26.
[19] BA, R 21/221. 16–21. f. Rimann SS-alezredes (VoMi) 1944. I. 23-i előadása Posenban a népcsoportok helyzetéről a VDA népiségpolitikai birodalmi szolgálati értekezletén (Volkspolitisches Reichsdienstbesprechung).
[20] BA, R. 57/865. Box 65. Ung. 40/4. sz. n.
[21] BA, R 58/156. MR 1940. XI. 28.
[22] *Tilkovszky Loránt:* A magyar kormányzat „társadalompolitikája" 1938–1942-ben. Párttörténeti Közlemények, 1971. évf. 4. sz. 72–103. old.
[23] OL ME NO 97. cs. L. 16 229/1941.
[24] BA, R. 58/156. MR 1940. XI. 28.

[25] BA, R 57/865. Box 65. Ung. 40/5/sz. n. *Dr. Steyer:* „Wie die ungarische Zensur gegen die Volksgruppe vorgeht." Berlin, 1940. XI. 29.
[26] PA AA, Inland II. D. 24/3.
[27] Ugyanott, Lorenz – Weizsäckerhez. Berlin, 1941. I. 7.
[28] Griff nach Südosteuropa. Neue Dokumente über die Politik des deutschen Imperialismus und Militarismus gegenüber Südosteuropa im zweiten Weltkrieg (W. Schumann). Berlin, 1973. 19. sz. (1940. XI. 29.)
[29] PA AA, Inland II. D. 24/3. Feljegyzés. Berlin, 1940. XII. 16.
[30] Ugyanott. Feljegyzés az 1941. január 11–14-i budapesti megbeszélésekről.
[31] PA AA, Inland II. C. 47. Aufzeichnung über den Fall der volksdeutschen Windeisen und Genossen (k. n.).
[32] PI Arch. 651. f. 9. cs. A. XXII. 5/11/1941/32. Nemzetiségi ö. Bp. 1941. I. 10.
[33] Volksdeutscher Kalender 1941. 109–112. old.
[34] PI Arch. 651. f. 9. cs. A. XXII. 5/11/1940/24. Nemzetiségi ö. Bp. 1940. XII. 27.
[35] PI Arch. 651. f. 9. cs. A. XXII. 70/1941/8. Nemzetiségi ö. Bp. 1941. I. 24.
[36] OL ME NO 88. cs. B. 15 102/1941. Nemzetiségi ö. Bp. 1941. II. 7.
[37] BA, R 57/926. Bd. 2. Ung. 41/3/140. *Dr. Steyer:* „Das Levente-Verein ein Instrument der Assimilation?" Berlin, 1941. I. 30.; ugyanott, 41/3/320.: „Rechtsmeinung der Volksgruppenführung zur Levente-Durchführungsverordung des kgl. ung. Honvedministers." Berlin, 1941. II. 8.
[38] OL ME NO 80. cs. L. 20 730/1940.
[39] *Saly Dezső:* Id. mű, 296–297. old.
[40] Ugyanott, 280–281. old.
[41] BA, R 57/926. Bd. 3. Ung. 41/3/241. *Dr. Steyer:* „Wie die ungarische Zensur gegen die Volksgruppe vorgeht."
[42] *J. Weidlein:* Schicksalsjahre der Ungarndeutschen. Die Ungarische Wendung. Würzburg 1957. 113–118. old.
[43] Lásd a 41. sz. jegyzetet.

Az asszimiláció és disszimiláció kérdései a népszámlálás idején

[1] PI Arch. 651. f. 9. cs. A. XXII. 5/11/1940/24. Nemzetiségi ö. Bp. 1940. XII. 27.
[2] Ugyanott, A. XXII. 70/1941/8. Nemzetiségi ö. Bp. 1941. I. 24.
[3] Ugyanott, A. XXII. 5/11/1941/47. Nemzetiségi ö. Bp. 1941. I. 17.
[4] Ugyanott, A. XXII. 5/11/1941/32. Nemzetiségi ö. Bp. 1941. I. 10.
[5] PA AA, Inland II. g. 272. Luther felj. Berlin, 1941. VI. 19.
[6] A népszámlálásnál alkalmazott adatgyűjtő eljárás korabeli hivatalos előadása és indokolása: Magyar Statisztikai Szemle 1943. évf. 5–6. sz. 239–248. old. Az 1941. évi népszámlálás anyanyelvi és nemzetiségi adatai.

[7] OL ME NO 88. cs. D. 15 102/1941. Nemzetiségi ö. Bp. 1941. II. 21.
[8] HL, VKF Eln. l. o. 4364/1941. II. honvéd hadtest parancsnoksága jel. Székesfehérvár, 1941. II. 12.
[9] BA, R 58/157. MR 1941. I. 13., 30.
[10] PI Arch. A. XXII. 3/11/1941/67. Csendőrség nyomozó o. parancsnoksága jel. Bp. 1941. II. 11.
[11] OL ME NO 89. cs. C. 16 284/1941. Csendőrség nyomozó o. parancsnoksága jel. Bp. 1941. II. 25.
[12] BA, R 58/157. MR 1941. II. 17.
[13] BA, R 57/926. Bd. 3. Ung. 41/3/292.
[14] BA, R 57/926. Bd. 3. Ung. 41/3/246. „Audienz der volksdeutschen Abgeordneten bei Ministerpräsident Graf Paul Teleki am 12. Februar 1941."
[15] OL ME NO 88. cs. B. 15 102/1941. Nemzetiségi ö. Bp. 1941. II. 14., 21.
[16] BA, R 57/927. Box 58. Ung. 41/6/503.; – OL ME NO 89. cs. C. 16 668/1941.; OL. Küm. pol. 185. cs. 21/7. t. 1/1941.; VS 1943. évf. 236–239. old.; H. W. Die Deutschen Wissenschaftlichen Institute.
[17] *Fehér István:* Politikai küzdelmek Tolna megyében a II. világháború végén. Tanulmányok Tolna megye történetéből. I. köt. Szekszárd 1968. 191–248. old.
[18] A Volksbund Baranya megyei 129 helyi csoportja fennmaradt alakulási jegyzőkönyveiben szereplő névsorok vizsgálata alapján erre a megállapításra jut Komanovics József, „Telepítések Baranyában. (Kitelepítés, betelepítés, lakosságcsere, 1945–1948)" c. kéziratos kandidátusi értekezésében. (43–44. old.)
[19] PI Arch. BM VII. res. 1941–4–13 246.
[20] PA AA, Inland II. D. 24/3. Feljegyzés. Berlin, 1941. III. 25.
[21] BA, R. 57/926. Bd. 3. Ung. 41/3/247., 250., 252.; PA AA, Inland II. g. 272. Erdmannsdorff jel. Bp. 1941. IV. 11.; és az SD főnökének 1941. VII. 26-i állásfoglalása.
[22] BM Arch. Málnási Ödön népbírósági pere. Málnási vallomása, Szálasi tanúvallomása; Basch Ferenc népbírósági pere, Keck Antal tanúvallomása; OL HN II. köt. 23., 49. old.
[23] OL FT 12 864. d. (DZA) 161–168. Erdmannsdorff felj. az 1941. III. 21-i müncheni Ribbentrop–Bárdossy megbeszélésről.
[24] *Pusztai János:* A leventeintézményre vonatkozó jogszabályok. „A mai magyar honvédelmi igazgatás" c. kötetben. (Bp. 1943.) 378–379. old.
[25] BA, R 57/926. Bd. 3. Ung. 41/36 317. *Dr. Steyer:* „Stellungnahme zur Verordnung des ungarischen Gesamtministerium Zahl 2320/1941. ME über die Erziehungsfrage volksdeutscher Jugend ausserhalb der Schule." Berlin, 1941. IV. 2.
[26] OL ME NO 89. cs. C. 15 186/1941.
[27] PI Arch. 651. f. 9. cs. A. XXII. 5/11/1941/55. Nemzetiségi ö. Bp. 1941. IV. 4.

[1] BA, R 58/161 MR 1941. VI. 5.; *Hiller István:* Haladó egyetemi diákmozgalmak Sopronban a felszabadulás előtt, 1933–1945. Soproni Szemle, 1970. 3–4. sz. 317. old.
[2] BM Arch. Basch népbírósági pere. Birkás Géza tanúvallomása.
[3] BA, R 57/960. Auslanddienst. Ungarn. Politisches. Bericht 852/41. (Vertraulich, nur zur internem Dienstgebrauch.) Bp. 1941. IV. 8.
[4] BA, R 57/867. Box 67. Ung. Bat. 41/3/sz. n. *Bruno Kremling:* „Die ungarische Besatzungsbehörde und ihre Auffassung von der staatlichen Neuregelung in der Batschka und in Banat." Újvidék, 1941. IV. 19.; *Friedrich Hess:* „Bericht über das Verhalten der ungarischen Truppen in Batschka-Palanka." Palánka, 1941. IV. 21.; *Anton Gerschbacher:* „Bericht über die Vorgänge in Apatiner Bezirk vom 6. bis 21. April 1941." 1941. IV. 21.
[5] *Andreas Hillgruber:* Staatsmänner und Diplomaten bei Hitler 1939–1941. Frankfurt am Main 1967. 527–533. old.
[6] Vö. *Juhász Gyula:* A Teleki-kormány külpolitikája, 1939–1941. Bp. 1964. 333–334. old.
[7] *R. V. Burks:* Two Teleki Letters. Journal of Central European Affairs. 1947. évf. 71. old.
[8] *J. Wuescht:* Jugoslawien und das Dritte Reich. Stuttgart 1969. 252. old.
[9] *J. Mirnics:* Die Batschkadeutschen zur Zeit der ungarischen Besetzung 1941–1944. Acta Historica, 1972. 3–4. sz. 321. old.
[10] BA, R 58/160. MR 1941. V. 8., 29.
[11] HL VKF Eln. I. o. 5300/1941.
[12] OL ME NO 89. cs. C. 15 186/1941.
[13] OL ME NO 88. cs. B. 15 102/1941. Nemzetiségi ö. Bp. 1941. V. 23.
[14] OL ME NO 90. cs. D. 19 624/1941. Baranya m. főispánjának jelentése. Pécs, 1941. VI. 25.
[15] A m. kir. honvédség fővezérségéhez beosztott német tábornok hadinaplója. (Közli Kun József) Századok, 1965. évf. 6. sz. 1234–1241. old.
[16] BA, R 57/928. Box 59. Ung. Bat. 41/3/18.
[17] PA AA, Inland II. g. 272. Luther felj. Berlin, 1941. VI. 19.
[18] Magyar Statisztikai Szemle, 1943. évf. 5–6. sz. 239–248. old.: Az 1941. évi népszámlálás anyanyelvi és nemzetiségi adatai.
[19] Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint. Központi Statisztikai Hivatal. Bp. 1947. 8–9., 18–19. old.
[20] DZA FT 2431. sz. Felj. Berlin, 1944. IV. 26.
[21] *W. Krallert* tanulmánya a „Die deutschen Vertreibungsverluste" c. kötetben. Wiesbaden-Stuttgart 1958. 405. old.
[22] BM Arch. Basch népbírósági pere. Mester Miklós, Pataky Tibor tanúvallomása.

[23] PI Arch. 651. f. 9. cs. A. XXII. 5/11/1941/56. Nemzetiségi ö. Bp. 1941. V. 2.
[24] Ugyanott, A. XXII. 70/1941/5. Nemzetiségi ö. Bp. 1941. VI. 6.
[25] BA, R 58/159. ME 1941. IV. 28.
[26] PI Arch. 651. f. 9. cs. A. XXII. 5/11/1941/2. Nemzetiségi ö. Bp. 1941. IV. 25.
[27] Ugyanott, A. XXII. 70/1941/5. Nemzetiségi ö. Bp. 1941. V. 23., VI. 6.
[28] BA, R 18/3334.
[29] PI Arch. 658. f. 9. cs. 34. Az SZDP német titkárságának levelezése a soroksári pártszervezettel, 1941. V. 12., VI. 9., VII. 1.
[30] *J. Mirnics:* Die Batschkadeutschen ... 324. old.
[31] PA AA, Inland II. D. 4/2. Zur Frage der reichsdeutschen Berater in der deutschen Volksgruppe in Ungarn. (k. n.)
[32] BA, R 57/927. Box 58. Ung. 41/8/620.
[33] PA AA, Inland II. D. 24/3. Gröndahl feljegyzése. Bp. 1941. VI. 11.
[34] OL ME NO 89. cs. C. 15 186/1941. Rendőr-főkapitányság jel. Bp. 1941. V. 12.
[35] PI Arch. 651. f. 9. cs. A. XXII. 70/1941/5. Nemzetiségi ö. Bp. 1941. VI. 6., VII. 11.
[36] BA, R 57/927. Box 58. Ung. 41/9/655.
[37] OL ME NO 89. cs. C. 15 186/1941.
[38] Lásd a 15. sz. jegyzetet.
[39] BA, R 57/926. Bd. 3. Ung. 41/3/255.
[40] PA AA, Inland II. D. 24/3.
[41] PA AA, Inland II. g. 272.

Az új népcsoportegyezmény tervezete

[1] Neue Jugend – neues Volk. Erster Landesjugendtag. Magocs, 1941.
[2] BM Arch. Basch népbírósági pere, Basch vallomása.
[3] OL ME NO 89. cs. C. 15 186/1941.
[4] Ugyanott, Baranya m. főispánja jel. Pécs, 1941. VII. 10.
[5] BM Arch. Basch népbírósági pere, Basch vallomása, Birkás Géza tanúvallomása.
[6] PA AA, Inland II. D. 24/3.
[7] PA AA, Inland II. g. 271.
[8] *Helmut Heiber:* Der Generalplan Ost. Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, 1958. évf. 3. sz. 282–325. old. *Hans-Ulrich Wehler:* Nationalsozialistische „Raumordnung" in Südtosteuropa. Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, 1963. évf. 72–84. old.
[9] PA AA, Inland II. g. 467.
[10] PA AA, Inland II. D. 4/2.

[1] BA, R 58/164. MR 1941. IX. 29.
[2] PI Arch. BM VII. res. 1941–4–13 246. BM bizalmi egyének jel. 1941. VIII. 21.–IX. 7.
[3] NuS 1941. november. 59–62. old. Die Lage. Ungarn.
[4] PA AA, Inland II. D. 4/2. Zur Frage des reichsdeutschen Berater in der deutschen Volksgruppe in Ungarn. (k. n.).
[5] OL ME NO 145. cs. R. 18 469/1942.
[6] A németbirodalmi Belügyminisztériumhoz is – Steyer útján – eljuttatott alapszabálytervezetet lásd BA, R 18/3333. 101–109. f. – A DJ szervezési irányelveit lásd OL ME NO 9. cs. C. 19 578/1941.
[7] BM Arch. Béldy Alajos népbírósági pere.
[8] OL ME NO 90. cs. D. 21 087/1941. Rendőrkapitányság jel. Debrecen, 1941. VIII. 26.
[9] BA, R 57/929. Box 60. Ung. 41/6/sz. n. Bericht des Landesstudentenführung über das Schuljahr 1940–41. Bp. 1941. IX. 25.; Bericht über die aufgelöste Schlussfeier des Studentenlagers in Városlőd am 31. August 1941. (Landesstudentenführer Rath jelentései.)
[10] OL Küm. pol. 185. cs. 21/7. t. 5642/1941.
[11] OL Küm. pol. 185. cs. 21/7. t. 6177/1941. Csendőrség közp. nyomozó parancsnoksága jel. Bp. 1941. IX. 30.
[12] SR 1942. évf. 1. sz. 56–57. old.; *Dr. A. Schlitt:* Die Deutsche Volkshilfe.
[13] PI Arch. BM VII. res. 1941–4–13 246. BM bizalmi egyének jel. 1941. VIII. 31.–IX. 7.
[14] OL ME NO 149. cs. C. 16 395/1943.
[15] BA, R 57/929. Box 60. Ung. 41/6/sz. n. Bericht über das erste Schulungslager für volksdeutsche Erzieher Ungarns in Budapest von 25–30. VIII. 1941.
[16] *Kapi Béla:* Megjegyzések... 18–19. old.
[17] *J. Mirnics:* Die Batschkadeutschen... 328–329. old.
[18] NuS 1941. június. 318–320. old. Die Lage. Ungarn.
[19] BA, R 57/929. Box. 60. Ung. 41/6/sz. n. Dr. Steyer jel. Berlin, 1941. VII. 14.
[20] OL ME NO 95. cs. I. 21 003/1941. Szmolenszky és Spreitzer 1941. VIII. 4-i tárgyalásának jegyzőkönyve.
[21] *J. Mirnics:* Die Batschkadeutschen... 322. old.
[22] OL ME NO 117. cs. C. 15 779/1942. Felj. Bp. 1941. IX. 23.
[23] PI Arch. 651. f. 9. cs. A. XXII. 70/1941/5. Nemzetiségi ö. Bp. 1941. IX. 19.
[24] OL Küm. pol. 195. cs. 21/7. t. 1/1942. Horváth István sajtóelőadó jel.

[25] *J. Mirnics:* Die Batschkadeutschen ... 322. old.
[26] Ugyanott, 329. old.
[27] OL ME NO 89. cs. C. 15 186/1941. BM átirat. Bp. 1941. IX. 26.
[28] Ugyanott, Feljegyzés az 1941. X. 8-i megbeszélésről.
[29] BA, R 57/929. Box 60. Ung. 41/8/sz. n.
[30] OL ME NO 89. cs. C. 15 186/1941.
[31] BA, R 57/166. *Isbert:* Dienstreise nach der Slowakei und nach Ungarn in der Zeit vom 4–28. Oktober 1941.
[32] OL MJ 1941. X. 21.
[33] PI Arch. 651. f. 6. cs. Baloldali ö. Bp. 1941. X. 31.
[34] PA AA, Inland II. g. 272. Erdmannsdorff felj. Berlin, 1941. XI. 7.
[35] PA AA, Inland II. g. 272. Triska felj. Berlin, 1941. XI. 14.
[36] Lásd a 31. sz. jegyzetet.
[37] Deutsches Blut im Karpatenraum (Hrsg. vom DAI). Stuttgart 1942.
[38] PA AA, Inland II. g. 272. Erdmannsdorff felj. Berlin, 1941. XI. 7.
[39] PA AA, Inland II. g. 272. Luther felj. Berlin, 1941. XI. 9.
[40] BA. R 57/166. *Isbert:* Vertrauliche Informationen zur Lage des Deutschtums.
[41] PA AA, Inland II. g. 272. Távirat Ribbentrop különvonatáról Luthernak, 1941. XI. 18.
[42] BA, NS 19 neu/2832. Rimann feljegyzése.
[43] BA, R 57/927. Box 58. Ung. 41/5/391.
[44] BA. R 55/727.
[45] PA AA, Inland II. g. 272. Himmler Lorenzhez. Berlin, 1942. III. 5.
[46] OL ME NO 88. cs. C. 15 102/1941. Nemzetiségi ö. Bp. 1941. X. 24.
[47] KN 1939/XI. 583. old.
[48] PI Arch. 651. f. 9. cs. A. XXII. 70/1941/5. Nemzetiségi ö. Bp. 1941. XI. 21.
[49] PI Arch. 651. f. 6. cs. Baloldali ö. Bp. 1941. XI. 28.
[50] Ugyanott, 1941. XI. 21.
[51] OL ME NO 90. cs. C. 27 081/1941; 117. cs. B. 15 205/1942. Nemzetiségi ö. Bp. 1941. XII. 20. – Az alapszabálytervezetet lásd BA, R 18/3333. 66–75. f.
[52] *Saly Dezső:* Id. mű, 443–446. old.
[53] BA, R 57/927. Box 58. Ung. 41/6/523; PI Arch. 651. f. 9. cs. A. XXII. 70/1941/5. Nemzetiségi ö. 1941. X. 10.
[54] PI Arch. BM VII. res. 1941–4–13 246. BM bizalmi egyének jel. 1941. XII. 14–21.
[55] PI Arch. 651. f. 9. cs. A. XXII. 70/1941/5. Nemzetiségi ö. Bp. 1941. XII. 19.
[56] PI Arch. BM VII. res. 1941–4–13 246. BM bizalmi egyének jel. 1941. XI. 30.–XII. 7., ill. XII. 14–21.
[57] BM Arch. Basch népbírósági pere. Basch vallomása.

[58] PA AA, Inland II. g. 275. Etat für die deutsche Volksgruppe in Ungarn. 1941.
[59] A Wilhelmstrasse... 472. sz. irat. Jagow jel. Bp. 1942. I. 15.
[60] *Karsai Elek:* A budai Vártól a gyepüig. 1941–1945. Bp. 1965. 107. old.
[61] IZ, MA–330. Pappenheim jel. Bp. 1942. I. 28.
[62] Ugyanott, Berger Brandthoz. Berlin, 1942. II. 14.
[63] IZ. MA–330. Behrends – Brandthoz. Berlin, 1942. II. 16.
[64] Ugyanott, Brandt – Behrendshez. Berlin, 1942. II. 26.
[65] ADAP, Serie E. Bd. I. 407. l. Jagow jel. Bp. 1942. II. 11., 13.
[66] A Wilhelmstrasse... 479. sz. irat. Jagow jel. 1942. II. 20.
[67] HL HM Eln. 13 643/1942.
[68] BA, R 58/170. MR 1942. III. 2.
[69] *H. Picker:* Hitlers Tischgespräche im Führerhauptquartier 1941–1942, Stuttgart 1963. 183–184. old.
[70] OL ME NO 222. cs. 2/1941–42. Feljegyzés az önálló német evangélikus egyház létesülése ügyében 1942. II. 4-én tartott értekezletről.

A magyar kormány ellentmondásos taktikai lépései

[1] PA AA, Inland II. g. 272. *Goldschmidt:* Aussprache mit Ministerialrat Dr. Balla am 27. III. 1942.
[2] *N. Kállay:* Hungarian Premier. New York 1954. 10., 74. old.
[3] IZ, MA – 330. Brandt – Behrendsnek. Führer-főhadiszállás. 1942. III. 19.
[4] OL FT 15 385. d. Berger jel. Himmlernek. Berlin, 1942. V. 17.
[5] Weitblick eines Donauschwaben. Widerstand gegen nationalsozialistische Einflüsse unter den Donauschwaben Jugoslawiens und Ungarns 1935–1944. Dokumentation. (M. Merkl) Dieterskirch, 1968. 202–203. old.
[6] Lásd az 1. sz. jegyzetet.
[7] BM Arch. Hóman Bálint népbírósági pere, Hóman vallomása; Béldy Alajos népbírósági pere, Béldy vallomása.
[8] SR 1942. évf. 3. sz. 166–173. old.: *M. Huber:* Die deutsche Jugendbewegung in Ungarn.
[9] PA AA, Inland II. D. 4/2.
[10] PA AA, Inland II. D. 4/2. Werkmeister jel. Bp. 1942. IV. 13.
[11] BA, R 2/6642. Kurzbericht über die Wirtschaftsarbeit der Volksdeutschen im Jahre 1942. Berlin, Februar 1942.
[12] PI Arch. 651. f. 9. cs. A. XXII. 5/II/1942/3. Nemzetiségi ö. Bp. 1942. V. 8., VI. 5.
[13] Amtsträgerblatt des VDA. 1942. július. 4–5. old. *W. Stampfel:* Deutsche Volksgruppen in totalen Kriegseinsatz.
[14] SR 1944. évf. 2. sz. 144–146. old. *Dr. Stetzenbach:* Der wirtschaftliche Kriegsdienst der deutschen Volksgruppe in Ungarn.

[15] Deutscher Volksbote, 1942. IV. 17.
[16] SR 1942. évf. 7. sz. 528–530. old. (Ph. Böss.)
[17] SR 1942. évf. 3. sz. 166–173. old., *M. Huber:* Die deutsche Jugendbewegung in Ungarn.
[18] BA. R 18/3334. Volksbund der Deutschen in Ungarn. „Deutsche Jugend" (DJ). Landesjugendführung. Bericht über die Arbeit vom 1. 1. bis 1. 4. 1942.
[19] NuS XVI. 66–70. old., Die Lage. Ungarn.
[20] Die Trommel ruft. Dienstbuch des Jungvolkes der DJ in Ungarn. Hrsg. von der Landesjugendführung. Bp. 1942.
[21] PI Arch. 651. f. 9. cs. A. XXII. 5/11/1942/27. Nemzetiségi ö. Bp. 1942. VI. 19.
[22] HL HM Eln. 5101/1942. Goldschmidt levele Bartha honvédelmi miniszterhez. Bp. 1942. IV. 28.; Bartha átirata a miniszterelnökhöz. Bp. 1942. V. 12.
[23] *Febér István:* Id. mű, 218. old.
[24] OL ME NO 117. cs. C. 20 007/1942.
[25] PI Arch. 651. f. 9. cs. A. XXII. 5/11/1942/3. Nemzetiségi ö. Bp. 1942. VI. 5.
[26] OL ME NO 117. cs. B. 15 205/1942.
[27] OL ME NO 117. cs. C. 20 367/1942.
[28] OL ME NO 117. cs. 15 205/1942. Nemzetiségi ö. Bp. 1942. V. 22.
[29] PI Arch. Bm. VII. res. 1942–4–6044. BM bizalmi egyének jel. 1942. VI. 7–14.
[30] BA, NS 19/288. Folder: 275.
[31] PA AA, Inland II. g. 329. Behrends – Lutherhez. Berlin, 1942. VII. 1.
[32] OL MJ 1942. V. 5.
[33] SR 1942. évf. 2. sz. 276–277. old. (Ph. Böss.)
[34] OL Küm. pol. 188. cs. 21/7. t. sz. n./1942. Az 1942. II. 11-i tárcaközi értekezlet határozata.
[35] OL MJ 1942. V. 19.
[36] SAN Bars-Hont m. főisp. iratok. 5006/1942. A BM 233 515/1942. II. sz. körrendelete. Bp. 1942. V. 30.
[37] Ugyanott, 446/1942. A VKM 38 586/1942. VI./6. sz. rendelete Bp. 1942. V. 18.
[38] SAN 7171. d. Komárom m. főisp. bizalmas iratok. 103/1942. A BM 10 584/1942. VII. res. sz. szig. biz. rendelete. Bp. 1942. VI. 9.
[39] PI Arch. BM VII. res. 1942–7–6006. Soproni rendőrkapitányság 1942. augusztus havi helyzetjelentése.
[40] OL ME NO 150. cs. C. 34 116/1943.; 189. cs. C. 17 347/1944.
[41] DA 1943. évf. 3–4. sz. 69–71. old.
[42] SR 1943. évf. 3. sz. 238–241. old. (Dr. M. Wagner.)
[43] OL ME NO 117. cs. C. 20 260/1940.

[44] OL ME NO 117. cs. B. 15 205/1940. Nemzetiségi ö. 1942. VII. 10., VIII. 14.; SR 1943. évf. 1. sz. 49–51. old. (W. Bäumel.)
[45] PI Arch. 651. f. 9. cs. A. XXII. 5/11/1942/39. Nemzetiségi ö. Bp. 1942. VII. 31.
[46] *H. Zillich:* Was ich 1942 in Horthy-Ungarn erlebte. Südostdeutsche Vierteljahrsblätter, 1968. évf. 2. sz. 100–104. old.
[47] PA AA, Inland II. C. 50. J. Schmidt feljegyzése. Bp. 1943. VIII. 1.
[48] A Wilhelmstrasse . . . 489. sz. irat. Jagow jel. Bp. 1942. VI. 12.
[49] *Fehér István:* Id. mű, 224. old.
[50] OL ME NO 117. cs. B. 15 205/1942. Nemzetiségi ö. Bp. 1942. V. 5.
[51] OL ME NO 189. cs. C. 18 094/1944. Nemzetiségi ö. Bp. 1942. VI. 12.
[52] PA AA, Inland II. g. 272. *Luther:* Zur Unterredung mit dem ungarischen Ministerpräsidenten von Kállay. Berlin, 1942. VI. 3.

Volksbundista szervezkedés és horogkeresztes demonstráció a kitelepítés árnyékában

[1] *N. Kállay:* Hungarian Premier. 94–95. old. (Itt az 1942. VI. 6–8-i látogatás dátumát Kállay tévesen IV. 16-ban jelöli meg.)
[2] PA AA, Inland II. g. 273. Entwurf. Memorandum über die deutsche Volksgruppe in Ungarn.
[3] PA AA, Inland II. g. 273. Szentmiklósy által Rintelen követnek átadott feljegyzés: Das Deutschtum in Ungarn.
[4] *A. Hillgruber:* Staatsmänner und Diplomaten bei Hitler. I. köt. 527–533. old.
[5] PA AA, Inland II. g. 271. Steengracht távirata. 1941. VIII. 2.
[6] *H. Picker:* Id. mű, 183–184. old.
[7] *K. N. Pospieszalski:* Niemiecka lista narodowa w „Kraju Warty". In: Documenta occupationis Teutonicae. IV. Poznan 1949.
[8] PA AA, Inland II. g. 468. Rademacher felj. Berlin, 1942. V. 14.; ugyanott, Inland II. A/B. 295/1. Geiger felj. Berlin, 1942. IX. 1.
[9] *H. Picker:* Id mű, 330. old.
[10] *C. Madajczyk:* Generalplan Ost. Przeglad Zachodni, 1961. évf. 3. sz. 66–103. old.
[11] *H. Heiber:* Generalplan Ost. Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, 1958. évf. 3. sz. 281–325. old.
[12] *H. Picker:* Id mű, 183–184. old.
[13] SR 1942. évf. 1. sz. 56–57. old. *Dr. A. Schlitt:* Die Deutsche Volkshilfe.
[14] SR 1942. évf. 3. sz. 221–223. old. *J. Schmidt:* Zur Schulfrage der Volksgruppe.
[15] Ugyanott.
[16] SR 1942. évf. 5. sz. 359–361. old. (Ph. Böss.)

[17] DA 1942. évf. 11–12. sz. 237–238. old.; OL ME NO 118. cs. C. 23 577/1942. BM átirat. Bp. 1942. VII. 17.
[18] Láthatár, 1942. évf. 2. sz. 30–31. old. *Pusztai-Popovits József:* A pécsi német gimnázium.
[19] OL Küm. pol. 118. cs. 21/7. t. 8321/1942.
[20] PA AA, Inland II. C. 21/3. J. Schmidt jelentései. Bp. 1942. VI. 10., 20.
[21] BM Arch. Hóman Bálint népbírósági pere. Hóman vallomása.
[22] OL ME NO 117. cs. B. 15 205/1942. Nemzetiségi ö. Bp. 1942. VII. 3.
[23] BM Arch. Hóman népbírósági pere. Levele Veesenmayerhez. Bp. 1944. III. 27.
[24] OL Küm. pol. 188. cs. 21/7. t. 5315/1942.
[25] SR 1942. évf. 5. sz. 359–361. old., *Pb. Böss:* Die Volksgruppe.
[26] HL HM Eln. 42 326/1942.
[27] HL HM Eln. 22 430/1942.
[28] PI Arch. 651. f. 9. cs. A. XXII. 5/11/1942/25. Nemzetiségi ö. Bp. 1942. VII. 17.
[29] Ugyanott.
[30] OL MJ 1942. VI. 30.
[31] PA AA, Inland II. D. 4/2. Zur Frage der „Geschäftsstelle für Wirtschaft beim Volksgruppenführer".
[32] A Wilhelmstrasse ... 489. és 491. sz. irat.
[33] OL FT 11 058. d. E. 314 833–4. Clodius jel. 1942. IX. 13.
[34] OL FT 15 385. d. Lorenz jel. Berlin, 1942. IX. 19.
[35] PA AA, Inland II. g. 325. Felj. Berlin, 1942. VII. 3.
[36] PA AA, Inland II. g. 329. Luther felj. (k. n.).
[37] HL HM Eln. B. oszt. 73 254/1942.
[38] PA AA, Inland II. C. 46. Jagow jel. Bp. 1942. VII. 26.
[39] SR 1942. évf. 26. sz. 452–453. old. (Ph. Böss.)
[40] OL ME NO 117. cs. B. 15 205/1942.
[41] BA, NS 19. neu/1529. Nagybecskereki német katonai körzet parancsnokának távirata. 1942. VI. 17.
[42] PA AA, Inland II. g. 274. Deák Leó Spreitzerhez. Zombor, 1942. VIII. 18.
[43] OL ME NO 118. cs. 25 553/1942. Baranya m. főisp. jel. 1942. VIII. 18. (Az antiszemita röplapok egy-egy példánya csatolva.)
[44] PI Arch. 651. f. 9. cs. A. XXII. 5/11/1942/40. Nemzetiségi ö. Bp. 1942. VIII. 21.
[45] HL HM Eln. 1/b. 1942/1/48 382.
[46] OL ME NO 217. cs. R. 17 313/1944.
[47] PA AA, Inland II. g. 273. Felj. Basch és Kállay 1942. IX. 19-i beszélgetéséről.
[48] PI Arch. 651. f. 9. cs. A. XXII. 5/11/1942/40. Nemzetiségi ö. Bp. 1942. VIII. 21.

[49] HL HM Eln. 49 216/1942. 4. honvédkerület parancsnokának (Felkl Jenő vezérőrnagy) távirata. Pécs, 1942. VIII. 21.
[50] PA AA, Inland II. g. 325. Verhalten der ungarischen Behörden. 1942. IX. 12.
[51] OL FT 11 058. d. E. 314 833–4. Clodius jel. Bp. 1942. IX. 13.
[52] Lásd a 47. sz. jegyzetet.
[53] PA AA, Inland II. g. 273. Ghyczy Jagowhoz. Bp. 1942. IX. 14.
[54] PA AA, Inland II. g. 273. Meckel felj. Berlin, 1942. VII. 7.
[55] PA AA, Inland II. A/B. 295/1. Geiger felj. Berlin, 1942. IX. 1.
[56] PA AA, Inland II. g. 273. Jagow jel. Bp. 1942. IX. 14.
[57] *H. Picker:* Id. mű, 475. old.
[58] Lásd a 47. sz. jegyzetet.
[59] BA NS 19. neu/1970. Berger – Himmlerhez. Berlin, 1942. X. 2.

Egy át nem nyújtott német memorandum a népcsoport ügyében

[1] PA AA, Inland II. D. 4/2. Luther felj. Berlin, 1942. X. 2.
[2] PA AA, Inland II. g. 273. Eine Auswahl der in den Zeitraum vom 1. Februar bis 1. September 1942, wegen des Verhaltens des Volksbundes eingelaufenen Beschwerden. – Ugyanott, Basch felj. Bp. 1942. X. 10.; ugyanott, Hamm felj. Bp. 1942. X. 23.
[3] PA AA, Inland II. g. 273. Jagow Ghyczyhez. Bp. 1942. X. 16.
[4] PA AA, Inland II. C. 46. Luther – Jagownak. Berlin, 1942. X. 20.
[5] PA AA, Inland II. g. 273. Luther előterjesztése. Berlin, 1942. X. 31.
[6] PA AA, Inland II. g. 273. Entwurf. Memorandum über die deutsche Volksgruppe in Ungarn.
[7] OL ME NO 119. cs. C. 27 592/1942.
[8] Ugyanott, C. 29 686/1942. Csendőrség közp. nyomozó o. par. jel. Bp. 1942. XII. 5.
[9] OL ME NO 149. cs. C. 15 423/1942. Rendőrkapitányság jel. Újvidék, 1942. XII. 10.
[10] PA AA, Inland II. g. 255. Luther Ribbentrophoz. Berlin, 1942. XI. 5.
[11] Különösen a kisgazdapárti Varga Béla. (KN 1939/XV. 218–220. old.)
[12] OL FT 10 940. d. E. 310 781–2. Jagow jel. Bp. 1942. XI. 13.
[13] KN 1939/XVI. 24–25. old.
[14] KN 1939/XVI. 43–44. old.
[15] OL ME NO 119. cs. C. 30 647/1942.
[16] OL ME NO 150. cs. C. 18 555/1942. BM bizalmi egyén jelentése: „Volksbund-értekezlet a svábellenes támadások ügyében."
[17] PA AA, Inland II. g. 273. Von Abteilung Pol. vorgeschlagene Änderungen des Entwurf zum „Memorandum über die deutsche Volksgruppe in Ungarn". Berlin, 1942. XI. 21.

[18] OL ME NO 119. cs. 30 626/1942.; Küm. pol. 118. cs. 21/7. t. 9134/1942.
[19] OL ME NO 117. cs. C. 20 634/1942. Az ügyosztály állásfoglalása a DJ alapszabályai tárgyában. Bp. 1942. XI. 28.
[20] J. Trischler (KN 1939/XVI. 385–386. old.), F. Hamm (KN 1939/XVI. 438–440. old.).
[21] OL ME NO 119. cs. C. 30 647/1942. Csendőrség közp. nyomozó parancsnoksága jel. Bp. 1942. XII. 24.
[22] Ugyanott. Rendőrkapitányság jel. Pécs, 1942. XII. 7.
[23] OL ME NO 119. cs. C. 30 136/1942. Rendőrkapitányság politikai o. jel. Bp. 1942. XII. 7.
[24] SR 1942. évf. 10. sz. 772–773. old. (Ph. Böss.)
[25] BA NS 6/161. Bormann feljegyzése.
[26] *H. Picker:* Id. mű, 184. old.
[27] PA AA, Inland II. g. 272. Triska felj. Berlin. 1942. XII. 18., 20.

Félretett béketervek — fokozódó háborús bevetés

[1] BA Haushofer-irathagyaték. 832. Entwurf. Gedanken zur Friedensordnung (k. n.).
[2] *H. Heiber:* Der Generalplan Ost. 292. old.
[3] BA, R 43. II. 1411/a. 417–437. f. Közli *H. A. Jacobsen:* Misstrauische Nachbarn. Deutsche Ostpolitik 1919–1970. Düsseldorf, 1970. 186. old.
[4] *H. Picker:* Id. mű, 183–184., 255., 299., 475. old
[5] PA AA, Inland II. g. 326. Himmler Bergernek és Lorenznek. Berlin, 1943. I. 21.
[6] Ugyanott, Jagow. jel. Bp. 1943. II. 4.; Bergmann felj. Berlin, 1943. II. 13.
[7] BA, R 55/1227. Dr. Holm felj. Berlin, 1943. III. 1.
[8] Az 1943. I. 1-én életbe léptetett új tagdíjrendelet a havi tagdíjösszeget 50 fillértől 75 pengőig terjedően, progresszív módon szabta meg, tekintetbe véve a házastárs vagyoni és kereseti viszonyait is. A helyi szervezet a beszedett tagdíjösszeg 26%-át tarthatta meg saját céljaira; az illetékes területvezetőség 37,5%-ót kapott; a fennmaradó hányad a Volksbund központi pénztárát illette. (PI Arch. BM VII. res. 1943–4–1006/a. Kassai rendőrkapitányság 1943. január havi helyzetjelentése) – 1943 októberében Almamellék és Szentlászló községek (Somogy m.) Volksbund-tagságának 60%-a már hónapok óta nem fizette a tagdíjat a fenyegetődzések ellenére sem, és a kilépés gondolatával foglalkozott. (OL ME NO 149. cs. 15 038/1943. Nemzetiségi ö. Bp. 1943. X. 22.)
[9] A Winterhilfswerk eredményei: 1940–1941-ben 150 000 P, 1941–1942-ben 820 000 P, 1942–1943-ban 1 150 000 P. (SR 1943. évf. 12. sz. *E. Kirschner:* Die deutsche Volksgruppe in Ungarn.) – Az 1943–1944. évi gyűjtéssel kapcsolatban azonban rossz kilátások voltak. F. Krämer 1943. december 16-án

Felsőnána községben (Tolna m.) tartott beszédében kijelentette, hogy „koldusnak is kevés" az az összeg, amit adakoztak: „Figyelmeztetek mindenkit, hogy eljön az ideje annak, amikor a Führer mindenkit érdeme szerint jutalmaz, és akkor pelyvasúllyal esik latba az ilyen népcsoport." (PI Arch. 651. f. 9. cs. A. XXII. 5/11/1943/34. Nemzetiségi ö. Bp. 1944. 1. 14.)

[10] OL ME NO 149. cs. C. 15 023/1943. Rendőrkapitányság jel. Pécs, 1943. II. 20.

[11] Ugyanott, B. 15 038/1943. Nemzetiségi ö. Bp. 1943. I. 15.

[12] PA AA, Inland II. C. 49. *Dr. Steyer:* Besuch des Volksgruppenführers Dr. Basch bei Gesandten von Jagow.

[13] Weitblick eines Donauschwaben ... 226–227. old.

[14] SR 1943. évf. 2. sz. 136–139. old. (P. Dornbach.)

[15] PA AA, Inland II. D. 4/2. Keintzel felj. Bp. 1943. II. 25.

[16] PA AA, Inland II. C. 49. Bericht über die Gebietsführerbesprechung der deutschen Volksgruppe in Ungarn vom 15. und 16. Február 1943.

[17] BA, R 57/952. Ung. 42/5.

[18] *J. Mirnics:* Die Batschkadeutschen ... 344. old.

[19] PA AA, Inland II. g. 271. Bergmann távirati jelentése Ribbentrophoz: „Umsiedlung der Volksdeutschen aus Ungarn und Rumänien." Berlin, 1943. II. 15.

[20] PA AA, Inland II. g. 271. Jagow választávirata. Budapest, 1943. II. 17.

[21] PA AA, Inland II. g. 271. Killinger választávirata. Bukarest, 1943. II. 20.

[22] PA AA, Inland II. g. 326. Hewel felj. 1943. II. 26.

[23] PA AA, Inland II. D. 4/2. Kubitz (VoMi) – Reichelnek (AA). Berlin, 1943. IV. 2. – Vö. SR 1943. évf. 5. sz. 371–376. old., *É. W. Schulze:* Volksdeutsche Wirtschaftsleistung im Südosten.

[24] BA, R 2/F 6642. Kurzbericht über die Wirtschaftsarbeit der Volksdeutschen im Jahre 1942. Erstattet von Hauptamt VoMi. Berlin, Február 1943. 13–15., 29–30. old. Ungarn.

[25] 1 német mázsa (100 font) = $^1/_2$ métermázsa (50 kg).

[26] BM Arch. Basch népbirósági pere. Basch vallomása.

[27] OL ME NO 150. cs. C. 24 818/1943.

[28] OL ME NO 149. cs. B. 15 038/1943. Nemzetiségi ö. Bp. 1943. II. 12.

[29] PA AA, Inland II. g. 326. Berlini magyar követség szóbeli jegyzéke. Berlin, 1943. III. 1.

[30] OL MJ 1943. III. 10.

[31] PA AA, Inland II. g. 326. Weizsäcker felj. Berlin, 1943. III. 19.

[32] OL MJ 1943. III. 30.

Fellépés a német „népcsoport-politika" és „népcsoportjog" ellen

[1] BA, R 63/339. Politische Wochenberichte aus Südost-Europa.
[2] PA AA, Inland II. C. 49. Zur Lage der deutschen Volksgruppe in Ungarn. Monat Mai, 1943.
[3] Népszava, 1943. IV. 3., 10., 23.
[4] Népszava, 1943. V. 16., VI. 17.
[5] PA AA, Inland II. C. 50. Binder jel. Bp. 1943. III. 19.
[6] PI Arch. 658. f. 6. cs. 277. (MSZDP Titkárság vidéki levelezése.) Tolnai József pécsi párttitkár 1943. február havi jelentése.
[7] Weitblick eines Donauschwaben ... 202., 237–238. old.
[8] Ugyanott, 205–207. old.
[9] Túlzottnak tűnik tehát Fehér István megállapítása, mely szerint a Hűségmozgalom a fasizmussal szemben a demokráciát védelmezte. (Politikai küzdelmek Tolna megyében ... 223. old.)
[10] BA, R 63/339. Politische Wochenbericht aus Südosteuropa.
[11] Egy Mezőberényben 1943. IV. 8-án tartott volksbundista gyűlésen H. Binder és J. N. Schulz támadta a Hűségmozgalmat, amely „azt hirdeti, hogy a németek nem nyerhetik meg a háborút, Eckhardt fogja átvenni a hatalmat". (OL ME NO 149. cs. D. 15 038/1943. Nemzetiségi ö. Bp. 1943. V. 21.)
[12] BA, R 58/179. MR 1943. I. 7.
[13] Fehér István idézett tanulmánya mellékleteként közölve: Tanulmányok Tolna megye történetéből. I. köt. 237–240. old.
[14] *Fehér István:* Id. mű, 228–229. old. Fehér szerint a Hűségmozgalom tagjai „a magyar nyelv védelmében léptek fel, s ez a harc szerves része volt az önálló Magyarországért vívott harcnak". (231. old.)
[15] „Megtagadták a fajukat" – mondotta róluk Jakob Kungl Nagyvejkén (Tolna m.) 1943. I. 22-én tartott beszédében. (OL ME NO 149. cs. B. 15 038/1943. Nemzetiségi ö. Bp. 1943. II. 12. – Vö. *J. Weidlein:* Madjarisierung ... 49. old.)
[16] Kisebbségi körlevél. 1943. évf. 3. sz. 131–155. old., *Flachbart:* A bécsi német–magyar jegyzőkönyv.
[17] OL ME NO 189. cs. A. 25 908/1944.
[18] *K. G. Hugelmann:* Die Vereinbarungen über die deutschen Volksgruppen in Ungarn und Rumänien in geschichtlicher Beleuchtung. (Zeitschrift für Osteuropäisches Recht, 1941. évf. 5–6. sz. 235–277. old.)
[19] *P. Feldl:* Universale und partikuläre Regelungen in heutigen Völkerrecht. (Zeitschrift für öffentliches Recht. Bd. XXII. Heft 2–3.)
[20] NuS XVII. 103–112. old. *A. Weingärtner:* Das Recht der deutschen Volksgruppen.

[21] NuS XVI. 92–96. old. *A. Weingärtner:* Die deutschen Volksgruppen im Umbau. Ungarn.
[22] Donaueuropa. 1943. évf. 3. sz. *F. Ronneberger:* Gedanken zum Volksgruppenproblem.

Az „elárult" népcsoport a külső és belső front megszilárdításáért

[1] *H. Sundhaussen:* Zur Geschichte der Waffen-SS in Kroatien 1941–1945. Südostforschungen, 1971. évf. 176–196. old.
[2] Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa. III. Rumänien. Berlin, 1957. 52–56. E.
[3] *A. Hillgruber:* Staatsmänner und Diplomaten bei Hitler. (1942–1944.) II. köt. Frankfurt am Main 1970. 261–262. old.
[4] OL MJ 1943. IV. 20.
[5] Belgrádból 30 000, Boszniából 14 000 magyart telepítettek át Magyarországra. (Dumentation der Vertreibung... V. Jugoslawien. Düsseldorf, 1961. 76–77. E.)
[6] PA AA, Inland II. g. 326. Reichel távirata Wagnerhez. Berlin, 1942. IV. 15.
[7] *H. Höhne:* Der Orden unter dem Totenkopf. Die Geschichte der SS. Gütersloh, 1967. 482. old.
[8] PA AA, Inland II. g. 1. Geschäftsgang. 1940–1945.
[9] PA AA, Inland II. g. 326. Reichel távirata Wagnernak. Berlin, 1943. IV. 29.
[10] PA AA, Inland II. g. 327. Wagner távirata Jagowhoz. 1943. V. 2.
[11] OL FT 10 944. d. E. 518 620–7. A magyar kormány szóbeli jegyzéke. 1943. V. 22.
[12] PA AA, Inland II. C. 49. Zur Lage der deutschen Volksgruppe in Ungarn. Monat Mai, 1943.
[13] Egy jellegzetes cím az áttelepítés bibliográfiájából (DA 1944. évf. 5–6. sz. 82–88. old. *I. Albrecht:* Zur Bibliographie der Umsiedlung): „Von der Volksgruppe zur Volksgemeinschaft." – A kör tehát bezárul: a népcsoportmozgalom, amely a népközösség fiktív gondolatából erőt akart meríteni ahhoz, hogy a szülőföldön vívja meg népiségi harcát, végül is a szülőföld elhagyása, a népcsoport áttelepítése, megszűnése és beolvadása árán jut el a tényleges népközösséghez!
[14] Lásd a német memorandumtervezet törlésre javasolt utalását (PA AA, Inland II. g. 273.), ill. Kállay bejelentését az 1943. IV. 20-i minisztertanácson: Hitler Horthy klessheimi látogatásakor a miniszterelnök elleni vádpontok felsorolásakor többek között a külügyi bizottságban tett olyan kijelentésére hivatkozott, amelyet „kormánypárti képviselő" hozott „Himmler emberei" tudomására (OL MJ 1943. IV. 20.).

[15] Lásd a 12. sz. jegyzetet.
[16] OL ME NO 149. cs. B. 15 038/1949. Nemzetiségi ö. Bp. 1943. IV. 30.
[17] OL ME NO 217. cs. R. 17 313/1944. Csendőrségi közp. nyomozó par. jel. Bp. 1943. V. 26.
[18] OL ME NO 150. cs. C. 22 585/1943. Csendőrség közp. nyomozó par. jel. Bp. 1943. IV. 30.
[19] OL HN II. köt. 113. old.
[20] PA AA, Inland II. g. 327. *Basch:* Bericht über die II. Waffen-SS-Aktion. Bp. 1943. VI. 8.
[21] PA AA, Inland II. g. 470. Krallert – Hoffmannhoz. 1943. VI. 21.
[22] HL HM Eln. B. o. 75 732/1943. Csendőrség közp. nyomozó par. jel. Bp. 1943. V. 3.
[23] PA AA, Inland II. g. 327. Ribbentrop távirata Jagowhoz. 1943. V. 10.
[24] PA AA, Inland II. C. 49. Kubitz – Reichelhez. Berlin, 1943. VI. 21.
[25] PA AA, Inland II. C. 50. Jagow jel. Bp. VII. 23.
[26] OL Küm. pol. 188. cs. 21/7. t. 3307/1942.
[27] SR 1943. évf. 7. sz. 579–581. old. (E. Kirschner.)
[28] PA AA, Inland II. g. 470. Lorenz – Himmlerhez. Berlin, 1943. VIII. 19.
[29] PA AA, Inland II. g. 471.
[30] A Független Kisgazda, Földmunkás és Polgári Párt emlékirata Kállay miniszterelnökhöz. (Közli Pintér István) Századok, 1965. évf. 1–2. sz. 177–198. old.
[31] *Tilkovszky Loránt:* Bajcsy-Zsilinszky Endre történetpolitikai vitája Szekfű Gyulával. Valóság, 1959. évf. 6. sz. 36–46. old., *Tilkovszky Loránt:* Bajcsy-Zsilinszky önéletrajzi vallomása politikai nézetei fejlődéséről és a szellemtörténethez való viszonyáról. (Részletek Szekfű Gyulához intézett 1942. évi vitairatából.) Századok, 1971. évf. 5. sz. 966–1001. old.
[32] BA, R 63/342/225. Politische Wochenberichte aus Südost-Europa.
[33] BA, R 63/343/241.
[34] SAN 7174. d. Komárom m. főisp. biz. iratok. 88/1943. Keresztes-Fischer belügyminiszter 1943. VI. 1-i levele a főispánokhoz; OL ME NO 155. cs. C. 30 635/1943. Csendőrség közp. nyomozó o. par. jel. Bp. 1943. VII. 7.
[35] Szálasi jóváhagyásával az újvidéki nyilas pártszervezet kötött például ilyen egyezményt a helybeli Volksbund-szervezettel, 1943 októberében. (OL HN II. köt. 145. old.)
[36] Sopron megyében például a Volksbund részéről Nagy (Gross) Ivor, a Hungarista Párt egykori tagja lett az összekötő, akivel a Nyilaskeresztes Párt megbízásából Soltész János, az Országépítő Szék megyei vezetője vette fel a rendszeres kapcsolatot. (OL FT 16 723. d. Soltész János levele Kőfaragó-Gyelnik Vilmoshoz. Sopron, 1943. „enyészet hava" 21.)
[37] OL HN III. köt. 9–10. old.
[38] PA AA, Inland II. C. 55. Jagow jel. Bp. 1944. III. 1.

[39] OL ME NO 149. cs. B. 15 038/1943. Nemzetiségi ö. Bp. 1943. IX. 17.
[40] Ugyanott.
[41] SR 1944. évf. 4. sz. 375., 377. old.

A nemzetiszocialista népcsoportszervezet ereje és befolyása 1943 őszén

[1] PA AA, Inland II. C. 51. Jagow jel. Bp. 1943. IX. 13.
[2] NuS XVI. 92–96. old. *A. Weingärtner:* Die deutschen Volksgruppen im Umbau. Ungarn.
[3] *Buchheim:* „Gliederungen" und „angeschlossene Verbände" der NSDAP. In: Gutachten des Instituts für Zeitgeschichte, München. Bd. I. (1958.) 326–328. old.
[4] OL FT 12 865. d. 33. Clodius jel. Bp. 1943. VIII. 8.
[5] BM Arch. Basch-per. Sokszorosítvány: I. A Volksbund der Deutschen in Ungarn szervezeti tagozódása. II. Tájékoztató a Volksbund der Deutschen in Ungarn szervezeti tagozódásáról összeállított vázlathoz. (Az 1942. év első felében fennállott állapot szerint.) Lásd még Ghyczy Jenő 1945. IX. 25-i feljegyzését, mely szerint „a magyarországi gazdasági életben működő német egyéneknek jutott feladatul az anyagi eszközöket vállalataikból előteremteni magyarországi politikájukhoz". Idézi *Lőrincz Zsuzsa:* A náci csizma nyomában. Bp. 1961. 10. old.
[6] PA AA, Inland II. g. 276. Vö. *G. C. Paikert:* The Danube Swabians. German Populations in Hungary, Rumania and Yugoslavia and Hitlers impact on their Patterns. Hague 1967. 124–125. old.
[7] HL VKF Eln. I. o. 5928/1943. Krasznai alezredes jel. Belgrád, 1943. VIII. 13.
[8] PA AA, Inland II. C. 51.
[9] Ugyanott, és PA AA, Inland II. C. 25/3.
[10] *J. Senz:* Volksdeutsche Schulerziehung in Ungarn. Bp. 1943.
[11] IZ, MA Varia. Fd–33/234–236.
[12] *Dr. P. Hesse:* Der Donau-Karpatenraum. Stuttgart–Hohenheim, 1943.
[13] PA AA, Inland II. C. 46. Luther – Jagowhoz. Berlin, 1942. X. 27.
[14] SR 1943. évf. 11. sz. 847–849. old. (E. Kirschner.)
[15] PA AA, Inland II. C. 52. Gebietsführer-Besprechung vom 8–9. Nov. 1943.
[16] Ugyanott.
[17] PA AA, Inland II. g. 271. Bergmann felj. Berlin, 1943. II. 15.
[18] PA AA, Inland II. g. 273. Luther előterjesztése. Berlin, 1942. X. 31.
[19] BM Arch. Basch népbírósági pere. Basch vallomása.
[20] *J. Weidlein:* Madjarisierung . . . 53–54. old.
[21] „Fahnenträger der nationalsozialistischen Volksbewegung" – írta Basch-

ról 40. születésnapján a Deutsche Zeitung. (BA, R 57/866. Box 66. Ung. 40/9/sz. n.)

[22] „Mint nemzetiszocialista viselkedett, és annak is állította magát." (Winkelmann tanúvallomása Basch népbirósági perében.) Veesenmayer tanúvallomása szerint eklektikus nemzetiszocialista volt, aki „a nemzetiszocialista gondolat egyes részeit szorgalmazandónak tartotta", más vonatkozásait viszont kritizálta. (Ugyanott.) Egyikük tudomása szerint sem volt tagja az NSDAP-nak.

[23] Buchheim azonban arra mutat rá „Mitgliedschaft bei der NSDAP" című tanulmányában (Gutachten ... Bd. I. 313–322. old.), hogy bár egy 1939-es előírás szerint idegen állampolgárságú népi-németek nem vehetők fel az NSDAP-ba, csak birodalmi német állampolgárok – egy 1943-as rendelet lehetővé tette a kivételeket. Ezért nem tartja kizártnak, hogy korábban is lehettek ilyen kivételes felvételek.

[24] BM Arch. Basch-per. Sombor-Schweinitzer jelentése. Bp. 1943. V. 15.

[25] *Fehér István* id. műve helyesen cáfolja azt a nézetet, „mintha valamennyi német tagja lett volna a mozgalomnak" (215. old.). A Volksbundtagok és a „Volksbund-támogatók" kategóriáit megkülönbözteti ugyan (218. old.), gyakorlatilag mégis egybemossa „volksbundistákká"; így állíthatja, hogy „a hazai németek döntő többsége valóban volksbundista volt" (215. old.). A „volksbundisták" számát 318–320 000-re teszi (219. old.); ha a Volksbund-tagokra érti, akkor kb. 20 000-rel túloz, de ha a Volksbund-támogatókat is ide érti, százezrekkel mögötte marad a Volksbund-befolyás alatt álló tömegek tényleges létszámának. A Hűségmozgalom dél-dunántúli tagjainak számát 20–22 000-re becsüli (231. old.), s azt állapítja meg, hogy „azoknak a németeknek a száma, akik sem a Volksbundban, sem a Hűségmozgalomban nem vettek részt, elenyészően kevés volt" (223. old.). Ez még akkor is lehetetlen, ha a Volksbund-támogatókat is volksbundistának tekinti. Valójában azoknak a többsége passzív maradt, akik nem álltak a Volksbund befolyása alatt. Az aktívan Volksbund-ellenesek számát óvatosabban becsli *Komanovics József* „Telepítések Baranyában. Kitelepítés, betelepítés, lakosságcsere, 1943–1948" című kéziratos kandidátusi értekezésében (1969): „Egész Dunántúlon mintegy 15–20 000-en lehettek" (72. old.). A valóságos arányokat leginkább megközelíti: Jelentés a Népgondozó Hivatal telepítési tevékenységéről. Bp. 1945. XI. 26. Összeállította: Szepessy Géza miniszteri osztályfőnök. (Idézi *Sulyok Dezső:* A magyar tragédia. I. köt. Newark, 1954. 205. old.)

[26] Volksgruppe in Kriegseinsatz. (A Volksbund propagandahivatalának kiadványa.) Neusatz, 1944. 121. old.

[27] *Betlen Oszkár:* A nemzetiségek Magyarországon. Társadalmi Szemle, 1946. évf. 2. sz.

[28] E. Keintzel (KN 1939/XVII. 246–248. old.).

[29] Kállay Miklós (KN 1939/XVII. 274. old.).

[30] KN 1939/XVII. 339–340. old.
[31] *N. Kállay:* Hungarian Premier . . . 263. old.
[32] KN 1939/XVIII. 558–559. old.
[33] KN 1939/XVIII. 616–617. old.
[34] SR 1944. évf. 1. sz. 47–49. old. (Dr. H. Krauss.)
[35] DA 1944. évf. 1–2. sz. 31. old.; Zum 10. Todestag J. Bleyers.
[36] OL ME NO 189. cs. C. 18 094/1944. Basch memoranduma. Bp. 1943. XI. 18.
[37] KN 1939/XVII. 198. old.; OL ME NO 149. cs. C. 15 464/1943.
[38] PA AA, Inland II. C. 52. Werkmeister jel. Bp. 1943. XI. 23.
[39] PA AA, Inland II. C. 54. Goldschmidt – Reichelhez. Berlin, 1944. II. 4.
[40] F. Hamm (KN 1939/XVIII. 555–557. old.)
[41] SR 1944. évf. 2. sz. 144–146. old., *Dr. D. Stetzenbach:* Der wirtschaftliche Kriegsdienst der deutschen Volksgruppe in Ungarn.
[42] SR 1944. évf. 8. sz. 693–696. old. (H. Krauss.)
[43] PA AA, Inland II. C. Reichel felj. Berlin, 1943. XII. 21.

Szövetkezés a nyilasokkal, felkészülés „minden eshetőségre"

[1] PA AA, Inland II. g. 471.
[2] PA AA, Inland II. g. 272. Auszug aus der Aufzeichnung des Volksgruppenführers Dr. Basch über seine Unterredung mit dem Ministerpräsidenten von Kállay am 29. Dezember 1943.
[3] *F. Papen:* Der Wahrheit eine Gasse. München 1952. 577–578. old.
[4] *N. Horthy:* Ein Leben für Ungarn. Bonn, 1953. 258. old.
[5] PA AA, Inland II. g. 471. Ribbentrop távirata Jagowhoz. 1944. I. 1.
[6] PA AA, Inland II. g. 470. Wagner felj. 1943. XII. 24.
[7] BA NS 19 neu/2067. Rimann – Brandthoz. Berlin, 1944. I. 5.
[8] PA AA, Inland II. C. 56. Steyer felj. Berlin, 1944. III. 10.
[9] Lásd az 5. sz. jegyzetet.
[10] PA AA, Inland II. g. 471. Jagow jel. Bp. 1944. I. 10.
[11] BM Arch. Basch népbírósági pere, Basch vallomása. – Ezzel szemben *H. Neubacher* „Sonderauftrag Südost 1940–1945" (Bonn, 1956.) c. munkája erre vonatkozóan semmiféle utalást nem tartalmaz.
[12] PA AA, Inland II. C. 56. Steyer felj. Bp. 1944. I. 24.
[13] PA AA, Inland II. g. 275. VoMi: Monatsberichte für Januar 1944. über die Lage in den deutschen Volksgruppen.
[14] OL FT 16 718. d. Szálasihoz intézett kérdések, és válaszai 1943. X. 8-án a budapesti „Hűség Házában", ill. XI. 13-án Kassán.
[15] OL FT 16 722. d. Szálasi 1944. újévi beszéde.
[16] PA AA, Inland II. C. 55. VDU Gebietsleitung Mitte (Hugo Binder): Informationsbericht. Bp. 1944. II. 11.

[17] PI Arch. 651. f. 9. cs. A. XXII. 5/11/1943/33. Nemzetiségi ö. Bp. 1943. XII. 3.
[18] BM Arch. Basch-per, Basch vallomása. *Szirmai Rezső:* Fasiszta lelkek. Beszélgetések a háborús főbűnösökkel a börtönben. Bp. 1946. 48. old.
[19] *J. Weidlein:* Der madjarische Rassennationalismus. Dokumente zur ungarischen Geistesgeschichte im 20. Jahrhundert. Schorndorf, 1961. 95. old.; *J. Weidlein:* Der ungarische Antisemitismus in Dokumenten. Schorndorf, 1962. 4–8. old.; *J. Weidlein:* Jüdisches und deutsches Schicksal in Ungarn unter demgleichen Unstern. Schorndorf, 1969.
[20] Kisebbségvédelem. 1943. évf. 5–6. sz. 25–31. old. *Karl János:* Nemzetiségeink sajtója.
[21] BA, R 57/952. Ung. 42/5/sz. n. Die Presseorgane der ungarländischen Nationalitäten und ihre Mitarbeiter. (1942. november.)
[22] BA, R 2/F6642. Kurzbericht. 35. old.
[23] SR 1943. évf. 5. sz. 407–409. old. (M. Wagner.)
[24] SR 1942. évf. 6. sz. 477–480. old. (Ph. Böss.)
[25] SR 1944. évf. 3. sz. 201–208. old. (Dr. H. Krauss.)
[26] BA, R 19 neu/2067. Berger – Himmlerhez. Berlin, 1944. I. 20.
[27] Deutsche Zeitung, 1942. II. 27.
[28] SR 1944. évf. 2. sz. 138–141. old. (Dr. H. Krauss.)
[29] PI Arch. 651. f. 9. cs. A. XXII. 5/11/1944/3. Nemzetiségi ö. Bp. 1944. II. 11.
[30] Ugyanott, A. XXII. 5/11/1943/33. Nemzetiségi ö. Bp. 1943. XII. 31. Vö. Deutsche Zeitung, 1944. I. 1.
[31] OL ME NO 149. cs. 15 038/1943. Nemzetiségi ö. Bp. 1943. II. 22.
[32] OL ME NO 117. cs. B. 15 205/1942. Nemzetiségi ö. Bp. 1942. III. 20.; BA, Ost. Dok. 16. II. Nr. 76. Protokolle des J. Bleyer Gymnasium. (1943. XI. 25-i jegyzőkönyv.)
[33] DA 1943. évf. 11–12. sz. 232–233. old.
[34] BA, NS 18/12. Tätigkeitsbericht. Berlin, 1943. IV. 30.
[35] SR 1944. évf. 4. sz. 376–377. old. (Dr. H. Krauss.)
[36] OL ME NO 189. cs. C. 19 134/1944. Rendőrkapitányság jel. Bp. 1944. II. 23.
[37] PI Arch. 651. f. 9. cs. A. XXII. 5/11/1944/3. Nemzetiségi ö. Bp. 1944. II. 11.
[38] Ugyanott, A. XXII. 5/11/1943/34. Nemzetiségi ö. Bp. 1944. I. 14. (Hugo Binder körlevele.)
[39] PA AA, Inland II. C. 55. Jagow jel. Bp. 1944. II. 22.
[40] PA AA, Inland II. C. 56. Steyer felj. Berlin, 1944. III. 10.
[41] BA, NS 19 neu/2134. Politische und militarärische Meldungen, Ungarn. Bp. 1944. III. 14.
[42] PA AA, Inland II. C. 54.

[1] PA AA, Inland II. g. 275. „Lösungsvorschläge".
[2] Vö. *Ránki György:* 1944. március 19. Magyarország német megszállása. Bp. 1968.
[3] BM Arch. Basch népbírósági pere. Basch vallomása.
[4] Ugyanott, Birkás Géza tanúvallomása.
[5] OL HN III. köt. 13. old.
[6] Vö. *Fekete Tibor:* A Janza-patak mentén. Kéziratos pályamű a Művelődésügyi Minisztérium 1972. évi nemzetiségi helytörténeti pályázatán.
[7] PI Arch. BM VII. res. 1944–4–1006. Szászrégeni rendőrkapitányság helyzetjelentése. 1944. IV. 17.
[8] PI Arch. 651. f. 9. cs. A. VII/2/45. Nemzetiségi ö. Bp. 1944. V. 12.
[9] *J. Mirnics:* Die Batschkadeutschen . . . 345. old.
[10] PA AA, Inland II. C. 57. F. Krämer jel. Pécs, 1944. IV. 6.
[11] *Puskás Attila:* Történelmi fordulat Tolna megyében 1944–1945-ben. In: Tanulmányok Tolna megye történetéből. IV. Szekszárd, 1972. 80–81. old.
[12] PA AA, Inland II. C. 57. H. Mühl jel. Bp. 1944. III. 29.
[13] Lásd a 11. sz. jegyzetet.
[14] Lásd a 10. sz. jegyzetet.
[15] BA, NS 19 neu/2067.
[16] BA, NS 19 neu/2133. Winkelmann távirata Himmlernek (k. n.).
[17] BA, NS 19 neu/2067. Bericht über unsere Wahrnehmungen seit dem Einmarsch der deutschen Truppen (k. n.).
[18] PA AA, Inland II. C. 57. Auszug aus den von Dr. Steyer übersandten Lageberichten aus Ungarn. (1944. V. 17.)
[19] BA, NS 19 neu/2067. Vermerk für den Volksgruppenführer. (1944. IV. 2.)
[20] BM Arch. Basch népbírósági pere. Basch vallomása, Gratz és Kussbach tanúvallomásai.
[21] PI Arch. A. VII/2/45. Aufruf des Volksgruppenführers.
[22] PI Arch. BM VII. res. 1944–4–1006. Mosonmagyaróvári rendőrkapitányság 1944. március havi helyzetjelentése.
[23] *W. Hagen (= W. Höttl):* Die geheime Front. Linz–Wien, 1950. 347–348., 351., 354–355. old.
[24] OL HN III. köt. 20., 24., 28–37., 55–56. old.
[25] BM Arch. Hóman népbírósági pere. Hóman levele Veesenmayerhez. Bp. 1944. III. 27.
[26] OL FT 12 867. d. (DZA) Nürnberger Prozess. Fall XI. Triska 1948. VI. 4-i vallomása Veesenmayer perében.
[27] A Wilhelmstrasse . . . 626. sz. irat. Veesenmayer távirata. Bp. 1944. IV. 10.

[28] Ugyanott.
[29] PA AA, Inland II. C. 59. Wünsche der deutschen Volksgruppe in Ungarn im Verhältnis der Volksgruppenführung zum Staat.
[30] A Wilhelmstrasse . . . 631. sz. irat. Veesenmayer jel. Bp. 1944. IV. 13.
[31] OL ME NO 189. cs. C. 20 441/1944.
[32] Weitblick eines Donauschwaben . . . 11. old.
[33] PA AA, Inland II. g. 328. Veesenmayer jel. Bp. 1944. IV. 23.
[34] PA AA, Inland II. g. 272. Interessen der Deutschen Volksgruppe in Ungarn auf den gewerblichen Sektor und dem Genossenschaftwesen. 1944. IV. 25.
[35] PA AA, Inland II. D. 20/1. H. Wagener felj. Bp. 1944. IV. 20.
[36] PA AA, Inland II. D. 4/2. Richtlinien für die Führung der Wirtschaft in der deutschen Volksgruppe in Ungarn nach der deutschen Besetzung. (Wirtschaftsbesprechung mit den Amtsleitern der Volksgruppenführung.)
[37] BA, R 2/F. 6642 (VoMi).
[38] Ugyanott.
[39] OL MJ 1944. IV. 26.
[40] OL ME NO 189. cs. C. 20 885/1944.
[41] SR. 1944. évf. 5. sz. 441–446. old. (Dr. H. Krauss.)
[42] OL FT 16 732. d. Vörös János vezérkari főnök iratai. „Helyzetkép a magyar belpolitikai mozgalmakról." Bp. 1944. V. 9.
[43] NuS XVII. 1944. március. 103–112. old. *A. Weingärtner:* Das Recht der deutschen Volksgruppen.

SS-sorozás és menekültgondozás. Felkészülés a „Horthy-puccsra"

[1] OL MJ 1944. III. 29.
[2] OL FT 10 944 d. E. 518 537–4. Megállapodás újabb SS-alakulatok felállításáról magyar államterületen. Bp. 1944. IV. 14.
[3] NuS XVII. (1943–44.) 1944. április–május. 172–173. old.
[4] PA AA, Büro des Staatssekretärs, Ungarn. Bd. 12. Veesenmayer távirata. Bp. 1944. VI. 1.
[5] SR 1944. évf. 5. sz. 441–446. old. (Dr. H. Krauss.)
[6] PI Arch. A. VII. 2/45. Aufruf des Volksgruppenführer. Bp. im Mai 1944.
[7] SAN 7117. d. Komárom m. főisp. biz. iratok. Iktatás nélküli OM (országmozgósitási) iratok. A honvédelmi miniszter 29 610/eln. 10. 1944. sz. rendelete. Bp. 1944. IV. 27.; ugyanott, 7179. d. a belügyminiszter 9083/1944/VII. res. sz. rendelete. Bp. 1944. V. 16.
[8] BA, NS 19 neu/2133. Winkelmann jel. Himmlernek. Bp. 1944. V. 16.; PA AA, Inland II. g. 328. Veesenmayer jel. Bp. 1944. VI. 13., 17., 20., *Berkényi (Brenner) Ede* ecsényi evangélikus lelkész naplófeljegyzései (In: Heimatbuch der Nordschomodei. Szerk. A. Tafferner. München 1973. 420–

422. old.); *K. Balog János:* Tolna megye felszabadítása és *Puskás Attila:* Történelmi fordulat Tolna megyében 1944–1945-ben. (In: Tanulmányok Tolna megye történetéből. IV. Szekszárd 1972. 10–11., ill. 118. old.); *Harsányi János:* Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen. Bp. 1966. 296–299. old.

[9] OL MJ 1944. VI. 1.

[10] OL MJ 1944. VI. 21.

[11] OL FT 7889. d. BM Szálasi-per. 5. tekercs, XVI–13/119–121. Winkelmann tanúvallomása.

[12] PA AA, Staatssekretariat 1. Ung. sz. n. (E. 110 049–50.). Veesenmayer jel. Bp. 1944. VII. 6.

[13] OL FT 7886. d. BM Szálasi-per. 2. tekercs. VIII/271–274.

[14] Ugyanott.

[15] OL FT 14 288. d. 408 966–73. Bericht über die Lage in Ungarn. 1944. IX. 30.

[16] Dokumentation der Vertreibung . . . V. k. 72. E. (A toborzásban szerepet játszott E. Kienast SS-százados nürnbergi vallomása alapján, amely egybehangzik Basch vallomásával, népbírósági perében.)

[17] BA, R 63/347/260. Politische Wochenberichte aus Südost-Europa.

[18] DA 1944. évf. 5–6. sz. 109–110. old.

[19] PA AA, Inland II. C. 59. F. Hamm jel. Bp. 1944. V. 12.

[20] SR 1944. évf. 7. sz.

[21] KN 1939/XIX. 256. old.

[22] NuS XVII. 1944. március. 103–112. old. *A. Weingärtner:* Das Recht der deutschen Volksgruppen.

[23] PA AA, Inland II. C. 60.

[24] PA AA, Inland II. D. 24/2. L. Heller felj. Berlin, 1944. VI. 30.

[25] BA, R 63/348/268., 271., 272. Politische Wochenberichte aus Südost-Europa.

[26] PA AA, Inland II. g. 271. Monatsbericht Oktober, 1944. des Hauptamtes VoMi.

[27] *Puskás Attila:* Id. mű, 118., 129. old.

[28] BA, R 63/353–354/135., 145. Kulturberichte aus Südost-Europa.

[29] BA, R 57/952. Ung. 42/5/sz. n.

[30] PA AA, Inland II. C. 60. Basch jel. Bp. 1944. VI. 16.

[31] PA AA, Inland II. C. 56.

[32] *Kovács András:* Villány község élete a múltban és a jelenben. Pécs 1970. 69–70. old.

[33] Vö. *Arató Endre:* Der Volksbund der Deutschen in Ungarn – eine Fünfte Kolonne des Hitlerfaschismus. Jahrbuch für Geschichte der volksdemokratischen Länder Europas. V. köt. (1961.) 289–296. old.

[34] PI Arch. A. VII. 2/68. Nemzetiségi ö. Bp. 1944. VIII. 31.

[35] SR 1944. évf. 8. sz. 693–696. old. (Dr. H. Krauss.)

[36] PA AA, Inland II. C. 57. Wagner felj. 1944. VII. 26.
[37] PA AA, Inland II. g. 271. Monatsbericht Oktober 1944. des Hauptamtes VoMi. Volkspolitische Lage Ungarns. Lásd még: Jelentés a „Südost" helyzetéről. 1944. XI. 8.
[38] *Döme Piroska:* Emlékezés Muck Lajosra. Magyar Nemzet, 1971. VII. 20.
[39] BM Arch. Basch népbírósági pere. Basch vallomása.
[40] OL ME NO 189. cs. C. 26 530/1944.
[41] OL HN VIII. köt. 12–13. old.; *C. A. Macartney:* October Fifteenth ... II. köt. 386. old.
[42] Südostdeutsche Vierteljahrsblätter 1970. évf. 3. sz. 153–157. old., Zur Tragödie der Deutschen des Donauraumes im Herbst 1944. Aus den letzten Tagesbuchblättern des Generals Arthur Phleps.
[43] Dokumentation der Vertreibung ... III. (Rumänien.) 66–70. E. 121., 125–131., 139–140., 141–142., 144–147., 151–154. old.
[44] Ugyanott, 73–75. E. 173–175., 179., 182–185., 192–194., 197–199., 209–213. old.
[45] OL FT 14 288. d. 408 966–73. Bericht über die Lage in Ungarn. Berlin, 1944. IX. 30.
[46] OL MJ 1944. IX. 20.
[47] PA AA, Inland II. g. 275. *Meckel:* Situationsbericht über die Lage der Volksgruppe am 27. September 1944. – Meckel elutasította azt a nézetet, hogy „előbb a búzát kell elszállítani s aztán az embert". Arra az ellenvetésre, hogy a magyarországi németek kiürítésére technikailag nincsenek felkészülve, azt válaszolta: a távolságok nem olyan nagyok, hogy ne lehetne az embereket – különösen a Dunántúlról – gyalogmenetben elindítani a határ felé.
[48] OL FT 14 298/d. 408 963–4. Wagner – Lorenznak. Berlin, 1944. X. 3.
[49] PA AA, Inland II. g. 271. Monatsbericht Oktober 1944 des Hauptamtes VoMi.
[50] PA AA, Inland II. g. 271. Bericht über die Lage Südost. 1944. X. 11.
[51] Sorsforduló. Iratok Magyarország felszabadulásának történetéhez. (Karsai Elek, Somlyai Magda) Bp. 1970. I. köt. 23., 29–30. old. A kiürítési kormánybiztos 1944. X. 9-i és 14-i rendelete.
[52] PA AA, Inland II. g. 271. Távirat Ribbentrop különvonatáról. 1944. X. 14.
[53] Dokumentation der Vertreibung ... III. (Rumänien) 122–123., 127–128., 131–133., 142–143., 147–149., 169., 185–188., 194–195., 199–200., 204–205., 213–216. old.
[54] Ugyanott, 133., 148., 155., 187., 200., 206. old.
[55] *Teleki Éva:* Nyilas uralom Magyarországon. Bp. 1974. 44. old.

[1] *Ölvedi Ignác:* A budai Vár és a debreceni csata. Bp. 1970. 139., 162–163., 189. old.
[2] PA AA, Inland II. g. 473. Steyer felj. Berlin, 1944. XI. 9.
[3] *K. Balog János:* Tolna megye felszabadítása. (In: Tanulmányok Tolna megye történetéből. IV. Szekszárd 1972. 19. old.)
[4] *Karsai Elek:* A budai Vártól a gyepűig. Bp. 1965. 578–579. old.
[5] PA AA, Inland II. g. 285. Meckel jel. Bp. 1944. X. 23.
[6] PA AA, Inland II. g. 473. Steyer jel. Bp. 1944. X. 17.
[7] PA AA, Inland II. g. 271.
[8] PA AA, Inland II. g. 473. Basch jel. Bp. 1944. X. 29.
[9] OL FT 10 944. d. E. 518 612–4. Egyezmény magyar SS-hadosztály felállításáról. Bp. 1944. X. 23.
[10] Lásd a 2. sz. jegyzetet.
[11] Dokumentation der Vertreibung... V. (Jugoslawien). 87–89. E. 105–138. old.
[12] OL FT 14 288. d. 408 944. Budapesti német követség 1944. X. 24-i távirata.
[13] OL HN VIII. köt. 64. old.
[14] PA AA, Inland II. g. 275. *Meckel:* Situationsbericht. Bp. 1944. XI. 2.
[15] PA AA, Inland II. g. 275. *Meckel:* Situationsbericht. Bp. 1944. X. 27.
[16] PA AA, Inland II. g. 271. Weibgen távirata. Bp. 1944. XI. 2.
[17] OL FT 14 362. d. E. 518 510–11. Monatsbericht November 1944. des Hauptamtes VoMi; Dokumentation der Vertreibung... II. (Ungarn) 10–14. old.
[18] A november 15-én Budaörsre rendelt 1200 férőhelyes kiürítési vasúti szerelvény háromnapi veszteglés után mindössze 700 személlyel indult el: a 8000 lakosú községből csupán 200 fő jelentkezett, a további 500-at Budakeszi, Törökbálint, Diósd, Budafok, Budatétény, Nagytétény és Érd községekből szedték össze. Előirányzat szerint 28 000 népi német kiürítésére került volna sor Budapest környékéről, de valójában csak 5000-en távoztak. Mint Meckel megállapította: Soroksárról és Vecsésről úgyszólván senkit, a Csepel-szigetről egyáltalán senkit nem tudtak kitelepíteni. (Lásd Meckel XI. 17-i és 22-i jelentését.)
[19] PA AA, Inland II. g. 275. *Meckel:* Situationsbericht, Bp. 1944. XI. 7., 17. A Volksbund-ifjúság vezére, Kohler is menekültügyekkel foglalatoskodott Bécsben, amit Meckel igen helytelenített, mert az országban a Volksbund-ifjúság munkája teljesen lehanyatlott. (Meckel XI. 22-i jelentése.)
[20] PA AA, Inland II. g. 275. Meckel jel. Bp. 1944. XI. 7., 22.

[21] PA AA, Inland II. g. 271. Weibgen jel. 1944. XI. 22.
[22] Lásd a 17.-sz. jegyzetet.
[23] PA AA, Inland II. D. 48/4. Meckel jel. Bp. 1944. XII. 4.
[24] PA AA, Inland II. g. 275. Meckel jel. Bp. 1944. XI. 7.
[25] Sorsforduló, I. köt. 164. old.
[26] PA AA, Inland II. g. 275. Meckel jel. Bp. 1944. XI. 17.
[27] PA AA, Inland II. g. 275. Meckel jel. Bp. 1944. XI. 22.
[28] *F. Krämer:* Flucht der Donauschwaben aus der Schwäbischen Türkei. (In: Die Donauschwaben, 1944–1964. Beiträge zur Zeitgeschichte. Hrsg. J. Schmidt. München, 1968. 71–76. old.)
[29] A Volksbund bonyhádi körzetvezetőjét kövekkel megdobálták, amikor kiürítésre szólított fel; az SS kiürítő különítmények tagjait ismételten megfenyegették. (Weibgen XI. 22-i jelentése.)
[30] Villány, Virágos, Márok, Bezedek, Magyarboly, Lippó, Pócsa és más Baranya megyei községek német lakosságának a volksbundista propaganda hatására megindult meneküléséről lásd *Kovács András:* Villány község élete ... 74. old.
[31] Baranyai helytörténetírás 1968. (A Baranya megyei Levéltár évkönyve.) Varga Károly tanulmánya; *Bóra Ferenc:* Harci cselekmények és helytörténeti események a szigetvári járás németlakta községeiben Magyarország német megszállásától 1945 végéig. (Pályamű a Művelődésügyi Minisztérium 1972. évi nemzetiségi helytörténeti pályázatán.)
[32] PA AA, Inland II. D. 48/4. Meckel jelentése. Bp. 1944. XII. 4.
[33] PA AA, Inland II. g. 271. Jelentés a Südost helyzetéről. 1944. XII. 6.
[34] Sorsforduló. I. köt. 233–234. old.
[35] Dokumentation der Vertreibung ... II. (Ungarn.) 7., 17–25. old.
[36] *Lőrincz Zsuzsa:* A náci csizma nyomában. 101–103. old., Sorsforduló. I. köt. 444–445. old. – Az állatok elrekvirálása elleni tiltakozásnak Dunaharasztiban halálos áldozatai voltak, az SS kiürítő különítmény tagjai két gazdát és egy ötgyermekes német asszonyt géppisztolylövésekkel megöltek. (Felszabadulás, 1944. szeptember 26.–1945. április 4. Dokumentumok hazánk felszabadulásának és a magyar népi demokrácia megszületésének történetéből. Bp. 1955. 94. old.)
[37] Sorsforduló. I. köt. 513–516., 545. old.
[38] Ugyanott, 497. old.
[39] OL FT 7885. d. BM Szálasi-per, 1. tekercs. IV/34–35. A „nemzetvezető" népközösségi irodájának kiértékelő jelentése a belügyminiszter 1945. I. 26-i nemzetiségi helyzetjelentéséről.
[40] BM Arch. Basch népbírósági pere.
[41] *Pintér István:* A Magyar Front és az ellenállás. Bp. 1970. 190. old., *Karsai Elek:* A budai Vártól a gyepűig. Bp. 1965. 627–628. old.
[42] PA AA, Inland II. C. 57. Wagner felj. 1944. XI. 2.
[43] PA AA, Inland II. g. 275. Meckel jel. Bp. 1944. X. 23., XI. 2., XI. 17.

[44] BM Arch. Basch népbírósági pere. Winkelmann és Veesenmayer tanúvallomása.
[45] OL FT 14 362. d. E. 518 515–18.
[46] BM Arch. Basch népbírósági pere. Basch vallomása.
[47] PA AA, Inland II. g. 473/9. Veesenmayer Ribbentrophoz. Bp. 1944. I. 16.; Ribbentrop választávirata: I. 22.
[48] OL FT 16 721. d.
[49] OL FT 7885. d. BM Szálasi-per. 1. tekercs. IV. 210–211.
[50] OL FT 16 721. d. 1945. évi Országos Törvénytár. Kiadatott 1945. II. 15-én.
[51] OL FT 7885. d. BM Szálasi-per. 1. tekercs. IV/31–32. Nemzetiségi helyzetkép 1945. II. 9–16.; IV/32–33. III. 3–9.
[52] Ugyanott, IV/31. 82–83. Jelentés a Zsidahely községi (Vas m.) partizánakcióról és a Nagysurány községi (Nyitra–Pozsony m.) ellenállásról.
[53] *Fekete Tibor:* A Janza-patak mentén ... 96. old.
[54] OL FT 14 362. d. E. 518 515–18. Monatsbericht November 1944 des Hauptamtes VoMi; *Hiller:* Haladó diákmozgalmak ... 323–325. old.
[55] *Fekete Tibor:* Id. mű, 64., 78. old.
[56] *Kocsis Tamás:* Felszabadulás Vértesalján. Magyar Nemzet, 1964. XI. 12.
[57] Dokumentation der Vertreibung ... II. (Ungarn.) 37. E. 26. old.
[58] PA AA, Inland II. D. 48/4. Meckel jel. Bp. 1944. XII. 4.
[59] Dokumentation der Vertreibung ... III. (Rumänien.) 74–75. E. 127. old.
[60] Ugyanott, II. (Ungarn.) 8–9.; *Lőrincz Zsuzsa:* Id. mű, 46–47. old.
[61] Lásd az 58. sz. jegyzetet.
[62] Dokumentation der Vertreibung ... II. (Ungarn.) 40. E. – Ezt az adatot fogadja el G. C. Paikert is (The Danube Swabians ... 191. old.), aki szerint a szervezetten evakuáltak 50 000-es számához még 10 000 „saját szakállára menekülő" adható hozzá.
[63] *Baktai Ferenc:* Németek Magyarországon. Magyarország, 1953. évf. 3. sz.
[64] Pl. Baranya megye szigetvári járásában a német családok közül a kiürítés során távozott családok száma: Magyarlukafa 18-ból 9, Somogyhárságy 82-ből 37, Almamellék 76-ból 45, Boldogasszonyfa, Antalszállás, Margitta- és Elemérpuszta 170-ből 35 *(Bóra:* Id. mű), a pécsváradi járásban Szederkényből 87, Nyomja községből 55 család *(Ravasz János:* A hétszáz éves Szederkény, Pécs. 1973. 96. old.), Tolna megye völgységi járásának 70–100 000 német lakosa közül a kiürítés során 10–15 000 távozott. (Dokumentation ... II. [Ungarn.] 11. old.) A Veszprém megyei Ácsteszér község lakosságának 17%-a maradt vissza *(Lőrincz Zsuzsa:* Id. mű, 102–103. old.). A Bács-Bodrog megyei 4800 lakosú Katymár községet 4000–4400 fő hagyta el (Dokumentation ... II. [Ungarn.] 8–9. old.). Kunbaját mintegy 600, Bácsbokod községet 80 német személy hagyta el az SS-től érkező kiürítési parancsra. Gara községből 25 család indult útnak. (Kunbaja. Szerk.: P. Flach. München 1967. 314–315., 324., 345., 403., 430. old.) A Bé-

kés megyei Mezőberényből a kiürítés során 24 volksbundista család távozott (Mezőberény története. Szerk.: Szabó Ferenc. Mezőberény 1973. I. köt. 400. old.).

[65] BM Arch. Basch népbírósági pere. Basch vallomása.

Utószó

[1] *J. Weidlein:* Hintergründe der Vertreibung der Deutschen aus Ungarn. Schorndorf 1953.

[2] *J. Weidlein:* Schicksalsjahre der Ungarndeutschen. Würzburg 1957.

[3] Különösen jellemző e tekintetben P. Flach – J. Böhm álnéven megjelentetett – brosúrája (Von Jakob Bleyer bis zur Gegenwart. Kritische Abhandlungen. München 1955.), M. Annabring könyveinek (Das ungarländische Deutschtum. Stuttgart–Möhringen 1952.; Volksgeschichte der Deutschen in Ungarn, Stuttgart 1954.) a Volksbund vezetőségével szemben némi kritikát alkalmazó felfogása ellen, s főleg J. Weidlein reagálása (Geschichte der Ungarndeutschen in Dokumenten 1930–1950. Schorndorf 1959. – Előszó.) a „Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa" c. hivatalos nyugatnémet kiadványsorozat „Das Schicksal der Deutschen in Ungarn" (Düsseldorf 1956.) c. II. kötetére, amely elismerte, hogy a magyarországi német nemzetiségi mozgalom az 1933 után „megerősödött" Németország révén „mintegy elektromos árammal telítődött", és hamarosan a nemzetiszocializmus befolyása alá került, a Volksbundról pedig megállapította, hogy „a nemzetiszocializmushoz erősen kötődő politikai intézmény" volt.

[4] *J. Weidlein:* Der magyarische Nationalismus und die Vertreibung der Deutschen aus Ungarn. (1960.)

[5] *Arató Endre:* Kann der Volksbund reingewaschen werden? Randbemerkungen zu einigen „historischen" Arbeiten Johann Weidleins. (Neue Zeitung, 1960. évf. 42–44. sz.) – Der Volksbund der Deutschen in Ungarn – eine Fünfte Kolonne des Hitlerfaschismus. (Jahrbuch für Geschichte der volksdemokratischen Länder Europas. V. köt. [1961.] 289–296. old.); *Hajdu János–C. Tóth Béla:* Der Volksbund in Ungarn. Bp. 1962.

[6] *Tilkovszky Loránt:* Volksdeutsche Bewegung und ungarische Nationalitätenpolitik 1938–1941. (Acta Historica, 1966. évf. 59–111., 319–346. old.)

[7] *J. Weidlein:* Schuld des Volksbundes an der Vertreibung der Ungarndeutschen. Kritische Untersuchung ungarischer Anschuldigungen. Schorndorf 1967.

[8] Ennek során külön monográfia készült a Volksbund egyik fő tevékenységéről, a Fegyveres-SS részére végzett toborzómunkáról. *(Tilkovszky Loránt:* SS-toborzás Magyarországon. Bp. 1974.) Az ott részletesen tárgyalt ezen témára ezúttal csak fő vonásaiban tértünk ki.

Névmutató

Albert, Max 35
Albrecht, Ilse 388
Altgayer, Branimir 321
Ammende, Ewald 362
Annabring, Matthias 361, 401
Antal István 217, 306
Antonescu, Ion 261
Apor Péter 147
Apponyi György 354
Arató Endre 396, 401
Axmann, Arthur 170, 316

Bajcsy-Zsilinszky Endre 10, 269, 362, 389
Baktai Ferenc 400
Baky László 309, 314
Balla Pál 190, 220, 221, 223, 239, 311–316, 319, 326, 380
K. Balog János 395, 398
Balthasar, Matz 172
Bányai-Bauer, Edmund 269, 327
Bárdossy László 143, 144, 154, 155, 157, 160, 168–171, 173–181, 183, 185, 188–190, 207, 370, 375
Bartha Károly 381
Basch, Franz 13–17, 19, 21–27, 31–36, 38–41, 44, 46–48, 50–58, 61, 64, 69–76, 78–80, 82, 85–88, 90, 98–106, 109–118, 121, 123, 128–129, 132, 134, 138, 142–144, 146, 148, 150–158, 160, 169–176, 178, 182, 186, 187, 189, 190, 197, 198, 200–202, 210, 211, 214, 215, 217–221, 223, 225, 233–235, 238–241, 247, 262, 266–272, 275–277, 279, 283–297, 299, 300, 307–312, 314, 316, 317, 319–323, 325–328, 330, 333, 337, 338, 341, 342, 347–351, 353, 354, 362, 364–368, 370–372, 375–377, 379, 383, 384, 386, 389–392, 394, 394–400.
Batowski, Henryk 361
Bauer József 233, 251, 306
Bauer, Otto 59
Bäumel, Wilhelm 381
Bechtler Péter 65
Behrends, Hermann 33 56,

100, 160, 186, 223, 366, 380, 381
Béldy (Bruckner) Alajos 170, 194, 196, 199, 239, 378, 380
Bellér Béla 361
Bellinger 275
Benyovszky Rudolf 246
Beregfy (Berger) Károly 338
Berencz Ádám 182, 192, 239, 250, 312
Berger, Gottlob 221, 222, 296, 324, 379, 380, 384, 385, 393
Berger, Johann 366
Bergmann, Robert 241, 278, 385, 386, 390
Berkényi (Brenner) Ede 395
Bethke, Heinrich 172
Bethlen István 6, 11, 41, 362
Betlen Oszkár 391
Bieber, Jakob 278
Binder, Hugo 211, 273, 294, 328, 387, 392, 393
Birkás Géza 239, 365, 375, 377, 394
Blaskovich Iván 368
Bleyer, Jakob 7–13, 53, 168, 283, 361–363, 392, 393, 401
Boden, Hans Constantin 327
Bohle, Ernst Wilhelm 15
Bohmann, Alfred 361
Bonczos Miklós 332
Bóra Ferenc 399, 400
Bormann, Martin 385
Bornemissza Géza 41, 365
Borufka, Josef 275
Böhm, Jakob (= Flach, Paul) 363, 401
Böss, Philipp 35, 296, 328, 380–383, 393
Brandt, Jakob 35, 55, 78, 138, 139
Brandt, Rudolf 379, 380, 392
Brown, Mac Alister 367
Bruckner, Gottlieb 366
Brunner, Heinz 370
Buchheim, Hans 367, 390, 391
Burks, R. V. 376
Büchler József 109
Büttner, Walter 50

Ciano, Galeazzo 367
Clemens, Robert 109
Clodius, Karl 217, 383–384, 390
Csaki, Richard 35, 61, 62, 86, 88, 291, 367, 370
Csáky István 37, 43–48, 54, 64, 84, 90–92, 104, 105, 127, 143, 369, 371
Csatay Lajos 309, 322, 324, 325, 335
Csernoch János 361
Csia Sándor 350
Csizmadia Andor 373
Csoór Lajos 125
Czermann Antal 229

Dammang, Andreas 275
Darányi Kálmán 15–17, 48
Deák Leó 215, 385
Dierolf, August 275
Dornbach, Paul 386
Dorner, Aurel 142
Döme Piroska 396

Eckhardt Tibor 41, 387
Eitner Sándor 56
Emerle Károly 251
Engel, Herbert 49

Erdmannsdorff, Otto 17, 26, 38–40, 51, 53–55, 59, 71, 82, 90, 122, 127, 155, 177, 222, 364–369, 373, 375, 379
Esp, Henry 121, 155, 298
Esterházy János 29
Esterházy Móric 300
Ettinger 157

Faluhelyi Ferenc 252
Farkas Ferenc 344, 346
Faulstich, Ägidius 35, 72, 80, 368
Fehér István 375, 381, 382, 387, 391
Féja Géza 362
Fekete Tibor 394, 400
Feldinger, Adalbert 277
Feldl, Peter 256, 387
Felkl Jenő 383
Flach, Paul 363, 400, 401
Flachbart Ernő 252–256, 259, 361, 364, 368, 387
Francia Kiss Mihály 271
Freund, Peter 328
Freyer, Hans 140, 155
Frick, Wilhelm 17, 57
Fülep Lajos 362

Gálocsy Árpád 362
Gassner, Robert 273, 331
Geiger 382, 384
Gerschbacher, Anton 376
Ghyczy Jenő 201, 217, 223, 226, 384, 390
Glöckner, Max 142, 213, 245, 319
Goebbels, Joseph 179, 297
Goldschmidt, Georg 22–24, 34, 35, 75, 76, 86, 99, 113, 128, 144, 154, 155, 178, 179, 190, 212–214, 223, 248, 266, 268, 284, 285, 287, 289, 291–294, 319, 328, 341, 347, 348, 380, 381, 392
Gömbös Gyula 12, 13, 48
Gömbös Miklós 233, 306, 362
Göring, Hermann 89, 236
Graeb, Wilhelm 49
Graeser, Friedrich 366
Grassl, Georg 155
Gratz Gusztáv 7, 15–19, 23–27, 35, 307, 361, 363, 365, 394
Gröndahl, Otto 142, 154, 213, 377
Grősz József 316
Gruber Lajos 56, 117
Gulyás-Schumacher, Franz 269, 327
Gussmann, Viktor 142
Gündisch, Guido 7, 8, 120, 121, 362
Gündisch, Kurt 128
Gyimóthy László 306
Győrffy-Bengyel Sándor 174

Hagen, Walter (=Höttl, Wilhelm) 394
Hajdu János 401
Halmosy Dénes 370, 373
Hamm, Franz 174, 210, 219, 230, 265, 282, 283, 314, 325–327, 330, 338, 348, 384, 385, 392, 396
Harsányi János 395
Hasselblatt, Werner 89
Haushofer, Albrecht 236, 291, 385

Haushofer, Karl 34, 50, 361, 362, 366
Häckel, Ernst 140
Heckel, Theodor 121
Heiber, Helmut 377, 382, 385
Heil (Frau Heil = Steinsch, Irma) 362
Heim József 108
Héjjas Iván 271
Heller, Lothar 317, 318, 396
Hencke, Andor 31
Henlein, Konrad 19, 22, 24, 42, 79, 143, 364
Herberth, Franz 272, 328
Hess, Friedrich 376
Hess, Rudolf 12, 15, 43, 50, 57, 116, 236
Hesse, P. 277, 318, 390
Hewel, Walter 241, 386
Heydrich, Reinhard 367
Hiller István 375, 400
Hillgruber, Andreas 367, 376, 382, 388
Himmler, Heinrich 57, 61, 69, 101–103, 106, 113, 118, 148, 159, 178–180, 186, 187, 189, 190, 193, 198, 206, 207, 222, 237, 246, 247, 260, 265, 269, 271, 296, 299, 307, 316, 322, 324, 334, 350, 351, 368, 379, 380, 384, 385, 388, 389, 393–395
Hitler, Adolf 12, 13, 17, 24, 30, 37, 43, 50, 59–66, 81, 84, 85, 89, 110, 123, 128, 129, 143, 146, 147, 159, 187, 196, 197, 201–207, 209, 214, 215, 220, 234, 235, 237, 240, 241, 258, 260–267, 269, 281–283, 291, 296, 297, 325, 328, 335, 336, 341, 351, 365, 367, 388
Hlinka, Andrej 257
Hockl, Hans Nikolaus 361, 371
Hodža, Milan 22
Hoensch, Jörg Konrad 364, 365
Hoffecker, Heinrich 106
Hoffmann, Friedrich 267, 389
Hoffmann, Johann 25, 35
Hoffstädter Lőrinc 352
Holm 385
Hóman Bálint 79, 84, 88, 127, 149, 189, 192, 210, 211, 309, 369, 370, 380, 383, 394
Hornung, Georg 35
Horthy István 187, 217
Horthy Miklós 34, 41, 42, 63, 64, 147, 149, 205, 207, 215, 217, 234, 251, 261–265, 269, 283, 288, 308, 309, 322, 324, 328–330, 335, 336, 338, 350, 388, 392
Horváth István 378
Höfler, Alfons 275
Höhne, Heinz 388
Höttl, Wilhelm 304, 308, 309, 394
Hubay Kálmán 76, 78, 85, 86, 111, 293, 369
Huber, Mathias 41, 174, 194–196, 246, 272, 380
Hugelmann, Karl Gottfried 256, 387
Hundelshausen, Heinrich 275
Huss, Richard 14, 17, 18, 21–23, 35, 36, 363
Hügel, Kaspar 361

Ilg, Albert 372
Illyés Gyula 362
Imrédy Béla 16–18, 24, 25, 28, 30, 31, 33, 34, 37–43, 46, 53, 85, 168, 303, 309, 351, 363–365
Incze Péter 370
Isbert, Otto Albrecht 100, 175, 177, 371, 379

Jacobsen, Hans-Adolf 363, 385
Jagow, Dietrich 160, 175, 176, 178, 187, 199, 201, 214, 217, 219, 221, 223, 229, 238, 239, 241, 246, 247, 271, 283, 290, 298, 304, 379, 380, 382–386, 388–390, 392, 393
Jancsó Benedek 361
Janko, Sepp 160
Jankovich, Franz 140
Jaross Andor 312, 319
Juhász Gyula 376
Jung, Käthe 298
Jungerth Mihály 362
Jurcsek Béla 318, 319

Kállay Miklós 176, 189–192, 196, 198, 200, 203–205, 207, 209, 210, 212–214, 217–221, 223, 224, 226, 229, 230, 246, 265, 267–269, 275, 276, 281, 282, 284, 287–290, 293–295, 300, 301, 316, 380, 383, 388, 389, 391, 392
Kaltenbrunner, Ernst 301
Kapi Béla 119, 121, 372, 378
Karl János 393
Karmasin, Franz 26–29, 31, 33–35, 37, 39, 56, 204, 321
Károlyi Gyula 11
Károlyi Imre 85
Karsai Elek 379, 397–399
Kasper, Siegfried 275
Keck Antal 55, 375
Keintzel, Eduard 110, 139, 140, 229, 281, 282, 327, 348, 354, 386, 391
Keitel, Wilhelm 185, 186
Kékesi 75
Kemény Gábor 350, 369
Keppler, Wilhelm 304
Keresztes-Fischer Ferenc 91, 103, 105, 122, 189, 212, 288, 289, 300, 306, 312, 316, 389
Kienast, Ernst 396
Kiesel, Georg 160
Killinger, Manfred 369, 386
Kirschner, Ernst 385, 389, 390
Kirschner József 352
Klauke 172
Klaus, Herbert 363
Klein Antal 55, 116, 124, 285
Klein, Bruno 131, 248
Klein, Karl Kurt 363–365
Kocsis Tamás 400
Kodolányi János 362
Kohler, Robert 272, 298, 398
Kolosváry-Borcsa Mihály 313, 321
Komanovics József 375, 391
Kornis Gyula 41
Kovács Alajos 361
Kovács András 396, 399
Kovács Imre 362
Kovács 231, 232
Kőfaragó-Gyelnik Vilmos 389

Köhler, Heinrich 126, 361
Krallert, Wilfried 151, 177, 267, 376, 389
Krancz Rajmund 56
Krasznai (Kurz) István 233, 306
Krasznai 390
Krauss, Hans 391–393, 395, 396
Krämer, Florian 201, 202, 239, 273, 306, 345, 385, 394, 399
Kremling, Bruno 376
Krenner Miklós 361
Kruse 371
Kubitz, Hans Joachim 129, 235, 386, 389
Kudriczy István 239
Kun József 376
Kungl, Jakob 387
Kunszt Henrik 233
Kunz, Rudolf 275
Kupfer, Armin 265, 309
Kussbach, Franz 394

Lakatos Géza 330, 338
Lakner, Sebastian 35
Lange, Viktor 278
Larenz 256
László, Josef 366
Lehmann István 234, 306
Lehmann, Walter 275
Leicht József 74, 350
Lisznyai Béla 246
Loeber, Dietrich A. 368
Loesch, Karl 89
Lorenz, Werner 57, 127, 156, 159, 268, 269, 299, 329, 333, 343, 348, 371–373, 379, 383, 385, 389, 397
Lőrincz Zsuzsa 390, 399, 400
Luther, Martin 150, 159, 178, 202, 211, 223–225, 228, 235, 264, 279, 280, 374, 376, 379, 381–384, 390

Macartney, Carlile Aylmer 364, 369, 370, 397
Madajczyk, Czeslaw 382
Major József 368
Makray (Mayer) Lajos 300
Málnási (Metzner) Ödön 50, 74, 142, 206, 219, 293, 375
Mannherz, Stefan 128, 185
Matolcsy Mátyás 117, 142
Matos-Matosch, Ludwig 269, 327
Matuschka, Hans Josef 372
Mauss, Hans Georg 212, 213, 288–291, 293
Mayer Henrik 55, 56
Meckel, Rudolf 157, 160, 218, 219, 269, 317, 333, 337, 339–341, 343–346, 348, 384, 397–400
Mecsér András 142
Meder, Heinrich 172
Méhely Lajos 362, 368
Merkl, Michael 380
Mester Miklós 376
Metzger, Fritz 193, 213, 272
Meyer-Hetling, Konrad 159, 187, 188, 206
Michaelis, Adolf 142
Mihajlović Draža 275
Mikó Imre 370
Mirnić (Mirnics), Josef 376–378, 386, 394

Mischung, Konrad 35, 55, 105, 142
Moderer, Samuel 278
Molitoris, Karl 119, 120, 172
Muck Lajos 329, 330, 396
Mussert, Anton Adriaan 235
Mussolini, Benito 269, 270
Mühl, Heinrich 35, 55, 78, 115, 128, 139–142, 173, 174, 240, 283–285, 306, 394

Nagy (Gross) Ivor 212, 389
Németh László 362
Neubacher, Hermann 288–291, 392
Neun, Heinrich 273, 348
Norkus, Herbert 128, 196

Obels, Franz 278
Ottlik László 64, 82, 368
Ölvedi Ignác 397

Paikert, Géza Charles 361, 390, 400
Pajor Rudolf 109
Pálffy Fidél 46, 117, 143, 168, 206, 292–294, 309, 310, 351
Palotai (Polster) Gyula 126
Pamer 215
Pankratz, Josef 272
Papen, Franz 288–291, 392
Papp Antal 128
Pappenheim, Friedrich 186, 379
Parragi György 362
Pataky Tibor 76, 103, 104, 157, 232, 233, 283, 316, 376
Pavelić, Ante 258
Perczel Béla 233, 239, 306
Peterson, Agnes F. 368
Pethő Tibor 75
Peyer Károly 248
Phleps, Arthur 147, 331, 397
Pickel 275
Picker, Henry 380, 382, 384, 385
Pintér István 389
Pintér (Binder) László 23–27, 40, 41, 55, 96, 104, 116, 219, 220, 300, 371, 399
Platthy Pál 240
Pohlenz, Paul 275
Pospieszalski, Karol Marian 382
Prager 317
Prall, Michael 109
Pröhle Sándor 56
Puch, Hans 275
Puhr, Paul 275
Puskás Attila 394–396
Pusztai János 375
Pusztai-Popovits József 382

Rabl, Kurt Otto 31, 73
Rademacher, Franz 382
Radocsay László 85
Raffay Sándor 121, 188
Ránki György 393
Rassay Károly 365
Rath, Josef 378
Rátz Kálmán 365
Ravasz János 400
Rave, Horst 126
Reibel Mihály 180–182, 300
Reichel 264, 285, 286, 386, 388, 389, 392
Reister, Heinrich 272
Reitinger, Heinrich 35

Reményi-Schneller Lajos 221
Resely, Othmar 213
Ribbentrop, Joachim 25, 43, 50, 54, 57, 84, 89–91, 143, 156, 159, 176, 178, 180, 185, 187, 190, 202–205, 207, 210, 212–214, 224–226, 228, 231, 236, 241, 246, 247, 264, 279, 285, 288–291, 294, 328, 334, 348, 350, 364, 375, 379, 384, 386, 389, 392, 397, 399
Riedl, Franz Hieronymus 361, 366
Riesz Ádám 36, 40
Rimann 177, 373, 379, 392
Rintelen, Emil 204, 382
Rippel János 30
Ronneberger, Franz 387
Rosenberg, Alfred 206
Roth, Hans Otto 44
Rothen, Franz 23, 142, 310
Rönnefarth, Helmut 363
Rust, Bernhard 211, 269
Ruszkay Jenő 110, 117, 142

Ságvári Endre 175
Saly Dezső 368, 373, 374, 379
Saria, Balduin 361
Sárközi, Alois 123
Schaub (= Rothen, Franz) 310
Scheffler, Walter 275
Schenker Zoltán 194
Schepky, Ernst-Christoph 49
Schiberna Ferenc 307
Schilling, Johann 35
Schirach, Baldur 115, 152, 201, 301
Schlechte, Georg 275
Schlitt, Adam 106, 328, 378, 382
Schmidt, Andreas 285
Schmidt, Eva 348
Schmidt, Heinrich 35
Schmidt, Josef 209, 210, 272, 382, 383, 399
Schoen, Hans 362
Scholtz, Edmund 119
Schönborn, Sepp 110, 152, 214
Schrödl, Mathias 119
Schulz, Josef Nikolaus 129, 387
Schulze, E. W. 386
Schumacher, Fritz 317
Schumann, Wolfgang 373
Schurig, Walter 140
Schuster, Stephan 35
Schwind, Hedwig 361
Senz, Josef Volkmar 276, 361, 362, 390
Serédi János 246
Serédi Jusztinián 104, 341, 371
Smith, Bradley F. 368
Soltész János 389
Sombor (Schweinitzer) József 79, 366, 369, 391
Somlyai Magda 397
Spiegel-Schmidt, Friedrich 119, 372, 373
Spreitzer, Sepp 152, 154, 173, 174, 215, 240, 273, 378, 383
Stampfel, Wilhelm 380
Steengracht, Gustav 382
Steinacher, Hans 362, 363
Steiner, Karl 35, 133
Steinsch, Irma 177, 213, 267, 277, 318, 362

Stetzenbach, Daniel 242, 380, 392
Steyer, Stefan 15, 23, 40, 126, 130, 132, 143, 150, 153, 269, 277, 289, 294, 337, 348, 364, 365, 373–375, 378, 386, 392–394, 397, 398
Stivik, Georg 128, 185
Strache Gábor 75
Strölin, Karl 104
Stuckart, Wilhelm 159, 160, 187
Stumpf György 117
Sundhaussen, Holm 388
Sulyok Dezső 391

Szabó Dezső 362
Szabó Ferenc 400
Szakasits Árpád 64
Szálasi Ferenc 23, 24, 46, 74, 75, 110–113, 117, 143, 168, 182, 206, 219, 266, 293, 294, 309, 310, 330, 335–342, 348, 349, 351, 372, 375, 389, 392, 396, 399, 400
Szandtner János 211
Szegedi, Erich 272, 281, 298, 327
Szegedy-Maszák Aladár 104, 370
Szekfű Gyula 389
Széll József 15, 365
Szentmiklósy Andor 204, 205, 218, 226, 382
Szepessy Géza 391
Szinai Miklós 362
Szinyei-Merse Jenő 210, 211
Szirmai Rezső 392
Szmolenszky József 378
Szombathelyi Ferenc 185, 186
Szőllősi Jenő 337
Sztójay Döme 17, 26, 27, 37, 125, 146, 177, 178, 205, 211, 223, 269, 308–311, 315, 318–322, 324, 326, 327, 330, 363, 367, 373
Sztranyavszky Sándor 41
Szücs László 362

Tafferner, Anton 177, 362, 395
Tasch, Paul 366
Tasnádi Nagy András 85, 239
Teleki Éva 397
Teleki Mihály 309, 325
Teleki Pál 25, 43, 44, 46–49, 59, 71, 72, 75, 76, 78–80, 82, 84, 85, 87, 88, 90–92, 97, 98, 103, 105, 109, 110, 124, 125, 127, 131, 138–140, 143, 145–147, 154, 369, 375
Tepfenhardt, Sepp 201
Teppert, Josef 35
Teutsch, Ludwig 35
Teutschländer, Siegfried 318
Thierry Heribert 104, 371
Thomka Gusztáv 233
Tildy Zoltán 41
Tilkovszky Loránt 361, 363, 366, 373, 389, 401
Tiso, Jozef 29, 31, 33–35
Tolnai József 65, 108, 181, 387
C. Tóth Béla 401
Trischler, Josef 174, 213, 327, 385
Triska, Helmut 50, 159, 160, 176, 223, 231, 232, 235, 309, 366, 379, 385, 394
Twardowski, Fritz 365

Vágó Pál 50, 74–76, 78, 85, 86, 89, 99, 111, 142, 266, 309, 369–372
Vajna Gábor 338
Valjavec, Fritz 361
Varga Béla 229, 384
Varga Károly 399
Vargha Károly 76
Veesenmayer, Edmund 294, 304, 308, 309, 316, 317, 322–324, 328, 330, 333, 348, 350, 351, 383, 390, 394–396, 399
Virág Ferenc 201
Vladár Gábor 370
Vogel, Mathias 133
Vörnle János 364
Vörös János 320, 395

Wagener, Hermann 142, 213, 288–291, 293, 318, 395
Wagner, Horst 388, 392, 396, 397, 399
Wagner, Matthias 381, 393
Wehler, Hans-Ulrich 377
Weibgen 334, 342, 343, 347, 398
Weidlein, Johann 121, 209, 364, 365, 367, 368, 370, 373, 374, 387, 390, 392, 393, 401
Weimann, Peter 172
Weingärtner, Arnold 369, 387, 390, 395, 396
Weitzel, Heinrich 35
Weizsäcker, Ernst 37, 177, 365, 373, 386
Welker, Christian 174
Werkmeister, Karl 44, 160, 365, 380, 392
Werner, Helmut 319
Werth Henrik 168
Wessel, Horst 128, 196
Wiedemann, Fritz 366
Windeisen 374
Winkelmann, Otto 308, 322, 324, 328, 329, 333, 348, 351, 390, 394–396, 399
Winkler, Franz 275
Wirthoven, Christian (= Tafferner, Anton) 362
Wolff, Josef 35
Wölpl, Alfons 298
Wüscht (Wuescht), Johann 213, 277, 318, 367, 376

Zentai (Zuschlag) Vilmos 248
Zichy János 300
Zillich, Heinrich 200, 201, 382
Zimmermann, Johann 119
Zimmermann, Wilhelm 152, 154, 171
Zumpft, Jakob 35, 105, 133
Zuschlag (= Zentai) Vilmos 65, 66, 368
Zsabka Kálmán 76, 369

Helynévmutató

Ácsteszér (Veszprém vm.) 346, 400
Ajkarendek (Veszprém vm.) 138
Almamellék (Somogy vm.) 385, 400
Almáskeresztúr (Somogy vm.) 133
Alsónána (Tolna vm.) 234
Apatin (Bács-Bodrog vm., J: Apatin) 173, 182, 191, 220, 227, 312, 376
Apátvarasd (Baranya vm.) 105
Arad (R: Arad) 332

Bácsalmás (Bács-Bodrog vm.) 208
Bácsbokod (Bács-Bodrog vm.) 400
Bácsordas (Bács-Bodrog vm., J: Karavukovo) 228
Baja (Bács-Bodrog vm.) 208, 333, 339
Bakonyoszlop (Veszprém vm.) 212
Bakonyszombathely (Veszprém vm.) 346
Balatonfüred (Zala vm.) 170, 200
Baranyajenő (Baranya vm.) 105
Bátaapáti (Tolna vm.) 140
Bátaszék (Tolna vm.) 65, 66, 208, 234, 306
Bécs (Wien) 28, 29, 90–92, 97, 115, 152, 269, 301, 318, 341, 398
Belgrád (Beograd) 144, 296, 388
Beremend (Baranya vm.) 306
Berlin 10, 15, 26, 34, 43, 56, 69, 70, 100, 101, 155, 170, 180, 181, 210, 211, 225, 265, 268, 300, 301, 314, 341
Beszterce (R: Bistriţa) 119, 122, 123, 210, 211, 242, 298, 331
Bezdán (J: Bezdan) 345
Bezedek (Baranya vm.) 399
Boldogasszonyfa (Somogy vm.) 400

Bonyhád (Tolna vm.) 55, 120, 233, 283, 284, 306, 313, 320, 323, 325, 345, 399
Boroszló (Wroclaw, Breslau) 24, 269
Brennbergbánya (Sopron vm.) 349
Budafok (Pest vm.) 398
Budakalász (Pest vm.) 175
Budakeszi (Pest vm.) 110, 398
Budaörs (Pest vm.) 25, 110, 153, 398
Budapest 9, 15, 30, 34, 48, 49, 61, 66, 86, 89, 99, 119, 122, 127–129, 148, 152, 154, 160, 171, 176, 177, 185, 186, 195, 199, 207–209, 218, 223, 225, 234, 250, 271, 285, 288, 296, 336, 339, 340, 345–347, 351, 358, 370, 398
Budatétény (Pest vm.) 398

Cikó (Baranya vm.) 54, 55, 283
Csepel (Pest vm.) 398
Cservenka (Bács-Bodrog vm. J: Crvenka) 277
Csolnok (Komárom–Esztergom vm.) 138, 352

Dachau 330
Debrecen (Hajdú vm.) 141, 170, 252, 335, 336
Diósd (Fejér vm.) 398
Dorog (Komárom–Esztergom vm.) 138, 329
Dunabogdány (Pest vm.) 123
Dunacséb (Bács-Bodrog vm. J: Čib) 197
Dunaföldvár (Tolna vm.) 333
Dunaharaszti (Pest vm.) 399

Ecseny (Somogy vm.) 395
Elek (Csanád vm.) 114, 115, 180
Érd (Fejér vm.) 398
Erdősmecske (Baranya vm.) 371
Érsekújvár (Pozsony–Nyitra vm. Cs: Nové Zámky) 122
Esztergom (Komárom–Esztergom vm.) 210
Etyek (Fejér vm.) 128, 211, 245

Fadd (Tolna vm.) 306
Felsőnána (Tolna vm.) 152, 154, 385
Futak (Bács-Bodrog vm. J: Futog) 242, 329
Füzesabony (Heves vm.) 335

Gara (Bács-Bodrog vm.) 400
Gyöngyös (Heves vm.) 335
Gyönk (Tolna vm.) 106, 336
Győr (Győr vm.) 141
Gyulafehérvár (R: Alba Iulia; Karlsburg) 91

Harta (Pest vm.) 126
Hatvan (Heves vm.) 335
Hidas (Baranya vm.) 87, 208, 329, 370
Hódság (Bács-Bodrog vm. J: Odzaci) 173, 190, 298
Hőgyész (Tolna vm.) 208

Ibafa (Baranya vm.) 345

Kakasd (Tolna vm.) 283
Kápolna (Heves vm.) 335
Karlovy Vary (Karlsbad) 19, 20
Kassa (Abaúj-Tolna vm. Cs: Košice) 117, 141, 392
Katymár (Bács-Bodrog vm.) 353, 400
Kecskéd (Komárom–Esztergom vm.) 352
Kerény (Bács-Bodrog vm. J: Krnjaja) 228
Kismányok (Tolna vm.) 306
Klessheim 260, 262–267, 388
Kolozsvár (R: Cluj, Klausenburg) 141
Kozármislény (Baranya vm.) 133
Körmend (Vas vm.) 236
Kőszeg (Vas vm., Güns) 22, 236, 358
Krakkó (Kraków) 73
Kula (Bács-Bodrog vm. J: Kula) 173, 313
Kunbaja (Bács-Bodrog vm.) 353, 400
Kübekháza (Csanád–Arad–Torontál vm.) 138

Laskafalu (Baranya vm.) 215
Linz 340
Lippó (Baranya vm.) 399
Liptód (Baranya vm.) 118
Lókut (Veszprém vm.) 197, 346

Mágocs (Baranya vm.) 157, 158, 192
Magyarboly (Baranya vm.) 399
Magyarlukafa (Baranya vm.) 400
Majs (Baranya vm.) 139, 216
Márok (Baranya vm.) 399
Mecenzéf (Cs: Nižni Medzev) 37
Mecsekszabolcs (Baranya vm.) 181, 200, 201
Mezőberény (Békés vm.) 129, 133, 387, 400
Mezőhegyes (Csanád–Arad–Torontál vm.) 288
Mezőkövesd (Borsod vm.) 335
Mezőpetri (Szatmár vm.) 128
Miklósi (Tolna vm.) 202
Mohács (Baranya vm.) 55, 345
Mór (Fejér vm.) 284, 346
Mosonmagyaróvár (Győr–Moson–Pozsony vm.) 123, 211, 236, 358
Moszkva 42, 287
Mönichkirchen 147, 205
Mucsi (Tolna vm.) 219
Munkács (SZ: Mukacsevo) 208
München 9, 26, 84, 85, 115, 116, 143, 144

Nagyárpád (Baranya vm.) 65
Nagybecskerek (J: Petrovgrad) 383
Nagydorog (Tolna vm.) 306
Nagykároly (Szatmár vm. R: Carei) 171, 208, 331, 353
Nagysurány (Nyitra–Pozsony vm. Cs: Šurany) 400
Nagyszékely (Tolna vm.) 341

Nagytétény (Pest vm.) 398
Nagyvárad (Bihar vm. R: Oradea) 336
Nagyvejke (Tolna vm.) 387
Németboly (Baranya vm.) 208, 329
Németlad (Baranya vm.) 345
Nürnberg 394, 396

Nyergesújfalu (Esztergom vm.) 329
Nyomja (Baranya vm.) 306, 400

Paks (Tolna vm.) 306, 345
Palánka (Bács-Bodrog vm. J: Bačka-Palanka) 173, 376
Palotabozsok (Baranya vm.) 196, 197
Pápa (Veszprém vm.) 339
Pécs (Baranya vm.) 30, 46, 53, 64–66, 106, 108, 109, 115, 141, 181, 195, 200, 201, 208, 234, 252, 284, 306, 345
Pécsbányatelep (Baranya vm.) 65
Pécsudvard (Baranya vm.) 65
Pécsvárad (Baranya vm.) 65, 118, 142, 184, 245, 313, 400
Pélmonostor (Bács-Bodrog vm. J: Beli Monastir) 197, 278
Pesthidegkút (Pest vm.) 197
Piliscsaba (Pest vm.) 128
Pócsa (Baranya vm.) 399
Pogány (Baranya vm.) 65
Potsdam 355
Poznań (Posen) 373
Pozsony (Bratislava, Pressburg) 28, 31, 35
Pozsonyligetfalu (Petržalka, Engerau) 253, 263
Prága (Praha, Prag) 31, 340
Püspöknádasd (Baranya vm.) 65

Rajka (Moson vm.) 55, 335
Regőce (Bács-Bodrog vm. J: Ridjica) 228
Resica (R: Resiţa) 332
Reval 25

Sárisáp (Esztergom vm.) 352
Sásd (Baranya vm.) 371
Siklós (Baranya vm.) 246
Somogyhárságy (Somogy vm.) 400
Sopron (Sopron vm.) 50, 120, 122, 145, 189, 195, 236, 338, 339, 347, 348, 352, 353, 358, 366
Sopronbánfalva (Sopron vm.) 366
Soroksár (Pest vm.) 109, 153, 398
Stockholm 24, 356
Stuttgart 74, 104
Stuttgart-Hohenheim 277

Szászrégen (R: Reghin) 144, 208, 331
Szederkény (Baranya vm.) 400
Szeged (Csongrád vm.) 115, 141, 210, 332, 339
Székesfehérvár (Fejér vm.) 122, 210
Szekszárd (Tolna vm.) 345
Szentendre (Pest vm.) 346
Szentes (Csongrád vm.) 210

Szentgotthárd (Vas vm.) 122, 236
Szentlászló (Baranya vm.) 345, 385
Széptölgyes (Tolna vm.) 283
Szigetújfalu (Pest vm.) 197
Szigetvár (Somogy vm.) 345, 399, 400
Szolnok (Szolnok vm.) 335
Szombathely (Vas vm.) 236
Szőkéd (Baranya vm.) 140
Sztálingrád 234, 237, 238, 248, 252, 278

Tát (Komárom–Esztergom vm.) 138
Tata (Komárom–Esztergom vm.) 335, 345
Teklafalu (Baranya vm.) 345
Temesvár (R: Timisoara) 332
Tiszapolgár (Szabolcs vm.) 334
Torbágy (Pest vm.) 110
Törökbálint (Pest vm.) 398
Turnu Severin (R) 89

Újszentiván (Csanád–Arad–Torontál vm.) 138
Újvidék (Bács-Bodrog vm. J: Novi Sad, Neusatz) 154, 213, 240, 296, 389
Újverbász (Bács-Bodrog vm.: J: Novi Vrbas) 172, 208

Vác (Pest vm.) 335, 353
Városlőd (Veszprém vm.) 170
Vecsés (Pest vm.) 398
Veszprém (Veszprém vm.) 210, 307, 339, 346
Villány (Baranya vm.) 129, 278, 329, 399
Virágos (Baranya vm.) 399
Voronyezs 248, 278

Zirc (Veszprém vm.) 313
Zomba (Tolna vm.) 234
Zombor (Bács-Bodrog vm. J: Sombor) 173, 333
Zsidahely (Vas vm.) 400

Rövidítések jegyzéke

AA	Auswärtiges Amt
ADAP	Akten zur deutschen auswärtigen Politik
AO	Auslandsorganisation
Arch.	Archívum
Ált. ir.	Általános iratok
BA	Bundesarchiv (Koblenz)
Bd	Band (kötet)
BDM	Bund Deutscher Mädel
biz.	bizalmas
BM	Belügyminisztérium
Cs	Csehszlovákia
cs.	csomó
d.	doboz
DA	Deutschtum im Ausland
DAF	Deutsche Arbeitsfront
DAI	Deutsches Auslandsinstitut
DIMK	Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához
DJ	Deutsche Jugend
DM	Deutsche Mannschaft
DZA	Deutsches Zentralarchiv (Potsdam)
eln.	elnöki
f.	folio vagy fond
felj.	feljegyzés
FS	Freiwillige Schutzstaffel
FT	Filmtár
g.	geheim (titkos)

GmbH	Gesellschaft mit beschränkter Haftung (kft.)
HJ	Hitlerjugend
HL	Hadtörténelmi Levéltár
HM	Honvédelmi Minisztérium
HMTI	Horthy Miklós titkos iratai
HN	hungarista napló
IHNOV	Ifjúság Honvédelmi Nevelésének Országos Vezetője
Id. mű	idézett mű
IZ	Institut für Zeitgeschichte (München)
jel.	jelentés
J	Jugoszlávia
KALÁSZ	Katolikus Lányszövetség
KALOT	Katolikus Legényegyletek Országos Titkársága
köt.	kötet
k. n.	keltezés nélkül
KN	képviselőházi napló
Küm.	Külügyminisztérium
MA	Mikrofilm-Archiv
ME	Miniszterelnökség
MÉP	Magyar Élet Pártja
MILAG	Milch-Aktiengesellschaft
MJ	minisztertanácsi jegyzőkönyvek
MOVE	Magyar Országos Véderő Egyesület
MR	Meldungen aus dem Reich
neu	újabban idesorolt iratok
NO	Nemzetiségi Osztály
NS	Nationalsozialistische
NS 6	Stellvertreter des Führers, Parteikanzlei der NSDAP
NS 10	Adjutantur des Führers
NS 19	Reichsführer–SS, Persönlicher Stab
NSDAP	Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei
NSDGK	Nationalsozialistische Deutsche Gefolgschaft in Kroatien
NuS	Nation und Staat
o.	osztály
OKW	Oberkommando der Wehrmacht
OL	Országos Levéltár

ONCSA	Országos Nép- és Családvédelmi Alap
ö.	összesítő
PA AA	Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (Bonn)
par.	parancsnokság
PI	Párttörténeti Intézet
pol.	politikai
R 2	Reichsfinanzministerium
R 18	Reichsinnenministerium
R 43	Reichskanzlei
R 55	Reichsministerium für Propaganda und Volksaufklärung
R 57	Deutsches Auslandsinstitut
R 58	Reichssicherheitshauptamt
R 63	Südosteuropa-Gesellschaft
res.	rezervált
R	Románia
SAN	Statny Archiv v Nitre
SD	Sicherheitsdienst
SR	Südostdeutsche Rundschau
sz. n.	szám nélkül
SZ	Szovjetunió
t.	tétel
TI	Történettudományi Intézet
TO	Tájékoztatási Osztály
VDA	Verein (1933-tól: Volksbund) für das Deutschtum im Ausland
VDU	Volksbund der Deutschen in Ungarn
VKF	Vezérkari Főnökség
VoMi	Volksdeutsche Mittelstelle
VS	Volkstum im Südosten
WKH	Wirtschaftlicher Kriegsdienst der Heimat

Tartalomjegyzék

A magyarországi németség mozgalma
a két világháború között 5

A magyarországi német „népi program"
és a Volksbund megalakulása 17

A német népcsoport
a második világháború küszöbén 37

Hitler áttelepítési programjának
magyarországi hatása 60

A Volksbund törekvései
és a nyilasok nemzetiségi törvényjavaslata 71

Az erdélyi területi revízió
és a bécsi népcsoportegyezmény 82

A bécsi népcsoportegyezmény fogadtatása 97

Volksbundisták és nyilasok tárgyalásai 108

Harcias Volksbund-propaganda
és csendes német behatolás 118

Az asszimiláció és disszimiláció kérdései
a népszámlálás idején 133

Jugoszlávia megtámadásától
a Szovjetunió megtámadásáig 145

Az új népcsoportegyezmény tervezete 157

A német „népiségi harc"
és a német–magyar közös harc 168

A magyar kormány ellentmondásos taktikai lépései 189

Volksbundista szervezkedés
és horogkeresztes demonstráció
a kitelepítés árnyékában 203

Egy át nem nyújtott német memorandum
a népcsoport ügyében 223

Félretett béketervek –
fokozódó háborús bevetés 236

Fellépés a német „népcsoport-politika"
és „népcsoportjog" ellen 248

Az „elárult" népcsoport a külső
és belső front megszilárdításáért 260

A nemzetiszocialista népcsoportszervezet
ereje és befolyása 1943 őszén 273

Szövetkezés a nyilasokkal,
felkészülés „minden eshetőségre" 287

Magyarország német megszállása és a Volksbund 302

SS-sorozás és menekültgondozás.
Felkészülés a „Horthy-puccsra" 322

A nyilas uralom és a német népcsoport.
Az utolsó volksbundista akció:
kísérlet a magyarországi német lakosság kiürítésére 336

Utószó 355

Jegyzetek 357

Névmutató 403

Helynévmutató 413

Rövidítések jegyzéke 419